

Вінницький соціально-економічний інститут
Відкритого міжнародного університету розвитку
людини "УКРАЇНА"

Вячеслав Пригоцький

ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС

КУРС ЛЕКЦІЙ

Вінниця
Нілан-ЛТД
2017

УДК 347.9(477)(075)
ББК 67.9(4УКР)310я73
П 77

Надруковано за ухвалою науково-методичної ради
Вінницького соціально-економічного інституту ВНЗ
«Відкритий міжнародний університет розвитку людини
«Україна
(протокол № 4 від 20.04.2017 р.)

Пригоцький В. А.

П 77 Цивільний процес : курс лекцій /
В. А. Пригоцький. – Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД»,
2017. – 484 с.

ISBN 978-966-924-717-9

У посібнику викладено основні інформаційні матеріали курсу «Цивільний процес» для студентів спеціальності «Правознавство». Курс лекцій висвітлює основні питання позовно-претензійної роботи, судової практики у сфері реалізації основних норм цивільного процесуального права України.

УДК 347.9(477)(075)
ББК 67.9(4УКР)310я73

© Пригоцький В. А., 2017

ISBN 978-966-924-717-9

© ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017

DOI: <https://doi.org/10.58521/978-966-924-717-9-2017-484>

	ЗМІСТ	стр.
Список скорочень		4
Вступ		5
Тема 1. Цивільне процесуальне право та цивільний процес		7
Тема 2. Цивільні процесуальні правовідносини		25
Тема 3. Представництво у цивільному процесі		38
Тема 4. Цивільна юрисдикція та підсудність цивільних справ		56
Тема 5. Судові витрати		71
Тема 6. Процесуальні строки		92
Тема 7. Докази та доказування у цивільному процесі		101
Тема 8. Процесуальний примус		138
Тема 9. Позов. Форма та зміст позовної заяви		153
Тема 10. Пред'явлення позову та відкриття провадження		182
Тема 11. Судовий розгляд		202
Тема 12. Судові рішення		241
Тема 13. Заочний розгляд цивільної справи		280
Тема 14. Наказне провадження		289
Тема 15. Окреме провадження		301
Тема 16. Апеляційне провадження		343
Тема 17. Касаційне провадження		384
Тема 18. Перегляд рішень Верховним судом		414
Тема 19. Провадження за нововиявленими обставинами		427
Тема 20. Виконання судових рішень у цивільних справах		443
Список використаної літератури		476

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

АРК	Автономна Республіка Крим
БКУ	Бюджетний кодекс України
ВРУ	Верховна Рада України
ВСУ	Верховний Суд України
ГПКУ	Господарський процесуальний кодекс України
ДБУ	Державний бюджет України
ДВС	Державна виконавча служба
ДКУ	Державне казначейство України
ЗУ	Закон України
КАСУ	Кодекс адміністративного судочинства України
КМУ	Кабінет Міністрів України
КПКУ	Кримінальний процесуальний кодекс України
ККУ	Кримінальний кодекс України
КСУ	Конституційний Суд України
КУ	Конституція України
КУпАП	Кодекс України про адміністративні правопорушення
МВС	Міністерство внутрішніх справ
МЗП	Мінімальна зарплата
Мін'юст	Міністерство юстиції України
Мінфін, МФУ	Міністерство фінансів України
НПА	Нормативно-правовий акт
НМДГ	Неоподатковуваний мінімум доходів громадян
ПКУ	Податковий кодекс України
СКУ	Сімейний кодекс України
УПУ	Указ Президента України
ЦКУ	Цивільний кодекс України
ЦПКУ	Цивільний процесуальний кодекс України
ЦПП	Цивільно- процесуальне право
ЦПР	Цивільний процес

ВСТУП

Розбудова європейської української держави потребує належної правової бази. В цих умовах значне місце відводиться цивільному процесу.

Цей курс лекцій з дисципліни «Цивільний процес» побудований за системою та положеннями Цивільного процесуального кодексу України (ЦПКУ) 2004 року.

«Цивільний процес України» — одна із профільюючих дисциплін, предметом вивчення якої є норми права, що регулюють діяльність суду та інших суб'єктів процесуальної діяльності з метою захисту суб'єктивних прав і охоронюваних інтересів фізичних та юридичних осіб.

Пропонована система лекцій розкриває загальні положення правового регулювання порядку розгляду та вирішення цивільних справ. Для цього розкриваються • інститути цивільного процесуального права, які складають його систему, • цивільні процесуальні правовідносини, • докази та доказування, • розвиток цивільного процесу за стадіями та провадженнями, • процесуальні питання виконання судових рішень.

Мета викладання навчальної дисципліни «Цивільний процес» є • досягнення глибокого розуміння студентами природи і сутності процесуального порядку здійснення правосуддя у цивільних справах, • оволодіння системою знань про цивільне процесуальне право як галузі права, його принципами та джерелами; • знання видів проваджень та правового регулювання стадій розгляду цивільних справ, правового становища учасників справи, повноваження суду, провадження по оскарженню судових рішень, перегляду за нововиявленими та винятковими обставинами. Для досягнення мети викладання дисципліни здійснюється з урахуванням особливостей предмета та

метода правового регулювання цивільних процесуальних правовідносин.

Основними завданнями вивчення дисципліни «Цивільний процес» є засвоєння студентами основних положень чинного цивільного процесуального законодавства України. Студенти повинні набути навичок щодо користування відповідними нормативними актами, вмінь вирішувати конкретні практичні питання, пов'язані з застосуванням норм цивільного процесуального права з врахуванням змін у поточному законодавстві, складати найбільш процесуальні документи. Також завданням є набуття студентами навичок застосування правил цивільного судочинства у реальній практиці правозахисної, правозастосовчої, наукової та іншої діяльності.

Структура і зміст курсу лекцій визначаються програмою навчальної дисципліни «Цивільний процес України», який вивчається студентами юридичних спеціальностей у вищих навчальних закладах. В посібнику враховано сучасний стан регулювання цивільного судочинства станом на 1 листопада 2017 р., досягнення науки цивільного процесуального права.

Викладання дисципліни повинно загострити увагу студентів на значенні судового захисту цивільних прав та інтересів, неухильному додержанні процесуального законодавства при розгляді і вирішенні цивільних справ.

Виховне значення курсу полягає у формуванні високих професійних якостей фахівців-юристів, виховання поважного ставлення до закону, почуття справедливості.

У результаті вивчення навчальної дисципліни «Цивільний процес» студент повинен

– *знати* • стан основних проблем науки цивільного процесуального права; • сутність процесуальних категорій; функції судової влади в системі державної влади та форми їх здійснення; • суть і значення цивільної

процесуальної форми; • джерела цивільного процесуального права та їх структуру; • поняття й значення цивільних процесуальних правовідносин, їх місце у механізмі правового регулювання; правовий статус суду та осіб, які беруть участь у справі, їх процесуальні права та обов'язки; чинні норми цивільного процесуального права, зміст правових інститутів; систему процесуальних актів та вимоги, яким вони мають відповідати; • порядок реалізації судових рішень; позасудові та альтернативні форми захисту цивільних прав і законних інтересів; практику застосування цивільного процесуального законодавства, перспективні та основні напрямки розвитку цивільного процесуального законодавства, його адаптації до міжнародних стандартів здійснення правосуддя у цивільних справах;

– *вміти* • правильно тлумачити та застосовувати норми цивільного процесуального права та його правових інститутів, які регулюють цивільне судочинство; • використовувати дані науки цивільного процесуального права для вирішення професійних завдань; • оцінювати докази в цивільній справі; • складати цивільно-процесуальні документи й ділову документацію; аргументувати власну точку зору та прийняте рішення.

ТЕМА 1.

Цивільне процесуальне право та цивільний процес

ПЛАН

1. Предмет, метод та джерела цивільного процесу.
2. Дія норм ЦПП.
3. Наука ЦПП та навчальна дисципліна.
4. Поняття та система принципів цивільного процесуального права.

ПИТАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ

1. Предмет, метод та джерела ЦПП (процесу).

Статтею 15 Цивільного кодексу України встановлюється, що кожна особа має право на захист свого цивільного права та інтереси у разі їх порушення чи оспорювання. При цьому вони не повинні суперечити загальним засадам цивільного права. Залежно від особливостей спірних правовідносин законодавство встановлює численні *форми захисту цивільних прав та інтересів*. Під формою захисту права розуміється визначена законом діяльність компетентних органів, яка полягає у встановленні фактичних обставин цивільної справи, застосуванні норм права, визначенні способу захисту права і винесенні рішення. Виділяють такі процесуальні форми: • судову, • адміністративну, • нотаріальну, • самозахист цивільних прав (статті 16-19 ЦКУ), а також громадську. До останньої фахівці відносять можливість розв'язання спору, в установлених законом випадках, комісіями по трудових спорах, профспілками, третейськими судами тощо

Переходячи до розгляду дисципліни «Цивільний процес» наголосимо на тому, що при розгляді нашого предмету будемо виходити із тотожності понять «Цивільний процес» та «Цивільне процесуальне право».

Таке припущення можна зробити виходячи з того, що і одне і інше правові поняття складаються і сукупності правових норм, які регулюють один і той же предмет правового регулювання, який розглянемо нижче. А тому використання указаних дефініцій — рівноцінне. Проте, при розгляді загальних питань краще використовувати дефініцію «Цивільне процесуальне право», а при конкретизації загальних правил — «Цивільний процес».

Загальновідомо, що будь-яка галузь знань (у загальному — діяльності) мають свої особливості, які складаються із основних загальних характеристик. Зокрема, це — предмет і метод цієї галузі. Цивільне процесуальне право не виняток і характеризується своїм предметом і методом правового регулювання, оскільки право — це органічна сукупність норм, що регулюють визначені відносини за допомогою певного методу. Це твердження відноситься як до галузей матеріального, так — і процесуального права.

Предмет ЦПП у вузькому значенні — це сукупність суспільних відносин, що виникають у зв'язку із розглядом цивільних спорів і регулюються нормами цивільного процесуального права. Широке розуміння цивільного процесу (права) — це діяльність суду зі здійснення правосуддя у цивільних справах. Ці позиції, ми вважаємо, можна об'єднати в одну із наступним визначенням предмету:

це виникнення правовідносин між учасниками цивільних справ під час розгляду судом цивільних спорів та встановлення фактів.

Є прихильники і вузького тлумачення: є М.І. Авдеєнко, М.А. Гурвич, М.К. Треушніков, Н.А. Чечіна, М.С. Шакарян, інші; і широкого: М.Б. Зейдер, П.Ф. Єлісейкин, Г.Л. Оськіна, інші. При цьому усі фахівці згодні з тим, що цивільний процес — це форма здійснення

цивільного права, — взаємозв'язок процесуального і матеріального закону (права). З урахуванням цього ЦПр — це:

застосування норм об'єктивного права та спосіб усунення порушень (предмет процесу) матеріального права та гарантія належної реалізації суб'єктивного матеріального права.

Під час ЦПр здійснюється рух справи та виникають відповідні відносини, а тому *предметом цивільного процесуального права* є суспільні відносини, що виникають у сфері цивільного судочинства. Вони виникають в результаті діяльності суду та осіб, що беруть участь у справі.

Цивільне процесуальне право — це сукупність норм і принципів, що встановлюють процедуру розгляду і розв'язання цивільних справ судом. А тому конкретизуємо поняття *цивільний процес* — як порядок судового розгляду і розв'язання цивільних справ, встановлений нормами цивільного процесуального права, а його *предметом* є правовідносини під час розв'язання спору та визначення права чи встановлення судом фактів, що мають юридичне значення.

Цивільний судовий процес — це врегульований нормами цивільного процесуального права порядок, який опосередковує захист цивільних прав і законних інтересів суб'єктів, за допомогою якого реалізуються норми матеріального права.

Судочинство у цивільних справах здійснюється у певній процесуальній формі, яка визначена законом і є встановленими цивільним процесуальним законом правилами, що регламентують порядок здійснення судочинства у цивільних справах.

Цивільна процесуальна форма характеризується наявністю 2 ознак:

1) провадження, як системи цивільних процесуальних дій, об'єднаних кінцевою процесуальною метою: • позовне, • наказне, • окреме,

2) стадії — як складові частини ЦПр, що характеризуються спільністю найближчої процесуальної мети, що мають специфічний зміст і відповідне процесуальне оформлення: • відкриття цивільного провадження, • розгляд справи по суті, • провадження у апеляційній чи касаційній інстанції, • розгляд справи ВСУ, • провадження у зв'язку з нововиявленими обставинами, • виконавче провадження.

Стадії цивільного процесу — це складові частини єдиного цивільного процесу (судочинства), що характеризуються спільністю найближчої процесуальної мети, що мають специфічний зміст і відповідне процесуальне оформлення.

Система цивільного процесуального права, як сукупності правових норм складається із 2-х частин: • загальної та • особливої.

Загальна частина цивільного процесуального права об'єднує норми, які є визначальними, основними для всієї галузі цивільного процесуального права і які встановлюють: завдання цивільного судочинства, право на звернення до суду за судовим захистом, склад учасників, систему захисту їх процесуальних прав, компетенцію суду, основні принципи цивільного процесуального права, склад суду, порядок відкриття провадження у справі, провадження до судового розгляду, порядок вирішення питань судом, поняття і види доказів, судові строки тощо.

Особлива частина цивільного процесуального права об'єднує норми, що регулюють провадження в суді першої інстанції, перегляд судових рішень і ухвал у апеляційному і касаційному порядку, а також перегляд судових рішень у

зв'язку з нововиявленими обставинами та ВСУ, виконання судових рішень, здійснення судового контролю тощо.

Оскільки ЦПр забезпечує право на захист, то угода про відмову від права на звернення до суду за захистом є недійсною (у термінах ЦКУ — нікчемною). При цьому способи захисту визначає ЦКУ — у ст. 16.

Метод ЦПр разом із предметом правового регулювання характеризує цивільне процесуальне право як окрему, самостійну галузь права.

Під методом цивільного процесуального права розуміється сукупність юридичних способів і засобів впливу цивільних процесуальних норм на відносини, що виникають у зв'язку з розглядом і розв'язанням цивільних справ судами.

Метод правового регулювання ЦПр поєднує методи імперативний (субординації) та диспозитивний (координації):

1) імперативний метод — тому, що: • суд — орган державної влади; • суд має право контролю за діями сторін; • усі дії чітко визначені нормами права; • рішення суду — виконується у т.ч. і за допомогою примусу;

2) диспозитивний метод — тому, що: • встановлено рівність сторін перед законом і судом; • забезпечена свобода користування сторонами процесуальними правами; • встановлено гарантії прав суб'єктів цивільного процесу.

Зміст диспозитивного методу, визначається особливостями, притаманними ЦПП і обумовлений специфікою цивільних процесуальних відносин. Наприклад, воля сторони щодо заявлення клопотання про експертизу — це цілком її право, диспозиція способу захисту (ст. 143 Цивільного процесуального кодексу, далі — ЦПКУ), проте суд за власним переконанням задовольняє чи ні це клопотання — імперативне право.

Хоча законом і не передбачене таке його право, а тільки право на відхилення указаних сторонами питань для експертизи.

Цивільна процесуальна відповідальність є яскравим прикладом прояву імперативного методу в регулюванні відповідних відносин. Зокрема, статті 90-94 ЦПКУ встановлюють підстави і порядок застосування заходів процесуального примусу.

Джерела ЦПП (процесу).

Джерела цивільного процесуального права — це нормативно-правові акти різного рівня, в яких містяться норми цивільного процесуального права.

Відповідно до ієрархії нормативно-правових актів Конституція є найвищим правовим актом, яким визначене місце судової влади у системі органів державної влади, вимоги до порядку і умов її здійснення, засади організації судової системи і діяльності судів.

У ст. 129 Конституції закріплено основні засади судочинства: • законність; • рівність всіх учасників судового процесу перед законом і судом; • забезпечення доведеності вини; змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів і в доведенні перед судом їх переконливості; • підтримання державного обвинувачення в суді прокурором; • забезпечення обвинуваченому права на захист; • гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами; • забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду, крім випадків, встановлених законом; обов'язковість рішень суду.

Статтею 8 Конституції встановлено, що остання має найвищу юридичну силу, а її норми є нормами прямої дії.

Суди безпосередньо застосовують Конституцію у таких випадках: 1) якщо зі змісту норм Конституції не випливає необхідність додаткової регламентації її

положень законом; 2) якщо закон, який був чинним до прийняття чи набрання чинності Конституції, після цього суперечить їй; 3) якщо правовідносини, що розглядаються судом, законом не врегульовано, а нормативний акт, прийнятий Верховною Радою або РМ АРК, суперечить Конституції; 4) якщо укази Президента України, які внаслідок їх нормативно-правового характеру підлягають застосуванню судами при вирішенні конкретних судових справ, суперечать Конституції.

Постанова Пленуму ВСУ від 01.11.96 № 9 «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» зазначає, що у випадку, коли зі змісту конституційної норми випливає необхідність додаткової регламентації її положень законом, суд при розгляді справи повинен застосовувати тільки той закон, який ґрунтується на Конституції та не суперечить їй.

Нижчим щаблем у системі ЦПП йдуть кодифіковані акти, основним із яких є ЦПКУ, який є у якому деталізовано основні положення щодо судоустрою та здійснення цивільного судочинства. У ньому визначено завдання цивільного судочинства, принципи його здійснення, способи захисту, цивільну компетенцію судів, процесуальні строки, учасників цивільного процесу тощо.

Закон від 23.06.05 «Про міжнародне приватне право» установлює порядок урегулювання приватних відносин, які виникають на підставі регулювання законодавством різних держав. Цей Закон застосовується до таких питань, що виникають у сфері приватноправових відносин з іноземним елементом: 1) визначення права, що застосовується; 2) процесуальна правоздатність і дієздатність іноземців, осіб без громадянства та іноземних юридичних осіб; 3) підсудність судам України справ з іноземним елементом; 4) виконання судових доручень; 5) визнання та виконання в Україні рішень іноземних судів.

ЦПр здійснюється також відповідно до міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана ВРУ. І, якщо міжнародним договором передбачено інші правила, ніж встановлені цивільним процесуальним законодавством, то застосовуються правила міжнародного договору.

До джерел цивільного процесуального права належать також інші нормативно-правові акти: Закон «Про судовий збір», Постанови КМУ про регулювання оплати інших судових витрат тощо.

У випадку неповноти, неясності, суперечливості чи відсутності законодавства суди мають вирішувати спір за допомогою аналогії закону та аналогії права.

Застосування аналогії закону можливе за таких умов: 1) відносини сторін перебувають у сфері дії цивільного права, тобто є цивільними відносинами; 2) зазначені відносини не врегульовані цивільним законодавством; 3) існують норми, що регулюють подібні за змістом цивільні відносини.

Якщо використати аналогію закону для регулювання цивільних відносин неможливо, наприклад, через відсутність норм, що регулюють подібні відносини, то застосовується аналогія права.

Аналогія права полягає у застосуванні загальних засад цивільного права, встановлених законодавством. Умовами застосування аналогії права є те, що: 1) відносини сторін перебувають у сфері дії цивільного права; 2) зазначені відносини не врегульовані цивільним правом; 3) відсутні норми, що регулюють подібні за змістом відносини.

Крім того, подолання прогалин можливе за допомогою використання окремих видів судової практики.

2. Дія норм ЦПП. Наука ЦПП та навчальна дисципліна.

Дію норма права, у т.ч. і цивільних процесуальних норм відбувається • у часі, • у просторі і • за колом осіб.

У часі. Відповідно до ч. 3 ст. 2 ЦПКУ

«провадження в цивільних справах здійснюється відповідно до законів, чинних на час вчинення окремих процесуальних дій, розгляду і вирішення справи».

Тобто, дія цивільних процесуальних норм у часі — визначається відповідно до правила про те, що незалежно від часу порушення цивільної справи в суді, при здійсненні процесуальних дій застосовується той процесуальний закон, який діє на момент здійснення таких дій.

Відповідно до ч. 4 ст. 2 ЦПКУ:

«закон, який встановлює нові обов'язки, скасовує чи звужує права, що належать учасникам цивільного процесу, чи обмежує їх використання, не має зворотної дії в часі».

Отже, у законодавстві закріплено принцип, згідно з яким процесуальний закон не має зворотної сили. Підтвердженням цього правила є Рішення КСУ від 25.12.03 у справі щодо строків перебування на посту Президента України, яким встановлено, що закон діє після набрання ним чинності.

Дія цивільного законодавства у просторі і за колом осіб. За загальним правилом дія процесуальних норм у просторі означає правило, згідно якого при розгляді цивільної справи діє процесуальний закон, який розповсюджується на місце такого розгляду. Закони, Укази Президента, Постанови і розпорядження Кабміну, нормативні акти міністерств і відомств поширюють свою дію на всю територію України. Разом з тим орган, що видав цивільно-правовий нормативний акт, може обмежити територію дії даного акта.

Особливо актуально таке обмеження сьогодні, в умовах нерозповсюдження законодавства України на частину її території: Донбас та Крим.

Дія цивільного законодавства України поширюється на всіх осіб, що перебувають на її території: фізичні та юридичні особи, держава Україна. Дія цивільного законодавства поширюється також на іноземних громадян, осіб без громадянства, на іноземні юридичні особи, якщо інше не передбачено законами України. Якщо дія цивільно-правового нормативного акта поширюється на певну територію України, то зазначений нормативний акт діє тільки щодо тих осіб, які перебувають на даній території. Іноді в самому нормативному акті передбачено або впливає з його змісту, що він застосовується лише до певної групи суб'єктів. До таких законів можна віднести, наприклад. Закон «Про захист прав споживачів», який регулює права тільки споживачів; чи ПКУ, який регулює права тільки платників податків.

Припинення дії законів та інших НПА настає у випадках, коли спливає строк, на який вони приймалися, при прямому скасуванні їх дії, а також у випадках прийняття нового закону або іншого НПА, які по-іншому регулюють ті самі відносини. Колізії і прогалини, які виникають при цьому вирішуються за допомогою спеціальних правил, аналогії права чи закону.

3. Наука ЦПП та навчальна дисципліна.

ЦПП становить систему знань про закономірності цивільного процесуального правового регулювання певних суспільних відносин, що виникають у зв'язку із здійсненням правосуддя в цивільних справах.

Предметом науки ЦПП є • зміст цивільного процесу, • норми цивільного процесуального права (законодавства), • цивільні процесуальні відносини, • юридичні факти; •

практика застосування норм ЦПП, • місце ЦПП у загальній системі права, • система і зміст цивільних процесуальних правових інститутів, • форми цивільного процесуального законодавства і практика їх застосування в інших державах.

У зв'язку із вивченням та дослідженням іноземного досвіду складовою науки ЦПП є порівняльне ЦПП, що має на меті визначення загального і особливого у різних системах права, можливість імплементації концепцій, засад цивільного процесуального права, окремих правових рішень або їх сукупності.

Важливою складовою науки цивільного процесуального права є історія становлення і розвитку цивільного процесу

Таким чином, предмет науки ЦПП істотно відрізняється від предмета ЦПП як галузі права і об'єкта цивільного процесуального законодавства як сукупності норм, що регулюють цивільні процесуальні відносини.

ЦПП як навчальна дисципліна є однією з профільюючих дисциплін юридичного циклу, обов'язковою для вивчення студентами-юристами. Предметом цієї навчальної дисципліни є ЦПП у всіх 3-х названих вище виявах: • як галузь, • як система законодавства, • як наука.

Маючи свій специфічний зміст, галузі процесуального права спрямовані на втілення у життя приписів норм матеріального права. А тому залишаючись самостійними, вони мають похідне значення щодо матеріальних галузей. Разом із цим без цивільного і похідних від нього галузей — земельного, житлового, трудового, сімейного тощо — цивільне процесуальне право не мало б предмету

Зв'язок матеріального і цивільного процесуального права здійснюється на різних стадіях цивільного процесу, що об'єктивно обумовлюється їх предметами. Зв'язок

ЦПП з правом конституційним полягає у конституційності основних засад організації і здійснення цивільного судочинства. ЦПП тісно пов'язане з господарським процесуальним правом, що обумовлене спільністю завдань загального та господарського суду щодо захисту прав і інтересів фізичних і юридичних осіб.

Поняття та система принципів ЦПП

Кожна галузь права має свої, властивий їй принципи існування. Вони відображають зміст, соціальну спрямованість і головні галузеві особливості правового регулювання. Під принципами ЦПП розуміють • основні ідеї, • уявлення про суд і правосуддя, які закріплені у процесуальному законодавстві, у результаті чого стали його основними положеннями, • якісними особливостями, котрі визначають характер ЦПП, порядок його застосування і напрями подальшого розвитку. Принципи є основами системи норм ЦПП, центральними поняттями, засадами системи процесуальних законів¹.

Принципи цивільного судочинства — створюють умови існування галузі права, без яких втрачаються базові галузеві характеристики.

Принципи ЦПП виявляються як в окремих нормах загального характеру, так і в цілому ряді процесуальних норм, у яких містяться гарантії реалізації на практиці загальних правових приписів.

Більшість принципів цивільного судочинства закріплені у Конституції, Законі «Про судоустрій і статус суддів» та у ЦПКУ.

До Конституційних принципів (статті 124-133) ЦПр належать: • здійснення правосуддя виключно судами; • незалежність і недоторканність суддів та підкорення їх

¹ Курс цивільного процесу: підручник / В.В. Комаров, В.А. Бігун, В.В. Баранкова та ін.; за ред. В.В. Комарова. – Х.: Право, 2011. – 135 с.

тільки законів; • рівність усіх учасників процесу перед законом і судом; • змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів і доведенні перед судом їх переконливості; • забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду, крім випадків, встановлених законом; • доступність і гарантованість судового захисту прав і свобод людини і громадянина; • тощо.

До принципів ЦПр, закріплених законодавством про судочинство, належать: • диспозитивність, • процесуальна рівноправність сторін, • раціональна процесуальна форма, • неможливість процесуального сумісництва, • усність, • безпосередність.

У залежності до сфери їх поширення до принципів ЦПр належать:

– загальноправові принципи, що притаманні всім галузям права, наприклад, законність, демократизм;

– міжгалузеві принципи — це принципи цивільного процесуального, господарського процесуального, адміністративного процесуального права: а) здійснення правосуддя лише судом; б) незалежність суддів і підкорення їх лише закону; в) рівність усіх учасників процесу перед законом і судом; г) поєднання колегіального та одноособового складу суду при розгляді справ; д) гласність та інші принципи;

Рівність усіх учасників цивільного процесу перед законом і судом

Рівність всіх учасників перед законом і судом закріплена п. 2 ч. 3 ст. 129 Конституції. Відповідно до ст. 24 Конституції не може бути привілеїв чи обмежень прав учасників цивільного процесу за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження,

майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками.

Принцип рівноправності означає, що дія законів однаковою мірою обов'язкова для всіх осіб, водночас всі особи мають рівні процесуальні можливості для здійснення і захисту своїх прав, інтересів та свобод. Цей принцип закріплений у Загальній декларації прав людини, міжнародних пактах з прав людини і в конституційних законах більшості країн світу. Права людини належать їй від народження, є невідчужуваними, а тому немає людей із більшим чи меншим обсягом прав — всі від природи наділені одними і тими самими правами.

За своєю правовою природою принцип процесуальної рівноправності є законодавчо закріпленою гарантією справедливого судового розгляду. Крім того, він є одним із проявів загально-правового принципу верховенства права: сторони у цивільному процесі знають, якими процесуальними правами наділені як вони, так і їхні процесуальні супротивники.

Гласність і відкритість цивільного процесу

Конституція у п. 7 ч. 3 ст. 129 передбачає — принцип гласності у судочинстві, який означає, що розгляд в цивільних судах є відкритим, що дозволяє присутність на слуханні справи будь-якої особи. З метою висвітлення ходу процесу і його результатів у залі можуть бути присутніми працівники засобів масової інформації.

Відкритий розгляд справ дає можливість особам безпосередньо ознайомитися з роботою суду, а це підвищує його відповідальність за законне і правильне вирішення справ, сприяє зниженню суб'єктивізму суддів і дозволяє всім бажаючим переконатися в дотриманні встановлених процесуальним законом правових процедур розгляду справи.

Гласність судового розгляду полягає також у праві публікувати звіти і повідомлення про судові процеси в пресі, інформувати про них по радіо, телебаченню, в кіно та з використанням інших засобів масової інформації.

Законом передбачені винятки з конституційного принципу гласності. Закритий судовий розгляд допускається, якщо це необхідно: а) щоб запобігти розголошенню державної чи іншої таємниці, що охороняється законом; б) щоб запобігти розголошенню обставин особистого та сімейного життя людини; в) в інтересах малолітньої чи неповнолітньої особи, а також в інших випадках, установлених законом.

Разом з тим фіксація судового засідання за допомогою технічних засобів є однією з гарантій захисту прав, свобод і інтересів осіб, оскільки дає можливість апеляційній та касаційній інстанціям достовірніше встановити хід судового засідання.

Змагальність сторін

За своєю суттю цивільний процес є змаганням осіб у доказуванні перед судом своєї позиції (наявності порушеного права, що потребує захисту, або його відсутності). Принцип змагальності — один з основних принципів цивільного судочинства, а забезпечення змагальності — одне з головних завдань судової реформи. Цей принцип створює необхідні умови для виявлення всіх обставин, що мають істотне значення для справи, та винесення обґрунтованого рішення.

Суть змагальності полягає у тому, що кожна з сторін пред'являє свої докази — позивач в обґрунтування своїх вимог, відповідач — в обґрунтування заперечень про них чи визнання вимог, а суд аналізує їх та робить свої висновки.

Змагальність у цивільному судочинстві полягає в такому: 1) дії суду залежать від вимог позивача й

заперечень відповідача, суд вирішує справу в обов'язі заявлених сторонами вимог; 2) можливість вільного використання сторонами засобів доказування; 3) можливість для сторін брати участь у розгляді справи особисто або через представника; 4) кожна сторона самостійно доводить факти, що є обґрунтуванням її вимог і заперечень.

Умовою реалізації принципу змагальності є процесуальна рівність сторін, оскільки змагатися у обстоюванні своїх прав та інтересів сторони можуть лише у однакових правових умовах. І навпаки, принцип процесуальної рівноправності сторін забезпечується змагальною формою судочинства, яка надає їм можливість рівною мірою «змагатись» перед судом.

Забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішень суду

Судочинство не може існувати без визначених шляхів виправлення помилок, наприклад, судами вищих інстанцій. Тому особам, які беруть участь у справі, а також особам, які не брали участь у справі, якщо суд вирішив питання про їхні права, свободи, інтереси чи обов'язки, забезпечується право на апеляційне та касаційне оскарження рішень суду у випадках та порядку, встановлених ЦПКУ.

Обов'язковість судових рішень

Законами «Про судоустрій і статус суддів» від 07.07.10² та від 02.06.16³ у статтях 13 закріплене положення (ч. 1), згідно з яким рішення, яким закінчується

² Цей Закон в основному втрачає чинність з дня набрання чинності Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» (30.09.16).

³ Цей Закон набуває чинності з дня набрання чинності Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» (30.09.16).

розгляд справи у суді, ухвалюється іменем України. Судові рішення, що набрали законної сили, є обов'язковими до виконання усіма органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими та службовими особами, фізичними і юридичними особами та їх об'єднаннями на всій території України. Обов'язковість урахування судових (преюдиційність) рішень для інших судів визначається процесуальним законом (360⁷ ЦПКУ).

Невиконання судового рішення може потягти кримінальну, адміністративну або дисциплінарну відповідальність. Так, умисне невиконання службовою особою, яка відповідно до своїх повноважень повинна вжити заходів щодо виконання рішення, ухвали, постанови у справі, або перешкоджання нею їх виконанню тягне кримінальну відповідальність за ст. 382 Кримінального кодексу України.

У випадку, коли службова особа не вживає заходів щодо виконання такого судового рішення, як окрема ухвала, чи окрема постанова суду або судді, вона може бути притягнута до адміністративної відповідальності за ч. 1 ст. 185-6 КУпАП, згідно з якою умисне залишення посадовою особою без розгляду окремої ухвали суду чи окремої постанови судді або невжиття заходів до усунення зазначених в них порушень закону, а так само несвоєчасна відповідь на окрему ухвалу суду чи окрему постанову судді — тягнуть накладення штрафу — 5-8 НМДГ.

За невиконання службовою особою судового рішення, якщо в її діянні немає ознак злочину або адміністративного правопорушення, можливе притягнення цієї особи до дисциплінарної відповідальності.

Відповідно до статей 89, 90 Закону від 21.04.99 «Про виконавче провадження» у разі невиконання без поважних причин у встановлений державним виконавцем строк рішення, що зобов'язує боржника виконати певні дії, та

рішення про поновлення на роботі державний виконавець виносить постанову про накладення штрафу на боржника. Тобто, законодавець надає право визначеним особам застосовувати примус при виконанні рушень судів.

ПИТАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ

1. Право на захист та форми захисту.
2. Визначення предмету правового регулювання ЦПП.
3. Процесуальна форма цивільного судочинства.
4. Система цивільного процесуального права.
5. Метод правового регулювання ЦПП. Зміст.
6. Імперативний метод правового регулювання.
7. Диспозитивний метод правового регулювання
8. Джерела ЦПП та основні засади судочинства.
9. Місце та роль Конституції у джерелах ЦПП.
10. Кодифікація ЦПП та міжнародні джерела.
11. Аналогія права і закону.
12. Колізії та прогалини закону. Подолання.
13. Дія норм ЦПП.
14. Зворотна дія закону.
15. Дія цивільного законодавства у просторі і за колом осіб.
16. Наука ЦПП та навчальна дисципліна ЦПП.
17. Поняття та система принципів ЦПП. Конституційні принципи.
18. Законні принципи ЦПП.
19. Гласність і відкритість цивільного процесу, змагальність сторін
20. Забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішень. Преюдиційність судових рішень.
21. Відповідальність за невиконання рішення суду.

ТЕМА 2.

Цивільні процесуальні правовідносини

ПЛАН

1. Поняття та зміст процесуальних правовідносин.
2. Передумови і підстави існування процесуальних правовідносин.
3. Зміст та об'єкт процесуальних правовідносин.
4. Суб'єкти цивільних процесуальних правовідносин.

ПИТАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ

1. Поняття та зміст процесуальних правовідносин

Цивільні процесуальні правовідносини мають триелементну структуру: • суб'єкт, • об'єкт та • зміст.

Поняття та зміст

Цивільні процесуальні правовідносини є центральним питанням науки цивільного процесуального права, яка їх визначає як — систему урегульованих ЦПП відносини, що складаються між судом і учасниками ЦПр у зв'язку із здійсненням правосуддя у цивільних справах.

Цивільні процесуальні правовідносини не можуть складатися між учасниками процесу поза судом. Це пов'язано з тим, що цивільне процесуальне право не надає учасникам процесу ніяких прав і не покладає на них ніяких обов'язків відносно один одного. Оскільки відсутні цивільні процесуальні обов'язки учасників процесу відносно один одного, то в законі не передбачені правові наслідки на випадок їх невиконання.

Владний характер повноважень суду не означає, що він є носієм прав, а всі інші лише носіями обов'язків. Суд наділений обов'язками відносно інших учасників процесу (приймати позовні заяви, розглядати клопотання тощо). Процесуальні права і обов'язки суду та інших учасників

процесу пов'язані між собою, а інтереси суду не повинні суперечити інтересам інших учасників правовідносин.

Процесуальні відносини виникають з приводу і у зв'язку з матеріальними правовими відносинами і мають похідний від них характер; • виникають на підставі сукупності юридичних фактів — юридичного складу і покладають на їх учасників визначену законом відповідальність за їх порушення, тому є відносинами охоронними за відповідною класифікацією.

Процесуальні відносини належать до відносин публічного права, оскільки сам процес має публічно-правовий характер.

Сучасна наука має 2 основних підходи до розуміння змісту цивільних процесуальних відносин: відповідно до 1-го — цивільний процес є єдиним багатосуб'єктним процесуальним правовідношенням, що розвивається (М.А. Гурвич, Г.Л. Осокіна, К.С. Юдельсон); відповідно до 2-го — цивільний процес є системою процесуальних відносин, елементами якої є правовідносини між судом і кожним з учасників цивільного процесу (Н.А. Чечіна, Л.А. Ванєєва).

На нашу думку більш логічним є 2-ге визначення, оскільки формалізує права та обов'язки усіх учасників процесу, а не указує на засаду діяльності суду.

Загальними для всіх правовідносин є наступні ознаки:

- 1) правовідносини — це завжди відносини між конкретними особами;
- 2) правовідносини юридично закріплюють взаємну поведінку їх учасників;
- 3) правовідносини регулюються нормами права, встановленими або санкціонованими державою;
- 4) будь-які правовідносини забезпечується силою державного примусу.

Таке визначення ознак відноситься і до процесуальних відносин, через які реалізуються норми ЦПП. До їх специфічних ознак можна віднести:

- 1) цивільні процесуальні відносини — це завжди відносини між декількома суб'єктами;
- 2) обов'язковий суб'єкт будь-якого цивільного процесуального відношення — суд;
- 3) процесуальні відносини охоплюють своїм змістом тільки одне, певне співвідношення правомочності і обов'язків між судом і одним з учасників процесу;
- 4) процесуальні відносини знаходяться у постійному русі, оскільки виникнення кожного відношення зумовлено існуванням іншого, базового для нього відношення.

Отже, тільки сукупність процесуальних прав та обов'язків і процесуальних дій з їх реалізації заінтересованої особи і суду можуть визначати *зміст цивільних процесуальних правовідносин*.

ЦПКУ урегулює • волю суб'єктів (цивільні процесуальні права й обов'язки) та • їх дії. Останні виступають засобом реалізації волі, а тому тільки разом вони можуть входити до змісту правовідносин. У зв'язку з цим цивільні процесуальні правовідносини — це форма (спосіб) здійснення його учасниками суб'єктивних прав та обов'язків; а права й обов'язки разом з процесуальними діями становлять їх зміст.

Цивільним процесуальним законом визначені також зміст, процесуальна форма, умови і порядок виконання процесуальних дій з реалізації цивільних процесуальних прав. Залежно від характеру процесуальних дій їх цивільна процесуальна форма буває • усною і письмовою, • безпосередньою і опосередкованою, • відкритою (гласною) і таємною (закритою), • безперервною і перерivanoю.

2. Передумови і підстави виникнення процесуальних правовідносин

Передумовами виникнення, зміни та припинення процесуальних правовідносин — є загальними для усіх правовідносин, а спеціальними — підставами їх виникнення. До загальних передумов належать • норми ЦПП, • цивільна процесуальна правоздатність і • дієздатність.

Цивільна процесуальна правоздатність — це встановлена законом здатність мати цивільні процесуальні права і виконувати цивільні процесуальні обов'язки. І відповідно до ст. 28 ЦПКУ визнається за всіма громадянами і організаціями рівною мірою.

Цивільна процесуальна дієздатність — це здатність особисто здійснювати цивільні процесуальні права та виконувати цивільні процесуальні обов'язки в суді. І відповідно до ст. 29 ЦПКУ її мають фізичні особи, які досягли повноліття, а також юридичні особи.

Статтею 27¹ ЦПКУ забезпечено захист прав малолітніх або неповнолітніх осіб під час розгляду справи. Зокрема, під час розгляду справи, крім прав та обов'язків, визначених ст. 27 ЦПК, малолітня або неповнолітня особа може безпосередньо або через представника чи законного представника висловлювати свою думку та отримувати його допомогу у висловленні такої думки; отримувати через представника чи законного представника інформацію про судовий розгляд; здійснювати інші процесуальні права і виконувати процесуальні обов'язки, передбачені міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана ВРУ.

У разі реєстрації шлюбу фізичної особи, яка не досягла повноліття, вона набуває цивільної процесуальної дієздатності з моменту реєстрації шлюбу. Цивільної процесуальної дієздатності набуває також неповнолітня

особа, якій у порядку, встановленому ЦКУ, надано повну цивільну дієздатність.

Відповідно до ч. 2 ст. 37 ЦКУ особи, обмежені у цивільній дієздатності, можуть самостійно вчиняти лише дрібні побутові правочини. Крім того, самостійно виступати у суді такі особи можуть лише у справах окремого провадження щодо поновлення у дієздатності. Суд може залучити до участі в таких справах законного представника неповнолітньої особи або особи, цивільна дієздатність якої обмежена.

Право на особисте звернення до суду за захистом свого права передбачено також ст. 18 СКУ, відповідно до якої кожен учасник сімейних відносин, який досяг 14 років, має право на безпосереднє звернення до суду за захистом свого права або інтересу — наявна цивільна процесуальна дієздатність. Відповідно до ст. 156 СКУ неповнолітні батьки, які досягли 14-річного віку, мають право на звернення до суду за захистом прав та інтересів своєї дитини.

Крім того, у разі реєстрації шлюбу фізичної особи, яка не досягла повноліття, вона набуває цивільної процесуальної дієздатності з моменту реєстрації шлюбу. Цивільної процесуальної дієздатності набуває також неповнолітня особа, якій, у порядку встановленому ЦПК, надано повну цивільну дієздатність.

Підсумовуємо: для того, щоб стати суб'єктом цивільних процесуальних відносин, особа має володіти як цивільною процесуальною правоздатністю, так дієздатністю. Для того, щоб отримати судовий захист, особі достатньо бути правоздатною.

Підставами цивільних процесуальних відносин є юридичні факти, тобто — передбачені процесуальними нормами життєві обставини, з якими пов'язується виникнення, зміна або припинення цивільних

процесуальних правовідносин: *процесуальні дії учасників процесу і суду*.

Юридичні факти вони поділяються на: • дії — обставини, що залежать від волі людини, і • події — обставини, які виникають та існують незалежно від волі людини.

Дії відрізняються від інших проявів існування особи — рефлекси, інстинкти тощо). Вони входять до змісту процесуальних правовідносин й одночасно виступають юридичними фактами, які спричиняють виникнення, розвиток і припинення цивільних процесуальних правовідносин.

Події класифікують за: • походженням — природні (стихійні) і пов'язані з буттям та діяльністю людини (соціальні); • повторюваністю — унікальні й повторювані (періодичні); • тривалістю — моментальні і тривалі у часі (процеси); • кількістю учасників — персональні, колективні, масові; • характером наслідків — на події оборотні та необоротні тощо.

Події також можуть бути підставами виникнення, зміни або припинення цивільних процесуальних правовідносин, але не безпосередньо, а опосередковано за допомогою відповідних процесуальних дій суду. Наприклад, закінчення повноважень суду тягне за собою зміну судді та розгляд справи з початку, про що виноситься відповідне рішення.

Для виникнення відносин необхідна сукупність юридичних фактів у вигляді процесуальних дій як сторін, так і суду, оскільки суд є обов'язковим учасником цивільних процесуальних правовідносин.

Процесуальні правовідносини за загальним правилом виникає за ініціативою учасника процесу, а тому для його виникнення необхідна наявність юридичного складу правовідносин, як сукупності процесуальних дій учасника

і відповідних процесуальних дій суду. У випадку ж, коли ініціатор суд виникнення правовідносин достатньо одного юридичного факту — процесуальних дій суду.

Процесуальні дії, що є підставами виникнення процесуальних правовідносин, здійснюються у визначеній цивільним процесуальним законом послідовності, з оформленням документально. Тобто мати форму процесуального документу, без якої такі дії існувати не можуть.

3. Зміст та об'єкт процесуальних правовідносин

До змісту цивільних процесуальних правовідносин входять не лише процесуальні права та обов'язки їх суб'єктів, але і дії з реалізації цих прав та обов'язків. Це суб'єктивні цивільні процесуальні права і обов'язки.

ЦПКУ у ст. 27 встановлює права та обов'язки осіб, які беруть участь у справі. Зокрема, це — право знайомитися з матеріалами справи, робити з них витяги, знімати копії з документів, долучених до справи, одержувати копії рішень, ухвал, брати участь у судових засіданнях, подавати докази, брати участь у дослідженні доказів, задавати питання іншим особам, які беруть участь у справі, а також свідкам, експертам, спеціалістам, заявляти клопотання та відводи тощо.

Особи, які беруть участь у справі позовного провадження, на підтвердження своїх вимог або заперечень зобов'язані подати усі наявні у них докази до або під час попереднього судового засідання, а якщо попередні судові не проводиться — до початку розгляду справи по суті. У іншому випадку документи, які подаються пізніше можуть бути не прийняті.

Іншим елементом процесуальних правовідносин є їх об'єкт, тобто те — на що спрямовані правовідносини. Цивільні процесуальні правовідносини виникають у

процесі правоохоронної діяльності суду, а тому їх об'єкт тісно пов'язаний з об'єктом матеріальних правовідносин, з приводу якого виникає цивільний процес.

Процесуальні дії суб'єктів правовідносин не можуть бути об'єктом відносин, оскільки вони не є тією категорією, з приводу якої виникають самі відносини. Між судом й заінтересованою особою виникають цивільні процесуальні правовідносини, але не стосовно цих дій, а тих наслідків, на досягнення яких вони спрямовані, — порушення цивільної справи в суді на захист суб'єктивного права або охоронюваного законом інтересу.

Отже, об'єктом — є процесуальні наслідки, на досягнення яких спрямовуються процесуальні права, обов'язки і процесуальні дії суб'єктів правовідносин. Зокрема: • показання свідка, • висновок експерта і у кінцевому плані — • позитивне рішення суду. Тому відбувається поділ об'єкта відносин на • загальний та • спеціальний. Зокрема,

– *загальним об'єктом* цивільних процесуальних правовідносин є захист прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб;

– *спеціальним об'єктом* цивільних процесуальних правовідносин є наприклад, встановлення юрфактів, що мають юридичне значення.

Тому, беручи до уваги, що обсяг, зміст, характер процесуальних прав і обов'язків встановлюється і визначається ЦПКУ залежно від мети участі суб'єктів правовідносин у судочинстві і виконуваних ними цивільних процесуальних функцій по справі, кожен цивільний процесуальний правовідносини в системі правовідносин у справі мають свій самостійний спеціальний об'єкт. Наприклад,

– спеціальним об'єктом групи процесуальних правовідносин, які виникають між судом і свідками є

отримання показань свідка, оскільки відповідно до ст. 63 ЦПКУ показання свідка — це повідомлення про відомі йому обставини, які мають значення для справи;

– спеціальним об'єктом цивільних процесуальних правовідносин між судом і особою, яка надає правову допомогу, участь якої в цивільному процесі передбачена ст. 56 ЦПКУ України, є надання цієї допомоги.

Поряд із загальним і спеціальними об'єктами необхідно виділити і об'єкт стадії ЦПр — це те на досягнення чого спрямована та чи інша його стадія. Наприклад, • об'єктом стадії відкриття провадження у справі є прийняття судом до розгляду позовної заяви і безпосереднє відкриття ЦПр; • об'єктом цивільних процесуальних правовідносин, які виникають у стадії судового розгляду є забезпечення правильного та швидкого вирішення справи тощо.

Таким чином, система цивільних процесуальних правовідносин, яка виникає в ході розгляду і вирішення справ характеризується наявністю • спеціального, • стадійного і • загального об'єктів, які взаємодіючи утворюють єдиний об'єкт, властивий тільки цивільним процесуальним правовідносинам.

4. Суб'єкти цивільних процесуальних правовідносин

Суб'єкт цивільних процесуальних правовідносин — це носій цивільних процесуальних прав та обов'язків. ЦПКУ здійснює поділ суб'єктів на дві групи: • суд та • учасники ЦПр, які у свою чергу поділяються на осіб, які беруть участь у справі, (ст. 26 ЦПКУ) та інших учасників процесу (ст. 47 ЦПКУ).

Основним критерієм, який визначає приналежність того чи іншого суб'єкта цивільних процесуальних відносин до тої чи іншої групи, є зміст його діяльності та

наявність заінтересованості. Тому — поділ суб'єктів на 3 групи:

- 1) суд;
- 2) особи, які беруть участь у справі;
- 3) особи, які сприяють судовому розгляду та вирішенню справи (інші учасники цивільного процесу).

Особи, які беруть участь у справі, — це суб'єкти, які мають заінтересованість у предметі процесу. Інші учасники цивільного процесу — це суб'єкти, які надають суду та особам, які беруть участь у справі, організаційну, інформаційну та іншу допомогу.

Суд виступає обов'язковим суб'єктом цивільних процесуальних правовідносин. Специфіка його діяльності, призначення та правового статусу потребує віднесення його до окремої групи суб'єктів. Особливою властивістю даного суб'єкта є те, що він повинен бути безстороннім та об'єктивним. Для забезпечення цього закріпленій у законодавстві інститут відводу (самовідводу).

Основним призначенням суду як суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин є здійснення правосуддя, яке належить до його виключною компетенції. Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами та особами не допускається.

Особи, які беруть участь у справі, відрізняються від інших суб'єктів тим, що вони мають юридичну заінтересованість у результатах вирішення судом справи і у реалізації ухваленого по ній рішення. Заінтересованість особи може бути матеріально-правовою та (або) процесуальною.

Матеріально-правова заінтересованість — це особиста ознака суб'єкта, — особи, яка бере участь у справі, яка полягає у прагненні за допомогою судової діяльності отримати для себе поновлення порушеного, оспореного чи невизнаного права, законного інтересу, тобто отримати

певне майно, благо, встановити певний стан, обставини, або ж навпаки, не допустити їх порушення. Матеріально-правовою заінтересованістю наділені виключно суб'єкти спірних матеріальних правовідносин.

Процесуальна заінтересованість — це функціональна ознака суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин (особи, яка бере участь у справі), яка полягає у прагненні досягти певного процесуального результату у формі відповідного судового рішення, що відповідає функціональному призначенню участі даного суб'єкта у розгляді та вирішенні цивільної справи. Процесуальною заінтересованістю наділені як суб'єкти матеріальних правовідносин, так і ряд учасників цивільного процесу, які беруть участь у справі для виконання покладених на них функцій в силу закону, договору чи з іншої підстави.

У складі цивільної процесуальної правосуб'єктності учасників ЦПР вирізняється 2 елементи: • цивільну процесуальну правоздатність та • цивільну процесуальну дієздатність, ознаки та елементи якої ми розглянули вище і які також є обов'язковим елементом змісту цивільних процесуальних правовідносин.

Цивільна процесуальна правосуб'єктність (і правоздатність, і дієздатність) виступає складовою частиною загальної правосуб'єктності фізичних та юридичних осіб і тісно пов'язана з цивільною, сімейною, трудовою й іншими видами і визначається характером зв'язку між зазначеними галузями права.

Права та обов'язки осіб, які беруть участь у справі, слід поділити на • загальні та • спеціальні. До загальних прав слід віднести права та обов'язки, якими наділені усі особи, які беруть участь у справі, незалежно від змісту юридичної заінтересованості у справі (ст. 27 ЦПКУ). Обсяг спеціальних прав визначається в залежності від процесуального статусу у цивільному процесі. Так,

наприклад, правовий статус позивача визначений ст. 31 ЦПКУ, відповідно до якої він має право протягом усього часу розгляду справи змінити підставу або предмет позову, збільшити або зменшити розмір позовних вимог, відмовитися від позову чи укласти із відповідачем мирову угоду.

Обов'язки осіб, які беруть участь у справі визначається необхідністю добросовісно користуватися наданими процесуальними правами, а також не посягати на права інших суб'єктів процесуальних правовідносин. Нормами цивільного процесуального закону визначено також конкретні обов'язки у певних випадках. Так, відповідно до ст. 77 ЦПКУ сторони та інші особи, які беруть у справі, зобов'язані повідомляти суд про зміну свого місця проживання (перебування, знаходження) під час провадження справи. Спеціальним обов'язком для сторін є, наприклад, зобов'язання подати або повідомити про докази до або під час попереднього судового засідання (ст. 131 ЦПКУ).

Інші учасники цивільного процесу — це такі учасники (суб'єкти) цивільних процесуальних правовідносин, які не мають і не повинні мати у справі жодної юридичної заінтересованості і сприяють встановленню дійсних обставин справи, дослідженню доказів, утвердженню засад цивільного процесуального права. До них відносяться секретар судового засідання, судовий розпорядник, свідок, експерт, перекладач, спеціаліст, особа, яка надає правову допомогу (ст. 47 ЦПКУ). Однак, цей перелік не є вичерпний, оскільки цивільні процесуальні правовідносини можуть виникати і за участю інших осіб. Ними можуть бути особи, які мають письмові та речові докази у справі, наприклад, при витребуванні їх судом, державний виконавець при виконанні ухвали про забезпечення позову, органи та

особи, яким направлена окрема ухвала про порушення закону, особи, між якими відбувалося листування, щодо надання згоди на його дослідження та ін.

Цих осіб можна поділити на дві підгрупи: суб'єкти, які сприяють розгляду і вирішенню справи по суті (свідок, експерт, перекладач, спеціаліст), інші – особи, які здійснюють організаційно-технічне забезпечення процесу (судовий розпорядник, секретар судового засідання).

ПИТАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ

1. Поняття цивільних процесуальних правовідносин.
2. Передумови виникнення цивільних процесуальних правовідносин.
3. Ознаки загальних правовідносин. Специфічні ознаки цивільних процесуальних правовідносин.
4. Елементи цивільних процесуальних правовідносин.
5. Цивільна процесуальна правоздатність.
6. Цивільна процесуальна дієздатність.
7. Цивільна процесуальна правосуб'єктність.
8. Групи суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин згідно виконуваних ними функцій та нормативного закріплення і визначення.
9. З чого складається зміст цивільних процесуальних правовідносин.
10. Об'єкт цивільних процесуальних правовідносин та його специфіка.
11. Обов'язковий суб'єкт цивільних процесуальних правовідносин.

ТЕМА 3. Представництво у цивільному процесі

ПЛАН

1. Поняття представництва у ЦПр.
 2. Статус представника у ЦПр. Підстави виникнення та види представництва.
 3. Особливості законного і договірною представництва.
- ПИТАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ

1. Поняття представництва у ЦПр

Представництво у цивільному процесі — це процесуальна діяльність особи (представника), спрямована на захист суб'єктивних прав і охоронюваних законом інтересів іншої особи (довірителя, клієнта), яка бере участь у справі та сприяє суду в повному й об'єктивному з'ясуванні обставин справи, у винесенні законного й обґрунтованого рішення. Відповідно цього ст. 38 ЦПКУ указує, що сторона, 3-я особа, фахівець у галузі права (особа, яка відповідно до закону захищає права інших осіб), а також заявники та інші заінтересовані особи у справах окремого провадження (крім справ про усиновлення) можуть брати участь у цивільній справі особисто або через представника.

Відповідно до одного підходу науковців (А.Ф. Клейман, А.Ф. Козлов, І.А. Павлунік, І.В. Решетнікова, Ю.С. Червоний, К.І. Малишев), представництво —

це сукупність здійснюваних представником процесуальних дій, — це процесуальна діяльність представника в межах наданих йому повноважень від імені та в інтересах іншої особи, — це заміна однієї особи іншою, коли представник діє у процесі замість особи, яку представляє, а наслідки його діяльності несе довіритель.

Відповідно до іншого —

це правовідносини, з огляду на яку одна особа здійснює у межах своїх повноважень процесуальні дії від імені у в інтересах іншої особи (Е.В. Васьковський, А.Х. Гольмстен, С.Н. Абрамов, І.М. Ільїнська, Л.Ф. Лесницька, В.В. Комаров, Я.А. Розенберг, В.І. Тертишніков, М.С. Шакарян).

З нашого погляду указані позиції — рівноцінні, а тому ЦКУ визначає представництво, як правовідношення, в якому одна сторона (представник) зобов'язана або має право вчинити правочин від імені другої сторони, яку вона представляє (ч. 1 ст. 237 ЦКУ).

Значення судового представництва визначається з метою (1) надання юридичної допомоги громадянам і організаціям при розгляді та вирішенні цивільних справ у суді; (2) надання допомоги суду у встановленні дійсних прав та обов'язків сторін та інших осіб, які беруть участь у справі. А уже в межах цього правовідношення представником здійснюється певна діяльність, яка полягає у вчиненні правочинів від імені особи, яку представляють.

Усі питання взаємовідносин між представником та особою, яку він представляє, регулюються нормами матеріального права. У ЦПКУ містяться лише вимоги щодо виду та порядку оформлення документів, якими представник перед судом має підтвердити свої повноваження, чи способу надання представникові певних повноважень.

Правовідносини, які складаються між довірцем і представником, є лише передумовою для участі представника у ЦПр. Вони разом з юридичними процесуальними діями представника є передумовою процесуального правовідношення довірителя і суду.

Представництво в суді є самостійним процесуальним інститутом, а не різновидом загального, цивільного

представництва; сукупність процесуальних норм, що регулюють правовідносини.

Характерні ознаки процесуального представництва:

– представництво — це здійснення представником процесуальних дій у суді у межах правовідносин представника і суду;

– учасниками процесуальних правовідносин за участю представника є 2 сторони: представник та суд;

– представник виступає від імені довірителя;

– представник діє в інтересах особи, яку представляє (крім випадку співучасті, коли доручено ведення справи одному з них);

– правова позиція представника не може суперечити правовій позиції довірителя;

– представник діє в обсязі повноважень, що йому надані законом та довірителем;

– через представника можуть діяти будь-які правоздатні особи, що беруть участь у справі.

Представник у позовному провадженні може бути і у сторін, і у 3-х осіб, у адміністративному провадженні — і у органу, чиї дії оскаржуються, а у справах окремого провадження — в особи, яка подає заяву чи зацікавленої особи. Представництво в цивільному процесі можливе при розгляді будь-якої справи на всіх стадіях процесу.

У правовідносинах процесуального представництва варто умовно розрізнити зовнішні правовідносини — які складаються у представника з судом, і внутрішні — між представником і довірителем. Зовнішні правовідносини є процесуальними відносинами. Внутрішні правовідносини — є матеріальними правовідносинами. Це можуть бути цивільні правовідносини, що виникають на підставі договору доручення, трудові правовідносини тощо.

Представником може бути особа, яка володіє цивільною процесуальною дієздатністю.

Інститут представництва застосовується не до всіх процесуальних відносин. Він має визначені, установлені законом межі. Зокрема, закон:

– обмежує коло суб'єктів представництва. Не всі учасники цивільного судочинства можуть мати представника у справі, та не будь-яка особа може бути представником у цивільній справі в суді;

– процесуальне представництво можливе при розгляді не всіх цивільних справ; згідно з ч. 1 ст. 38 ЦПКУ представництво неможливе у справах про усиновлення.

Наявність представника у справі в принципі повинно надавати можливість стороні особисто не брати участь у процесі. Однак у деяких категоріях цивільних справ для їхнього правильного вирішення дуже важливими є особисті пояснення сторін і третіх осіб по суті спору, що не можуть бути замінені поясненнями представників, тому суд згідно з п. 4 ч. 1 ст. 169 ЦПКУ може викликати позивача або відповідача для особистих пояснень і тоді, коли у справі беруть участь їхні представники.

Виходячи з усталеної практики, суд викликає сторони для надання особистих пояснень у справах про • розірвання шлюбу, • встановлення батьківства, • позбавлення батьківських прав, • поновлення на роботі, • про захист чести та гідності. У цьому випадку представник надає юридичну допомогу особі, яку представляє, при розгляді справи.

Згідно зі ст. 38 ЦПКУ юридичних осіб представляють їхні органи, що діють у межах повноважень, наданих їм законом, статутом чи положенням, або їх представники. Це пояснюється тим, що ст. 92 ЦКУ передбачає, що юридична особа набуває цивільних прав та бере на себе цивільні обов'язки через свої органи, які діють відповідно до закону або установчих документів. Таке формулювання підкреслювало представницький характер дій, який можна

вивести з тлумачення зазначених норм, адже діяльність органів юридичної особи розглядається так само, як і діяльність представника.

На представницький характер дій органів юридичних осіб вказує також п. 2 ч. 1 ст. 42 ЦПКУ, який передбачає, що повноваження представників мають бути посвідчені довіреністю ЮО або документами, що посвідчують службове становище і повноваження її керівника. При цьому потрібно ураховувати, що органи ЮО є його частиною і не є самостійним суб'єктом права. Саме тому для участі органу юридичної особи у процесі довіреність не вимагається. Без своїх органів ЮО не здатна була б діяти як суб'єкт права.

Держава є особливим суб'єктом юридичного обороту взагалі і цивільного судочинства, зокрема. Держава не ЮО. Держава не може безпосередньо здійснювати в суді свої права, її інтереси потребують захисту представниками. Це можуть бути прокурор або інші органи державної влади та управління. Державу представляють відповідні органи державної влади в межах їх компетенції. Так, у митних відносинах державу представляє представник митних органів, у податкових — податкових органів (в обох випадках — представники фіскальної служби).

Питання про визначення особи, яка має право представляти інтереси держави в цивільному обороті і здатна фактично виконати те, що зазначене в судовому рішенні, має велике значення. У цьому випадку особа, чий права порушені, не може безпосередньо звернутися до держави і вимушена шукати уповноваженого представника (відповідний орган або особу), щоб пред'явити відповідні вимоги. Зокрема, держава відповідає за шкоду, яку можуть нанести фіз-, і юрособам посадові особи державних

органів. А у суді діє її представник від органу де працює
указана посадова особа.

Допуск до процесу представника осіб, зазначених у
ст. 38 ЦПК, це обов'язок, а не право суду в разі наявності
належним чином оформлених повноважень, оскільки
особи, яких представляють, мають конституційне право на
правову допомогу та цивільне процесуальне право брати
участь у процесі через представника.

2. Статус представника у ЦПр. Підстави виникнення та види представництва.

Законодавство надає можливість широкому колу осіб
виступати у ЦПр як представники. При цьому із початком
дії конституційної реформи (щодо правосуддя) в Україні,
як і у законодавстві багатьох західних країн (США, Англії
та інших) буде передбачатися здійснення договірною
представництва (у судах) виключно адвокатами. Але
сьогодні (вересень-17) представник — це особа, наділена
повноваженням здійснювати процесуальні дії в інтересах і
від імені довірителя — особи, яку представляють.

У законі з цього правила є виняток. Так, ч. 2 ст. 156
СКУ передбачає, що неповнолітні батьки, які досягли 14
років, мають право на звернення до суду за захистом прав
та інтересів своєї дитини, а ч. 1 цієї статті урівнює
повнолітніх та неповнолітніх батьків у правах та
обов'язках та наголошує, що неповнолітні батьки можуть
здійснювати їх самостійно. Крім того, представниками
можуть бути неповнолітні особи, яким у відповідно до
ЦПКУ надано повну цивільну дієздатність. При цьому,
особи (неповнолітні батьки) молодше 14 років за змістом
ст. 156 СКУ не можуть бути представниками у суді, а
особи, які отримали повну цивільну дієздатність, повинні
бути не молодше 16 років, оскільки відповідно до ст. 242
ЦПКУ тільки після досягнення 16 років особа може

звертатися до суду із заявою про надання їй повної дієздатності.

Перешкодою до можливості бути представником може бути правове становище, наприклад, посадовий статус фізичної особи. Зокрема, відповідно до ЦПКУ не можуть виступати як представники у суді судді, слідчі та прокурори (ст. 41).

Зазначеним особам як державним службовцям заборонено займатися іншою оплачуваною діяльністю, окрім викладацької. Зазначені особи можуть бути представниками в суді у випадках, коли вони діють як законні представники або представники відповідного суду, прокуратури чи слідчого органу, що є стороною у справі.

Відповідно до ч. 5 ст. 44 ЦПКУ втрачає можливість бути представником особа, яка відмовилася від наданих повноважень на ведення справи в суді. У разі відмови представника від наданих йому повноважень представник не може бути у цій самій справі представником іншої сторони. Винятком із цього правила є процесуальна співучасть. Так, згідно з ч. 3 ст. 32 ЦПКУ співучасники можуть доручити вести справу одному із учасників, якщо він має повну цивільну процесуальну дієздатність. Тобто цей співучасник і може бути особою, яка відмовилась від представництва у цій справі.

Щодо юридичних осіб як представників у цивільному процесі, при тлумаченні ст. 40 ЦПКУ можна зробити висновок, що

Юридичні особи не можуть бути представниками у цивільному процесі, адже у ст. 40 ЦПКУ йдеться про те, що представником у суді може бути адвокат або інша особа, яка досягла 18 років і має цивільну процесуальну дієздатність — тобто фізична особа.

Процесуальний статус представників характеризується тим, що вони, вступаючи у правовідносини із судом,

мають самостійні процесуальні права і обов'язки, захищають не свої інтереси, а права та інтереси інших осіб і діють в процесі від їх імені.

Основними ознаками, що визначають процесуальне становище представників у ЦПр, є:

- 1) юридична заінтересованість представника в кінцевому результаті розглянутої цивільної справи;
- 2) наявність ряду процесуальних прав, що забезпечують здійснення представницьких функцій і дають можливість впливати на розвиток процесу;
- 3) наявність процесуальних обов'язків і відповідальності за невиконання процесуальних обов'язків.

Не має законодавчого вирішення питання про можливість участі декількох представників на одній стороні, що іноді ще називається «множинністю осіб» у представництві. Наприклад, ЦПКУ Франції зазначає, що «сторона може бути представлена лише однією особою, фізичною чи юридичною, з числа тих, хто має законні повноваження» (ст. 414).

Ускладнення судових спорів призводить до того, що на стороні позивача чи відповідача виступає більше одного представника. Причинами такого становища є спеціалізація представників, один з яких є, наприклад, фахівцем у галузі податкового права, а другий — у галузі процесу.

Стаття 38 ЦПКУ не дає чіткої відповіді про можливість участі в процесі від імені однієї особи декількох представників. Проте судова практика не вважає порушенням процесуального законодавства участь у справі від імені однієї особи декількох представників.

Повноваження представника в суді

Процесуальному представнику можуть надаватися довірительом деякі повноваження на вчинення процесуаль-

них дій щодо розпорядження об'єктом матеріального спору. Так, процесуальний представник може користуватися правом на одержання присудженого майна або грошей за наявності у нього повноважень, які указані у його довіреності згідно зі ст. 44 ЦПКУ «Повноваження представника в суді».

Обмеження повноважень представника на вчинення певної процесуальної дії мають бути застережені у виданій йому довіреності чи договорі із адвокатом. Наявність повноваження у представника є обов'язковою умовою виникнення процесуального представництва, з огляду на яке представник наділяється відповідними правами та обов'язками — правосуб'єктністю у межах, якої здійснює процесуальні дії.

Правове ж становище процесуального представника як самостійного суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин у цивільному судочинстві визначається нормами статей 37-46 ЦПКУ. А права, наприклад, адвоката також визначені у ст. 20 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Мета процесуального представника — запобігти порушенню цивільних прав у цивільному процесі, домогтися для особи найсприятливішого рішення і надати суду допомогу у здійсненні правосуддя.

Засоби досягнення цієї мети також різні. Процесуальний представник для досягнення своєї мети може користуватися лише засобами, вказаними у законі (наприклад подати: • позов, • зустрічний позов, • заперечення, • клопотання тощо). В цивільному праві ці засоби визначає особа, яку представляють, або, за розсудом представника, у певних випадках і він сам.

Представник здійснюючи від імені особи дії створює правові наслідки безпосередньо для особи, яку представляє. А тому довіритель має право обмежити

повноваження представника на певні процесуальні дії (ч. 2 ст. 44 ЦПКУ), а сам факт наділення представника повноваженнями означає згоду довірителя на здійснення всіх процесуальних дій, які він сам міг би здійснити, крім тих, які ним обмежені.

Однією з характерних рис представництва у цивільному процесі є те, що представник діє в інтересах особи, яку представляє, і його правова позиція не може суперечити правовій позиції особи, яку він представляє і керується його указівками.

Наприклад, відмова від позову назавжди позбавляє довірителя можливості захищати цю вимогу в судовому порядку; • зміна предмета позову породжує можливість повторного звернення до суду за первісною вимогою; • укладання мирової угоди остаточно розв'язує спір у тому варіанті, про який домовилися сторони.

Повноваження представника можуть розповсюджуватись і на внесення апеляційної чи касаційної скарги.

Підстави і порядок припинення представництва за довіреністю визначаються статтях 248-250 ЦПКУ: • припинення, • скасування та • відмова від довіреності. Особистий характер правовідносин представництва зумовлює те, що усунення одного з його учасників (смерть, оголошення померлим, визнання недієздатним або безвісно відсутнім, недієздатним тощо) тягне припинення представництва.

Повноваження у межах «представництва за довіреністю» припиняється також у випадках: закінчення строку довіреності; скасування довіреності особою, яка її видала; відмови представника від вчинення дій, що визначені довіреністю; припинення юридичної особи, яка видала довіреність; припинення юридичної особи, якій видана довіреність. Припинення дії довіреності як документа, що підтверджує повноваження представника, за своєю суттю є

припиненням повноважень представника, які були встановлені цією довіреністю.

3. Особливості законного і договірною представництва

Процесуальними юридичними фактами, що породжують та змінюють представницькі правовідносини, є дії представників і суду. Ці дії вчиняються у визначеній послідовності, яка передбачена цивільним процесуальним законодавством, та з додержанням відповідної процесуальної форми. Зокрема, представник може, подавши до суду заяву (скаргу) для відкриття ЦПр або вступити в уже розпочатий. Разом із тим представник повинен пред'явити суду документ, що підтверджував би його повноваження, а суд повинен його перевірити і вирішити питання про допуск до участі у справі того чи іншого представника.

Матеріально-правові факти знаходяться за межами ЦПр.

Юридичний склад правовідносин, що становить основу виникнення процесуальних правовідносин між судом та представником, є комплексним складом, до якого входять різні факти з різних галузей права: • цивільного і процесуального, • сімейного і процесуального, • трудового і процесуального тощо.

Факт виникнення процесуального представництва завершується процесуальним юридичним фактом — допуском представника до участі у справі, і з цього моменту він може вчиняти всі процесуальні дії, надані йому законом та не обмежені особою, яку він представляє — довірителя.

Критерії класифікації представництва: 1) за ознаками осіб, в інтересах яких здійснюється представництво; 2) за ознаками осіб, які здійснюють представництво; 3) за

ступенем заміщення особи, яку представляють; 4) за підставами виникнення; 5) за способами виникнення.

Представництво у цивільному процесі слід розрізняти: а) *представництво договірне*; б) *представництво обов'язкове (законне)*.

Договірне представництво — договірне і виникає на підставі або цивільного договору, або трудового договору, з яких випливають повноваження представника з ведення справи у суді. Договірними представниками у суді є адвокати, юрисконсультанти та інші працівники підприємств, організацій та установ — у справах цих юридичних осіб; інші особи, допущені судом до представництва у справі. Однак у цивільному процесі України поки-що немає норми, яка б встановлювала адвокатську монополію на представництво та ведення справ у судах (після конституційної реформи щодо правосуддя — буде).

Договірним представником може бути особа, яка обирається особою, яку представляють, самостійно (крім передоручення), необхідний (законний) представник стає таким з огляду на відповідні сімейні відносини, на особливий легітимаційний акт держави (державних органів) чи пряму вказівку в законі;

У разі відсутності у сторони чи 3-ї особи, визнаної недієздатною або обмеженою у цивільній дієздатності, законного представника суд за поданням органу опіки та піклування ухвалою призначає опікуна або піклувальника і залучає їх до участі у справі як законних представників (ч. 1 ст. 43 ЦПКУ).

Процесуальне законодавство установлює, що для договірних представників для вступу в цивільний процес необхідна довіреність.

Обов'язкове (законне) представництво базується на:

- факті походження дитини;
- факті усиновлення;
- призначенні опіки чи піклування.

Законними представниками у справі є батьки, усиновителі, опікуни та піклувальники. Функції законних представників недієздатних осіб, які знаходяться на піклуванні в державних чи громадських закладах, покладені на адміністрацію цих закладів. Законним представником у суді в цьому випадку є або керівник відповідного закладу, або призначений ним працівник.

Законні представники мають право доручати ведення справи в суді іншому представнику, якого вони обирають для кращого захисту прав та інтересів своїх підопічних. Законне представництво визначено ст. 39 ЦПКУ. При цьому суд може залучити до участі в таких справах неповнолітню особу чи особу, цивільна дієздатність якої обмежена (ч. 2).

У представництві за законом специфічним є становище представника: діяльність на захист прав та інтересів осіб, яких він представляє, — це не право його, а обов'язок, відмовитися від якого він не може. Обмеження повноважень встановлені, наприклад, статтями 68, 70 ЦКУ, зокрема, • попередній дозвіл органів опіки і піклування потрібний для відмови в суді від належних підопічному прав, для поділу чи відчуження майна; • правочини, на вчинення яких піклувальник не може давати згоду.

Діяльність законного представника є контрольована з позиції відповідності її інтересам суб'єкта, якого представляють. Тому законодавець у деяких випадках поклав на суд обов'язок контролювати відповідність інтересам осіб, яких представляють, дій представника. Так, відповідно до ч. 3 ст. 11 ЦПКУ суд залучає відповідний орган чи особу, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб, якщо дії законного представника суперечать інтересам особи, яку він представляє. Відповідно до ч. 5 ст. 174 та ч. 6 ст. 175

ЦПКУ суд не приймає відмову позивача від позову, визнання позову відповідачем та не приймає мирової угоди у справі, в якій особу представляє її законний представник, якщо його дії суперечать інтересам особи, яку він представляє.

Правила про законне представництво батьками їх дітей не можуть застосовуватися у випадку, особа досягла повноліття. Представництво інтересів дієздатних повнолітніх осіб повинно базуватися виключно на нормах, що стосуються договірною представництва. Винятком із цього правила можна вважати законне представництво батьками їх повнолітніх непрацездатних дітей (ч. 3 ст. 154 СКУ), законне представництво дітьми своїх непрацездатних, немічних батьків (ч. 2 ст. 172 СКУ) та представництво повнолітніх непрацездатних осіб їх дідом, бабою, братом, сестрою, мачухою та вітчимою (ч. 2 ст. 258 та ч. 2 ст. 262 СКУ).

Однак законне представництво дітьми своїх непрацездатних, немічних батьків суперечить статтям 39, 58, 242, 244 ЦКУ та ч. 2 ст. 243 СКУ, зі змісту яких випливає, що факт непрацездатності або немічності батьків не є підставою для визнання їх недієздатними. Законодавством не передбачене встановлення опіки над дієздатними батьками, якщо вони і непрацездатними або немічними. Юридичні дії від імені таких осіб може здійснювати лише особа, яка має на те спеціальні повноваження — довіреність

Перелік осіб, які можуть здійснювати законне представництво, визначений у ст. 39 ЦПКУ і не є вичерпним. Правами опікуна (піклувальника) для захисту дитини без спеціальних на те повноважень наділяється патронатний вихователь, згідно зі ст. 255 СКУ.

Таким чином, співвідношення видів представництва полягає у наступному:

1) договірним представником може бути особа, яка обирається довірителем (крім передоручення), — законний представник стає таким відповідно до закону;

2) дії законного представника контролюються компетентним органом щодо відповідності його дій інтересам довірителя, — при договірному представництві цього немає;

3) форма повноважень договірного представника має форму, як правило, довіреності, а законного — документ, який посвідчує родинні відносини, відносини опікунства, зберігача спадкового майна тощо;

4) договірний представник, навпаки, пов'язаний через імперативні указівки довірителя, — а законний вказівками закону (крім випадків, наприклад розпорядження майном дитини, ст. 177 СКУ);

5) довіритель при договірному представництві — дієздатна особа, — при законному не має повної цивільної дієздатності.

4. Процесуальна співучасть

Це участь в одному і тому ж процесі кількох позивачів або кількох відповідачів, права, вимоги та обов'язки яких не виключають одне одного.

Співучасть можна класифікувати на види за двома критеріями. За формою співучасть поділяється на: 1) *активну співучасть* — коли кілька співпозивачів пред'являють позов до одного відповідача; 2) *пасивну співучасть* — коли один позивач пред'являє позов до кількох відповідачів; 3) *змішану співучасть* — коли кілька співпозивачів пред'являють позов до кількох співвідповідачів.

В залежності від характеру матеріально-правових зв'язків між суб'єктами спірних правовідносин та обов'язковості участі в процесі розрізняють два види

процесуальної співучасті — • необхідну (обов'язкову) і • факультативну (можливу).

Необхідна (обов'язкова) співучасть має місце у випадку, коли характер спірних матеріальних правовідносин не дозволяє вирішити питання щодо прав чи обов'язків одного з учасників процесу без залучення до процесу інших суб'єктів спірних матеріальних правовідносин. Підставою даного виду співучасті є загальне право та загальний обов'язок. Наприклад, вимога про виселення з квартири не може бути вирішена без залучення всіх повнолітніх членів сім'ї.

Факультативна (можлива) співучасть має характер спірних матеріальних правовідносин дозволяє розглядати справи відносно кожного із суб'єктів в окремому процесі. Підставою факультативної співучасті є однорідність вимог, взаємозв'язок підстав позовів, пред'явлення їх до того ж самого відповідача. Наприклад, у разі подання позову відносно одного з повнолітніх дітей щодо утримання недієздатних батьків суд на підставі закону може залучити як співвідповідачів інших повнолітніх дітей.

Усі процесуальні співучасники мають однакові права і несуть однакові обов'язки. Вони рівні в правах і обов'язках як відносно один одного (внутрішня рівність), так і стосовно іншої сторони (зовнішня рівність). Кожен з позивачів або відповідачів щодо іншої сторони виступає в процесі самостійно (ст. 32 ЦПКУ). Вони вправі виступати самостійно і стосовно інших процесуальних співучасників на своїй стороні.

В багатьох випадках процесуальних співучасників поєднують спільні інтереси, наявність яких дозволяє мати одного представника в суді. При цьому процесуальний співучасник не може бути представником інших осіб, якщо

він не досяг повноліття чи над ним встановлена опіка або піклування (ч. 3).

Процесуальна співучасть настає за ініціативою позивача і позивачів (ст. 32 ЦПКУ) і на клопотання осіб, які беруть участь у справі. На їх заяву суд постановляє мотивовану ухвалу. За своєю ініціативою суд має право залучати до процесу співвідповідачів (ст. 33 ЦПКУ), а не співпозивачів, оскільки це суперечить принципу диспозитивності. Після заміни відповідача або залучення до участі у справі співвідповідача справа за клопотанням нового відповідача або залученого співвідповідача розглядається спочатку.

ПИТАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЮ ЗНАТЬ

1. Представництво у цивільному процесі. Підходи.
2. Характерні ознаки та мета процесуального представництва.
3. Особи, яких представляють. Зовнішнє та внутрішнє представництво
4. Ознаки процесуального представництва.
5. Особисті пояснення у цивільних справах.
6. Представництво ЮО.
7. Представництво держави.
8. Допуск до процесу представника.
9. Статус представника у ЦПр.
10. Підстави виникнення та види представництва.
11. Представництво у суді неповнолітніх та юросіб.
12. Обмеження осіб до участі у представництві.
13. Процесуальне становище представників. Кількість представників.
14. Повноваження представника в суді.
15. Адвокат, як представник особи.
16. Підстави і порядок припинення представництва.
17. Особливості договірною представництва.

18. Особливості законного представництва.
19. Критерії класифікації представництва.
20. Співвідношення видів представництва.
21. Процесуальна співучасть.

ТЕМА 4.

Цивільна юрисдикція та підсудність цивільних справ

ПЛАН

1. Цивільна юрисдикція та ЦПр.
2. Підсудність та її види.

ПИТАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ

1. Поняття юрисдикції та ЦПр

Державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову. Судова влада реалізується шляхом здійснення правосуддя у формі цивільного, господарського, адміністративного, кримінального, а також конституційного судочинства.

З поділу системи судів загальної юрисдикції за принципом спеціалізації впливає поняття цивільної юрисдикції, під якою розуміється компетенція суду щодо вирішення справ у порядку цивільного судочинства.

Форма захисту — це комплекс внутрішніх організаційних заходів щодо вирішення протиріччя між суб'єктивних правами та охоронюваними інтересами осіб, — юрисдикційна та неюрисдикційна.

Юрисдикційна форма захисту — це діяльність уповноважених державою органів із захисту порушених або оспорюваних суб'єктивних прав. Її суть полягає в тому, що особа, права та законні інтереси якої порушені неправомірними діями, звертається за захистом до державних чи інших органів (суду, третейського суду, вищестоячої інстанції), які уповноважені вживати необхідних заходів для відновлення порушеного права та покарання правопорушника. Гарантованість забезпечення прав за допомогою судового захисту, пріоритетність порівняно з іншими формами захисту закріплені у ЦКУ (статті 15, 16).

Юрисдикція (лат. *jurisdictio*, від *jus* (*juris*) — право + *dico* проголошую) — це (1) компетенція судових органів із розгляду цивільних, кримінальних та інших справ, які даний суд має право розглядати і вирішувати, (2) коло питань, що належать до відання установи або держави, (3) область застосування можливостей суб'єктом компетенції.

У межах юрисдикційної форми захисту виділяють • загальний (судовий) та • спеціальний (адміністративний) порядок захисту прав.

Загальним порядком захисту цивільних прав є судовий захист. Для цього, відповідно до ст. 3 Закону «Про судоустрій і статус суддів», судову систему України складають суди • загальної та • конституційної юрисдикції. Захист цивільних прав здійснюється у судовому порядку судами загальної юрисдикції, які у свою чергу спеціалізуються на розгляді • цивільних, • кримінальних, • господарських, • адміністративних справ, • справ про адміністративні правопорушення (ст. 18 Закону «Про судоустрій і статус суддів»).

Засобом судового захисту цивільних прав та охоронюваних законом інтересів є позов, тобто звернене до суду прохання про здійснення правосуддя та, одночасно, звернена до відповідача матеріально-правова вимога про виконання покладеного на нього зобов'язання або визнання наявності чи відсутності правовідносин. Судовий порядок захисту застосовується в усіх випадках, окрім визначених у ЦПКУ.

Спеціальним порядком захисту цивільних прав та інтересів — є адміністративний порядок. Він являє собою можливість відновлення порушенні права вертикально підпорядкованими органами та особами. Його здійснюють Президент, органи АРК, органи державної влади та органи місцевого самоврядування (ст. 17 ЦКУ). Спеціальним

порядком захисту прав — є захист нотаріусом (ст. 18 ЦКУ).

Неюрисдикційна форма захисту охоплює дію осіб із захисту цивільних прав та охоронюваних законом інтересів, які здійснюються самостійно, без звернення за допомогою до державних або інших компетентних органів, зокрема дії особи із самозахисту (ст. 19 ЦКУ), у стані необхідної оборони (ст. 1169 ЦКУ) та крайньої необхідності (ст. 1171 ЦКУ).

Конституція встановлює сферу дії судової влади та гарантує кожному судовий захист його прав і свобод. Відповідно до її ст. 124 юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі. Ця конституційна норма отримала своє розкриття та тлумачення в декількох рішеннях КСУ. Зокрема, • у Рішенні від 25.12.97 № 9-зп КСУ роз'яснив, що ч. 2 ст. 124 Конституції необхідно розуміти так, що *юрисдикція судів, тобто їх повноваження вирішувати спори про право та інші правові питання, поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі*; • у п. 3 Рішення від 09.07.02 № 15-рп/2002 у справі про досудове врегулювання спорів указується, що положення ч. 2 ст. 124 Конституції розглядаються у системному зв'язку з іншими положеннями Конституції, які передбачають захист судом прав і свобод людини і громадянина, а також прав юридичної особи, встановлюють юридичні гарантії їх реалізації, надаючи можливість кожному захищати права і свободи будь-якими не забороненими законом засобами (ч. 5 ст. 55 Конституції). Тобто кожна особа *має право вільно обирати не заборонений законом засіб захисту прав і свобод, у тому числі судовий захист*, а встановлення законом або договором досудового врегулювання спору за волевиявленням суб'єктів правовідносин не є обмеженням юрисдикції судів і права на судовий захист.

Згідно з п. 8 постанови Пленуму ВСУ від 01.11.96 № 9 «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя», судам підвідомчі всі спори про захист прав і свобод громадян, а суд не вправі відмовити особі в прийнятті позовної заяви чи скарги лише з тієї підстави, що її вимоги можуть бути розглянуті в передбаченому законом досудовому порядку.

Статтею 55 Конституції кожній людині гарантовано право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, а тому суд не повинен відмовляти особі в прийнятті чи розгляді скарги з підстав, передбачених законом, який це право обмежує.

Судова юрисдикція характеризується структурно-функціональним характером судової влади і диференціоє компетенцію її органів у межах їх діяльності та існуючої судової системи. Структурний характер судової влади проводиться за поділом на інстанції — • першу, • апеляційну та • касаційну інстанції. Функціональний характер судової влади характеризується її побудовою за принципами • територіальності, • спеціалізації та • інстанційності (ст. 17 Закону «Про судоустрій і статус суддів»).

При цьому із створенням адміністративних судів нагальною є проблема розмежування компетенції між судами • цивільної, • господарської та • адміністративної юрисдикції. Розглянемо лише деякі принципи положення, на які слід звертати увагу при віднесенні справ до тієї чи іншої юрисдикції.

Рішення окремих питань розмежування компетенції між спеціалізованими адміністративними і господарськими судами було запропоновано ВСУ в інформаційному листі від 26.12.05 № 3.2.-2005 «Щодо застосування господарськими судами України положень процесуального

законодавства стосовно розмежування компетенції між спеціалізованими адміністративними і господарськими судами», а також ВГСУ в інформаційному листі від 7.02.06 № 01-8/301 «Про деякі питання, пов'язані із розмежуванням компетенції господарських і адміністративних судів».

До прийняття Кодексу адміністративного судочинства України (КАСУ) усі цивільно-правові спори за участю суб'єктів владних повноважень розглядалися в порядку цивільного судочинства; окрім скарг на рішення, дії або бездіяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, які хоча і розглядались за правилами ЦПКУ-63, проте щодо яких були установлені спеціальні правила його глави 31-А (статті 248¹ – 248¹⁰).

Відповідно до статей 1, 3 ЦПКУ у процесі здійснюється захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави. Частина 2 ст. 1 ЦКУ виключає з кола регулювання відносини саме адміністративні, в яких громадянин знаходиться у відносинах підпорядкування певному органу влади. А відповідно до ч. 2 ст. 2 КАСУ до адміністративних судів можуть бути оскаржені будь-які рішення, дії чи бездіяльність суб'єктів владних повноважень, крім випадків, коли щодо таких рішень, дій чи бездіяльності Конституцією чи законами встановлено інший порядок судового провадження.

При цьому, якщо адміністративний акт породив суб'єктивні цивільні права та обов'язки (наприклад, право власності), то визнання його недійсним повинно відбуватися на підставі статей 16, 20 ЦКУ за правилами ЦПКУ у суді цивільної юрисдикції. У разі, якщо рішення суб'єкта владних повноважень цивільних прав не

породило, адміністративний акт є предметом оспорення заінтересованої особи в межах адміністративної юрисдикції. Така позиція відповідає Рішенню КСУ від 01.04.10 № 10-рп/2010 у справі щодо офіційного тлумачення положень ч. 1 ст. 143 Конституції тощо.

Суди розглядають цивільні справи в порядку • позовного, • наказного та • окремого провадження. Разом із цим, згідно зі ст. 16 ЦПКУ не допускається об'єднання в одне провадження вимог, які підлягають розгляду за правилами різних видів судочинства, якщо інше не встановлено законом.

Позивач може заявити кілька вимог в одній позовній заяві, якщо вони пов'язані між собою і підсудні суду загальної юрисдикції. Підсудність справ, які пов'язані між собою, має місце у випадку їх тісного взаємозв'язку, наявність якого дозволяє розглянути усі вимоги в одному процесі.

Таким чином, суди мають враховувати, що забезпечення кожному права на справедливий суд та реалізація права особи на судовий захист мають здійснюватися з урахуванням норм Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (РИМ, 04.11.50), а також практики Європейського суду з прав людини, які відповідно до статті 17 Закону від 23.02.06 № 3477-IV «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» застосовуються судами при розгляді справ як джерело права.

2. Цивільна підсудність

Інститут підсудності виконує функцію поділу справ між окремими ланками судової системи та між судами однієї ланки. Підсудність є ознака не суду, — а справи: справа підсудна конкретно визначеному суду. Відтак підсудність — це відношення між юридичною справою та

судом у силу якого, залежно від сукупності ознак і властивостей справи закон встановлює, в якому суді повинна розглядатися указана конкретна справа.

Існування такого взаємозв'язку справи з судом дозволяє визначати підсудність через коло справ, вирішення яких віднесено до компетенції певного суду, виходячи з 3-х критеріїв:

1) завдання суду щодо розгляду та вирішенню справи. Визначаючи підсудність цивільних справ, слід виходити зі ст. 15 ЦПКУ, відповідно до якої суди розглядають цивільні справи, що виникають із • цивільних, • житлових, • земельних, • сімейних, • трудових відносин, а також з інших правовідносин, крім випадків, коли розгляд таких справ проводиться за правилами іншого судочинства;

2) категорія справ;

3) зазначення суду.

Залежно від зазначених критеріїв підсудність відрізняється за функціональними та територіальними ознаками.

Функціональна підсудність (загалом) визначає компетенцію окремих спеціалізованих ланок судової системи України (загалом), на підставі виконуваних ними визначених законом функцій. Відповідно до ст. 107 ЦПКУ, що стосується цивільного судочинства усі справи, що підлягають вирішенню розглядаються районними, районними у містах, міськими та міськрайонними судами. Апеляційною інстанцією у цивільних справах є судові палати у цивільних справах апеляційних загальних судів, у межах територіальної юрисдикції яких знаходиться місцевий суд, який ухвалив оскаржуване судове рішення (ст. 291 ЦПКУ).

Відповідно до ст. 31 Закону «Про судоустрій і статус суддів» у системі судів загальної юрисдикції діють виші

спеціалізовані суди як суди касаційної інстанції з розгляду справ усіх підсудностей. Вищими спеціалізованими судами є Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ, Вищий господарський суд України, Вищий адміністративний суд України.

Згідно зі ст. 323 ЦПКУ касаційною інстанцією у цивільних справах є Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ. Повноваження щодо перегляду рішень за нововиявленими обставинами здійснює суд, який ухвалив рішення, постановив ухвалу чи видав судовий наказ (ст. 363 ЦПКУ).

Територіальна підсудність цивільних проваджень передбачає розмежування компетенції із розгляду цивільних справ однорідними судами залежно від території, на яку поширюється їх юрисдикція. Чинне цивільне законодавство розрізняє підсудності: • загальну, • альтернативну, • виключну, • підсудність кількох, пов'язаних між собою вимог, • підсудність за вказівкою суду.

Загальна підсудність (ст. 109 ЦПКУ) визначає компетенцію суду із розгляду справи залежно від місцезнаходження відповідача. Відповідно до ч. 1 ст. 109 ЦПКУ позови до фізичної особи пред'являються до суду за зареєстрованим у встановленому законом порядку місцем її проживання або за зареєстрованим у встановленому законом порядку місцем її перебування.

Місцем проживання фізичної особи відповідно до ст. 29 ЦКУ є житловий будинок, квартира, інше приміщення, придатне для проживання в ньому (гуртожиток, готель тощо), у відповідному населеному пункті, в якому фізична особа проживає постійно, переважно або тимчасово. Фізична особа, яка досягла 14 років, вільно обирає собі місце проживання, за винятком обмежень, які встановлюються законом. Місцем

проживання фізичної особи у віці від 10 до 14 років є місце проживання її батьків (усиновлювачів) або одного з них, з ким вона проживає, опікуна або місцезнаходження навчального закладу чи закладу охорони здоров'я тощо, в якому вона проживає, якщо інше місце проживання не встановлено за згодою між дитиною та батьками (усиновлювачами, опікуном) або організацією, яка виконує щодо неї функції опікуна. У разі спору місце проживання фізичної особи у віці від 10 до 14 років визначається органом опіки та піклування або судом. Місцем проживання фізичної особи, яка не досягла 10 років, є місце проживання її батьків (усиновлювачів) або одного з них, з ким вона проживає, опікуна або місцезнаходження навчального закладу чи закладу охорони здоров'я, в якому вона проживає. Місцем проживання недієздатної особи є місце проживання її опікуна або місцезнаходження відповідної організації, яка виконує щодо неї функції опікуна.

Місце проживання необхідно відрізнити від місця перебування фізичної особи, під яким розуміється місце, де вона тимчасово не проживає, а знаходиться. Громадяни інколи проживають у різних місцях, переїжджаючи у зв'язку з різними обставинами з одного місця на інше. Представники деяких вільних професій можуть значну частину свого часу проводити поза межами свого місця проживання або місця реєстрації. У таких випадках цивільне законодавство виходить з того, що місцем проживання є те житло, де громадянин переважно проживає, тобто де він перебуває частіше і більше, ніж в інших місцях. Але для визначення місця проживання мають значення або повинні апріорно прийматися факти, що мають юридичне значення і визначаються місцем реєстрації громадянина (в окремих прямо передбачених

законом випадках — також місцем знаходження його майна, місцем проживання дружини).

Стаття 29 ЦКУ має загальний характер, а Закон від 11.12.03 «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» є спеціальним та встановлює порядок реалізації фізичною особою загальних положень про вибір місця проживання. Так, цей Закон визначає, що

- місце перебування — адміністративно-територіальна одиниця, на території якої особа проживає строком менше 6 місяців на рік;
- місце проживання — адміністративно-територіальна одиниця, на території якої особа проживає строком понад 6 місяців на рік.

Відповідно до ст. 6 цього Закону громадянин України, а також іноземець чи особа без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, зобов'язані протягом 10 днів після прибуття до нового місця проживання зареєструвати місце проживання. При зміні місця проживання в межах адміністративно-територіальної одиниці, на яку поширюється повноваження органу реєстрації, особа, яка зареєструвала місце проживання, або її законний представник повинні письмово повідомити про це відповідний орган реєстрації протягом 7 днів. Крім того, відповідно до ст. 8 цього Закону реєстрація місця перебування здійснюється за заявою особи, яка зобов'язана подати її протягом 7 днів після прибуття до місця перебування. При реєстрації місця перебування особи інформація про неї повідомляється до органу реєстрації за місцем проживання особи. Таким чином, законом майже виключається можливість існування ситуації, коли місцезнаходження особи невідомо та/або його неможливо встановити, якщо фізична особа виконує вимоги закону та підкоряється встановленому законом порядку реєстрації. Відмітимо, що КУпАП передбачає адміністративну відповідальність за проживання громадян без реєстрації місця проживання чи перебування (ст. 197),

а також допущення громадянами проживання у займаних ними жилих приміщеннях осіб без паспортів або без реєстрації місця проживання чи перебування (ст. 199).

При цьому Закон «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» пов'язує визначення місця проживання за людиною, хоча висуває одну вимогу про наявність у цієї людини житла. Таким чином, слід розрізняти місце проживання, місце перебування, місто реєстрації; при цьому тільки за останнім, згідно зі ст. 109 ЦПКУ визначається територіальна підсудність.

Позови до юридичних осіб пред'являються до суду на їх місцезнаходженням (ч. 2 ст. 109 ЦПКУ). При визначенні місцезнаходження юридичної особи слід виходити з положень ст. 93 ЦКУ, відповідно до якої місцезнаходженням юридичної особи є адреса органу або особи, які відповідно до установчих документів юридичної особи чи закону виступають від її імені.

Альтернативною називається підсудність (ст. 110 ЦПКУ), за якою декілька судів є компетентними розглянути справу. Право вибору між судами належить позивачу та може бути реалізоване лише у певних категоріях справ, зокрема:

1) позови про стягнення аліментів, • про визнання батьківства відповідача, • позови, що виникають з трудових правовідносин, можуть пред'являтися також за зареєстрованим місцем проживання чи перебування позивача (ч. 1 ст. 110 ЦПКУ);

2) позови про розірвання шлюбу можуть пред'являтися за зареєстрованим місцем проживання чи перебування позивача також у разі, якщо на його утриманні є малолітні або неповнолітні діти, або якщо він не може за станом здоров'я чи з інших поважних причин виїхати до місця проживання відповідача. За домовленістю

подружжя справа може розглядатися за місцем проживання будь-кого з них (ч. 2 ст. 110 ЦПКУ);

3) Позови про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи, чи шкоди, завданої внаслідок вчинення злочину, можуть пред'являтися також за зареєстрованим місцем проживання чи перебування позивача чи за місцем завдання шкоди (ч. 3 ст. 110 ЦПКУ) тощо.

Позивач має право на вибір між кількома судами, яким згідно зі ст. 110 ЦПКУ підсудна справа, за винятком виключної підсудності, встановленої ст. 114 ЦПКУ.

Відповідно до ст. 111 ЦПКУ підсудність справ за участю громадян України, якщо обидві сторони проживають за її межами, за клопотанням позивача визначається ухвалою судді ВСУ. У такому самому порядку визначається підсудність справи про розірвання шлюбу між громадянином України та іноземцем або особою без громадянства, які проживають за межами України.

Підсудність кількох вимог, пов'язаних між собою (ст. 113 ЦПКУ), або підсудність з пов'язаними вимогами передбачає, що позов підлягає розгляду у суді, який розглядає іншу, пов'язану з ним справу. Цим створюються кращі умови для дослідження матеріалів справи з метою виявлення дійсних обставин, прав і обов'язків сторін, а також для економії процесуальних засобів та часу. Стаття 113 ЦПКУ передбачає, що позови до кількох відповідачів, які проживають або знаходяться в різних місцях, пред'являються за місцем проживання або місцезнаходженням одного з відповідачів за вибором позивача. Зустрічний позов незалежно від його підсудності подається до суду за місцем розгляду первісного позову.

Виключна підсудність — передбачена у ст. 114 ЦПКУ. Це — підсудності певних категорій справ, розгляд

яких можливий тільки в певному суді та до яких не можуть бути застосовані правила загальної або альтернативної підсудності. Зокрема це позови, що виникають з приводу нерухомого майна, які повинні подаватись за місцем його знаходження або місцезнаходженням основної його частини.

Питання дотримання правил про підсудність вирішується судом при відкритті провадження у справі. Якщо суд з'ясує, що заяву подано з порушенням зазначених вище умов, він постановляє ухвалу про відмову у відкритті провадження у справі (ст. 115, п. 1 ч. 2 ст. 122 ЦПКУ). У разі виявлення порушення цивільної юрисдикції суду на наступних стадіях процесу — ухвалу про закриття провадження у справі. Постановлення відповідних ухвал виключає можливість повторного звернення до суду з таким самим позовом.

Підсудність кількох, пов'язаних між собою вимог (ст. 113 ЦПКУ) передбачає, що позови до кількох відповідачів, які проживають або знаходяться в різних місцях, пред'являються за місцем проживання або місцезнаходженням одного з відповідачів за вибором позивача. При цьому, зустрічний позов, незалежно від його підсудності пред'являється у суді за місцем розгляду первісного позову.

Підсудність за вказівкою суду (статті 108, 111 ЦПКУ), передбачає декілька окремих випадків. Зокрема, (1) ст. 108 ЦПКУ передбачає, що • підсудність цивільних справ, у яких однією із сторін є суд або суддя цього суду, визначається ухвалою судді суду вищої інстанції без виклику сторін; • підсудність справ, у яких однією із сторін є Верховний Суд України або суддя цього суду, визначається за загальними правилами підсудності; (2) ст. 111 ЦПКУ передбачає випадок підсудності щодо справ за участю громадян України, якщо обидві сторони

проживають за її межами. Так, підсудність справ за участю громадян України, якщо обидві сторони проживають за її межами, за клопотанням позивача визначається ухвалою судді ВСУ. У такому самому порядку визначається підсудність справи про розірвання шлюбу між громадянином України та іноземцем або особою без громадянства, які проживають за межами України.

Ухвала суду разом із заявою та всіма додатками надсилаються позивачеві (ст. 115 ЦПКУ).

Передача справ від одного до іншого суду після відкриття провадження у справі допускається лише у випадках, передбачених ст. 116 ЦПКУ. При цьому ст. 117 ЦПКУ встановлюється що спори між судами про підсудність не допускаються; це означає, що у разі надіслання справи до іншого суду, вона повинна бути прийнята до розгляду. З метою усунення будь-яких зловживань з боку суду, одночасно ЦПКУ встановлює й певні санкції за порушення правил підсудності у вигляді скасування апеляційним судом прийнятого судового рішення судом першої інстанції про відкриття провадження у справі (п. 5 ч 1 ст. 293 ЦПКУ).

Дотриманням судами процесуальних норм інституту підсудності означає дотримання положення п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яке гарантує, що кожен при вирішенні спору щодо його цивільних прав та обов'язків або при встановленні обґрунтованості будь-якого кримінального обвинувачення, висунутого проти нього, має право на справедливий і відкритий розгляд упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом. Порушення підсудності має наслідком відмову у прийнятті судом справи, а відтак і у правосудді. Оскільки підсудність є основою провадження, питання про неї може бути

порушене на будь-якій стадії справи, не обмежуючись жодними строками.

Одним з невід'ємних прав особи є право на розгляд її справи компетентним судом. Відповідно до ч. 1 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р. кожен має право при розгляді будь-якого кримінального обвинувачення, пред'явленого йому, або при визначенні його права та обов'язків у будь-якому цивільному процесі на справедливий і публічний розгляд справи компетентним, незалежним і безстороннім судом, створеним на підставі закону.

ПИТАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ

1. Юрисдикція та вплив держави держави на це явище.
2. Форма захисту та юрисдикція.
3. Судоустрій та юрисдикція.
4. Загальний порядок захисту цивільних прав.
5. Спеціальний порядок захисту цивільних прав.
6. Неюрисдикційна форма захисту.
7. Статті 55, 124 Конституції. Досудове урегулювання.
8. Структурний характер судової влади.
9. Функціональний характер судової влади.
10. Розмежування компетенції між судами.
11. Порядок розгляду цивільних справ.
12. Інститут цивільної підсудності. Критерії
13. Функціональна підсудність.
14. Територіальна підсудність. Елементи.
15. Вплив місця реєстрації ФО на підсудність.
16. Альтернативна підсудність.
17. Виключна підсудність.
18. Вирішення питання підсудності. Наслідки порушення підсудності.
19. Компетентний суд та права особи.

ТЕМА 5. **Судові витрати**

ПЛАН

1. Поняття, види та об'єкт судових витрат.
2. Порядок сплати судового збору.
3. Витрати, пов'язані з розглядом судової справи.
4. Відстрочення, розстрочення, зменшення розміру та повернення судових витрат.

ПИТАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ

1. Поняття та види судових витрат.

Однієї із ознак демократії є те, що кожна особа платить за себе. Держава, як відповідальний учасник суспільства регулює такі платежі адекватними кон'юнктурі способами. Ці способи ураховують платоспроможність осіб та частково перерозподіляють на державу вантаж витрат. Чим далі на шляху до демократії, тим держава менше бере участь у суспільних платежах.

Сказане стосується і судових витрат, тобто витрат з провадження справи у цивільному судочинстві. ЦПКУ їх визначає, як витрати, які несуть • сторони, • треті особи з самостійними вимогами у справах позовного провадження, • заявники і заінтересовані особи у справах окремого провадження та • у деяких справах, що виникають з адміністративно-правових відносин, за вчинення в їх інтересах цивільних процесуальних дій, пов'язаних з розглядом справи судом і виконанням по ній рішення.

У випадках звільнення від сплати указаних осіб судові витрати — це витрати держави, які вона несе у зв'язку з вирішенням конкретної справи.

Судові витрати, особливо при їх значному підвищенні, є (можуть бути) фактичним обмеженням доступу осіб до правосуддя. Так, Конвенція про захист

прав людини і основоположних свобод (Рим, 4.11.50), Рекомендації щодо заходів, які полегшують доступ до правосуддя № R (81)7, прийняті Комітетом міністрів Ради Європи 14.05.81, та практика Європейського суду з прав людини *не визнають необхідність сплати судових витрат обмеженням права доступу до суду*. Разом із тим, ураховуючи положення пункту 1 статті 6 Конвенції та прецедентну практику Європейського суду з прав людини (зокрема, рішення від 19.06.01 у справі «Креуз проти Польщі» (Kreuz v. Poland)), сплата судових витрат не повинна перешкоджати доступу до суду, ускладнювати цей доступ таким чином і такою мірою, щоб завдати шкоди самій суті цього права, та має переслідувати законну мету.

Проте на практиці волі часто відбувається зворотне. Так, Апеляційний суд Вінницької області допускаючи у жовтні-17 справу до апеляційного розгляду вимагає сплати судового збору за правилами, які не відповідають закону (справа про банківський кредит у валюті). Проте їх дотримання вимагає від апелянта сплати судового збору у значно підвищеному розмірі. При цьому суд посилається на п. 21 Постанови пленуму ВССУ з розгляду цивільних і кримінальних справ від 17.10.14 № 10 «Про застосування судами законодавства про судові витрати у цивільних справах», який містить дві частини. І цитуючи одну суд не звертає уваги на іншу частину, застосування якої дозволяє сплачувати судовий збір виходячи зі ставок на момент подачі позову, а не на момент подачі апеляційної скарги. На сьогодні (жовтень-17) це ставки 1% та 1,5% відповідно. Крім того суд не ураховує обмежень розміру судового збору на момент подачі позовної заяви 3-ма мін зарплатами (1 218 грн.). У результаті переплата судового збору становить (по конкретній справі) майже 5 200 грн. А несплата збору у визначеному судом розмірі буде мати

наслідком повернення апеляційної скарги. Що це як не обмеження доступу до правосуддя?

Поза судовим засіданням головуєчий суддя пояснив авторові, що у випадку перевірки його справ зауважень йому за підвищений розмір судового збору не буде. Та й узагалі «усі так платять».

У зв'язку із цим при здійсненні правосуддя у цивільних справах суди повинні вирішувати питання, пов'язані з судовими витратами (зокрема, щодо відстрочення та розстрочення судових витрат, зменшення їх розміру або звільнення від їх сплати), у чіткій відповідності до ЦПКУ, Закону від 08.07.11 «Про судовий збір», а також інших нормативно-правових актів України, забезпечуючи при цьому належний баланс між інтересами держави у стягненні судового збору за розгляд справ, з одного боку, та інтересами позивача (заявника) щодо можливості звернення до суду, з другого боку.

Звернення до суду за захистом регулюється ЦПКУ, відповідно якого подання заяви до суду має відбуватись із дотриманням передбачених ним умов. Зокрема, ч. 5 ст. 119 ЦПКУ передбачено, що до позовної заяви додається документ, що підтверджує сплату судового збору. Якщо сплата судового збору згідно з вимогами закону є обов'язковою, то наслідком недотримання цієї умови є залишення позовної заяви без руху з надання часу для такої сплати. У разі ж, якщо документ, що підтверджує сплату судового збору, не буде поданий у строк, установлений судом, – позовна заява вважається неподаною та буде повернута позиву (ст. 121 ЦПКУ) або залишено заяву без розгляду (п. 8 ч. 1 ст. 207 ЦПКУ). Разом із тим, якщо позивачем (заявником) заявлено клопотання про відстрочення або розстрочення судового збору, зменшення його розміру або звільнення від його оплати відповідно до ст. 82 ЦПКУ, то наслідки,

передбачені ст. 121 ЦПКУ, застосовуються лише за умови відмови в задоволенні такого клопотання, про що постановляється відповідна ухвала.

Стаття 79 ЦПКУ поділяє судові витрати на 2 групи: 1) судовий збір; 2) витрати, що пов'язані із розглядом справи. Визначені ЦПКУ види судових витрат є вичерпними, тому на сторони та інших осіб, які беруть участь у справі, не може покладатися обов'язок нести інші витрати, не передбачені законодавством. Склад судових витрат по окремих його видам не є вичерпним.

Порядок розподілу та відшкодування судових витрат регламентується виключно ЦПКУ. Зазначені витрати не є збитками у розумінні статті 22 Цивільного кодексу України, *не входять до складу ціни позову* і не можуть стягуватися як збитки. Також судові витрати несуть сторони конкретної справи та в окремих випадках — інші учасники процесу.

Судовий збір — це грошовий збір, що справляється (сплачується) за місцем розгляду справи у суді та оформлення документів; зараховується до місцевого бюджету.

Розмір судового збору, порядок його сплати і звільнення від сплати встановлюються законом. До цього порядок та розміри судового збору регулювались відповідно до п. 5 розділу XI «Прикінцеві та перехідні положення» ЦПКУ, який указував, що до набрання чинності законом, який регулює порядок сплати і розміри судового збору, судовий збір при зверненні до суду сплачується у порядку і розмірах, встановлених законодавством для державного мита.

Після набуття чинності 01.01.12 Законом «Про судовий збір» від 08.11.11 судовий збір регулюється ним. Згідно із ним платниками збору на території України є громадяни України, іноземці, особи без громадянства,

підприємства, установи, організації, інші юридичні особи (у тому числі іноземні) та фізичні особи - підприємці, які звертаються до суду чи стосовно яких ухвалене судове рішення, передбачене цим Законом.

Закон у статтях 3 і 4 визначає об'єкти справляння судового збору, його розміри та перелік позовних заяв чи інших заяв, передбачених процесуальним законодавством, за подання яких судовий збір не справляється. Наведений у пунктах 1, 4 ч. 2 ст. 4 Закону перелік позовних заяв за своїм змістом є вичерпним. Отже, справляння судового збору з інших позовних заяв, що подаються до суду, не зазначених у ч. 2 ст. 4 Закону, не передбачено, наприклад, за подання скарг на рішення, дії або бездіяльність державного виконавця чи іншої посадової особи державної виконавчої служби.

Прикладом об'єкту для сплати судового збору є дії (витяг)

1. Щодо подання до суду:

– позовної заяви та іншої заяви, передбаченої процесуальним законодавством;

– апеляційної і касаційної скарг на судові рішення, заяви про перегляд судового рішення у зв'язку з нововиявленими обставинами, заяви про скасування рішення третейського суду, заяви про видачу виконавчого документа на примусове виконання рішення третейського суду та заяви про перегляд судових рішень ВСУ;

– за видачу судами документів;

у разі ухвалення судового рішення, передбаченого цим Законом.

2. Судовий збір не справляється за подання:

1) заяви про перегляд ВСУ судового рішення у разі встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом;

- 2) заяви про скасування судового наказу;
- 3) заяви про зміну чи встановлення способу, порядку і строку виконання судового рішення;
- 4) тощо.

2. Порядок сплати судового збору

Судовий збір може сплачуватися як у безготівковій, так і в готівковій формі виключно через установи банків чи відділення зв'язку та справляється за місцем розгляду справи. Судовий збір обчислюється у гривнях і копійках. За подання позовів, ціна яких визначається в іноземній валюті, судовий збір сплачується у гривнях з урахуванням офіційного курсу гривні до іноземної валюти, встановленого Національним банком України на день сплати. Документом про сплату судового збору є квитанція установи банку або відділення зв'язку, які прийняли платіж або платіжне доручення, підписане уповноваженою посадовою особою банку і скріплене печаткою установи банку з відміткою про дату виконання платіжного доручення. Документ про сплату судового збору додається до позовної заяви, апеляційних і касаційних скарг на рішення суду, до інших заяв щодо здійснення судом певних дій, за які передбачено сплату судового збору.

Порядок сплати судового збору за подання позовів, ціна яких визначається в *іноземній валюті*, у випадках та на умовах, встановлених законом (ч. 3 ст. 533 ЦКУ), передбачено в абз. 2 ч. 1 ст. 6 Закону. У цьому випадку ціна позову визначається як в іноземній валюті, так і в національній валюті України відповідно до офіційного курсу, встановленого НБУ на день подання позову. Виходячи саме з такої ціни позову (в національній валюті), визначається розмір судового збору, що підлягає сплаті. Однак якщо день подання позову не співпадає з днем сплати судового збору (збір сплачено раніше), то останній

визначається з урахуванням офіційного курсу гривні до іноземної валюти, встановленого НБУ саме на день сплати, а не на день подання позову.

Аналогічним чином вирішується й питання сплати судового збору за подання апеляційних чи касаційних скарг у відповідних справах.

У випадках об'єднання в одній заяві вимог як майнового, так і немайнового характеру судовий збір згідно з ч. 3 ст. 6 Закону підлягає сплаті як за ставками, встановленими для позовів майнового характеру, так і за ставками, встановленими для позовних заяв зі спорів немайнового характеру, наприклад, зняття арешту з майна та визнання права власності на це майно. При цьому судовий збір може бути сплачений окремо за кожною вимогою або загальною сумою за всіма позовними вимогами.

Якщо в позовній заяві об'єднано 2 або більше самостійних вимог немайнового характеру, пов'язані між собою, судовий збір сплачується окремо з кожної із таких вимог (або загальною сумою), наприклад, за вимогами про усунення перешкод у користуванні власністю та відшкодування моральної шкоди.

Якщо в позовній заяві об'єднано кілька самостійних вимог майнового характеру, пов'язаних між собою, то, враховуючи, що об'єктом справляння судового збору є позовна заява, максимальний розмір судового збору має відповідати загальній сумі всіх вимог (п. 10 ч. 1 ст. 80 ЦПКУ). При цьому судовий збір може бути сплачено окремо за кожною вимогою або загальною сумою за всіма позовними вимогами.

Розмір судового збору визначається ст. 4 Закону «Про судовий збір». Зокрема, він справляється у відповідному розмірі від МЗП у місячному розмірі, встановленій законом на 1 січня календарного року, в

якому відповідна заява або скарга подається до суду, — у відсотковому співвідношенні до ціни позову та у фіксованому розмірі.

Ставки судового збору встановлюються у таких розмірах (*витяг*):

1. За подання до суду:	
1) позовної заяви майнового характеру, яка подана:	
юридичною особою	1,5 % ціни позову, але не менше 1 розміру МЗП
фізичною особою або фізичною особою – підприємцем	1 % ціни позову, але не менше 0,4 розміру МЗП та не більше 5 розмірів МЗП
б) апеляційної скарги на рішення суду; заяви про приєднання до апеляційної скарги на рішення суду; апеляційної скарги на судовий наказ, заяви про перегляд судового рішення у зв'язку з нововиявленими обставинами	110 % ставки, що підлягала сплаті при поданні позовної заяви, іншої заяви і скарги
7) касаційної скарги на рішення суду; заяви про приєднання до касаційної скарги на рішення суду	120 % ставки, що підлягала сплаті при поданні позовної заяви, іншої заяви і скарги
8) заяви про перегляд судових рішень Верховним Судом України	130 % ставки, що підлягала сплаті при поданні позовної заяви, іншої заяви і скарги
2. За подання до господарського суду:	
1) позовної заяви майнового характеру	1,5 % ціни позову, але не менше 1 розміру МЗП та

	не більше 150 розмірів МЗП
2) позовної заяви немайнового характеру	1 розмір МЗП
7) апеляційної і касаційної скарги на ухвалу суду; заяви про приєднання до апеляційної чи касаційної скарги на ухвалу суду	1 розмір МЗП
8) заяви про затвердження плану санації до порушення провадження у справі про банкрутство	2 розміри МЗП
3. За подання до адміністративного суду:	
1) адміністративного позову:	
майнового характеру, який подано:	
суб'єктом владних повноважень, юридичною особою	1,5 % ціни позову, але не менше 1 розміру МЗП
фізичною особою або фізичною особою - підприємцем	1 % ціни позову, але не менше 0,4 розміру МЗП та не більше 5 розмірів МЗП
4. За видачу судами документів:	
1) за повторну видачу копії судового рішення	0,003 розміру МЗП за кожний аркуш паперу
2) за видачу дублікату судового наказу та виконавчого листа	0,03 розміру МЗП

Частина 1 ст. 9 Закону «Про судовий збір» передбачено сплату судового збору за місцем розгляду

справи із зарахуванням його до спеціального фонду Державного бюджету України. При цьому місце розгляду справи судом визначається відповідно до вимог закону, зокрема статей 107-114, 251, 257, 260, 269, 287, 291, 323, 363, 389-1, 389-7, 392, 400 ЦПКУ.

Встановивши, що судовий збір сплачено не за місцем розгляду справи, суд постановляє ухвалу про залишення заяви без руху та пропонує сплатити судовий збір до бюджету за місцем розгляду справи (ст. 121 ЦПКУ) і одночасно цією ж ухвалою відповідно до Порядку повернення коштів, помилково або надміру зарахованих до державного або місцевого бюджетів (Наказ МФУ від 03.09.13 № 787), вирішує питання про повернення помилково сплаченого судового збору.

Якщо судовий збір було сплачено за місцем подання позову (заяви, скарги) до суду, а потім матеріали справи було передано в порядку ст. 116 ЦПКУ до іншого суду, то останній не вправі у зв'язку з цим повертати відповідну заяву чи скаргу, посиляючись на відсутність належних доказів сплати судового збору, оскільки після відкриття провадження у справі положення ст. 121 ЦПКУ застосовуватись не можуть, а визначальним є сам факт сплати судового збору, що підтверджується відповідними документами, та надходження суми судового збору до спеціального фонду Державного бюджету України.

Особливості справлянь судового збору в окремих категоріях справ

Судовий збір сплачується за подання позовної заяви до суду в розмірі залежно від ціни позову, вказаної заявником. Якщо визначена позивачем у позовній заяві ціна позову явно не відповідає дійсній вартості спірного майна або на момент пред'явлення позову встановити точну його ціну неможливо, розмір судового збору попередньо визначає суд з подальшою сплатою

недоплаченої або з поверненням переплаченої суми судового збору відповідно до ціни позову, встановленої судом у процесі розгляду справи. У випадку звернення до суду із заявою про збільшення позовних вимог або пред'явлення нових вимог особі треба сплатити недоплачену суму судового збору (ч. 2-3 ст. 80 ЦПКУ). У разі зменшення розміру позовних вимог частина переплаченого судового збору повертається.

З позовних заяв, що мають одночасно майновий і немайновий характер, судовий збір сплачується за ставками, встановленими для позовних заяв майнового характеру, і за ставками, встановленими для позовних заяв немайнового характеру. Так, з позовної заяви про розірвання шлюбу з одночасним поділом майна судовий збір справляється як за розірвання шлюбу, так і за поділ майна.

У випадках вибуття із справи первісного позивача і заміни його правонаступником судовий збір сплачується правонаступником, якщо збір не був сплачений первісним позивачем.

Судовий збір за подання зустрічних позовних заяв, а також із заяв про вступ у справу третіх осіб із самостійними вимогами справляється на загальних підставах.

За повторно подані позови, які раніше були залишені без розгляду, судовий збір сплачується знову на загальних підставах. При цьому, коли у зв'язку із залишенням позову без розгляду сума судового збору підлягала поверненню, але не була повернута, до повторно поданого позову додається первісний документ про сплату судового збору.

У випадках виділення судом однієї або кількох з об'єднаних позовних вимог в окреме провадження судовий збір, сплачений за подання позову, не повертається і перерахунок його розміру не здійснюється. Після

роз'єднання судом позовних вимог судовий збір повторно не сплачується.

За подання позову разом кількома позивачами до одного або кількох відповідачів судовий збір обчислюється виходячи із загальної суми позову і сплачується позивачами пропорційно частці поданих кожним із них вимог окремим платіжним документом.

Виходячи із загальної суми позову судовий збір справляється у таких випадках: подання позову одним позивачем до кількох відповідачів; об'єднання суддею в одне провадження кількох однорідних позовних вимог (ст. 6 Закону «Про судовий збір»).

У разі подання позовної заяви після подання заяви про забезпечення доказів або позову розмір судового збору зменшується на розмір збору, сплаченого за відповідну заяву про забезпечення доказів або позову (ч. 4 ст. 82 ЦПКУ).

Від сплати судового збору, з метою забезпечення більш повного доступу фізичних та юридичних осіб до правосуддя, звільняються:

1) позивачі — у справах про стягнення заробітної плати та поновлення на роботі;

2) позивачі — у справах про відшкодування шкоди, заподіяної каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, а також смертю фізичної особи;

3) позивачі — у справах про стягнення аліментів;

4) позивачі — у справах щодо спорів, пов'язаних з виплатою компенсації, поверненням майна, або у справах щодо спорів, пов'язаних з відшкодуванням його вартості громадянам, реабілітованим відповідно до Закону «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні»;

5) особи, які страждають на психічні розлади, та їх представники — у справах щодо спорів, пов'язаних з

розглядом питань стосовно захисту прав і законних інтересів особи під час надання психіатричної допомоги;

б) в інших випадках, передбачених ст. 5 Закону.

Крім того суд, враховуючи майновий стан сторони, своєю ухвалою може відстрочити або розстрочити сплату судового збору на визначений строк, але не довше ніж до ухвалення судового рішення у справі. Якщо в установленний судом строк судові витрати не будуть оплачені, заява залишається без розгляду (п. 8 ч. 1 ст. 207 ЦПКУ) або витрати стягуються за судовим рішенням у справі у разі коли оплата судових витрат була відстрочена або розстрочена до ухвалення цього рішення.

Відповідно до ч. 2 ст. 8 Закону «Про судовий збір» незадовільне матеріальне становище сторони також може бути підставою для зменшення судом розміру судового збору або звільнення від його сплати.

Закон «Про судовий збір» у ст. 7 допускає можливість повного чи часткового повернення судового збору в таких випадках (*витяг*):

1) зменшення розміру позовних вимог або внесення судового збору в більшому розмірі, ніж встановлено законом;

2) повернення заяви або скарги;

3) відмови у відкритті провадження у справі;

4) залишення заяви або скарги без розгляду (крім випадків, коли такі заяви або скарги залишені без розгляду у зв'язку з повторним неприбуттям позивача або за його клопотанням);

5) закриття провадження у справі.

Повернення сплаченої суми судового збору відбувається виключно за ухвалою суду.

У випадку зменшення розміру позовних вимог або внесення судового збору в більшому розмірі, ніж це

встановлено законом, судовий збір повертається у розмірі зайво внесеної суми; в інших випадках - повністю.

Повернення сплаченої суми судового збору здійснюється в порядку, встановленому центральним органом виконавчої влади із забезпечення реалізації державної фінансової політики.

Розподіл судового збору

Вирішуючи питання про розподіл судових витрат, суд ураховує положення ст. 88 ЦПКУ та керується тим, що стороні, на користь якої ухвалено рішення, суд присуджує з другої сторони понесені нею і документально підтверджені судові витрати. Якщо позов задоволено частково, судові витрати присуджуються позивачеві — пропорційно до розміру задоволених позовних вимог, а відповідачеві — пропорційно до тієї частини позовних вимог, у задоволенні яких позивачеві відмовлено.

Якщо сторону, на користь якої ухвалено рішення, звільнено від оплати судових витрат, з другої сторони стягуються судові витрати на користь осіб, які їх понесли, пропорційно до задоволеної чи відхиленої частини вимог. Якщо обидві сторони звільнені від оплати судових витрат, вони компенсуються за рахунок держави у порядку, встановленому КМУ. Зазначене стосується й випадку, коли рішення ухвалено на користь позивача, а відповідач звільнений від сплати судового збору.

Якщо позивача, на користь якого ухвалено рішення, звільнено від сплати судового збору, він стягується з відповідача в дохід держави пропорційно до задоволеної чи відхиленої частини вимог, якщо його також не звільнено від сплати цих витрат (ч. 2 ст. 88 ЦПКУ).

При пред'явленні позову до кількох відповідачів одним або кількома позивачами, звільненими від сплати судового збору, він стягується в дохід держави за рішенням суду окремо з кожного відповідача пропорційно

до розміру задоволених позовних вимог. При пред'явленні позову кількома звільненими від сплати судового збору позивачами до одного відповідача судовий збір з відповідача стягується в дохід держави з урахуванням загальної суми всіх вимог.

При повному або частковому задоволенні позову майнового характеру до кількох відповідачів судовий збір, сплачений позивачем, відшкодовується ними пропорційно до розміру задоволених судом позовних вимог до кожного з відповідачів.

Солідарне стягнення суми судових витрат законом не передбачено.

У разі залишення позову без задоволення, закриття провадження у справі або залишення без розгляду заяви позивача, звільненого від оплати судових витрат, судові витрати, понесені відповідачем, компенсуються за рахунок держави.

3. Витрати, пов'язані з розглядом судової справи

До витрат, пов'язаних з розглядом судової справи, належать: 2) витрати на правову допомогу; 3) витрати сторін та їх представників, що пов'язані з явкою до суду; 4) витрати, пов'язані із залученням свідків, спеціалістів, перекладачів та проведенням судових експертиз; 5) витрати, пов'язані з проведенням огляду доказів за місцем їх знаходження та вчиненням інших дій, необхідних для розгляду справи; 6) витрати, пов'язані з публікацією в пресі оголошення про виклик відповідача.

Якщо позовна заява містить одночасно вимоги, які належать до різних категорій справ і для яких передбачено різний розмір витрат, їх оплата здійснюється за справою з найбільшим розміром. У разі об'єднання в одне провадження кількох однорідних позовних вимог або їх роз'єднання перерахунок витрат не проводиться. За

виділену в самостійне провадження справу витрати оплачуються в розмірі, передбаченому для подання заяви до суду першої інстанції. За повторно подану позовну заяву, заяву, клопотання, скаргу, яка раніше була повернена, залишена без розгляду або провадження у справах за якою було закрито, витрати оплачуються повторно в розмірі, передбаченому для подання позовної заяви, заяви, клопотання, скарги відповідно до процесуального законодавства. У разі коли оплачені витрати підлягали поверненню у зв'язку з поверненням, залишенням позовної заяви, заяви, клопотання, скарги без розгляду або закриття провадження у справі, але не були повернені, до повторно поданої позовної заяви, заяви, клопотання, скарги додається оригінал документа про оплату витрат. За зустрічну позовну заяву, а також за заяву про вступ у справу третіх осіб, що заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, витрати оплачуються у розмірі, передбаченому для подання позовної заяви до суду першої інстанції.

Відповідно до ст. 84 ЦПКУ витрати на правову допомогу адвоката або іншого фахівця у галузі права, несуть сторони, крім випадків безоплатної правової допомоги.

Адвокатом є особа відповідно до ст. 6 Закону «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»).

Поняття «фахівець у галузі права» згадується у Рішенні КСУ від 16.11.00 № 13-рп/2000 у справі про право вільного вибору захисника. Зокрема, у Рішенні зазначено, що положення ч. 1 ст. 59 Конституції про те, що кожен є вільним у виборі захисника своїх прав, треба розуміти як конституційне право з метою отримання правової допомоги вибрати захисником своїх прав особу, яка є фахівцем у галузі права і за законом має право на надання

правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи.

Граничний розмір компенсації витрат на правову допомогу встановлено Законом від 20.12.11 «Про граничний розмір компенсації витрат на правову допомогу у цивільних та адміністративних справах»

Витрати, пов'язані і правовою допомогою стороні, на користь якої ухвалено судове рішення:

1) якщо компенсація сплачується іншою стороною, граничний їх розмір не перевищує суму, що обчислюється, виходячи з того, що зазначеній особі виплачується 40% розміру МЗП за годину її роботи:

2) якщо компенсація відповідно до закону сплачується за рахунок держави, граничний їх розмір не перевищує суму, що обчислюється, виходячи з того, що особі, яка налає правову допомогу, виплачується 5 % розміру МЗП за повний робочий день.

Витрати сторін та їх представників, що пов'язані з явкою до суду, несуть сторони. Стороні, на користь якої ухвалене судове рішення, такі витрати відшкодовуються в порядку, передбаченому статтями 85, 88 ЦПКУ.

Витрати, пов'язані із залученням свідків, спеціалістів, перекладачів та проведенням судових експертиз (витрати, пов'язані з переїздом до іншого населеного пункту, наймання ними житла тощо). несе сторона, яка заявила клопотання про виклик свідків, залучення спеціаліста, перекладача та проведення судової експертизи. Добові (в разі переїзду в інший населений пункт), а також компенсація за втрачений заробіток або відрив від звичайних занять свідкам, спеціалістам, перекладачам, експертам оплачується стороною, не на користь якої ухвалено судове рішення. Компенсація за втрачений заробіток обчислюється пропорційно розміру середньомісячного заробітку, а компенсація за відрив від

звичайних занять — пропорційно розміру МЗП. У такому самому порядку компенсуються витрати на оплату послуг експерта, спеціаліста, перекладача.

4. Відстрочення, розстрочення, зменшення розміру та повернення судових витрат

Згідно зі ст. 5 Закону визначено пільги щодо сплати судового збору, відповідно до якої від його сплати звільняються позивачі за подання окремих позовів, а також деякі категорії осіб, визначені законом, незалежно від виду позову. При цьому позивачі, які звільнені від сплати судового збору при пред'явленні окремих позовів і деякі категорії осіб незалежно від виду позову звільняються від сплати судового збору не лише при пред'явленні позову, а й при поданні апеляційних чи касаційних скарг, заяв про перегляд судових рішень у зв'язку з нововиявленими обставинами та ВСУ. Оскільки передбачені Законом пільги щодо сплати судового збору стосуються лише справи та її руху, то сплата судового збору за подання до суду заяв про забезпечення доказів або позову (пп. 13 п. 1 ч. 2 ст. 4 Закону) здійснюється на загальних підставах за визначеними ставками незалежно від того, чи звільнені позивачі від сплати судового збору за пред'явлення певних позовів. Проте це не стосується деяких категорій осіб незалежно від виду позову, оскільки Законом вони взагалі звільнені від сплати судового збору, тобто і за оскарження ухвал суду та за вчинення інших процесуальних дій (зокрема, категорії, визначені у пунктах 8, 9, 18 ч. 1 ст. 5 Закону).

Оскільки ст. 5 Закону «Про судовий збір» не містить вичерпного переліку пільг щодо сплати судового збору, то при визначенні таких пільг слід керуватися іншим законодавством України, наприклад, ст. 14 Закону від 01.12.94 «Про порядок відшкодування шкоди, завданої

громадянинові незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового слідства, прокуратури і суду», ст. 22 Закону від 22.10.93 «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», ст. 22 Закону від 22.05.91 «Про захист прав споживачів».

Суд, враховуючи майновий стан сторони, може своєю ухвалою:

1) відстрочити (перенести строк платежу на інший період) або розстрочити (тобто оплата здійснюється у відповідних частинах протягом точно визначеного строку) сплату судового збору та витрат на інформаційно-технічне забезпечення розгляду справи на визначений строк, але не більше як до ухвалення судового рішення у справі;

2) зменшити розмір належних до оплати судових витрат, пов'язаних з розглядом справи, або звільнити від їх оплати.

Відповідно до положення статті 82 ЦПКУ суд може за наявності певних підстав своєю ухвалою лише відстрочити або розстрочити сплату судового збору на визначений строк, але не більше як до ухвалення судового рішення у справі і не має права зменшити або звільнити від сплати судового збору, оскільки таке право суду надано тільки щодо судових витрат, пов'язаних з розглядом справи, які визначені частиною третьою статті 79 ЦПКУ.

Як указувалось вище, майновий стан особи — основна умова для відстрочення або розстрочення сплати судових витрат. Цей факт підлягає доведенню. На підтвердження свого майнового стану особа повинна подати до суду докази свого майнового стану. Це можуть бути: • довідка про доходи, • довідку про безробітного, • довідку ЖЕКУ про стан сім'ї тощо.

Якщо у встановлений судом судові витрати не будуть оплачені, заява відповідно до ст. 207 ЦПКУ залишається

без розгляду, або витрати стягуються за судовим рішенням у справі, якщо оплата судових витрат була відстрочена або розстрочена до ухвалення рішення.

У разі подання позовної заяви після подання заяви про забезпечення доказів або позову розмір судового збору зменшується на розмір судового збору, сплаченого за відповідну заяву про забезпечення доказів або позову.

У ст. 83 ЦПКУ передбачені випадки повернення судового збору та коштів на оплату витрат на інформаційно-технічне забезпечення розгляду судової справи.

Сплачена сума судового збору повертається за ухвалою суду в разі:

1) зменшення розміру позовних вимог або внесення судового збору в більшому розмірі, ніж це встановлено законом; 2) повернення заяви або скарги; 3) відмови у відкритті провадження у справі; 4) залишення заяви або скарги без розгляду; 5) закриття провадження у справі.

Пункт 16 р. IV Інструкції про порядок обчислення та справляння державного мита, Наказ ГДПІУ від 22.04.93 № 15, встановлено, що державне мито повертається фінансовим органом того району чи міста, до бюджету якого воно надійшло. Відповідно до п. 17 зазначеної Інструкції повернення державного мита провадиться на підставі заяви платника до відповідного органу, що справляє мито, поданої ним протягом року з дня зарахування державного мита до бюджету.

Сплачена сума коштів на оплату судових витрат повертається за ухвалою суду в разі: 1) внесення коштів у більшому розмірі, ніж це встановлено законодавством; 2) повернення заяви або скарги; 3) відмови у відкритті провадження у справі; 4) закриття провадження у справі з підстави, визначеної п. 1 ч. 1 ст. 205 ЦПКУ; 5) залишення

заяви без розгляду з підстав, визначених пунктами 1, 2 і 8 ч. 1 ст. 207 ЦПКУ.

ПИТАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ

1. Судові витрати, їх визначення та призначення.
2. Судові витрати та доступ до правосуддя.
3. Умова подання позовної заяви. Наслідок несплати судового збору.
4. Види судових витрат.
5. Правове регулювання судових витрат.
6. Об'єкти справляння судового збору. Приклади.
7. Судовий збір не справляється...
8. Порядок сплати судового збору.
9. Судовий збір з ціни позовів у іноземній валюті.
10. Об'єднання в одній заяві вимог як майнового, так і немайнового характеру.
11. Об'єднання 2-х або більше самостійних вимог та судовий збір.
12. Ставки судового збору.
13. Місце сплати судового збору. Наслідки порушення.
14. Судовий збір за подання зустрічних позовних заяв.
15. Звільнення, відстрочення або розстрочення сплати судового збору.
16. Розподіл судового збору.
17. Витрати, пов'язані з розглядом судової справи.
18. Пільги та відстрочення і розстрочення судового збору.
19. Повернення судового збору.

ТЕМА 6. Процесуальні строки

ПЛАН

1. Види процесуальних строків.
2. Обчислення, поновлення і продовження процесуальних строків.

ПИТАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ

1. Види процесуальних строків

Процесуальний строк — передбачений законом або встановлений судом проміжок часу, з яким процесуальний закон пов'язує можливість (необхідність) здійснення конкретних процесуальних дій або настання інших правових наслідків.

Відповідно до ст. 1 ЦПКУ своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ — одне із завдань цивільного судочинства. Цьому завданню разом з іншими процесуальними засобами покликані слугувати й процесуальні строки, які встановлюються законом або судом для здійснення тих або інших процесуальних дій.

Питання про відкриття чи про відмову у відкритті провадження у справі, зміну підсудності тощо повинно бути вирішено суддею у встановлений законом строк шляхом постановлення відповідної ухвали. Оформлення зазначених процесуальних дій іншим способом не допускається. А з метою забезпечення швидкого правового захисту в законі встановлені, зокрема, строки звернення до суду за деякими категоріями справ, строки позовної давності, за межами яких неможливий судовий захист суб'єктивних прав.

Стаття 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод гарантує кожній фізичній або ЮО право на розгляд судом справи упродовж розумного

строку. Треба відзначити, що саме порушення права особи на розгляд її справи судом упродовж розумного строку найчастіше стає предметом розгляду Європейським судом з прав людини. У листі ВСУ від 25.01.06 № 1-5/45 «Щодо перевищення розумних строків розгляду справ» у зв'язку із зазначеними рішеннями Європейського суду з прав людини судам пропонується мати на увазі, що відповідно до тлумачення ним положень п. 1 ст. 6 Конвенції у цивільних справах, зокрема перебіг провадження для цілей ст. 6 Конвенції розпочинається з моменту подання позову і закінчується винесенням остаточного рішення у справі.

Пленум ВСУ в своїй Постанові від 1.04.94 № 3 «Про строки розгляду судами України кримінальних і цивільних справ» звертає увагу суддів на необхідність підвищення особистої відповідальності за своєчасний і якісний розгляд судових справ.

Критерії оцінювання розумності строку розгляду справи — це складність справи, поведінка заявника та поведінка органів державної влади (насамперед, суду). Відповідальність держави за затягування провадження у справі, як правило, настає в разі нерегулярного призначення судових засідань, призначення судових засідань з великими інтервалами, затягування при переданні або пересиланні справи з одного суду до іншого, невжиття судом заходів для дисциплінування сторін у справі, свідків, експертів, повторного направлення справи на додаткове розслідування чи новий судовий розгляд.

Крім своєчасності розгляду й вирішення судом цивільних справ, значення процесуальних строків полягає ще й у тому, що вони є засобом впливу на несумлінних учасників процесу, що перешкоджають своїми діями або бездіяльністю своєчасному й правильному їх вирішенню. Крім того, процесуальні строки покликані сприяти стабільності, ясності й визначеності правовідносин сторін.

Настання чи припинення певного строку завжди тягне певні юридичні наслідки, які пов'язані з настанням чи припиненням цивільних процесуальних прав і обов'язків. Недодержання процесуальних строків призводить до юридичних наслідків для зазначених суб'єктів. Тому в цивільно-правовій літературі строк зазвичай розглядається як юридичний факт або як один з елементів фактичного складу, з яким закон пов'язує настання певних правових наслідків.

Класифікація процесуальних строків.

1. Залежно від того, хто має вчинити процесуальні дії, строки можна поділити на такі види:

- строки вчинення процесуальних дій судом — службові строки;
- строки вчинення процесуальних дій сторонами справи,
- строки вчинення процесуальних дій іншими учасниками справи.

2. За способом визначення (ст. 67 ЦПКУ) строки поділяються на:

- нормативні — встановлені законом;
- судові — призначені судом.

Можливість встановлення таких строків може бути передбачена в самій нормі закону або впливати з її змісту.

Перші — встановлені як для суду, так і для осіб, що беруть участь у процесі, й мають імперативний характер, оскільки вони не можуть бути змінені за згодою сторін і суду; • другі — установлені тільки для осіб, що беруть участь у процесі, і вони — якщо буде потреба — можуть бути змінені або продовжені самим судом.

3. Залежно від того, якою нормою (загальною або спеціальною) установлені процесуальні строки, їх можна класифікувати на:

– загальні (наприклад, у ст. 157 ЦПКУ передбачено, що суд розглядає справи протягом розумного строку, але не більше 2 місяців з дня відкриття провадження у справі);

– спеціальні (наприклад, справи про поновлення на роботі, про стягнення аліментів розглядаються протягом 1 місяця з дня вручення копії наказу про звільнення або з дня видачі трудової книжки — ч. 1 ст. 233 КЗпПУ).

Встановлені законом процесуальні строки за ступенем чіткості визначення можуть бути: • абсолютно визначеними; • відносно визначеними (наприклад, відстрочка або розстрочка сплати судових витрат надається на строк не більше як до закінчення розгляду справи в суді першої інстанції).

2. Обчислення, поновлення і продовження процесуальних строків

Правильне визначення строку передбачає точне визначення його початку та кінця. Відповідно до ст. 69 ЦПКУ перебіг процесуального строку починається з наступного дня після відповідної календарної дати або настання події, з якою пов'язано його початок.

Так, судова • повістка повинна бути вручена не пізніше ніж за 3 дні до судового засідання (ст. 74 ЦПКУ); • заява про роз'яснення судового рішення розглядається судом протягом 10 днів із повідомленням заявника (особи, яка бере участь у справі, державного виконавця) та осіб, які беруть участь у справі (ст. 221 ЦПКУ); • суд розглядає заяву про поновлення пропущеного строку для пред'явлення виконавчого документа до виконання в 10-денний строк у судовому засіданні з повідомленням осіб, які беруть участь у справі (ст. 371 ЦПКУ); • справа про розкриття банком інформації, яка містить банківську таємницю, розглядається у 5-денний строк з дня надходження заяви (ст. 289 ЦПКУ); • також заява про

перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами подається протягом 1-го місяця після того, як особа, яка звертається до суду, дізналася або могла дізнатися про ці обставини (ст. 362 ЦПКУ). В зазначених випадках, відповідно, строки визначаються днями та місяцями.

Крім того, строк може також визначатися вказівкою на подію, яка повинна неминуче настати. Така подія може обумовлювати початок перебігу процесуального строку. Так, суд зупиняє провадження у справі в разі неможливості розгляду цієї справи до вирішення іншої справи, що розглядається в порядку конституційного, адміністративного, цивільного, господарського чи кримінального судочинства, — до набрання законної сили судовим рішенням в іншій справі суд має право зупинити провадження у справі в разі призначення експертизи — до одержання її результатів. Провадження у справі поновлюється за клопотанням осіб, які беруть участь у справі, або за ініціативою суду, якщо відпадуть обставини, які були підставою для зупинення провадження, про що суд постановляє ухвалу. З дня поновлення провадження у справі перебіг процесуальних строків продовжується.

Більшість процесуальних строків обчислюються днями (наприклад, строк для апеляційного оскарження — 10 днів). Місяцями обчислюються, наприклад, строк розгляду апеляційної скарги на рішення суду 1 інстанції, яка має бути розглянута протягом 2 місяців з дня постановлення ухвали про прийняття апеляційної скарги до розгляду.

Відповідно до Закону «Про виконавче провадження» строк для пред'явлення до примусового виконання судових документів становить 1 рік (ст. 22) (з 05.10.16 — 3 роки, ст. 12 Закону «Про виконавче провадження» від 02.06.16). Тому роками обчислюються строки, встановлені

для подання заяви про ухвалення додаткового рішення (ч. 2 ст. 220) і подання заяви про роз'яснення рішення суду (ч. 2 ст. 221), які можуть бути подані до суду до закінчення строку на виконання рішення.

Якщо початок перебігу строку пов'язується з відповідною подією, то перебіг строку починається з наступного дня після настання відповідної події. Наприклад, відповідно до ст. 203 ЦПКУ, що визначає строки, на які зупиняється провадження у справі, провадження у справі зупиняється до припинення перебування сторони у складі Збройних Сил України або інших утворених відповідно до закону військових формувань, що переведені на воєнний стан, на строковій військовій службі, альтернативній (невійськовій) службі, службового відрядження; на час хвороби сторони; до розшуку відповідача; на час проведення експертизи; до набрання законної сили судовим рішенням, від якого залежить вирішення справи.

Строк, що визначається роками, закінчується у відповідні місяць і число останнього року цього строку, тобто якщо особа дізналася про порушення своїх прав, свобод чи інтересів 03.07.15, то цивільний позов за загальним правилом повинен бути поданий не пізніше 02.07.18.

Останній день строку, який закінчується вказівкою на певний день, є цей самий день, тобто якщо рішення суду апеляційної інстанції набрало законної сили 01.04.16, то касаційна скарга на це судове рішення подається не пізніше 21.04.16.

Якщо закінчення строку припадає на вихідний, святковий чи інший неробочий день, останнім днем строку є перший після нього робочий день, тобто якщо 10-денний строк подання апеляційної скарги припадає на 02.05.10, то останнім днем строку є 04.05.16, оскільки 2 травня є днем

святковим, а попередній день (1 травня) є святковим та припав на неділю, що також є неробочим, то наступний день вівторок 3 травня також є неробочим.

Перебіг строку, закінчення якого пов'язане з подією, яка повинна неминуче статися, закінчується наступного дня після настання події, наприклад, набуття особою цивільної процесуальної дієздатності, а саме — досягнення повноліття. Виняток становлять справи, у яких особи до досягнення повноліття відповідно до законодавства можуть самостійно брати участь у спорах.

Строк не вважається пропущеним, якщо до його закінчення позовна заява, скарга, інші документи чи матеріали або грошові кошти здано на пошту чи вони передані іншими відповідними засобами зв'язку, тобто якщо дію можна вчинити поза судом, то строк триває до 24 годин; особа може передати апеляційну скаргу до спливу календарної доби поштою чи іншими засобами зв'язку, але у неї повинні бути офіційно та належно оформлені докази такого відправлення, оскільки від цього залежатиме вирішення питання, пропущено процесуальний строк чи ні.

Відповідно до ст. 71 ЦПКУ зупинення провадження у справі зупиняє перебіг процесуальних строків. Перебіг процесуальних строків продовжується з дня поновлення провадження, тобто про зупинення та поновлення провадження у справі суд постановляє ухвали. Таким чином, час, на який було зупинено провадження в цивільній справі, не зараховується до процесуального строку.

Закінчення процесуального строку тягне втрату права на вчинення процесуальної дії:

- 1) право на вчинення процесуальної дії;
- 2) документи, подані після закінчення процесуальних строків, залишаються без розгляду, якщо суд за

клопотанням особи, що їх подала, не знайде підстав для поновлення або продовження строку.

Суд поновлює (надає втрачене право, після чого строк знову починає спливати спочатку) або продовжує (збільшує строк до певної нової дати або події) строк у разі, якщо особа доведе поважність причин, що спонукали її до пропущення строку.

Суд, в якому належало вчинити процесуальну дію або до якого потрібно було подати документ чи доказ, вирішує питання про поновлення чи продовження пропущеного строку в судовому засіданні. Присутність осіб, які беруть участь у справі, не є обов'язковою, тобто їх нез'явлення не перешкоджає розгляду питання про поновлення чи продовження процесуального строку.

Одночасно з клопотанням про поновлення чи продовження строку належить вчинити ту дію або подати той документ чи доказ, щодо якого заявлено клопотання.

За результатами розгляду заяви про поновлення чи продовження процесуального строку судом постановляється мотивована ухвала. На ухвалу суду про відмову у поновленні чи продовженні процесуального строку заінтересованою особою може бути подана апеляційна скарга (п. 7 ч. 1 ст. 293 ЦПКУ).

Ухвала суду про поновлення чи продовження процесуального строку оскарженню не підлягає.

Якщо суд визнає причину пропущення строку звернення до суду поважною, цивільна справа розглядається і вирішується в порядку, встановленому ЦПКУ, тобто припис щодо розгляду і вирішення справи у разі визнання судом причини пропуску строку звернення до суду поважною стосується саме винесення судом постанови за результатами розгляду справи, відповідно до встановлених обставин та норм матеріального права. У разі відсутності підстав для визнання поважною причини

пропуску строку звернення до суду та встановлення факту пропущення права, суд відмовляє в його захисті саме з підстав пропуску строку. При цьому такий висновок суду повинен міститися в постанові, винесеній за результатами розгляду справи.

Насамкінець відмітимо, що суди повинні здійснювати підготовку цивільних справ до судового розгляду та розглядати їх протягом розумного строку, який у кожній конкретній справі з урахуванням справедливого і своєчасного їх розгляду визначається: • складністю справи; поведінкою заявника; • процесуальними діями суду, але не більше строку, визначеного ч. 1 ст. 157 ЦПКУ. При цьому, якщо в одному провадженні об'єднані вимоги, для одних з яких законом установлений строк розгляду в 1 місяць, а для інших — у 2 місяці, справа підлягає розгляду і вирішенню в розумний строк, але не більше 2 місяців з дня відкриття провадження у справі.

ПИТАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ

1. Поняття процесуального строку та його співвідношення із матеріальним строком.
2. Поняття розумного строку. Критерії оцінювання.
3. Класифікація процесуальних строків.
4. Загальні та спеціальні процесуальні строки.
5. Обчислення, поновлення і продовження процесуальних строків.
6. Строк за нововиявленими обставинами.
7. Початок перебігу строку та подія.
8. Наслідки пропущення процесуального строку.

ТЕМА 7.

Докази та доказування у цивільному процесі

ПЛАН

1. Судове доказування: поняття, предмет, етапи.
2. Поняття судових доказів. Належність та допустимість доказів.
3. Оцінка та забезпечення доказів.
4. Засоби доказування.

ПИТАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ

1. Судове доказування: поняття, предмет, етапи. Обов'язок доказування і подання доказів. Підстави звільнення від доказування

Основним способом дослідження обставин справи, що мають значення для правильного її вирішення, є встановлення їх за допомогою доказів — судове доказування. Функція суду полягає у тому, щоб у процесі розгляду справи досягти об'єктивного знання про фактичні обставини — спірні правовідносини, і точно застосувати до встановлених юридичних фактів норми матеріального права.

Судове доказування поєднує у собі 2 взаємопов'язані складові — • розумову та • процесуальну. Розумова (пізнавальна, логічна) сторона доказування підпорядкована законам логічного мислення, а процесуальна діяльність, тобто процесуальні дії з доказування — передбачені приписам ЦПКУ. Норми права пропонують здійснення таких процесуальних дій, які створюють найкращі умови для того, щоб процес мислення був істинним. У свою чергу законодавство не може суперечити законам і правилам пізнання та логіки. Логічне доказування підпорядковане законам мислення, процесуальне —

законам, що встановлює держава, тобто процесуальним законам.

Судовий пізнавальний процес характеризується тим, що 1) він обмежений у часі, 2) предметом — є правовідносини між особами, 3) ним займаються тільки суд і учасники процесу; 4) він одночасно узгоджується з логічними законами мислення і юридичним законам, 5) він здійснюється в умовах дії принципу змагальності сторін, 6) на його підставі приймається судове рішення.

Метою судового пізнання є з'ясування істини, тобто досягнення відповідності знань суддів фактам реальної дійсності та правовідносинам.

Отже, судове доказування здійснюється в межах процесуальної форми, що регламентується процесуальними нормами.

Доказування — це розумова та процесуальна діяльність суду та інших учасників цивільного процесу (суб'єктів доказування), що спрямована на встановлення фактів (обставин), що мають значення для справи, істини у конкретній цивільній справі та вирішення спору між сторонами.

Структура доказування: • суб'єкти, • об'єкти та • зміст:

- суб'єктами доказування у ЦПр є суд, особи, які беруть участь у справі, та інші учасники процесу, які мають матеріально-правову та процесуально-правову заінтересованість у вирішенні справи і які відповідно до своїх процесуальних прав та обов'язків вчиняють дії, що мають значення для вирішення справи;

- об'єктами доказування є обставини, що підлягають встановленню для вирішення справи або певної процесуальної дії;

- змістом доказування — є його мета, тобто всебічне, повне та об'єктивне з'ясування дійсних обставин справи, а

саме встановлення за допомогою доказів у повній відповідності з істиною юридичних фактів, з якими закон пов'язує виникнення, зміну і припинення спірних правовідносин. У меті доказування, з однієї сторони, відображаються інтереси, потреби суб'єктів цієї діяльності, з іншого боку — відображається і подальша поведінка як план діяльності, передбачення результату діяльності, тобто поєднуються об'єктивна та суб'єктивна сторони доказування.

Ознаки процесуальної форми доказування — • законодавча урегульованість; • правова регламентація (послідовність дій з доказування і їх зміст докладно регламентуються нормами права); • універсальність; • імперативність.

Принципами судового доказування є наступне: • обов'язковість доказування; • належність та допустимість доказів; • вільна оцінка доказів.

Стадії доказування: 1) формування предмету доказування; 2) збирання та подання доказів; 3) дослідження доказів; 4) оцінка доказів.

Збирання доказів — це процесуальна діяльність суду та інших учасників цивільного процесу щодо залучення доказів, яка складається з: 1) подання доказів сторонами та іншими особами, які беруть участь у справі; 2) витребування доказів судом; 3) надання судових доручень щодо збирання доказів.

Подання доказів сторонами та іншими особами, які беруть участь у справі, полягає у передачі доказів у розпорядження суду. Зокрема, сторони зобов'язані подати свої докази чи повідомити про них суд до або під час попереднього судового засідання у справі у строк, встановлений судом, з урахуванням часу, необхідного для цього. *Подання доказів* здійснюється відповідно до ст. 131 ЦПКУ, згідно якої сторони зобов'язані подати свої докази

чи повідомити про них суд до або під час попереднього судового засідання у справі. У разі подання доказів з порушенням зазначених вимог, вони не приймаються, якщо сторона не доведе, що докази подано несвоєчасно з поважних причин.

Крім того, відповідно до ч. 2 ст. 60 ЦПКУ докази можуть подаватися іншими особами, які беруть участь у справі: • третіми особами, • представниками сторін та третіх осіб, • заявниками та заінтересованими особами.

СУД:

– сприяє всебічному і повному з'ясуванню обставин справи і, зокрема • роз'яснює учасникам їх права та обов'язки, • попереджає про наслідки вчинення або не вчинення процесуальних дій і сприяє здійсненню їх прав у випадках, встановлених у ЦПКУ (ч. 4 ст. 10). Наприклад, якщо у осіб, які беруть участь у справі, є труднощі у отриманні доказів, суд за їх клопотанням зобов'язаний витребувати ці докази (ч. 1 ст. 137 ЦПКУ). Крім того, залучення доказів за ініціативою суду може здійснюватися шляхом надання ним судових доручень для збирання доказів (ст. 132 ЦПКУ).

– вирішує питання про • витребування доказів та виклик свідків, • проведення експертизи, • залучення до участі у справі спеціаліста, перекладача, особи, яка надає правову допомогу, або про • судові доручення щодо збирання доказів (п. 5 ч. 6 ст. 130 ЦПКУ). Також на суд покладається обов'язок за клопотанням сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, якщо у них є труднощі щодо отримання доказів, витребувати такі докази (ч. 1 ст. 137 ЦПКУ). У заяві про витребування доказів має бути зазначено: 1) який доказ вимагається; 2) підстави, за яких особа вважає, що доказ перебуває в іншій особі; 3) обставини, які може підтвердити цей доказ. Докази, які вимагає суд, направляються до нього безпосередньо. Суд

може також уповноважити заінтересовану особу, яка бере участь у справі, одержати доказ для надання його суду.

Особи, які не мають можливості подати витребувані докази взагалі або у встановлені судом строки, зобов'язані повідомити про це суд із зазначенням причин протягом 5 днів із дня отримання ухвали. За неповідомлення суду про неможливість подати докази, а також за неподання доказів, у тому числі і з причин, визнаних судом неповажними, винні особи несуть відповідальність, встановлену законом. При ньому притягнення винних осіб до відповідальності не звільняє їх від обов'язку подати суду докази. За клопотанням сторони суд повинен поінформувати в судовому засіданні про виконання його вимог щодо витребування доказів.

У відповідно до ст. 93 ЦПКУ у разі неподання без поважних причин письмових чи речових доказів, що витребувані судом, та неповідомлення причин їх неподання, суд може постановити ухвалу про тимчасове вилучення цих доказів для дослідження судом, в якій зазначаються: 1) ім'я (найменування) особи, у якій перебуває доказ; 2) місце проживання (перебування) або місцезнаходження такої особи; 3) назва або опис письмового чи речового доказу; 4) підстави проведення тимчасового вилучення доказу.

Збирання доказів може здійснюватись і шляхом надання судових доручень щодо збирання доказів. Так, суд, який розглядає справу, в разі необхідності збирання доказів за межами його територіальної підсудності доручає відповідному суду провести певні процесуальні дії (ч. 1 ст. 132 ЦПКУ). В ухвалі про судові доручення, що є обов'язковою для суду, якому вона адресована, коротко викладається суть справи, що розглядається, а також зазначаються: 1) особи, які беруть участь у справі; 2) обставини, що підлягають з'ясуванню; 3) докази, які

повинен зібрати суд, що виконує доручення; 4) перелік питань, поставлених особами, які беруть участь у справі, та судом свідку.

Дослідженням доказів є процесуальна діяльність суду та інших учасників цивільного процесу щодо безпосереднього сприйняття і вивчення у судовому засіданні фактичних даних, якими сторони обґрунтовують свої вимоги чи заперечення. Відповідно до ст. 177 ЦПКУ суд під час судового розгляду справи, заслухавши пояснення сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, встановлює порядок з'ясування обставин, на які сторони посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень, та порядок дослідження доказів, якими вони обґрунтовуються. При цьому порядок дослідження доказів визначається судом залежно від змісту спірних правовідносин і в разі потреби може бути змінений.

Оцінка доказів — це розумова діяльність суду та інших учасників цивільного процесу, що ґрунтується на законах логіки та правових нормах і спрямована на формування у суб'єктів доказування власної думки щодо достовірності обставин, якими сторони обґрунтовують свої вимоги чи заперечення, а також ухвалення судом законного й обґрунтованого рішення.

Видами оцінки доказів є: 1) попередня оцінка здійснюється під час судового розгляду до виходу суду до нарадчої кімнати; • остаточна оцінка — здійснюється судом у нарадчій кімнаті і є підставою для ухвалення рішення у справі; • контрольна оцінка — здійснюється судами апеляційної і касаційної інстанцій під час перевірки законності й обґрунтованості рішень судів першої інстанції; 2) рекомендаційна оцінка — здійснюється сторонами та іншими учасниками цивільного процесу, крім суду; • владна оцінка — здійснюється судом

і є підставою для прийняття ним законного й обґрунтованого рішення.

Відповідно до ст. 212 ЦПКУ правилами оцінки доказів судом є: 1) суд оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному, об'єктивному та безпосередньому дослідженні наявних у справі доказів; 2) жоден доказ не має для суду наперед встановленого значення; 3) суд оцінює належність, допустимість, достовірність кожного доказу окремо, а також достатність і взаємний зв'язок доказів у їх сукупності. Результати оцінки доказів суд відображає у рішенні, в якому наводяться мотиви їх прийняття чи відмови у прийнятті.

Предмет доказування — це сукупність юридичних фактів матеріально-правового характеру, тобто фактів, з якими закон пов'язує виникнення, зміну й припинення правовідносин, а відповідно до ст. 179 ЦПКУ — це факти, що обґрунтовують заявлені вимоги чи заперечення або мають інше значення для вирішення справи і підлягають встановленню при ухваленні судового рішення. Таким чином, предметом доказування є: 1) обставини, які обґрунтовують вимоги позивача (підстава позову); 2) обставини, які обґрунтовують заперечення відповідача (підстава заперечення); 3) інші обставини, які мають значення для правильного вирішення справи. Правильне застосування предмета доказування сприяє визначеності подальшого процесу доказування щодо виявлення, збору, дослідження та оцінки доказів, встановлення дійсних обставин справи та ухвалення законного та обґрунтованого рішення.

Предмет доказування оцінюється від припущення про існування фактів, і до достовірного знання про них. Якщо суд про яку-небудь обставину має уявлення як про

факт (наприклад, у силу її загальної визнаності), то до предмета доказування вона взагалі не включається.

Встановлення меж предмета доказування більшою мірою є прерогативою суду, який на різних етапах провадження у цивільній справі визначає факти, які необхідно встановити для вирішення спору, з'ясовує, якими доказами кожна сторона буде обґрунтовувати свої доводи чи заперечення, оцінює достатність і взаємний зв'язок доказів в їх сукупності тощо. Разом із цим межі предмета доказування визначаються також сторонами та іншими особами, які беруть участь у справі. Про остаточне встановлення меж предмета доказування може йтися лише при ухваленні судового рішення, коли зібраними вважаються усі фактичні дані, що мають значення для вирішення справи. Їх сукупність і становить предмет доказування у конкретній цивільній справі.

Отже, судове доказування складається із послідовних стадій: а) визначення кола обставин, що підлягають доказуванню; б) виявлення і збирання доказів у справі; в) дослідження доказів; г) оцінка доказів; д) перевірка правильності судового доказування під час перегляду судових рішень. Сукупність цих стадій визначає процес доказування в цивільному судочинстві. Тобто з початку мають бути встановлені обставини, що підлягають доказуванню в цілому (предмет доказування), а вже після цього обставини, які підлягають доказуванню кожною стороною у справі (обов'язок доказування).

Чітке визначення судом змісту предмету доказування має важливе прикладне значення, оскільки воно: вказує на коло фактів, які необхідно з'ясувати чи встановити у судовому засіданні: • обумовлює межі судового доказування; • визначає конкретні засоби доказування; • персоніфікує суб'єкта.

ЦПКУ у ст. 61 визначає підстави звільнення осіб, які беруть участь у справі, від доказування обставин з метою досягнення процесуальної економії, оскільки за наявності цих підстав у суду не буде необхідності досліджувати докази для встановлення певних обставин. Положення цієї статті також спрямовані на запобігання ухваленню різних судових рішень щодо однієї й тієї самої обставини.

Підставами звільнення від доказування в судовому процесі є обставини, які не належить доказувати: а) преюдиційні обставини, тобто ті, що встановлені в судовому рішенні іншого суду, яке набрало законної сили; б) обставини, визнані судом загальновідомими; в) безспірні (визнані) обставини, тобто ті, щодо яких у осіб, які беруть участь у справі, не виникає спору.

Преюдиція — це встановлене процесуальним законом правило про звільнення від доказування обставин, встановлених у мотивувальній частині рішення суду у цивільній, господарській, адміністративній справі (або постановою суду у справі про адміністративне правопорушення, вироком), при розгляді інших справ, у яких беруть участь ті самі особи або особа, щодо якої встановлено ці обставини. Тобто повторне доказування не потрібне. Обставини вважаються встановленими в іншому судовому рішенні, якщо про це зазначено у його • мотивувальній чи • резолютивній частинах. Якщо при встановленні обставин у вирішеній цивільній, господарській або адміністративній справі не брали участь певні особи, які беруть участь в цивільній справі, що розглядається судом, такі особи мають право заперечувати достовірність таких обставин. Тобто, обставини, встановлені судовим рішенням в указаних справах, що набрало законної сили, не доказуються при розгляді іншої справи лише за умови, що в ній беруть участь ті самі особи або особа, щодо якої встановлено ці обставини. У випадку,

якщо сторона або третя особа заперечує проти таких обставин, суд має переконатися в тому, що така сторона чи третя особа брала участь у справі, рішення у якій є преюдиційним. В разі, якщо така особа участі не брала, суд має надати їй можливість спростувати такі обставини з посиланням на докази.

Вирок у кримінальному провадженні, що набрав законної сили, або постанова суду у справі про адміністративне правопорушення обов'язкові для суду, що розглядає справу про цивільно-правові наслідки дій особи, стосовно якої ухвалено вирок або постанову суду, з питань, чи мали місце ці дії та чи вчинені вони цією особою.

Преюдиційність фактів заснована на юридичному механізмі набрання судовим рішенням законної сили, відповідно до якого виникає заборона оспорювати в іншому процесі встановлені у ньому рішення факти. Преюдиційний зв'язок рішень у справах пояснюється тим, що одні й ті самі факти можуть мати різні юридичні наслідки. Наприклад, факт завдання шкоди може бути предметом доказування як у справі адміністративного судочинства з метою оскарження протиправних дій органів державної влади, так і у цивільній справі про відшкодування потерпілому збитків.

Обставини визнаються *загальновідомими*, якщо вони відомі суду та широкому колу осіб (наприклад, Велика Жовтнева Соціалістична Революція у Росії). Загальновідомість факту обумовлена обмеженістю у часі, просторі та за колом осіб. Обмеженість у часі пов'язана з властивостями людської пам'яті пам'ятати чи забувати певні події, їх хронологію та деталі. Обмеженість у просторі пов'язана з тим, що обставини можуть бути *всесвітньо відомими* та *регіонально відомими*. Обмеженість за колом осіб пов'язана з тим, що певні факти

у сфері публічної служби можуть бути відомі сторонам процесу і суду, який володіє інформацією, заснованою на практиці розгляду певних категорій справ. Зокрема, загальновідомими обставинами є природні явища, стихійні лиха, властивості матеріалів та речовин, а також техногенні катастрофи, світові та локальні війни, вибори, референдуми тощо. Визнання факту загальновідомим здійснюється судом до винесення постанови у справі.

Крім того, особам, які беруть участь у справі, не потрібно подавати докази на підтвердження обставин, які не оспорується (*безспірні обставини*).

Сторона може також наполягати на доказуванні певної обставини, навіть якщо не оспорує її. Суд у свою чергу також має можливість поставити під сумнів обставину, яку ніхто не оспорує, якщо є підстави вважати її недостовірною. Суд також може вимагати доказування безспірної обставини, якщо поведінка однієї з осіб, яка бере участь у справі, дає підстави сумніватися в тому, що обставину вона визнала добровільно. До безспірних обставин належать: а) обставини, що визнані *в активній формі* — це обставини, які повідомлені однією з сторін, яка бере участь у справі, які й інші особи, які беруть участь у справі, визнали в усній чи письмовій формі; б) обставини, що визнані *в пасивній формі*, — це обставини, які повідомлені однією з сторін, яка бере участь у справі, та яких жодна інша особа, яка бере участь у справі, не заперечила. При цьому визнання стороною в суді обставин, якими інша сторона обґрунтовує свої вимоги або заперечення, не є для суду обов'язковим, оскільки досліджені судом докази можуть спростувувати зазначені обставини

2. Поняття судових доказів. Належність та допустимість доказів

Докази — це будь-які фактичні дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність оспорюваних обставин. *Факт* — це явище об'єктивної реальності, дійсності. Вони існують незалежно від того, чи знають про них учасники провадження. *Фактичні дані*, тобто відомості про факт — це інформація, за допомогою якої пізнається факт, що має значення для вирішення справи.

Докази можуть бути представлені у різній формі. Так, фактичні дані, що мають значення для правильного вирішення справи, можуть бути отримані (встановлені) судом на підставі • пояснень сторін, третіх осіб та їхніх представників, • показань свідків, • письмових і речових доказів, • висновків експертів.

Докази отримуються у встановленій процесуальним законом формі. Недотримання (порушення) форми отримання доказів обумовлює те, що вони при вирішенні судом справи до уваги братись не будуть. Крім того, докази мають відповідати певним вимогам, тобто мають бути • належними та • допустимими. Жоден доказ, який містить інформацію про предмет доказування (обставини спору), не має для суду наперед встановленої сили.

На підставі інформації, які дають докази суд *встановлює наявність або відсутність* обставин, якими сторони, а також інші особи, які беруть участь у справі, обґрунтовують свої вимоги та заперечення; інших обставин, що мають значення для вирішення справи. Суд, встановлюючи обставини у справі, оцінює докази, щоб визначити, які з них є правдивими, та відкинути неправдиві.

Класифікація доказів дозволяє правильно організувати процес їх збирання, дослідження та оцінки, а також визначити їх місце в системі доказів у справі. Класифікація доказів, які використовуються в цивільному

процесі, дозволяє дати відповіді на ряд практичних питань, зокрема:

а) чи стосується доказ приватноправового спору взагалі та якою мірою (тобто питання належності певного доказу до цивільної справи);

б) наскільки повно доказ підтверджує наявність чи відсутність певних обставин приватноправового спору; в) звідки (джерело) походить доказ, який використовується в цивільній справі;

г) яким чином (у якій формі) доказ відтворений ззовні, тобто у вигляді чого він представлений;

д) чи дотримано вимоги процесуального закону щодо форми та способу отримання доказу.

1. Залежно від джерела одержання відомостей про обставини приватноправового спору докази можуть бути • особистими — походять від конкретної особи, наприклад, від свідків, сторін, третіх осіб тощо, • речовими — пов'язані з об'єктами матеріального світу, речами (письмові та речові докази). Речовими доказами є предмети, які в силу свого зв'язку із подією та обставинами, що є предметом судового розгляду, сприяють правильному вирішенню справи у суді та приєднані до справи як докази спеціальним документом; та • змішаними поєднують в собі ознаки і різні види доказів. Так, до змішаних доказів можна віднести, наприклад, висновок експерта, повідомлення, надіслане за допомогою засобів стільникового зв'язку, диск із записаним на ньому файлом тощо.

2. Залежно від зв'язку доказів із обставинами, що підлягають доказуванню (за зв'язком із предметом доказування), докази можуть бути • прямими — це докази, які однозначно вказують на наявність чи відсутність певних фактичних обставин приватноправового спору та • непрямими (опосередкованими, побічними) — це докази,

які дозволяють зробити припущення про наявність чи відсутність певної обставини. Це докази, змістом яких є відомості про фрагментарні факти, які до предмету доказування не входять, однак в силу свого об'єктивного зв'язку з ними дають підстави для висновку про наявність чи відсутність досліджуваного приватноправового спору.

3. Залежно від способу утворення (процесу формування) докази можуть бути • первинними — це докази, що безпосередньо формуються під впливом подій (досліджуваних фактів), які встановлюються та перевіряються у судовому засіданні. Первинні докази — це першоджерела, які вбирають в себе фактичні обставини і фіксуються на відповідному носіїв інформації (наприклад, показання свідка, який був очевидцем події, оригінал документа); та • похідними — це докази, які відтворюють зміст іншого доказу, тобто несуть у собі інформацію, що зафіксована в них не внаслідок самих обставин, а внаслідок перенесення даних з іншого джерела (наприклад, показання свідка, який не був безпосереднім очевидцем події, але одержав інформацію про неї від інших осіб, копія документа). Похідні докази можна використовувати для перевірки первинних доказів.

4. Залежно від мети доказування докази можуть бути • основними — це докази, що підтверджують наявність чи відсутність певної обставини; та • протилежними (контрдокази) — це докази, то спростовують основний доказ.

Наявність основного та протилежного доказу щодо певної обставини дає можливість зробити висновок, що принаймні один з них є неправдивим, а тому вони потребують перевірки іншими доказами. За відсутності такої можливості та в разі однакової переконливості основного і протилежного доказу суд може визнати

недоведеною наявністю чи відсутністю обставин, що підтверджуються основним доказом.

Фактичні обставини справи встановлюються за допомогою конкретно визначеного кола засобів доказування, які є зовнішнім виявом доказів — джерела доказів, тобто інформації, яку суд використовує для отримання переконливої інформації.

Процесуальною формою доказів є засоби доказування, в яких містяться інформація, що обґрунтовує вимоги і заперечення сторін та інші обставини, які мають значення для правильного вирішення справи. У цивільному процесі засобами доказування (джерела доказів) є: 1) пояснення сторін, третіх осіб, їх представників, допитаних як свідків; 2) показання свідків; 3) письмові докази; 4) речові докази, зокрема звукозаписи і відеозаписи; 5) висновки експертів.

Перелік засобів доказування є вичерпним, хоча і з появою нових носіїв інформації (комп'ютерних дисків, карт пам'яті тощо) цей перелік засобів доказування сам по собі змін не зазнав, проте розширився їхній обсяг.

ЦПКУ у ст. 58 встановлює правила належності доказів, які визначають об'єктивну можливість доказу підтверджувати обставину, що має значення для вирішення справи. Правила належності доказів спрямовані на досягнення процесуальної економії через усунення з судового розгляду доказів, які не мають значення для вирішення справи. Так, *належними* є докази, що належать до предмета доказування. Суд має відібрати лише ті докази, що містять інформацію щодо предмета доказування, виключивши з процесу доказування докази, що не належать до справи, наявність яких ускладнює процес доказування, встановлення дійсних обставин справи, зтягує розгляд справи.

Вирішуючи питання щодо належності доказу, суд визначає: 1) чи належить обставина, яку може забезпечити доказ до предмету доказування, та 2) чи існує об'єктивний зв'язок між доказом і обставиною, що її належить встановити. Доказ залучається коли відповіді на ці питання є позитивними. У випадку, коли суд не бере доказ до розгляду з мотивів його неналежності, він повинен своєю ухвалою відмовити у задоволенні клопотання та обґрунтувати відмову. Обсяг належних доказів у справі може змінюватись у разі зміни позивачем фактичних підстав, а також предмету позову.

Належні докази входять до складу підстав позову або підстав заперечень проти нього і характеризуються значущістю фактів для визначення спірних правовідносин та зумовленістю цих фактів нормами матеріального права.

Правило про належність дає можливість суду не тільки уникати перевантаження цивільної справи зайвими доказами, що не стосуються предмета доказування, але й не допускати зловживань з боку недобросовісної сторони або її представника правом подавати докази з метою заплутати чи затягнути процес провадження у справі.

Належність доказів визначається 3 групами обставин, що мають значення для справи: 1) фактами предмета доказування; 2) процесуальними фактами, наприклад, що впливають на виникнення права на пред'явлення позову, зупинення провадження у справі тощо; 3) фактами, що дають підстави для постановлення окремої ухвали у справі.

Оціночний характер доказів викликає багато труднощів у процесі доказування і часто є підставою для скасування рішень судів у апеляційному або касаційному порядку.

Правила допустимості доказів визначають легітимну можливість (тобто порядок отримання) конкретного доказу

підтверджувати певну обставину в справі. *Правила допустимості* доказів встановлені з метою об'єктивності та добросовісності у підтвердженні доказами обставин у справі, виходячи з того, що правосудність судового рішення, яке було ухвалене з урахуванням нелегітимного доказу, завжди буде під сумнівом.

Допустимість доказів є важливою ознакою доказів, що характеризує їх форму. Допустимість доказів означає, що обставини справи, які за законом повинні бути підтверджені певними засобами доказування, не можуть підтверджуватися іншими засобами. Допустимість доказів має • загальний — означає, що у всіх справах повинна дотримуватися вимога про отримання інформації з визначених законом джерел і засобів доказування з дотриманням порядку збирання, представлення і дослідження доказів (дотримання процесуальної форми доказування). Відповідно, порушення цих вимог призводить до визнання доказів недопустимими, та • спеціальний характер — це правила, які приписують використання певних доказів для встановлення обставин справи або забороняють використання певних доказів (негативна допустимість). Позитивна допустимість може бути передбачена у випадках, коли закон зобов'язує провести судово-психіатричну експертизу тощо. Докази, одержані з порушенням порядку, встановленого нормами матеріального та процесуального права, є недопустимими.

Недопустимими є докази: а) одержані з порушенням порядку, встановленого законом; б) які походять з інших засобів доказування, ніж ті, що визначені законом для підтвердження певних обставин.

Суд може встановити, що доказ є недопустимим:

а) під час розгляду клопотання про залучення доказу — в такому випадку суд відмовляє у задоволенні

клопотання із зазначенням мотивів, з яких він вважає доказ недопустимим;

б) під час дослідження доказів — в такому разі суд може припинити дослідження цього доказу і виключити його з числа доказів у справі;

в) після одержання доказів — суд, ухвалюючи рішення, не бере відповідного доказу до уваги, а в мотивувальній частині постанови зазначає про недопустимість доказу і наводить відповідне обґрунтування;

г) в суді вищої інстанції — суд має право змінити або скасувати судові рішення, ухвалені з урахуванням недопустимого доказу;

д) під час провадження за нововиявленими обставинами — суд, що здійснює цей вид провадження, може скасувати судові рішення у справі та постановити нове рішення без урахування недопустимого доказу.

За допомогою допустимості обмежується коло відомостей щодо обставин справи, які сторона в спорі може надати як судові докази на підтвердження своїх заяв. При цьому відомості, одержані з порушенням порядку, залишаються поза колом судових доказів. Метою такого обмеження є, насамперед, забезпечення достовірності судових доказів, достатньої для того, щоб використовувати ці докази в судовому доказуванні та робити висновки щодо існування або неіснування юридичних фактів, що становлять предмет доказування.

Крім того, метою, яка досягається за допомогою правил допустимості, є захист прав і законних інтересів осіб, що беруть участь у справі. Найважливішою умовою допустимості доказів є дотримання принципу змагальності та рівноправності сторін.

Таким чином, *допустимість доказів* — це встановлена законодавством вимога, що обмежує

використання конкретних засобів доказування, або вимога, то пропонує обов'язкове використання конкретних засобів доказування при встановленні певних фактичних обставин справи при здійсненні доказування в процесі розгляду окремого виду справ у порядку цивільного судочинства.

Докази також мають такі ознаки, як

– *достовірність* — це така властивість доказів, які встановлює суд внаслідок їх дослідження та оцінки. Суд не може покласти в основу свого рішення докази, достовірність яких викликає сумніви. Висновок суду про достовірність доказів міститься у мотивувальній частині рішення у справі і підтверджується матеріалами справи: протоколом судового засідання, письмовими заявами і клопотаннями осіб, які беруть участь у справі, письмовими та речовими доказами, висновками експертів, аудіо - та відеозаписами. Достовірність доказів — це властивість доказу, що характеризує точність, правильність відображення обставин, що належать до предмета доказування. Достовірним є доказ, що містить правдиву інформацію про дійсність. Достовірність доказу залежить від доброякісності джерела інформації (відомостей), відповідності доказів один одному, загальної оцінки всіх зібраних і досліджених доказів;

– *достатність* (повнота та всебічність) — це взаємозв'язок сукупності доказів, яка дозволяє суду зробити достовірний висновок про існування факту, на підтвердження якого вони зібрані. Тобто достатність доказів — це сукупність доказів у справі, яка дає змогу вирішити справу. Вичерпне дослідження факту передбачає використання всіх належних і допустимих доказів, доступних особам, які беруть участь у справі.

3. Оцінка та забезпечення доказів

Оцінка доказів — один з елементів доказування. Це психічна діяльність з'ясування відповідними суб'єктами і містить такі етапи: • постановка завдання, • процес його вирішення та • підсумок. Відповідно цих етапів елементами процесуальної форми оцінки доказів є: а) сукупність процесуальних вимог, що пред'являються до оцінки доказів; б) процес реалізації цих вимог; в) процесуальний результат — судові рішення.

Норми права встановлюють • умови та мету оцінки судових доказів, • принципи оцінки, • зовнішній вияв у процесуальних документах результатів оцінки. Тобто оцінка доказів має внутрішню (логічну) та зовнішню (правову) сторони. Результати оцінки завжди об'єктивно виявляються у здійсненій процесуально-правовій дії.

Жодні докази не мають для суду наперед встановленої сили. Усі докази, які оцінюються судом, мають для нього однакову силу. Це положення закону важливе, оскільки лише в результаті оцінки доказів у сукупності можна постановити правильне рішення в справі. Тобто не існує якихось переваг одних засобів доказування над іншими, ієрархія доказів відсутня. Результати оцінки доказів суд відображає в мотивувальній частині судового рішення, де наводяться мотиви врахування чи неврахування окремих доказів.

Суд оцінює належність, допустимість, достовірність кожного доказу окремо, а також достатність і взаємний зв'язок доказів в їх сукупності. Оцінка доказів — полягає у дослідженні якісних і кількісних ознак зібраних доказів і здійснюється за його внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному та об'єктивному розгляді всіх обставин конкретної справи в їх сукупності. До того ж, суд оцінює належність, допустимість, достовірність кожного доказу окремо, а також достатність і

взаємний зв'язок доказів в їх сукупності, що є запорукою ухвалення справедливого рішення судом.

Всебічне дослідження доказів — це дослідження всіх наявних і допустимих доказів, що є у справі. Суд порівнює докази із різних засобів доказування, виявляє спільну інформацію і суперечності, відхиляє неналежні та недопустимі докази. Повне дослідження доказів — це дослідження необхідної та достатньої кількості доказів, що дадуть можливість зробити однозначний висновок про обставини, які належало встановити у справі. Якщо доказів недостатньо для встановлення певної обставини, і суд з об'єктивних причин не зміг усунути таку недостатність на підставі принципу офіційності, тоді суд робить висновок про недоведеність цієї обставини. *Об'єктивне* дослідження доказів — це дослідження доказів судом неупереджено і безсторонньо. *Безпосереднє* дослідження доказів — це особисте сприйняття судом доказів із визначених законом джерел у встановленому порядку. Однак це не виключає можливості брати до уваги докази, зібрані, наприклад, за судовим дорученням чи в порядку забезпечення доказів іншим судом тощо, якщо вони досліджені судом, який вирішує справу, у встановленому порядку в сукупності з іншими доказами у справі.

Оцінка доказів за *внутрішнім переконанням* означає, що визначення достовірності та сили доказів проводиться, власне, судом. Закон надає суду можливість самому оцінювати кожний доказ, при цьому критерієм має бути внутрішнє переконання судді. Об'єктивну основу в переконанні судді становлять обставини справи, що розглядається, а суб'єктивна сторона внутрішнього переконання суддів полягає в їх впевненості в достовірності встановлених фактів, що виникає в процесі усвідомлення ними особистої відповідальності за правильне вирішення справи.

Оцінка доказів, що дається судом, залежно від рівня пізнання має характер

– *попередньої* — оцінки доказів, що дається судом під час прийняття, витребування, дослідження доказів, тобто до моменту виходу суду до нарадчої кімнати. Результати оцінки на цьому етапі виявляються зовнішньо в ухвалах суду про прийняття доказів, що належать до справи, або у відмові в прийнятті таких, у задоволенні клопотань про приєднання письмових доказів до справи, у призначенні судом додаткової експертизи тощо,

– *остаточної* — оцінки доказів, яка дається лише суддею (судом) в умовах нарадчої кімнати та є основною для прийняття вольового акту — судового рішення. Метою остаточної оцінки доказів є досягнення правильного знання про фактичні обставини у справі, адекватного реальності. Остаточна оцінка доказів притаманна і для сторін у справі, зокрема під час прийняття ними рішення про відмову від позову, при визнанні позову, укладенні мирової угоди. Остаточна оцінка доказів міститься в судових дебатах, репліках з огляду на правову позицію сторони;

– *контрольної* — проводиться вищестоящим судами при розгляді справ у апеляційному та касаційному порядку. При здійсненні перегляду суд апеляційної інстанції наділений правом дослідження нових доказів, які не досліджувалися при розгляді справи судом першої інстанції. Такі докази він може одержувати з власної ініціативи або за клопотанням осіб, які беруть участь у справі, якщо визнає обґрунтованим ненадання їх до суду першої інстанції або необґрунтованим відхилення їх судом першої інстанції. Крім того, суд апеляційної інстанції може дослідити також докази, які досліджувалися судом 1-ї інстанції з порушенням відповідних вимог ЦПКУ. Суд касаційної інстанції перевіряє правильність застосування

судами 1-ї та апеляційної інстанцій норм матеріального та процесуального права, правової оцінки обставин у справі і не може досліджувати докази, встановлювати та визнавати доведеними обставини, що не були встановлені в судовому рішенні, та вирішувати питання про достовірність того чи іншого доказу. Суд касаційної інстанції переглядає судові рішення судів першої та апеляційної інстанцій у межах касаційної скарги, але при цьому може встановлювати порушення норм матеріального чи процесуального права, на які не було посилання в касаційній скарзі.

Суд оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням. На формування внутрішнього переконання судді істотно впливає його світогляд, важливим елементом якого є правосвідомість. Гарантією об'єктивності внутрішнього переконання судді є принцип незалежності суддів і процедура оцінки доказів: незалежно від стороннього впливу, з огляду на сукупність наявних доказів, кожен з яких не має заздальгідь установленої сили. Внутрішнє переконання ґрунтується на всебічному, повному й об'єктивному дослідженні наявних у справі доказів.

Об'єктивний розгляд доказів — це відсутність заінтересованості суду в справі, що розглядається, упередженості під час оцінки доказів, що дає змогу суду розглядати докази всебічно. *Всебічність* означає врахування доводів усіх осіб, що беруть участь у справі, дослідження й оцінку доказів не з позиції однієї зі сторін, а з позиції незалежного арбітра.

Особи, що беруть участь у справі, також оцінюють докази за своїм внутрішнім переконанням на, що, проте, впливає їх правова позиція. Повинні враховуватися усі докази, досліджені в суді.

Суд оцінює докази не тільки під час вирішення справи, але й на більш ранніх стадіях, наприклад, пропонує

особам, що беруть участь у справі, надати додаткові докази, якщо не вважає можливим розгляд справи на основі наявних доказів.

Проміжна оцінка доказів має місце й у тому випадку, коли суд задовольняє чи відхиляє клопотання, пов'язані з доказами (про витребування, забезпечення доказів тощо). У цьому випадку суд, як правило, оцінює не сукупність доказів, а конкретний доказ на предмет його належності, допустимості, достатності.

Об'єктом оцінки є як докази, так і процесуальні джерела, що їх містять. До змісту оцінки доказів як фактичних даних (відомостей про факти, обставини) належать *встановлення їх належності, допустимості, достовірності* (якісні ознаки) та достатності (кількісна ознака). Отже, змістом оцінки процесуальних джерел доказів є визначення допустимості їх використання у справі.

Особи, які беруть участь у справі і вважають, що подання потрібних доказів є неможливим, або у них є труднощі в поданні цих доказів, мають право заявити клопотання про забезпечення цих доказів.

Забезпечення доказів — це оперативне закріплення у встановленому цивільним процесуальним законом порядку відомостей про факти, яке вчиняється суддею з метою використання їх як докази при розгляді та вирішенні цивільних справ у суді.

Потреба у забезпеченні доказів виникає, наприклад, • коли як речові докази використовуються продукти, що швидко псуються, втрачають зовнішній вигляд і властивості (ст. 141 ЦПКУ), • коли планується від'їзд свідка у віддалену місцевість і поганий стан його здоров'я дає підстави допускати можливість смерті; • можливе знищення або зникнення об'єкта експертизи тощо.

Забезпечення доказів є винятковим способом збирання доказів. Він полягає в тому, що суддя досліджує і сприймає ті дані, які заявник має намір подати до суду, як докази, фіксує результати цього дослідження, що робить їх доступними для суду, який надалі буде розглядати справу по суті.

Способом забезпечення судом доказів є: 1) допит свідків. Відповідно до ст. 136 ЦПКУ у заяві про виклик свідка зазначаються його ім'я, місце проживання (перебування) або місце роботи, обставини, які він може підтвердити; 2) призначення експертизи (статті 143-145 ЦПКУ); 3) витребування та (або) огляд доказів, у тому числі за їх місцезнаходженням (ст. 137, ст. 140 ЦПКУ).

Для забезпечення доказів суд постановляє ухвалу.

4. Засоби доказування

Пояснення сторін, третіх осіб та представників полягають у повідомленнях про факти, які оцінюються судом разом з іншими доказами у справі. Зокрема, суд має порівняти пояснення однієї сторони у справі з поясненнями іншої сторони, з іншими доказами у справі і лише тоді робити висновок щодо їх достовірності. Пояснення сторін і третіх осіб щодо обставин у справі можуть бути викладені і у письмовій формі, і в усній формі, та поділяються на • твердження та • визнання.

Твердження — це пояснення сторони або третьої особи, в якому містяться відомості про факти, що покладені в основу вимог або заперечень, і які підлягають встановленню у суді. Вони можуть бути покладені в основу рішення суду лише за умови, що вони були зроблені у судовому засіданні.

ВИЗНАННЯ — пояснення сторони, яка підтверджує існування факту, який має доказувати інша сторона.

Визнання — це згода з фактом, на якому інша сторона обґрунтовує свої вимоги або заперечення.

Беручи участь в процесі, сторони і треті особи висловлюють судження з різних питань, і не всі ці доводи та міркування належать до числа доказів. Пояснення сторін і третіх осіб є доказами в тій частині, у якій вони містять відомості про факти, що належать до предмету доказування. В поясненнях сторін виділяють: 1) повідомлення, відомості про факти, — тобто докази; 2) волевиявлення; 3) судження про юридичну кваліфікацію праводносин; 4) мотиви, аргументи, за допомогою яких кожна сторона висвітлює фактичні обставини у вигідному для себе аспекті; 5) вираження емоцій, настроїв.

Визнання факту відрізняється від визнання позову. Зокрема, *визнання факту* — це згода сторони із наявністю (відсутністю) сприйнятого нею факту, — прояв принципу змагальності. *Визнання позову* — це заява сторони про згоду із вимогами позову, — прояв принципу диспозитивності. Перше дає можливість встановлення факту, друге — є підставою припинення процесу.

Пояснення учасників усвідомлюються судом за такими правилами: а) розуміння сутності вимог позивача та заперечень відповідача; б) відмежувати в показаннях факти від міркувань та логічних висновків і емоцій. Під час оцінювання пояснень суд слідкує за їх внутрішньої погодженістю, тобто щоб не суперечили самим собі.

Представлення доказів, після доповіді суду, здійснюється через • заслуховування пояснення позивача та третьої особи, яка бере участь на його стороні, • пояснення відповідача та третьої особи, яка бере участь на його стороні, а також • інших осіб, які беруть участь у справі.

Якщо разом із стороною, третьою особою у справі беруть участь їх представники, суд після пояснень

сторони, третьої особи заслушує пояснення їхніх представників, а за їхнім клопотанням пояснення може давати тільки представник. Якщо у справі заявлено кілька позовних вимог, суд може зобов'язати сторони та інших осіб, які беруть участь у справі, дати окремо пояснення щодо кожної них. Якщо сторони та інші особи, які беруть участь у справі, висловлюються нечітко або з їхніх слів не можна дійти висновку про те, чи визнають вони обставини, чи заперечують проти них, суд може зажадати від цих осіб конкретної відповіді — «так» чи «ні». Сторони та інші особи, які беруть участь у справі, задають питання один одному у порядку, встановленому головуєчим. Якщо у справі є письмові пояснення сторін та інших осіб, головуєчий оголошує зміст цих пояснень.

На стадії апеляційного провадження першою пояснення після доповіді судді-доповідача дає особа — апелянт. Якщо апеляційні скарги подали обидві сторони, першим дає пояснення позивач. Далі заслуховуються пояснення інших осіб, які беруть участь у справі (ч. 3 ст. 304 ЦПКУ). У суді касаційної інстанції особливістю отримання пояснень є те, що суд може обмежити їх тривалість, встановивши для всіх осіб, які беруть участь у справі, рівний проміжок часу, про що оголошується на початку судового засідання (ч. 4 ст. 333 ЦПКУ).

З метою захисту інтересів сторін, разом з визнанням ЦПКУ передбачає також відмову від визнання обставин. Так, відповідно до ст. 178 ЦПКУ відмова від визнаних у попередньому судовому засіданні обставин приймається судом, якщо сторона, яка відмовляється, доведе, що вона визнала ці обставини внаслідок помилки, що має істотне значення, обману, насильства, погрози, тяжкої обставини, або обставини визнано у результаті зловмисної домовленості її представника з другою стороною. Про прийняття відмови сторони від визнання обставин суд

постановляє ухвалу. У такому разі зазначені в ухвалі обставини доводяться в загальному порядку.

Показання свідка — це повідомлення про відомі йому обставини, які мають значення для справи. Джерелами обізнаності свідка можуть бути первинні докази — безпосереднє сприйняття певної обставини, або похідні докази — сприйняття інформації про обставину з інших джерел. Свідком може бути лише фізична особа, тому що вона може сприймати та відтворювати інформацію. Для того, щоб визнати показання свідка засобом доказування, необхідно перевірити джерело отримання ним інформації.

Свідок має право давати показання рідною мовою або мовою, якою він володіє, користуватися письмовими записами, відмовитися від давання показань у випадках, встановлених законом, а також на компенсацію витрат, пов'язаних з викликом до суду. Не є доказом показання свідка, який не може назвати джерела своєї обізнаності щодо певної обставини (ст. 63 ЦПКУ).

За завідомо неправдиві показання або за відмову від давання показань з непередбачених законом підстав свідок несе кримінальну відповідальність, а за невиконання інших обов'язків — відповідальність, встановлену законом (ст. 50 ЦПКУ). На свідка покладаються 2 основні обов'язки — • з'явитися до суду у призначений час і • дати правдиві показання щодо відомих йому обставин справи.

Свідок — юридично не заінтересована в результатах справи особа. Громадяни, у яких заінтересованість має юридичний характер, залучаються у процес як особи, які беруть участь у справі (наприклад, як позивач, відповідач, третя особа). Інша (крім юридичної) заінтересованість громадянина у результатах справи не перешкоджає його допиту як свідка.

Закон не встановлює вік, з досягненням якого особа може бути допитана в суді як свідок. За необхідності можуть бути допитані малолітні та неповнолітні свідки (ст. 182 ЦПКУ).

Ст. 63 Конституції та ст. 52 ЦПКУ дає можливість фізичній особі право відмовитися давати показання щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів. Відповідно, особа, яка відмовляється давати показання, зобов'язана повідомити причини такої відмови. Таке право — це імунітет.

Залежно від обсягу показань розрізняють імунітет повний і частковий. Повне право відмови означає, що свідок повністю може відмовитися від давання показань по суті справи (наприклад, імунітет родичів). За часткового звільнення віддавання показань свідок може відмовитися дати показання лише з окремих питань (наприклад, питань, що становлять таємницю).

Відповідно до ст. 51 ЦПКУ не підлягають допиту як свідки:

- 1) недієздатні фізичні особи, а також особи, які знаходяться на обліку чи на лікуванні у психіатричному лікувальному закладі і не здатні через свої фізичні або психічні ваги вірно сприймати обставини, що мають значення для справи, або давати показання; 2) особи, які за законом зобов'язані зберігати в таємниці відомості, що були довірені їм у зв'язку з їхнім службовим чи професійним становищем, — про такі відомості; 3) священнослужителі — про відомості, одержані ними на сповіді віруючих; 4) професійні судді, народні засідателі та присяжні — про обставини обговорення у нарадчій кімнаті питань, що виникли під час ухвалення рішення чи вироку; 5) особи, які мають дипломатичний імунітет, не можуть бути допитані як свідки без їхньої згоди, а представники

дипломатичних представництв — без згоди дипломатичного представника.

ЦПКУ у ст. 180 докладно регламентує процедуру допиту свідків у суді. Кожний свідок допитується окремо. Свідки, які ще не дали показань, не можуть перебувати в залі судового засідання під час розгляду справи. Перед допитом свідка головуєчий установлює його особу, вік, рід занять, місце проживання і стосунки із сторонами та іншими особами, які беруть участь у справі, роз'яснює його права і з'ясовує, чи не відмовляється свідок із встановлених законом підстав від давання показань. Відмова віддавання показань приймається судом шляхом постановлення ухвали.

Допит малолітніх свідків і, на розсуд суду, неповнолітніх свідків провадиться в присутності педагога або батьків, усиновлювачів, опікунів, піклувальників, якщо вони не заінтересовані у справі.

Свідкам, які не досягли 16-річного віку (ст. 182 ЦПКУ), головуєчий роз'яснює обов'язок дати правдиві показання, не попереджаючи про відповідальність за відмову від давання показань і за завідомо неправдиві показання, і не приводить до присяги.

Закон встановлює обов'язкову усну форму показань свідків. Це забезпечує безпосередність їх сприйняття, дає можливість суду за допомогою питань одержати від свідка найбільш повні відомості, правильно оцінити, наскільки показання свідка правдиві та достовірні.

Суд повинен дати оцінку показанням свідків. Предметом допиту свідків є встановлення достовірних відомостей про суть розслідуваної події, про обставини, що перебувають у причинних зв'язках із цією подією, одержання відомостей, що дозволяють перевірити, оцінити наявні докази і виявити джерела нових доказів. Завдяки показанням свідків можуть бути отримані як відомості про

фактичні дані, так і оціночні судження. Доказову силу мають лише повідомлення свідка про факти. Однак факти відтворюються у формі суджень і умовиводів.

Письмовими доказами є будь-які предмети, на яких за допомогою знаків виражені відомості про певні обставини, що мають значення для справи. Письмові докази підтверджують обставини своїм сутнісним змістом.

Письмовими доказами є відомості про факти, які зафіксовані на папері: • будь-які документи; • акти; • листи (службового чи особистого характеру) або витяги з них.

Документ — це діловий папір, що виданий за підписом уповноваженої особи, має визначені реквізити та викладений у письмовій формі. Як правило, документ спрямований на підтвердження певного юридичного факту чи права особи. Документом також є офіційне посвідчення особи, наприклад, паспорт, посвідчення тощо. Він може бути результатом відображення фактів, подій, явищ об'єктивної дійсності та розумової діяльності людини за допомогою письма, графіки, фотографії, звукозапису або іншим способом на спеціальному матеріалі (папері, фотоплівці, папірусі, пергаменті тощо). Документи є засобом зберігання та передачі інформації.

Різновидом документів є електронні документи. Відповідно до ст. 5 Закону від 22.05.03 «Про електронні документи та електронний документообіг» електронний документ — це документ, інформація в якому зафіксована у вигляді електронних даних, включаючи обов'язкові реквізити документа. Електронний документ може бути створений, переданий, збережений і перетворений електронними засобами на візуальну форму. Візуальною формою подання електронного документа є відображення даних, які він містить, електронними засобами або на папері у формі, придатній для сприймання його змісту людиною.

Відповідно до ст. 8 цього Закону юридична сила електронного документа не може бути заперечена виключно через те, що він має електронну форму. Допустимість електронного документа як доказу не може заперечуватися виключно на підставі того, що він має електронну форму.

Електронний документ посвідчується накладенням електронного підпису, який є, відповідно до ст. 6 цього Закону, обов'язковим реквізитом електронного документа, який використовується для ідентифікації автора та (або) підписанта електронного документа іншими суб'єктами електронного документообігу. Накладанням електронного підпису завершується створення електронного документа.

Документами також є протоколи про вчинення окремих процесуальних дій, у тому числі протоколи допиту свідка в порядку забезпечення доказів чи судового доручення.

Акт — це діловий документ, складений уповноваженою на це особою, в якому зафіксовано вчинення певної дії (дій) та її (їх) результати. Актами, наприклад, можуть бути • акт ревізії, • акт перевірки, • акт приймання-передачі, • акт звірки тощо.

Лист — це будь-яке повідомлення однієї особи, адресоване іншій особі, передане поштою, кур'єром, факсом, електронною поштою тощо.

Перелік різновидів письмових доказів не є вичерпним і не підлягає звуженому тлумаченню. Письмовим доказом можуть бути визнані будь-які записи, які містять інформацію про обставини у справі у вигляді літер, чисел чи інших знаків, схем тощо.

Письмові докази класифікуються за різними критеріями:

– за змістом письмові докази поділяються на розпорядчі та довідково-інформаційні. Розпорядчими є

письмові докази, що містять волевиявлення осіб, від яких вони виходять, спрямовані на виникнення, зміну чи припинення правовідносин (акти, накази, розпорядження). Довідково-інформаційні — це докази, що містять інформацію про обставини, які мають значення для справи (довідки, акти, листи, звіти, протоколи);

– за формою письмові докази поділяються на прості та нотаріально посвідчені. Прості письмові докази — це докази, які не підлягають офіційному посвідченню чи державній реєстрації (розписки, записки, приватні листи). Нотаріально посвідчені докази — це такі письмові докази, що посвідчені нотаріусом або іншими особами, які мають на це право, з дотриманням єдиної нотаріальної процесуальної форми (свідоцтва, договори, заяви тощо);

– за суб'єктом формування докази поділяються на офіційні та приватні (неофіційні). Офіційними письмовими доказами є такі, що видаються офіційними органами (органами державної влади, місцевого самоврядування, установами, підприємствами, організаціями, посадовими особами), підписуються уповноваженими особами, мають відповідні реквізити, відповідають компетенції органу, а також іншим вимогам, встановленим законом для здійснення певних юридичних дій. Приватні (неофіційні) письмові докази — це докази, які походять від приватних осіб і не пов'язані з виконанням будь-яких повноважень (приватне листування, замітки, щоденники);

– за способом створення письмові докази поділяються на оригінали та копії. Оригінали — це письмові докази, які є першими примірниками і подаються у вигляді, в якому вони були видані вперше. Копії — це відтворення їх оригіналів, тобто перших примірників у повному обсязі або частково.

Для письмових доказів характерні ознаки: а) відомості, зафіксовані на папері; б) письмові докази

виникають, як правило, до порушення процесу та поза зв'язком з ним.

Письмові докази, як правило, подаються до суду в оригіналі (ст. 64 ЦПКУ). Проте можуть виникати ситуації, коли в силу об'єктивних чи суб'єктивних причин особи подають копію письмового доказу. У такому випадку суд за клопотанням осіб, які беруть участь у справі, має право вимагати подання оригіналу. До набрання судовим рішенням законної сили оригінали письмових доказів можуть бути повернуті за клопотанням осіб, які їх подали, але тільки за умови, що це можливо без шкоди для розгляду справи. У такому разі у справі залишається засвідчена суддею копія письмового доказу (ст. 138 ЦПКУ). Копія відрізняється від дублікату, який є повторно виданим документом.

Закон установлює порядок витребування і надання до суду письмових доказів у цивільних справах. У випадку, коли в одержанні доказів у сторін і інших осіб, які беруть участь у справі, є труднощі, суд за їх клопотанням зобов'язаний витребувати такі докази. У заяві про витребування доказів повинно бути зазначено, який доказ потрібен, підстави, на яких особа вважає, що доказ перебуває в іншій особі, обставини, які можуть підтвердити цей доказ.

Під час дослідження письмових доказів письмові докази або протоколи їх огляду оголошують у судовому засіданні і подають для ознайомлення особам, які беруть участь у справі, а в необхідних випадках — також експертам, спеціалістам і свідкам. Особи, які беруть участь у справі, можуть давати свої пояснення із приводу цих доказів або протоколу їх огляду. Особи, що беруть участь у справі, із приводу зазначених доказів можуть задавати питання свідкам, а також експертам, спеціалістам.

Відповідно до ч. 2 ст. 185 ЦПКУ у разі подання заяви про те, що доданий до справи або поданий до суду особою, яка бере участь у справі, для ознайомлення документ викликає сумніви з приводу його достовірності, особа, яка подала цей документ, може просити суд виключити його з числа доказів і розглядати справу на підставі інших доказів. Заява про підробку може бути подана тільки щодо письмових і речових доказів.

У цивільному судочинстві у сторін або інших осіб, які подали докази, немає права розпорядження доказами. Сторона не може взяти поданий нею доказ назад. Заява про фальсифікацію підлягає перевірці судом, за допомогою експертизи.

Особлива увага в ЦПКУ приділяється оголошенню і дослідженню змісту особистих паперів, листів, записів телефонних розмов, телеграм і інших видів кореспонденції. Зміст особистих паперів, листів, записів телефонних розмов, телеграм та інших видів кореспонденції фізичних осіб може бути оголошений і досліджений у відкритому судовому засіданні тільки за згодою осіб, визначених ЦКУ (ст. 186 ЦПКУ).

Згода автора кореспонденції та адресата відправлення повинна бути виражена в ствердній формі прямо, без будь-яких умов, у письмовому вигляді або усно. Згода необхідна не тільки на оголошення всього документа, але і окремих його частин, витягів з документа, якщо тільки вони мають доказове значення.

Письмові докази оцінюються судом щодо дотримання вимог до їх форми і змісту. Щодо форми документа повинна бути врахована компетентність органу, що видав документ, і відповідність самого документа встановленим вимогам. За змістом документ повинен відповідати таким вимогам: а) виходити дійсно від тієї особи, що зазначена в тексті як його автор; б) текст повинен відповідати намірам

особи, від імені якої виходить; в) зміст документа з точки зору відомостей, що викладаються у ньому, повинен відображати дійсний стан речей. Невідповідність документа цим вимогам є підставою його заперечення, що можливо шляхом подання заяви про підробку або заперечення документа по суті.

ПИТАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ

1. Спосіб дослідження обставин справи.
2. Складові судового доказування.
3. Судовий пізнавальний процес характеризується?
4. Мета судового пізнавального процесу.
5. Судове доказування. Структура.
6. Принципи судового доказування.
7. Стадії доказування.
8. Збирання та подання доказів.
9. Витребування доказів.
10. Неподання без поважних причин витребуваних доказів.
11. Дослідження та оцінка доказів.
12. Предмет доказування.
13. Встановлення меж предмета доказування.
14. Зміст предмету доказування.
15. Всебічне і повне з'ясування обставин справи.
16. Припущення і звільнення від доказування.
17. Преюдиція. Загальновідомі та безспірні обставини.
18. Форми та класифікація доказів.
19. Належні докази. Визначення.
20. Допустимі докази. *Правила допустимості.*
21. Достовірність та достатність доказів.
22. Оцінка доказів — елемент доказування.
23. Всебічне дослідження доказів.
24. Попередня, остаточна та контрольні оцінки доказів.
25. Оцінка доказів за внутрішнім переконанням.

26. Об'єктивний розгляд доказів.
27. Якісна та кількісна оцінка доказів.
28. Забезпечення доказів.
29. Пояснення сторін.
30. Визнання факту та визнання позову.
31. Показання свідка.
32. Джерела показів свідка.
33. Імунітет свідка.
34. Не підлягають допиту як свідки.
35. Процедура допиту свідків у суді.
36. Допит неповнолітніх свідків.
37. Письмові докази. Документи.
38. Юридична сила електронного документу.
39. Класифікація письмових доказів.
40. Витребування доказів.
41. Оголошення і дослідження змісту особистих документів.
42. Оцінка форми та змісту письмових доказів.

ТЕМА 8.

Процесуальний примус

ПЛАН

1. Правові основи застосування та види заходів процесуального примусу.
2. Попередження і видалення із залу судового засідання.
3. Тимчасове вилучення доказів для дослідження судом.
Привід свідка

ПИТАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ

1. Правові основи застосування та види заходів процесуального примусу

Цивільне процесуальне законодавство закріплює заходи процесуального примусу і спрямоване на забезпечення виконання правил цивільного судочинства, а також надання суду правових інструментів для впливу на осіб, які порушують встановлені в суді правила.

Учасники цивільного судочинства повинні сумлінно користуватися належними їм процесуальними правами і виконувати процесуальні обов'язки. У випадку зловживання процесуальними правами або навмисного невиконання процесуальних обов'язків до учасників процесу можуть бути застосовані заходи процесуального примусу. Правовий примус — це конкретні засоби впливу, які пов'язані з обмеженням в тій чи іншій формі свободи особи. Цивільний процесуальний примус має бути спрямований на обмеження в певній формі свободи осіб — учасників цивільного процесу. При цьому примус у цивільному судочинстві має місце не тільки в тих випадках, коли певний засіб впливу спрямований на обмеження передбачених законом прав і свобод, а й тоді,

коли самим законом обмежується можливість вибору поведінки.

Правовий примус охоплює заходи юридичної відповідальності та заходи захисту (відновлення) правопорядку. Юридична відповідальність полягає у застосуванні заходів правового примусу до правопорушників з метою покарання особи, яка вчинила правопорушення. Заходи захисту (відновлення) правопорядку — це різновид правового примусу, що застосовується для поновлення нормального стану правовідносин через спонукання суб'єктів права до виконання певних обов'язків.

Цивільний процесуальний примус — не сукупність передбачених ЦПКУ заходів примусового впливу, які покликані забезпечити виконання обов'язків учасниками процесу та належне виконання завдань цивільного судочинства. Процесуальний примус включає різні за ступенем правові обмеження. Крім того, він повинен мати певні межі ефективності в механізмі правового регулювання цивільних процесуальних правовідносин, тобто бути оптимальним за результатами свого правового впливу.

При цьому загальна спрямованість примусу повинна визначатися завданнями судочинства як справедливого, неупередженого та своєчасного розгляду і вирішення цивільних справ з метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави.

Заходи процесуального примусу застосовуються у разі порушення правил цивільного судочинства. Однак їх не можна розглядати як вид відповідальності, покарання, оскільки заходи процесуального примусу призначені забезпечити виконання правил цивільного судочинства, а не покарати особу. Тобто заходи процесуального примусу

є по суті превентивними заходами, які застосовуються для припинення протиправних дій/бездіяльності або для запобігання їх негативним наслідкам.

ЦПКУ у ст. 90 встановлює підстави та загальний порядок застосування судом заходів процесуального примусу з метою забезпечення виконання особами необхідних процесуальних дій та дотримання правил поведінки в суді. Застосування судом заходів процесуального примусу спрямоване на • припинення правопорушення, • відновлення порушеного права та • забезпечення виконання обов'язків. Заходи процесуального примусу — це процесуальні дії, що застосовуються за ухвалою суду до осіб, які своїми діями/бездіяльністю перешкоджають ефективному розгляду і вирішенню справи.

Підставами для застосування заходів процесуального примусу є: а) порушення встановлених у суді правил; б) протиправне перешкоджання здійсненню судочинства.

Порушення встановлених у суді правил, тобто порушення порядку під час судового засідання, зокрема невиконання розпоряджень головуючого, є підставою для застосування до осіб таких заходів процесуального примусу, як попередження та видалення із залу судового засідання.

Протиправне перешкоджання особами здійсненню судочинства може бути у різних формах/діях, наприклад • у недопущенні учасників процесу до залу судового засідання чи до виступу, • неподанні письмових чи речових доказів, що витребувані судом, без поважних причин або без повідомлення причин їх неподання, • неприбутті в судові засідання без поважних причин свідка, якого було викликано до суду або без повідомлення про причини неприбуття. Тобто йдеться про порушення не

конкретних, встановлених законом правил, а про такі дії, що створюють перешкоди для здійснення судочинства.

Відповідно цього, ознаками заходів процесуального примусу є наступне:

1) це процесуальні дії право їх застосовувати має лише суд, який розглядає цивільну справу;

2) про їх застосування суд постановляє ухвалу у судовому засіданні;

3) ці дії застосовуються у зв'язку з процесуальними порушеннями учасників цивільного процесу або інших осіб, присутніх у залі судового засідання;

4) ці заходи мають особистий немайновий характер, оскільки спрямовані на особу порушника, а не на його майно;

5) вони мають примусовий характер, тобто застосовуються до порушника без його згоди і спрямовані на забезпечення нормального ходу судового розгляду.

Застосування заходів процесуального примусу можливе судами всіх ланок судової системи.

Суд застосовує заходи процесуального примусу негайно (після вчинення особою порушення) шляхом постановлення відповідної ухвали, яка відповідно до ч. 5 ст. 209 ЦПКУ заноситься до журналу судового засідання. Така ухвала не впливає на рух справи, а тому не може бути оскаржена в апеляційному порядку окремо від рішення суду (ст. 293 ЦПКУ). Проте заінтересовані особи можуть оскаржити цю ухвалу разом із рішенням суду.

У ст. 162 ЦПКУ встановлено обов'язки осіб, присутніх у залі судового засідання. Так, особи, присутні в залі судового засідання:

– повинні встати, коли входить і виходить суд;

– Рішення суду особи, присутні в залі, заслуховують стоячи;

– особи, які беруть участь у справі, свідки, експерти, спеціалісти, перекладачі дають пояснення, показання, висновки, консультації тощо стоячи. Відступ від встановлених вимог допускається з дозволу головуючого;

– учасники цивільного процесу, а також інші особи, присутні в залі судового засідання, зобов'язані додержуватися в судовому засіданні встановленого порядку і беззаперечно підкорятися розпорядженням головуючого;

– особи, які беруть участь у справі, передають документи та інші матеріали головуючому через судового розпорядника.

Судовий розпорядник також наділений, відповідно до ст. 49 ЦПКУ певними повноваженнями для забезпечення порядку у судовому засіданні. Зокрема, він забезпечує: • належний стан залу судового засідання і запрошує до нього учасників цивільного процесу; • оголошує про вхід суду до залу судового засідання, про вихід суду із нього; • слідкує за дотриманням порядку особами, присутніми у залі судового засідання; • приймає від учасників цивільного процесу та передає документи і матеріали суду під час судового засідання; • виконує розпорядження головуючого про приведення до присяги перекладача, експерта; • запрошує до залу судового засідання свідків та виконує розпорядження головуючого про приведення їх до присяги тощо.

Види процесуального примусу

Є 4 види заходів процесуального примусу:

1) заходи, що призначаються за протиправні дії особи: • попередження, • видалення із залу судового засідання (ст. 92 ЦПКУ). Попередження та видалення із залу судового засідання, можуть бути застосовані судом до осіб, які не дотримуються порядку в судовому засіданні або не виконують розпоряджень головуючого. Зокрема, до

учасників цивільного процесу та інших осіб, присутніх в судовому засіданні, за порушення порядку під час судового засідання або невиконання ними розпоряджень головуючого застосовується попередження, а у разі повторного вчинення зазначених дій — видалення із залу судового засідання;

2) заходи, що призначаються за бездіяльність: • тимчасове вилучення доказів для дослідження судом (ст. 93 ЦПКУ), • привід (ст. 94 ЦПКУ). Тимчасове вилучення доказів для дослідження судом застосовується до осіб, у яких вони є, але які не подають цих доказів без поважних причин або без пояснення причин їх неподання. Привід застосовується до свідків, які були викликані судом, але не з'явилися в судове засідання без поважних причин або без повідомлення про причини неприбуття. Привід здійснюється через органи Національної поліції з відшкодуванням у дохід держави витрат на його здійснення. Ухвала про привід оголошується свідку особою, яка її виконує. У разі неможливості приводу особа, яка виконує ухвалу, через начальника органу Національної поліції негайно повертає її суду з письмовим поясненням причин невиконання.

Окремими заходами, які не є процесуальним примусом, але спрямовані на забезпечення проведення судового провадження (правосуддя) — є штраф за неповагу до суду (ст. 185-3 КУпАП). Зокрема, неповага до суду виражається у злісному ухиленні від явки в суд свідка, потерпілого, позивача, відповідача або в непокоренні зазначених осіб та інших громадян розпорядженню головуючого чи в порушенні порядку під час судового засідання, а так само вчинення будь-ким дій, які свідчать про явну зневагу до суду або встановлених у суді правил.

Застосування до особи заходів процесуального примусу не звільняє її від виконання своїх обов'язків, що є ознакою стимулюючої функції інституту процесуального примусу. Застосування процесуального примусу не є кінцевою метою, воно є засобом для забезпечення виконання тих чи інших процесуальних обов'язків. Так, наприклад, застосування попередження до особи не звільняє її від обов'язку дотримуватися порядку в судовому засіданні, а навпаки, є нагадуванням про такий обов'язок.

Суд не може за одне й те саме порушення особи застосовувати до неї одночасно кілька заходів процесуального примусу, що є важливою гарантією захисту прав, свобод та інтересів особи. Це положення деталізує принцип, закріплений в ст. 61 Конституції, про те, що ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення. Застосування заходу процесуального примусу не виключає можливості застосування до особи заходів юридичної відповідальності, зокрема за прояв неповаги до суду.

2. Попередження і видалення із залу судового засідання (ст. 92)

Важливою умовою здійснення правосуддя є дотримання всіма присутніми порядку у залі під час судового засідання. Для забезпечення цієї умови всі учасники цивільного процесу, а також інші особи, присутні на судовому засіданні, зобов'язані не порушувати встановлений порядок.

Попередження — це роз'яснення порушнику про те, що його поведінка не відповідає встановленим у суді правилам і що йому слід припинити вчинення подібних дій, інакше він буде підданий більш суворому

примусовому заходу. Тож, змістом попередження є як інформування особи про здійснення нею протиправної поведінки, так і вимога до особи про те, від яких дій вона має утриматися, або які дії вона повинна виконати для припинення правопорушення.

Про застосування попередження суд постановляє ухвалу (зазвичай в усній формі), у якій зазначає порушення, що стало підставою для попередження, і повідомляє про те, що у разі повторного вчинення такого порушення або його продовження особу буде видалено із залу судового засідання.

Попередження може бути застосовано судом до учасників цивільного процесу (осіб, які беруть участь у справі, та інших учасників цивільного процесу) та осіб, які не є учасниками процесу, але присутні в судовому засіданні.

Видалення із залу судового засідання є крайнім заходом процесуального примусу за порушення порядку під час судового засідання або невиконання розпоряджень головуючого. Воно застосовується до особи, яка повторно допускає порушення або продовжує його чинити після застосування до неї попередження, тобто воно спрямоване на припинення протиправної поведінки особи.

Про видалення особи із залу судового засідання суд постановляє ухвалу (зазвичай в усній формі); її не може бути оскаржено окремо, але заперечення проти неї можуть бути включені до скарги на судові рішення, ухвалені за результатами розгляду справи. Особа зобов'язана негайно виконати ухвалу і залишити залу судового засідання. Якщо вона не виконує добровільно ухвалу, тоді її виводить із залу судовий розпорядник.

Видалення із залу судового засідання перекладача має свої особливості. У разі повторного вчинення перекладачем порушення або його продовження суд

оголошує перерву з метою заміни перекладача, оскільки просте видалення перекладача призведе до позбавлення можливостей особи, яка не володіє або недостатньо володіє мовою судочинства, доводити в суді свою позицію.

Видалення із залу судового засідання, як і попередження застосовується до осіб, які беруть участь у справі, інших учасників цивільного процесу, а також осіб, які не є учасниками цивільного процесу, але присутні в судовому засіданні, у разі повторного невиконання розпоряджень головуючого чи повторного порушення порядку під час судового засідання. При цьому повторність має місце тільки в тому випадку, коли особа, до якої вже застосовувалося попередження за порушення порядку під час судового засідання або невиконання розпоряджень головуючого, вчиняє аналогічне порушення вдруге в межах одного судового засідання.

З точки зору забезпечення порядку під час судового засідання видалення з залу судового засідання є заходом припинення порушення, оскільки фактично унеможливорює подальше порушення встановленого порядку цією особою. Видалення із залу судового засідання оформляється ухвалою судді, яка заноситься до журналу судового засідання і не підлягає оскарженню.

Якщо порушення в судовому засіданні набуває ознак адміністративного правопорушення, суд робить перерву та вживає заходів до складання протоколу про адміністративне правопорушення. Сторони, свідки, треті особи за непадкорення розпорядженню головуючого або порушення порядку під час судового засідання несуть адміністративну відповідальність у вигляді накладення штрафу.

3. Тимчасове вилучення доказів для дослідження судом (ст. 93). Привід свідка (ст. 94)

Тимчасове вилучення доказу для дослідження його судом — це захід процесуального примусу, що полягає у відібранні за ухвалою суду документа чи іншого об'єкта матеріального світу, який може бути доказом в цивільній справі, від його володільця з метою дослідження його в суді.

Особи, яким направлено ухвалу суду про витребування доказів, зобов'язані неухильно її виконати і надати суду наявні в них докази. Якщо такі особи не мають можливості подати доказ, якого вимагає суд, взагалі або у встановлені судом строки, вони зобов'язані повідомити про це суд із зазначенням відповідних причин протягом 5 днів з дня отримання ухвали (ст. 137 ЦПКУ).

Підставою застосування такого заходу, як тимчасове вилучення доказів для дослідження судом, є протиправне перешкоджання здійсненню цивільного судочинства у формі неподання без поважних причин письмових чи речових доказів, що витребувані судом, та неповідомлення причин їх неподання. Тимчасове вилучення доказів для дослідження судом полягає у припиненні володіння і, як наслідок, — користування й розпорядження особою, яка вчинила правопорушення, певною річчю або документом.

Слід зазначити, що умовою застосування цього заходу процесуального примусу є наявність ухвали суду про витребування письмових чи речових доказів (ст. 137 ЦПКУ), яка має характер владного правозастосовного акта, на підставі якого встановлюється обов'язок у певної особи надати суду витребуваний доказ або повідомити про причини його неподання. За невиконання цього обов'язку без поважних причин суд постановляє ухвалу про тимчасове вилучення письмового чи речового доказу, яка є підставою примусового здійснення цього обов'язку.

Про тимчасове вилучення доказу, відповідно до ст. 93 ЦПКУ «Тимчасове вилучення доказів для дослідження судом», суд постановляє письмову ухвалу, яка надсилається державному виконавцю для негайного виконання. Ухвалу не може бути оскаржено окремо, але заперечення проти неї можуть бути включені до скарги на судові рішення, ухвалені за результатами розгляду справи.

В ухвалі про тимчасове вилучення доказів для дослідження судом зазначаються: 1) ім'я (прізвище, ім'я, по батькові) фізичної особи, найменування органу чи юридичної особи, у якій знаходиться доказ; 2) місце проживання (перебування) фізичної особи або місцезнаходження органу чи юридичної особи, у якій знаходиться доказ; 3) назва або опис письмового чи речового доказу, які дають можливість його чітко ідентифікувати; 4) підстави проведення тимчасового вилучення доказу (тобто слід зазначити, для розгляду якої справи необхідний доказ і внаслідок невиконання якої ухвали про витребування доказу застосовано цей захід процесуального примусу); 5) зазначення органу державної виконавчої служби, якому доручається провести вилучення.

Виконання ухвали суду про тимчасове вилучення письмових або речових доказів для дослідження судом покладається на державну виконавчу службу.

Привід свідка

Свідок не є особою, яка бере участь у справі, він, відповідно до ст. 47 — інший учасник правосуддя, який сприяє його здійсненню.

Відповідно до частин 2, 3 ст. 50 ЦПКУ свідок зобов'язаний з'явитися до суду у визначений час і дати правдиві показання про відомі йому обставини, а у разі неможливості прибуття за викликом суду — завчасно повідомити про це суд.

Належно викликаний свідок, який без поважних причин не з'явився в судове засідання або не повідомив про причини неявки, може бути підданий приводу через органи Національної поліції з відшкодуванням у дохід держави витрат на його здійснення.

Про привід суд постановляє ухвалу, в якій зазначає ім'я фізичної особи, яка підлягає приводу, місце проживання, роботи чи навчання, підстави застосування приводу, коли і куди ця особа повинна бути доставлена, кому доручається здійснення приводу.

Ухвала про привід у суд передається для виконання до органу Національної поліції за місцем провадження в справі або за місцем проживання, роботи чи навчання особи, яка підлягає приводу.

Цивільне процесуальне законодавство встановлює обмеження, що перешкоджають виклику й допиту певних осіб як свідків. Дане обмеження використання показань свідків іменується імунітетом свідка. Залежно від обсягу показань імунітет можна підрозділити на повний і частковий. Повне право відмови означає, що свідок повністю може відмовитися від дачі показань по суті справи (наприклад, імунітет родичів). При частковому звільненні від дачі показань свідок може лише по окремих питаннях відмовитися від свідоцтва (наприклад, з питань, що становлять таємницю). Таким чином, підставами імунітету свідка можуть бути споріднення й службове становище громадянина.

Так, не підлягають приводу в суд особи, які не можуть бути допитані (ст. 51 ЦПКУ), а також • малолітні та неповнолітні особи, • вагітні жінки, • інваліди 1-ї і 2-ї груп, особи, які доглядають дітей віком до 6 років або дітей-інвалідів.

Не можуть бути допитані (ст. 51 ЦПКУ): 1) недієздатні фізичні особи, а також особи, які перебувають

на обліку чи на лікуванні у психіатричному лікувальному закладі і не здатні через свої фізичні або психічні вади правильно сприймати обставини, що мають значення для справи, або давати показання; 2) особи, які за законом зобов'язані зберігати в таємниці відомості, що були довірені їм у зв'язку з їхнім службовим чи професійним становищем, — про такі відомості (наприклад, адвокати); 3) священнослужителі — про відомості, одержані ними на сповіді віруючих; 4) професійні судді, народні засідателі та присяжні — про обставини обговорення у нарадчій кімнаті питань, що виникли під час ухвалення рішення чи вироку.

Особи, які мають дипломатичний імунітет, не можуть бути допитані як свідки без їхньої згоди, а представники дипломатичних представництв — без згоди дипломатичного представника.

При постановленні рішення про привід свідка суд повинен з'ясувати, чи не належить свідок до однієї з зазначених вище категорій. Ухвала — оголошується свідку особою, яка її виконує.

У разі неможливості приводу особа, яка виконує ухвалу, через начальника органу Національної поліції негайно повертає її суду з письмовим поясненням причин невиконання.

Привід свідка може бути здійснений за місцем: 1) провадження в справі; 2) проживання, роботи чи навчання особи, яка підлягає приводу.

Ухвала про привід свідка направляється для виконання до відповідного органу внутрішніх справ, начальник якого визначає конкретну посадову особу-виконавця.

Тобто, примусовому приводу свідок може бути підданий за таких умов: 1) його належним чином повідомили про час і місце судового засідання; 2) він не з'явився в судове засідання без поважних причин або не

повідомив про причини своєї неявки; 3) він не підпадає під категорію осіб, до яких не дозволяється застосовувати цей захід.

Якщо в діяннях свідка є ознаки злісного ухилення від явки до суду, його також можна притягти до адміністративної відповідальності (ч. 1 ст. 185-3 КпАП).

Таким чином, підставою застосування приводу є протиправне перешкоджання здійсненню цивільного судочинства у формі неявки в судове засідання свідка без поважних причин або неповідомлення свідком причин неявки. У першому випадку протиправність дій свідка полягає в тому, що він порушує встановлений ч. 2 ст. 50 ЦПКУ обов'язок з'явитися до суду у визначений час, а повідомлені ним причини неявки визнано судом неповажними. В іншому випадку протиправність полягає в порушенні обов'язку, передбаченого ч. 3 ст. 50 ЦПКУ, — завчасно повідомити суд у разі неможливості прибуття за викликом. Основною умовою застосування цього заходу процесуального примусу є наявність доказів, які підтверджують належність виклику свідка до суду.

У разі посилення особи, яка підлягає приводу, на хворобу чи інші обставини, що фактично перешкоджають виконанню приводу, негайно повідомляється суд, який постановив ухвалу. До повідомлення додаються: рапорт виконавця, копії листків непрацездатності та інші документи, що підтверджують зазначені обставини.

ПИТАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ

1. Визначення та призначення процесуального примусу.
2. Підстави та порядок застосування судом заходів процесуального примусу.
3. Ознаки заходів процесуального примусу.
4. Дія ухвали про застосування заходів процесуального примусу.

5. Забезпечення порядку судовим розпорядником.
6. Види процесуального примусу.
7. Попередження і видалення із залу судового засідання.
8. Тимчасове вилучення доказів для дослідження судом.
9. Привід свідка.
10. Обмеження, що перешкоджають викличу й допиту осіб як свідків.
11. Відповідальність за ухилення від явки до суду.

ТЕМА 9.

Позов. Форма та зміст позовної заяви

ПЛАН

1. Поняття позову та право на позов.
2. Елементи позову та його види.
3. Захист інтересів відповідачем.
4. Відмова і визнання позову. Мирова угода.
5. Забезпечення позову.

ПИТАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ

1. Поняття позову та право на позов

Позов — це вимога через суд до відповідача про захист порушеного чи оспорюваного суб'єктивного права, яка здійснюється у визначеній законом процесуальній формі; — це єдине матеріально-правове та процесуально-правове явище. Він розглядається як належним чином оформлена, відповідно до статей 118-120 ЦПКУ, вимога про захист індивідуальних чи суспільних відносин, крім випадків, коли розгляд таких справ проводиться за правилами іншого судочинства (ч. 1 ст. 15 ЦПКУ).

Вимоги щодо наявності судової форми захисту прав містяться у різних законах:

– кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого особистого немайнового або майнового права та інтересу (ч. 1 ст. 16 ЦКУ);

– кожен учасник сімейних відносин, який досяг 14 років, має право на безпосереднє звернення до суду за захистом свого права або інтересу (ч. 1 ст. 18 СКУ);

– виключно судом вирішуються земельні спори з приводу володіння, користування і розпорядження земельними ділянками, що перебувають у власності громадян і юридичних осіб, а також спори щодо

розмежування територій сіл, міст, районів та областей (ч. 2 ст. 158 ЗКУ);

– захист прав споживачів, передбачених законодавством, здійснюється судом (ч. 1 ст. 22 Закону «Про захист прав споживачів» від 12.05.91).

У процесуальному законодавстві для розкриття одного й того самого поняття досить часто використовуються терміни «позов» та «позовна заява». Такі дефініції пояснюються наступним: • позовна заява подається до суду і існує як окремий документ до моменту відкриття провадження у справі чи відмові від нього.

Це твердження пояснюється впливає із наступного:

• у одних випадках зазначається, що «позов може бути пред'явлений спільно кількома позивачами або до кількох відповідачів» — ч. 1 ст. 32 ЦПКУ, «ціна позову визначається» — ч. 1 ст. 80 ЦПКУ, «відповідач має право пред'явити зустрічний позов до початку розгляду справи по суті» — ч. 1 ст. 123 ЦПКУ), а правила глави I «Підсудність» у всіх статтях розкриваються через поняття «позов» — розділ III «Позовне провадження» ЦПКУ; • у ч. 1 ст. 118 ЦПКУ наголошується, що «позов пред'являється шляхом подання позовної заяви...»; «позовна заява подається в письмовій формі» — ч. 1 ст. 119 ЦПКУ, «позивач повинен додати до позовної заяви...» — ч. 1 ст. 120 ЦПКУ, «суддя, встановивши, що позовну заяву подано без додержання вимог...» — ч. 1 ст. 121 ЦПКУ, «зустрічна позовна заява, яка подається з додержанням загальних правил пред'явлення позову...» — ч. 1 ст. 124 ЦПКУ.

Тобто, «позов» та «позовна заява» — це «зміст» і «форма» одного явища: вимога про захист прав та інтересів має форму позовної заяви і зміст — елементи позову.

Право на позов — це право на звернення до суду за захистом порушеного, невизнаного або оспорюваного права чи інтересу.

Конституція указує, що кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб (ст. 55), а також те, що юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі (ст. 124). Відповідно до ст. 64 Конституції право на звернення до суду за захистом своїх прав і свобод не підлягає обмеженню навіть у період надзвичайного та воєнного стану.

В окремих випадках про наявність у особи права на позов безпосередньо зазначається у нормах матеріального права. Так, відповідно до ч. 2 ст. 110 ЦКУ вимога про ліквідацію юридичної особи на підставах, передбачених законом, може бути пред'явлена до суду органом, що здійснює державну реєстрацію, а також учасником юридичної особи. Згідно зі ст. 225 ЦКУ правочин, який дієздатна фізична особа вчинила у момент, коли вона не усвідомлювала значення своїх дій та (або) не могла керувати ними, може бути визнаний судом недійсним за позовом цієї особи, а у разі її смерті — за позовом інших осіб, чії цивільні права або інтереси порушені.

Положення сімейного законодавства у певних випадках також визначають певне коло осіб, які мають право на позов. Так, на підставі ч. 3 ст. 128 СКУ позов про визнання батьківства може бути пред'явлений матір'ю, опікуном, піклувальником дитини, особою, яка утримує та виховує дитину, а також самою дитиною, яка досягла повноліття. Тоді як право на звернення до суду з позовом про позбавлення батьківських прав відповідно до ст. 165 СКУ мають один з батьків, опікун, піклувальник, особа, у сім'ї якої проживає дитина, заклад охорони здоров'я,

навчальний або інший дитячий заклад, в якому вона перебуває, орган опіки та піклування, прокурор, а також сама дитина, яка досягла 14 років.

Порядок реалізації конституційного права кожної особи на позов деталізується в нормах процесуального законодавства. Наприклад, зазначається, що кожна особа має право в порядку, встановленому ЦПКУ, звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів (ч. 1 ст. 3 ЦПКУ), або що позов пред'являється шляхом подання позовної заяви до суду першої інстанції, де вона реєструється, оформляється і передається судді у порядку черговості (ч. 1 ст. 118 ЦПКУ).

Право на позов є невід'ємним особистим правом кожного і не може бути обмежене, а відмова від цього права — є недійсною (ч. 3 ст. 3 ЦПКУ). Не є відмовою від права на звернення до суду, зокрема: • передача справи з одного суду до іншого (ст. 116 ЦПКУ), • укладення між сторонами угоди про передачу спору на розгляд третейського суду (ст. 17 ЦПКУ), але крім випадків, встановлених законом, наприклад, справи окремого провадження не можуть бути передані на розгляд третейського суду (ч. 5 ст. 235 ЦПКУ).

Право на позов — це єдине матеріальне і цивільне процесуальні поняття, які мають матеріальний зміст і процесуальну форму, які спрямовані на розв'язання усього спектру соціальних спорів, основою яких є спір про право, або існує інша проблема в застосуванні права. Тому право на пред'явлення позову і право на задоволення позову є складовими права на позов, яке є суб'єктивним правом позивача.

2. Елементи позову та його види

Елементи позову — це його складові частини, які характеризують суть конкретної вимоги, її зміст та правову природу. За елементами проводиться класифікація позовів на види, встановлюються межі судового розгляду і предмет доказування. Елементи мають важливе значення для організації захисту відповідача, для вирішення питання про прийняття позову до судового провадження. Вони визначають суть вимоги, на яку суд повинен дати відповідь у своєму рішенні.

До елементів позову належать • предмет, • підстава та • зміст. Вони обов'язково повинні бути відображені у позовній заяві.

Предмет позову — це частина позову, яка становить матеріально-правову вимогу позивача до відповідача, щодо якої суд повинен ухвалити рішення. Ця вимога повинна мати правовий характер, тобто бути урегульованою нормами матеріального права, а також підпадати під цивільну юрисдикцію.

Наприклад, в позові про стягнення аліментів предметом буде стягнення певних платежів з відповідача, який добровільно не виконує свої обов'язки щодо позивача (статті 180, 198 СКУ), а у позові про розірвання договору довічного утримання (догляду) у зв'язку з невиконанням або неналежним виконанням набувачем обов'язків за договором — предметом буде вимога позивача (відчужувача) розірвати зазначений договір (ст. 756 ЦКУ).

Предмет позову характеризується — змістом, а у багатьох випадках — і окремим об'єктом. Тому необхідно відрізнити предмет позову в його безпосередньому розумінні від матеріального об'єкта або матеріального предмета позову. Так, предметом позову про виселення будуть спірні правовідносини — право на дострокове розірвання договору житлового найму, а об'єктом — жиле приміщення (статті 71, 72, 107 ЖКУ).

Позивач має право протягом усього часу розгляду справи змінити предмет позову (ч. 2 ст. 31 ЦПКУ). Зміна предмета позову може означати заміну однієї матеріально-правової вимоги позивача до відповідача або доповнення позивачем первісних вимог новими. Таке право позивача забезпечує швидкість і оперативність розгляду справи.

Зміна предмета позову можлива лише протягом розгляду справи по суті і в межах спірних правовідносин. У випадку, коли нова вимога позивача виходить за межі спірних правовідносин, позивач зобов'язаний пред'явити новий позов.

Підстава позову — це частина позову, яка відображає обставини, якими позивач обґрунтовує свої вимоги (п. 5 ч. 2 ст. 119 ЦПКУ) і докази, що підтверджують кожну обставину, а також підстави для звільнення від доказування (п. 6 ч. 2 ст. 119 ЦПКУ).

Підстави позову не можна ототожнювати з нормами права, на які посилається позивач. ВСУ зазначає, що під підставами позову, які згідно зі ст. 31 ЦПКУ може змінити лише позивач, слід розуміти обставини, якими обґрунтовуються позовні вимоги, а не самі по собі посилення позивача на певну норму закону, яку суд може замінити, якщо її дія не поширюється на ці правовідносини.

Підставами позову можуть бути лише юрфакти матеріально-правового характеру, які свідчать про те, що між сторонами існують правовідносини і що внаслідок певних дій відповідача ці відносини стали спірними. В свою чергу, від характеру спірних правовідносин залежить правова кваліфікація спору.

Не належать до юридичних фактів обставини, що є доказами у справі (ст. 57 ЦПКУ), оскільки вони лише підтверджують наявність чи відсутність цих юридичних фактів. До того ж, від цих фактів необхідно відрізнити

цивільні процесуальні факти, які підтверджують наявність обставин, необхідних для реалізації права на пред'явлення позову (ст. 3 ЦПКУ), заходів із забезпечення позову (ст. 151 ЦПКУ), зупинення провадження у справі (статті 201, 202 ЦПКУ) тощо.

Підставою позову може бути як один, так і декілька юридичних фактів матеріально-правового характеру. Однак позивач для обґрунтування своїх вимог завжди повинен наводити повний комплекс фактів. Відсутність одного з них може зробити вимогу необґрунтованою.

Наприклад, підставою для відшкодування шкоди, завданої дорожньо-транспортною пригодою, є наявність наступних фактів: 1) факту, що позивач є власником автомобіля, який пошкоджено; 2) факту, що відповідач є власником автомобіля, який пошкодив автомобіль позивача; 3) факту, що зазначені особи управляли цими автомобілями під час ДТП; 4) факту порушення відповідачем Правил дорожнього руху, що призвело до зіткнення з автомобілем позивача; 5) факту пошкодження автомобіля позивача в результаті цього ДТП. І тільки за наявності цього комплексу (складу) фактів позов може вважатися обґрунтованим.

Одночасна зміна підстав і предмету позову не допускається; недотримання — призводить до судових помилок. Тому, якщо в процесі розгляду справи повністю змінюються підстави і предмет позову, це слід розглядати як нові позовні вимоги, які мають бути оформлені письмовою заявою відповідно до норм ЦПКУ, і одночасно — як відмову від раніше заявлених вимог.

Зміст позову — це частина позову, яка відображає вид судового захисту, а саме — звернену до суду вимогу про здійснення певних дій, пов'язаних із застосуванням конкретних способів захисту порушеного, оспорюваного чи невизнаного права.

Зміст позову допомагає визначити підвідомчість цієї справи, а також встановити межі дослідження справи в судовому засіданні і ухвалити конкретно-визначене, повне і доступне рішення, що є підставою для швидкого і правильного відновлення порушеного права.

Позивач, як це передбачено ч. 2 ст. 31 ЦПКУ, має право протягом усього часу розгляду справи не лише змінити підставу або предмет позову, але і збільшити або зменшити розмір позовних вимог.

Види позовів

Розподіл позовів на види може здійснюватися з різних підстав. Найбільш поширеною є класифікація позовів на види за матеріально-правовими та процесуально-правовими підставами.

Щодо матеріально-правової класифікації, позови поділяються на види залежно від характеру спірних правовідносин: • цивільних, • сімейних, • житлових, • земельних, • трудових та інших правовідносин. У свою чергу, кожний із цих видів позовів можна поділяти залежно від правових інститутів чи окремих норм галузей права.

Наприклад, позови, які виникають із житлових правовідносин, можна поділяти на позови: 1) про право громадян на отримання житла у будинках державного і комунального житлового фонду; 2) з приводу збереження права особи на жиле приміщення у державному чи комунальному житловому фонді в разі її тимчасової відсутності; 3) щодо користування гуртожитками та службовими жилими приміщеннями; 4) щодо права спільної власності на квартиру (будинок); 5) щодо купівлі-продажу житла; 6) щодо міни житла; 7) щодо спадкування житла тощо.

Залежно від характеру зазначених вище житлових правовідносин можливо визначити суб'єктний склад

спору, вирішити питання про підвідомчість спору, про предмет доказування, належність та допустимість доказів тощо.

За характером предмету позови поділяються на • майнові та • немайнові.

У залежності від кваліфікації позову залежить розмір судового збору.

За процесуально-правовим критерієм визначають 3 групи позовів:

1) *про присудження* — це позови, спрямовані на вчинення певних дій (стягнення боргу за договором позики, стягнення аліментів) або утримання від вчинення певних дій (усунення перешкод в користуванні).

Позови про присудження пред'являються, як правило, в тих випадках, коли право позивача вже порушено і необхідно здійснити певні дії для його поновлення. До типових позовів про присудження, які спрямовані на вчинення певних дій, належать позови, наприклад, про стягнення шкоди, заподіяної ушкодженням здоров'я. Позови про присудження, змістом яких є примушування відповідача до утримання від певних дій, полягають у тому, що позивач, наприклад, пред'явив вимоги про усунення перешкод у користуванні власністю.

2) *про визнання* — це такі позови, коли позивач просить суд підтвердити наявність чи відсутність між ним і відповідачем певних правовідносин. Вони пред'являються в тих випадках, коли порушення права позивача, як правило, немає, однак між сторонами виникли сумніви щодо існування між ними відносин.

Характерною ознакою позовів про визнання є те, що:

а) вони пред'являються, як правило, якщо у сторін виникли сумніви в існуванні правовідносин і суд своїм рішенням повинен усунути ці сумніви, тобто визнати наявність чи відсутність правовідносин; б) рішення в цих

позовах ніколи не вимагають примусового виконання, а захист права здійснюється безпосередньо за рішенням суду. Отже, позови про визнання спрямовані на підтвердження судом наявності між сторонами певних правовідносин (позитивні) або на відсутність між сторонами будь-яких правовідносин (негативні).

До позитивних позовів про визнання належать вимоги, зокрема про визнання батьківства за рішенням суду (ст. 128 СКУ), визнання права власності на самочинне будівництво (ст. 376 ЦКУ) або визнання авторських прав (глава 36 ЦКУ) тощо. До негативних позовів про визнання належать вимоги, наприклад, про визнання недійсними правочинів, які спрямовані на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків (статті 215-236 ЦКУ).

3) *перетворювальні (конститутивні) позови* — це позови, які спрямовані на припинення, зміну чи створення між сторонами нового правовідношення. Залежно від мети, яку ставить позивач, звертаючись до суду, перетворювальні (конститутивні) позови поділяються на: а) позови, спрямовані на зміну правовідносин; б) позови, спрямовані на припинення правовідносин.

Наприклад, до перетворювальних (конститутивних) позовів, які спрямовані на зміну правовідносин, можна віднести позови про набуття права власності на знахідку (ст. 338 ЦКУ), на скарб (ст. 343 ЦКУ) або про визнання права власності на нерухоме майно за набувальною давністю (ст. 344 ЦКУ) та у разі приватизації державного майна та майна, що є в комунальній власності (ст. 345 ЦКУ), тощо.

Характерним прикладом перетворювальних (конститутивних) позовів, які спрямовані на припинення правовідносин, є зокрема, позови про припинення шлюбу внаслідок його розірвання (ст. 105 СКУ), про відмову від

договору прокату (ст. 790 ЦКУ) або про припинення договору довічного утримання (догляду) (ст. 755 ЦКУ) тощо.

Чинне законодавство України підтверджує існування перетворювальних (конститутивних) позовів. Зокрема, відповідно до положень цивільного законодавства способом захисту може бути «зміна правовідношення» (п. 6 ч. 2 ст. 16 ЦКУ). Також зазначається, що суд може захистити цивільне право або інтерес іншим способом, що встановлений договором або законом (абз. 2 ч. 2 ст. 16 ЦКУ).

3. Захист інтересів відповідачем

проти пред'явленого до нього позову може здійснюватися різними законними способами: • заперечення (ст. 128 ЦПКУ), і зустрічний позов — ст. 123.

Заперечення проти позову — це пояснення відповідача, які стосуються правомірності виникнення і розвитку цивільного процесу у справі або матеріально-правової вимоги по суті. Так, після одержання копій ухвали про відкриття провадження у справі і позовної заяви відповідач має право подати суду письмове заперечення проти позову із зазначенням доказів, що підтверджують його заперечення. Вони можуть бути матеріально-правовими або процесуально-правовими. Саме тому у попередньому судовому засіданні суд повинен з'ясувати у відповідача зміст та характер заперечення проти позову (процесуальний чи матеріально-правовий). Для врегулювання спору до судового розгляду суд з'ясовує: • чи не відмовляється позивач від позову, • чи визнає позов відповідач, • чи не бажають сторони укласти мирову угоду або • передати справу на розгляд третейського суду (ст. 30 ЦПКУ).

За матеріально-правового заперечення відповідач зосереджує увагу на матеріально-правовій вимозі позивача. При цьому відповідач відповідно до положень ч. 2 ст. 128 ЦПКУ може посилатись на:

- 1) незаконність вимог позивача;
- 2) необґрунтованість вимог позивача;
- 3) відсутність у позивача права на звернення до суду.

При наданні таких матеріально-правових заперечень необхідно ураховувати наявність принципу змагальності цивільного процесу, за яким кожна сторона несе обов'язки щодо збирання доказів і доказування тих обставин, на які вона посилається, якщо інше не встановлено процесуальним законом, зокрема ст. 61 ЦПКУ. Хоча у деяких випадках покладення тягаря доказування регулюється нормами матеріального права. Наприклад, згідно з ч. 3 ст. 277 ЦКУ негативна інформація, поширена про особу, вважається недостовірною, якщо особа, яка її поширила, не доведе протилежного.

Суть процесуально-правового заперечення полягає в тому, що відповідач, не зачіпаючи матеріально-правову вимогу позивача, звертає увагу суду на помилковість відкриття провадження у справі. Зокрема: 1) помилкове порушення справи, яка не підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства; 2) наявність рішення суду або ухвали суду, які набрали законної сили, про закриття провадження у справі у зв'язку з відмовою позивача від позову або укладення мирової угоди сторін, ухвалених або постановлених з приводу спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав; 3) є рішення третейського суду, прийняте в межах його компетенції, з приводу спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав, за винятком випадків, коли суд відмовив у видачі виконавчого листа про примусове виконання рішення третейського суду або

повернув справу на новий розгляд до третейського суду, який ухвалив рішення, але розгляд справи у тому самому третейському суді виявився неможливим; 4) померла фізична особа, яка була однією із сторін у справі, якщо спірні правовідносини не допускають правонаступництва; 5) ліквідовано юридичну особу, яка була однією із сторін у справі, тощо.

Залежно від наявності указаних обставин відповідач вправі просити суд про закриття провадження у справі (ст. 205 ЦПКУ) або про залишення позовної заяви без розгляду (ст. 207 ЦПКУ).

Заперечення відповідача проти позову можуть бути усними або письмовими. При ньому усні заперечення проти позову відповідач доводить до відома суду під час пояснень на попередньому судовому засіданні (ч. 3 ст. 130 ЦПКУ) та під час пояснень під час розгляду справи по суті (ст. 176 ЦПКУ), а письмові — після одержання копій ухвали суду про відкриття провадження у справі і позовної заяви під час провадження у справі до судового розгляду (ч. 1 ст. 128 ЦПКУ). Хоча не позбавлений він цього права і під час розгляду справи по суті (ст. 176 ЦПКУ).

Норми ЦПКУ не встановлюють обов'язкових вимог щодо змісту і реквізитів письмових заперечень відповідача проти позову, які, наприклад, пред'являються до заяви про забезпечення доказів (ст. 134 ЦПКУ), про виклик свідків (ст. 136 ЦПКУ) або до порядку призначення експертизи (ст. 145 ЦПКУ) тощо. Однак, з урахуванням традицій щодо складання процесуальних документів, в письмових запереченнях відповідача проти позову необхідно дотримуватись правил ч. 2 ст. 128 ЦПКУ. Зокрема, звертати увагу суду на: а) незаконність вимог позивача; б) необґрунтованість вимог позивача; в) відсутність у позивача права на звернення до суду, а також зазначати докази, що підтверджують ті обставини, на які посилається

відповідач, та наявність підстав для звільнення від доказування. Письмове заперечення відповідача проти позову повинно заперечуватися його підписом або підписом його уповноваженого представника із зазначенням дати їх подання.

Закон прямо не встановлює часових обмежень для подання письмових заперечень відповідача проти позову. Проте суд з посиланням на п. 4 ч. 5 ст. 122 ЦПКУ в ухвалі про відкриття провадження у справі визначає строк, протягом якого відповідач повинен їх надати суду. Такий строк, як правило, співпадає з датою проведення попереднього судового засідання.

Зустрічний позов — це звернення до суду відповідача з самостійною вимогою до позивача про захист порушеного чи оспорюваного права в процесі, який порушений позивачем.

В результаті такої процесуальної дії (ст. 123 ЦПКУ) позивач за первісним позовом стає відповідачем за зустрічним позовом, а відповідач за первісним позовом займає процесуальне становище позивача.

Зустрічний позов є найдієвішим способом захисту відповідача проти позову, оскільки при зверненні до суду відповідач ставить перед собою певну мету:

1) бажає захистити свої порушені, невизнані або оспорювані права, свободи чи інтереси. В цьому випадку зустрічний позов є самостійним позовом;

2) відповідач захищається проти вимог позивача. Як правило, зустрічний позов використовується відповідачем для того, щоб нейтралізувати первісний позов повністю або в частині;

3) спільний розгляд первісного і зустрічного позовів дозволяє з меншими затратами часу, процесуальних засобів та коштів вирішити взаємопов'язані вимоги і

запобігає ухваленню судом кількох рішень у різних справах, які б суперечили одне одному.

Оскільки зустрічний позов незалежно від його підсудності пред'являється до суду за місцем розгляду первісного позову, на нього не поширюються правила ст. 114 ЦПКУ.

Право на звернення із зустрічним позовом обмежене часовими межами. Так, згідно з ч. 1 ст. 123 ЦПКУ відповідач має право лише до або під час попереднього засідання пред'явити зустрічний позов. Тоді як за змістом цієї норми після попереднього судового засідання і під час судового розгляду клопотання про прийняття зустрічного позову не можуть бути задоволені. Однак суди інколи приймають зустрічні позови, подані після попереднього судового засідання, керуючись тим, що суд сприяє всебічному і повному з'ясуванню обставин справи (ч. 4 ст. 10 ЦПКУ). Проте така практика є сумнівною, оскільки суперечить вимогам ч. 1 ст. 123.

Отже, у випадку пред'явлення зустрічного позову відповідачем при проведенні попереднього судового засідання суд за наявності для цього підстав постановляє ухвалу про об'єднання цих вимог в одне провадження та як правило відкладає проведення попереднього судового засідання.

Закон чітко регулює умови пред'явлення зустрічного позову, а саме: 1) зустрічна позовна заява, яка подається з додержанням загальних правил пред'явлення позову, повинна відповідати вимогам статтями 119, 120 ЦПКУ (ч. 1 ст. 124 ЦПКУ); 2) до зустрічної позовної заяви, поданої з порушенням вимог, встановлених ч. 1 ст. 124 ЦПКУ, застосовуються положення ч. 2 ст. 121 ЦПКУ; 3) зустрічний позов приймається до спільного розгляду з первісним, якщо обидва позови взаємопов'язані або спільний їх розгляд є доцільним.

Взаємопов'язаність первісного і зустрічного позовів з'являється коли: 1) первісний та зустрічний позови випливають із одних і тих самих правовідносин; 2) вимоги за позовами можуть зараховуватися; 3) задоволення зустрічного позову може виключати повністю або частково задоволення первісного позову.

Критерієм доцільності спільного розгляду первісного і зустрічного позовів є наявність найбільш сприятливих умов для встановлення судом об'єктивної істини шляхом повного та всебічного з'ясування всіх обставин у справі, які характеризують дійсні права і обов'язки сторін. До сприятливих умов для встановлення судом об'єктивної істини належать такі самі випадки, що й за взаємопов'язаності первісного і зустрічного позовів (вимоги за позовами можуть зараховуватися та задоволення зустрічного позову може виключати повністю або частково задоволення первісного позову). Отже, якщо прийняття зустрічного позову сприятиме досягненню такої мети, суд зобов'язаний прийняти його до свого провадження.

Водночас недоцільно розглядати первісний і зустрічний позови, якщо це затягне розгляд справи, істотно розширить предмет доказування, призведе до необхідності залучення нових учасників процесу тощо.

У разі надходження до суду зустрічного позову, як це передбачено п. 2.19 Інструкції (Наказ ДСА від 17.12.13 № 173) з діловодства у місцевих загальних судах, апеляційних судах областей, апеляційних судах міст Києва та Севастополя, апеляційному суді АРК та ВССУ *«Зустрічні позовні заяви, позови третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги на предмет спору, підлягають реєстрації в АСДС (автоматизована система документообігу суду) та в разі ухвалення процесуального*

рішення про спільний розгляд обліковуються під єдиним унікальним номером основної справи».

Окрім класичних способів захисту відповідача від позову (заперечення проти позову та зустрічний позов), деякі сторони застосовують третій спосіб захисту — «тактику затягування процесу». Зміст його полягає у створенні штучних перепонів для розгляду справ в «розумні строки» (наприклад, рекомендується неодноразово заявляти відводи головуючому у справі або створювати підстави такого відводу, за будь-якої нагоди направляти скарги до Вищої ради юстиції України, щоразу заявляти клопотання про допит свідків, залучення до справи представників сторін або перекладачів тощо).

Європейський суд з прав людини для визначення факту порушення «розумного строку» при розгляді національним судом справи, в контексті ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, постійно ураховує: а) складність справи; б) наслідки недотримання розумного строку для заявників; в) оперативність роботи відповідних органів (суду); г) власну поведінку заявників. Отже, з огляду на останній критерій — класну поведінку заявників — рекомендована вище «тактика втягування процесу» належить до спірних та є в подальшому підставою для порушення права кожного із учасників такого процесу на справедливий судовий розгляд.

4. Відмова і визнання позову. Мирова угода

Права учасників у процесі розгляду цивільних справ передбачаються у статтях 27, 31 ЦПКУ. Зокрема, позивач, зокрема, має право відмовитись від позову, а відповідач — визнати позов. До того ж, сторони можуть укласти мирову угоду на будь-якій стадії цивільного процесу. Форма

реалізації цих прав знайшла відображення у статтях 174, 175 ЦПКУ.

Відмова від позову — це одностороннє вільне волевиявлення позивача, спрямоване на відмову від судового захисту своєї вимоги і на закриття порушеної ним цивільної справи (ч. 2 ст. 31, ст. 174 ЦПКУ).

Право відмовитися від позову може бути реалізоване позивачем в попередньому судовому засіданні (ч. 3 ст. 130 ЦПКУ), а також в процесі розгляду справи по суті та не лише на його початку (ст. 173 ЦПКУ), а й протягом усього часу судового розгляду (ст. 174 ЦпкУ), тобто і під час судових дебатів (ст. 193 ЦПКУ) у суді першої інстанції. Таке право може бути реалізоване в апеляційній (ст. 306 ЦпкУ) та касаційній (ст. 334 ЦпкУ) інстанціях.

Заява про відмову від позову може бути усна або письмова. Положення ч. 1 ст. 174 ЦПКУ не передбачають, що усні заяви заносяться до протоколу судового засідання і підписуються, відповідно, позивачем, оскільки фіксування ходу судового засідання регулюється іншими нормами, й ці норми не передбачають наявності у протоколі судового засідання інших підписів, крім головуєчого та секретаря судового засідання. Щодо адресованої суду письмової заяви про відмову від позову, вона підписується позивачем і приєднується до справи.

Суд роз'яснює наслідки такої процесуальної дії, зокрема що у цьому випадку справа закривається провадженням (ст. 205 ЦПКУ). У разі закриття провадження у справі повторне звернення до суду з приводу спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав не допускається. Наявність ухвали про закриття провадження у зв'язку з прийняттям відмови позивача від позову не позбавляє відповідача в цій справі права на звернення до суду за вирішенням цього спору. (ч. 3 ст. 206 ЦПКУ):

Суд перевіряє:

1) чи не обмежений представник позивача, який висловлює намір вчинити ці дії, у повноваженнях на їх вчинення, адже відповідно до частин 1 і 2 ст. 44 ЦПКУ він має таке право за відсутності застережень з цього приводу у довіреності;

2) чи не суперечить відмова від позову інтересам особи, яку представляє її законний представник (ст. 39 ЦПКУ). Ця вимога стосується і тих випадків, коди відповідно до ч. 5 ст. 39 ЦПКУ за дорученням законного представника справу веде інша особа.

У разі її прийняття відмови позивача від позову, за дотримання лише умов суд у нарадчій кімнаті постановляє окремим процесуальним документом ухвалу про закриття провадження у справі. Такі ухвали суду можуть бути оскаржені у апеляційному порядку окремо від рішення сулу (п. 14 ч. 1 ст. 293 ЦПКУ).

Таким чином, якщо позивач відмовився від позову ну суді 1-ї інстанції, рішення по суті не ухвалюється, а постановляється ухвала про закриття провадження у справі. Водночас у разі прийняття відмови позивача під позову в апеляції (ст. 306 ЦПКУ) або касації (ст. 334 ЦПКУ), спочатку рішення суду першої інстанції, а потім вирішується з них питання про закриття принадження у справі.

Визнання відповідачем позову — це одностороннє вільне волевиявлення відповідача, спрямоване на припинення спору з позивачем.

Право про визнання позову може бути реалізоване відповідачем у попередньому судовому засіданні (ч. 3 ст. 130 ЦПКУ), а також при розгляді справи по суті та не лише на його початку (ст. 173 ЦПКУ), а й протягом усього часу судового розгляду у суді 1-ї інстанції (ст. 174 ЦПКУ).

Реалізацій такою права також можлива при розгляді справи в апеляційному та касаційному порядку.

Заява відповідача про визнання позову може усна або письмова. Усна — зазначається у журналі засідання, якщо ж визнання позову письмове, то заява додається до справи. Однак суд не вправі покласти в основу свого рішення визнання позову, що така дія:

- 1) суперечить закону;
- 2) порушує права, свободи чи інтереси інших осіб;
- 3) суперечить інтересам особи, яку представляє її представник (ст. 39 ЦПКУ). Ця вимога стосується і тих випадків, коли відповідно до ч. 5 ст. 39 ЦПКУ за дорученням представника справу веде інша особа.

При ухваленні в попередньому судовому рішення у зв'язку з визнанням відповідачем позову (ч. 4 ст. 130 ЦПКУ), необхідно урахувати положення статей 174, 175 ЦПКУ та до ухвалення такого рішення суд повинен роз'яснити сторонам наслідки визнання позову.

Мирова угода сторін — це укладена сторонами угода, в силу якої позивач і відповідач шляхом взаємних поступок вирішують спір між ними.

Положення ч. 1 ст. 175 ЦПКУ визначили, що мирова угода укладається сторонами з метою врегулювання спору на основі взаємних поступок і може стосуватися лише прав та обов'язків сторін та предмета спору. Наприклад, якщо предметом спору є поділ спільного майна, то за цією нормою взаємні поступки сторін можуть мати місце лише в межах прав та обов'язків кожного з них на це майно.

Передбачено, що сторони можуть укласти мирову угоду і повідомити про це суд, зробивши спільну заяву. Якщо мирова угода — письмова, то вона приєднується до справи. Хоча в ч. 2 ст. 175 ЦПКУ прямо не йдеться про можливість укладення мирової угоди між сторонами в усній формі, але з її змісту така можливість впливає.

Як і при відмові позивача від позову чи визнанні відповідачем позову до ухвалення судового рішення у зв'язку з укладенням мирової угоди, суд відповідно до ч. 3 ст. 175 ЦПКУ повинен роз'яснити сторонам наслідки такого рішення. Зокрема, про те, що у разі закриття провадження у справі (п. 4 ч. 1 ст. 205 ЦПКУ) повторне звернення до суду з приводу спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав не допускається (ч. 3 ст. 206 ЦПКУ). До того ж, зобов'язаний перевірити, чи не обмежений представник сторони, який висловив намір вчинити ці процесуальні дії, у повноваженнях на їх вчинення.

Судовим рішенням, яке ухвалює суд у разі укладення сторонами мирової угоди, як це зазначено в ч. 4 ст. 175 ЦПКУ, є ухвала суду про закриття провадження у справі.

Закриваючи провадження у справі, суд за клопотанням сторін може постановити ухвалу про визнання мирової угоди. Водночас застережемо, що в разі, коли умови мирової угоди суперечать закону чи порушують права, свободи чи інтереси інших осіб, суд постановляє ухвалу про відмову у визнанні мирової угоди і продовжує судовий розгляд (ч. 5 ст. 175 ЦПКУ). Суд не визнає також мирової угоди, в якій одну із сторін представляє її законний представник, якщо його дії суперечать інтересам довірителя (ч. 6 ст. 175 ЦПКУ).

Тому при укладенні мирової угоди суд постановляє одну ухвалу, але за наявності клопотання сторін у справі в цій ухвалі вирішуються питання як про визнання мирової угоди, так і про закриття провадження у справі.

Так, взаємні поступки сторін у мировій угоді щодо своїх зобов'язань за своїм змістом є передбаченим ст. 202 ЦПКУ правочином, а визнання мирової угоди ухвалою суду надає йому характеру офіційності.

5. Забезпечення позову

Цей інститут — являє собою сукупність встановлених законом заходів, що вживаються судом за клопотанням осіб, які беруть участь у справі, якщо у них існують побоювання, що виконання ухваленого у справі рішення виявиться у майбутньому утрудненим чи неможливим. Ці заходи спрямовані проти несумлінних дій відповідача, який може сховати майно, продати, знищити або знецінити його.

Отже, *забезпечення позову* — це сукупність процесуальних дій, які гарантують виконання рішення суду в разі задоволення позовних вимог.

Підставою для забезпечення позову є відповідне клопотання у формі мотивованої заяви будь-якої з осіб, котрі беруть участь у справі. У цій заяві зазначаються: • причини, з яких треба забезпечити позов; • вид забезпечення позову, який належить застосувати, з обґрунтуванням його необхідності; • інші відомості, потрібні для забезпечення позову. Клопотання про забезпечення позову може міститись безпосередньо і в позовній заяві.

Згідно із ст. 151 ЦПКУ забезпечення позову допускається на будь-якій стадії розгляду справи після відкриття провадження у ній. У зв'язку з цим вжиття заходів забезпечення позову можливе не лише при проведенні попереднього судового засідання, здійсненні процесуальних дій з підготовки справи до судового розгляду чи під час судового розгляду, а й одночасно з відкриттям провадження у справі чи після постановлення відповідної ухвали. Винятком є заява про забезпечення позову з метою запобігання порушенню права інтелектуальної власності, яка може бути подана та підлягає розгляду до подання позовної заяви. До такої заяви додаються документи та інші докази, які

підтверджують, що саме ця особа є суб'єктом відповідного права інтелектуальної власності і що її права можуть бути порушені у разі невжиття заходів до забезпечення позову. До заяви додаються також її копії відповідно до кількості осіб, щодо яких просять вжити заходів забезпечення позову, та документ, що підтверджує сплату судового збору за подання такої заяви.

Якщо заява про забезпечення позову була подана до подання позовної заяви, заявник повинен подати останню протягом 3-х днів з дня постановлення ухвали про забезпечення позову (ч. 5 ст. 151 ЦПКУ).

Позов забезпечується:

- накладенням арешту на майно або грошові кошти, що належать відповідачеві і знаходяться у нього або в інших осіб;
- заборорою вчиняти певні дії;
- встановленням обов'язку вчинити певні дії;
- заборорою іншим особам здійснювати платежі або передавати майно відповідачеві чи виконувати щодо нього інші зобов'язання;
- зупиненням продажу арештованого майна, якщо подано позов про визнання права власності на це майно і про зняття з нього арешту;
- зупиненням стягнення на підставі виконавчого документа, який оскаржується боржником у судовому порядку;
- передачею речі, яка є предметом спору, на зберігання іншим особам (ч. 1 ст. 152 ЦПКУ).

Цей перелік не є вичерпним, тому за наявності відповідного клопотання судом можуть бути застосовані й інші види забезпечення позову. Так, у роз'ясненнях, що містяться у постанові Пленуму ВСУ від 22.12.06 № 9 «Про практику застосування судами цивільного процесуального законодавства при розгляді заяв про забезпечення позову», зазначається, що у справах окремих категорій позови можна забезпечувати за допомогою спеціальних заходів, які регулюються нормами відповідних законів. Наприклад, згідно з п. 1 ст. 53 Закону «Про авторське право і суміжні

права» до завершення розгляду справи по суті суддя має право винести ухвалу про заборону відповідачеві, щодо якого є достатні підстави вважати, що він є порушником авторського права і (або) суміжних прав, вчиняти до винесення рішення чи ухвали суду певні дії, а саме: • виготовлення, • відтворення, • продаж тощо з метою введення в цивільний обіг примірників творів тощо.

Судом може бути застосовано декілька видів забезпечення позову. В усякому разі види забезпечення позову мають бути розмірними із заявленими позивачем вимогами.

Недопустимо забезпечувати позов шляхом накладення арешту на • заробітну плату, • пенсію та стипендію, • допомогу по загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню, яка виплачується у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю (включаючи догляд за хворою дитиною), • тощо. Ця вимога не поширюється на позови про стягнення аліментів, про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи, про відшкодування збитків, завданих злочином.

Заборонено накладати арешт на предмети, що швидко псуються. Крім того, не допускається забезпечення позову шляхом зупинення тимчасової адміністрації або ліквідації банку, заборони або встановлення обов'язку вчиняти певні дії тимчасовому адміністратору, ліквідатору банку або НБУ при здійсненні тимчасової адміністрації чи ліквідації банку (ч. 6 ст. 152 ЦПКУ).

Заява про забезпечення позову розглядається судом, у провадженні якого перебуває справа, в день її надходження без повідомлення відповідача та інших осіб, які беруть участь у справі. Якщо заява про забезпечення позову подана до подання позовної заяви, вона розглядається судом не пізніше 2-х днів з дня її подання.

Заявник може вимагати, щоб його заяву про забезпечення позову, подану ним до подання позовної заяви, розглядали лише за його участі без повідомлення особи, щодо якої просять вжити заходів забезпечення позову. Така вимога має бути обґрунтованою. Розглядаючи заяву про забезпечення позову, подану до подання позовної заяви, суд може вимагати від заявника надання додаткових документів та інших доказів, що підтверджують необхідність забезпечення позову. З урахуванням доказів, наданих позивачем на підтвердження своїх вимог, суд має пересвідчитися, зокрема, в тому, що між сторонами дійсно виник спір та існує реальна загроза невиконання чи утруднення виконання можливого рішення суду про задоволення позову; з'ясувати обсяг позовних вимог, дані про особу відповідача, а також відповідність виду забезпечення позову, який просить застосувати особа, котра звернулася з такою заявою, позовним вимогам.

Вирішуючи питання про забезпечення позову, суд повинен враховувати, що останнє може спричинити шкоду відповідачеві та іншим особам, які беруть участь у справі, оскільки існує ризик спричинення їм збитків у разі, якщо сам позов або пов'язані з матеріально-правовими обмеженнями заходи з його забезпечення виявляться необґрунтованими. У зв'язку з цим суддя повинен роз'яснити позивачеві наслідки можливого завдання відповідачеві збитків і, за наявності для цього відповідних підстав, може вимагати від позивача забезпечення його вимоги заставою, достатньою, щоб запобігти зловживанню забезпеченням позову, яка вноситься на депозитний рахунок суду. Розмір застави визначається судом з урахуванням обставин справи, але не має бути більшим за розмір ціни позову (ч. 4 ст. 153 ЦПКУ).

Якщо заходи забезпечення позову вживаються за ініціативою прокурора або осіб, яким за законом надано

право звертатися до суду за захистом прав осіб, то їх заява має бути у будь-який спосіб підтверджена особою, в інтересах якої вони діють, оскільки відшкодування можливих збитків і його забезпечення здійснюється лише за рахунок цієї особи (п. 6 постанови Пленуму ВСУ від 22.12.06 № 9).

Про вжиття заходів забезпечення позову суд постановляє ухвалу, в якій зазначає вид забезпечення позову і підстави його обрання, порядок виконання, розмір застави, якщо така призначена. Залежно від обставин справи суд може забезпечити позов повністю або частково. Ухвала про забезпечення позову постановляється у порядку, визначеному у ст. 209 ЦПКУ, і має включати мотивувальну частину, в якій, поряд із зазначенням мотивів, з яких суд дійшов висновку про обґрунтованість припущення про те, що невжиття заходів забезпечення може в майбутньому утруднити чи зробити неможливим виконання судового рішення, наводиться посилання на закон, яким суд керувався при постановленій ухвали.

Ухвала про забезпечення позову підлягає негайному виконанню в порядку, встановленому для виконання судових рішень. У разі забезпечення вимог заявника заставою ухвала про забезпечення позову звертається до виконання негайно після внесення предмета застави в повному розмірі. Оскарження ухвали про забезпечення позову не зупиняє її виконання і не перешкоджає подальшому розгляду справи, а оскарження ухвали про скасування забезпечення позову або про заміну одного виду забезпечення іншим зупиняє виконання цієї ухвали.

Згідно зі ст. 154 ЦПКУ суд, за заявою однієї зі сторін і зважаючи на пояснення 2-ї сторони, вправі допустити заміну одного виду забезпечення позову іншим. Відповідна заява розглядається в судовому засіданні з повідомленням осіб, які беруть участь у справі, у такі самі

строки, які передбачені для розгляду заяви про забезпечення позову, поданої до подання позовної заяви. Замінити спосіб забезпечення позову за заявою відповідача можна тільки за згодою позивача, за винятком випадку, коли відповідач з дозволу суду замість допущеного виду забезпечення позову про стягнення грошових коштів внесе на депозитний рахунок суду суму, зазначену в позовній заяві.

Заходи забезпечення позову можуть бути скасовані тим судом, який розглядає справу. Особа, щодо якої були вжиті заходи забезпечення позову без її повідомлення, має право протягом 5 днів з дня отримання копії ухвали подати до суду заяву про їх скасування, яка розглядається судом протягом 2-х днів. Відповідне питання вирішується в судовому засіданні з повідомленням осіб, які беруть участь у справі, але їх неявка не перешкоджає вирішенню судом питання про скасування заходів забезпечення позову.

За відмови у задоволенні позову, або закритті провадження у справі, або залишенні заяви без розгляду вжиті заходи забезпечення позову застосовуються до набрання судовим рішенням законної сили. Разом з тим, суд може одночасно з ухваленням судового рішення або після цього постановити ухвалу про скасування заходів забезпечення позову. Крім того заходи забезпечення позову, вжиті судом до подання позовної заяви, скасовуються судом у випадках: • неподання заявником позовної заяви після постановлення ухвали про забезпечення позову (ч. 5 ст. 151 ЦПКУ); • повернення позовної заяви або • відмови у відкритті провадження у справі.

У результаті забезпечення позову можуть бути завдані матеріальні збитки особі, щодо якої вжито заходів забезпечення позову, які (збитки) вона має право стягнути з позивача у разі скасування заходів забезпечення позову,

набрання законної сили рішенням про відмову в задоволенні позову чи ухвалою про закриття провадження у справі або залишення заяви без розгляду. Якщо позивачем була внесена застава, відшкодування збитків, завданих забезпеченням позову, в першу чергу здійснюється за рахунок предмета застави. Якщо позов про відшкодування збитків не подано протягом двох місяців після настання обставин, визначених ч. 1 ст. 155 ЦПК, або у разі набрання рішенням суду про задоволення позову законної сили, або у випадку укладення сторонами мирової угоди, — предмет застави повертається позивачеві.

ПИТАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ

1. Визначення та пояснення позову та його вимог.
2. Взаємозалежності позов та позовна заява.
3. Право на позов — конституційне та матеріальне право.
4. Право на позов — невід’ємне особисте право.
5. Елементи позову.
6. Предмет та підстава позову.
7. Зміст позову.
8. Види позовів.
9. Матеріально-правова класифікація позовів.
10. Процесуально-правова класифікація позовів.
11. Класифікація позовів за характером предмету.
12. Способи захисту прав відповідачем.
13. Класифікація заперечень відповідача.
14. Зміст матеріально-правового заперечення відповідача.
15. Зміст процесуально-правового заперечення відповідача.
16. Зміст заперечень відповідача.
17. Зміст, природа та призначення зустрічної позовної заява.

18. Реалізація права на зустрічний позов. Умови пред'явлення зустрічного позову.
19. Облік у судах первісного та зустрічного позовів.
20. Розумний строк розгляду справи.
21. Форма та зміст відмови від позову. Реалізація цього права.
22. Форма та зміст визнання відповідачем позову.
23. Форма та зміст мирової угоди сторін.
24. Інститут забезпечення позову та його призначення.
25. Підстава для забезпечення позову.
26. Види забезпечення позову.
27. Недопустимість забезпечення позову.
28. Розгляд заяви про забезпечення позову.

ТЕМА 10.

Пред'явлення позову та відкриття провадження

ПЛАН

1. Процесуальний порядок пред'явлення позову.
2. Відкриття провадження у справі.
3. Відкриття наказного і окремого провадження.
4. Об'єднання і роз'єднання позовів.
5. Правові наслідки відкриття провадження у цивільній справі.

ПИТАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ

1. Процесуальний порядок пред'явлення позову

Відкриття провадження у справі як стадія цивільного процесу складається з двох взаємопов'язаних дій: • пред'явлення позову та • прийняття його судом до свого провадження. Процесуальні дії, які виконують учасники процесу на цій стадії, урегульовані гл. 2 розд. III ЦПКУ (статті 118-126).

Цивільна справа розпочинається у суді за заявою осіб про захист своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів (ст. 3 ЦПКУ). У випадках, встановлених законом, до суду можуть звертатися органи та особи, яким надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб, або державні чи суспільні інтереси. У справах позовного провадження процесуальним засобом звернення до суду є позов, у справах наказного та окремого провадження — заява.

Пред'явлення позову до суду являє собою реалізацію позивачем права на пред'явлення позову. Саме з цією процесуальною дією пов'язується початок процесу у справі.

Однією з головних умов для пред'явлення позову є наявність у особи, яка подає позовну заяву, цивільної

процесуальної дієздатності (ст. 29 ЦПКУ). Якщо позовна заява була подана недієздатною особою, суд повертає її позивачеві, а якщо недієздатність виявилася у ході розгляду справи, — залишає таку заяву без розгляду. Однак до суду може звернутися законний представник недієздатної особи. До умов для пред'явлення позову також можна віднести наявність належним чином посвідчених повноважень на ведення справи, якщо позовна заява подається представником позивача. Відсутність документів, що підтверджують повноваження представника, призводить до повернення судом такої заяви.

Порядок пред'явлення позову полягає у дотриманні правил про підсудність, встановлених статтями 107-116 ЦПКУ, і оплаті судового збору за подання позовної заяви. У разі порушення вимоги про підсудність суд повертає заяву та вказує, до якого суду слід звернутися позивачеві. Наслідком несплати судового збору є залишення позовної заяви без руху або її повернення.

Якщо подана до суду позовна заява містить вимоги, за якими може бути видано судовий наказ (ч. 1 ст. 96 ЦПКУ), обов'язковою умовою пред'явлення такої заяви є наявність доданої до неї ухвали суду про відмову у прийнятті заяви про видачу судового наказу або скасування його судом (ч. 2 ст. 118 ЦПКУ). У разі недотримання цього порядку суд ухвалою повертає таку позовну заяву (ч. 6 ст. 119 ЦПКУ).

Крім того необхідно додержуватися процесуальної форми позову. Зокрема, положення ч. 1 ст. 118 указує, що позов пред'являється шляхом подання позовної заяви до суду 1-ї інстанції, де вона реєструється, з дотриманням порядку, встановленого частинами 2 та 3 ст. 11-1 ЦПКУ. За допомогою спеціальної комп'ютерної системи, за принципом вірогідності і з урахуванням спеціалізації,

визначається суддя, якому, не пізніше наступного дня і передається справа.

Відповідно до ч. 6 ст. 70 ЦПКУ документи та інші матеріали, які подаються до суду, можна здавати на пошту, передавати через інші засоби зв'язку.

Основні положення щодо форми і змісту позовної заяви містяться у ст. 119 ЦПКУ. Зокрема, позовна заява має бути викладена у письмовій формі; при цьому ЦПКУ не передбачає обов'язку виготовлення позовної заяви друком, хоча така форма є бажаною. Іншими вимогами є найменування суду, до якого подається заява (п. 1 ч. 2 ст. 119), а крім того — точного ім'я (найменування) позивача і відповідача, а також ім'я представника позивача, якщо позовна заява подається ним, їх місця проживання (перебування) або місцезнаходження (поштовий індекс, номери засобів зв'язку, якщо такі відомі (п. 2 ч. 2 ст. 119).

Повнота позовної заяви залежить від юридично правильного викладення змісту позовних вимог (п. 3 ч. 2 ст. 119 ЦПКУ) із зазначенням способу судового захисту. Особливість цієї частини заяви зумовлюється характером правовідносин, які вирішує суд. Посилання у позовній заяві на обставини, якими позивач обґрунтовує свої вимоги (п. 5 ч. 2 ст. 119) і які становлять підставу позову, сприяє встановленню наявності спірних правовідносин та можливості прийняття справи до провадження суду. Підстава позову — це частина позову, яка відображає обставини, якими позивач обґрунтовує свої вимоги і докази, що підтверджують кожну обставину, а також наявність підстав для звільнення від доказування.

До підстави позову може входити як один, так і декілька юридичних фактів. Якщо вимога передбачає наявність кількох обставин, якими вона обґрунтовується, позивач має зазначити всі необхідні юридичні факти.

Положення чинного ЦПКУ не передбачають того, що в позовній заяві позивач повинен посилатися на правові норми, на яких ґрунтуються його позовні вимоги. Це пов'язано з тим, що обов'язок кваліфікувати спірні правовідносини покладається на суд. Проте з метою забезпечення більш швидкого розгляду цивільної справи та спрощення діяльності суддів бажано в позовній заяві зазначати конкретні норми законодавства, які позивач поклав в основу свого позову.

У позовній заяві відповідно до п. 6 ч. 2 ст. 119 ЦПКУ зазначаються докази, що підтверджують кожну обставину. Це правило впливає із засад змагальності та обов'язку кожної сторони довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень (ст. 10 ЦПКУ), що сприяє з'ясуванню судом дійсних обставин справи як необхідної умови для захисту оспорюваного чи порушеного права.

Пункт 6 ч. 2 ст. 119 ЦПКУ вимагає зазначити наявність підстав для звільнення від доказування. Для цього необхідно керуватися ст. 61 ЦПКУ.

Як складова позовної заяви за п. 7 ч. 2 ст. 119 ЦПКУ передбачено, що в позовній заяві наводиться перелік документів, що до неї додаються: • про сплату судового збору (ч. 5), а також • довіреність чи інший документ, що підтверджує повноваження представника позивача, який подає позовну заяву (ч. 8) тощо.

До позовної заяви, що подається у випадках, визначених ч. 3 ст. 118 ЦПКУ, мають бути додані копії ухвали про відмову у прийнятті заяви про видачу судового наказу або ухвали про скасування судового наказу (ч. 6 ст. 119).

У разі пред'явлення позову особами, які мають діяти на захист прав, свобод та інтересів іншої особи (ст. 45

ЦПКУ), у позовній заяві повинні бути зазначені підстави такого звернення (ч. 7 ст. 119).

Завершальним реквізитом позовної заяви є підпис позивача або іншої уповноваженої особи (ч. 3 ст. 119 ЦПКУ), який надає заяві юридичної сили. Зазначення при цьому часу подання заяви свідчить про пред'явлення позову в межах строків давності і забезпечує додержання такого принципу судочинства, як розгляд справи у «розумні строки» (ст. 157, ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод).

Позовна заява, подана після забезпечення доказів або позову, повинна містити, крім зазначеного у ч. 2 ст. 119 ЦПКУ, відомості про забезпечення доказів або позову.

Копії позовної заяви подаються позивачем відповідно до кількості відповідачів і третіх осіб до будь-якої позовної заяви (ст. 120).

Копії доданих до позовної заяви документів для відповідачів та третіх осіб подаються позивачем не на розсуд судді, а до всіх позовних заяв за винятком позовів, що виникають з трудових правовідносин, а також про відшкодування шкоди, завданої внаслідок злочину чи каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи, незаконними діями чи бездіяльністю органів дізнання, досудового слідства, прокуратури або суду.

Ціна позову має істотне значення для реалізації права на судовий захист суб'єктів права щодо вимог майнового характеру (п. 4 ч. 2 ст. 119 ЦПКУ). Це — грошова сума в гривнях, яка відображає заявлену матеріально-правову вимогу позивача до відповідача і визначається за правилами, встановленими ст. 80 ЦПКУ.

Якщо суддя, якому передана справа в порядку черговості (ч. 1 ст. 118 ЦПКУ), встановить, що позовну заяву подано без додержання вимог, викладених у статей

119, 120 ЦПКУ, або не сплачено судовий збір, він постановляє ухвалу, в якій зазначаються підстави залишення заяви без руху, про що повідомляє позивача і надає йому строк для усунення недоліків, не більше 5 днів з дня отримання позивачем ухвали (ч. 1 ст. 121). У разі, коли позивач відповідно до ухвали суду у встановлений строк виконає вимоги, визначені статей 119, 120 ЦПКУ: сплатить суму судового збору, позовна заява вважається поданою в день первісного подання її до суду. Інакше позовна заява вважається неподаною і повертається позивачеві (ч. 2 ст. 121 ЦПКУ).

При цьому ухвала про залишення позовної заяви без руху (крім вимог про сплату судового збору), оскарженню не підлягає. Може оскаржуватися лише ухвала про повернення позовної заяви (п. 3 ч. 1 ст. 293 ЦПКУ).

Якщо позовна заява відповідає вимогам, встановленим статей 119, 120 ЦПКУ, і додержано всіх умов відкриття провадження, суддя відкриває провадження у справі, про що постановляє ухвалу. Таку ухвалу можна оскаржити окремо від рішення суду в апеляційному порядку лише посилаючись на недотримання правил підсудності (п. 5 ч. 1 ст. 293 ЦПКУ).

Відповідно до ст. 120 ЦПКУ позовна заява та документи, які приєднуються до неї, повинна бути подана до суду у копіях згідно з кількістю відповідачів і третіх осіб. Однак це правило не поширюється на позови, що виникають з трудових правовідносин, а також про відшкодування шкоди, завданої внаслідок злочину чи каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи, незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів дізнання, досудового слідства, прокуратури або суду.

2. Відкриття провадження у справі

Відкриття провадження у цивільній справі — це сукупність процесуальних дій суду за заявою осіб, які мають право на звернення до суду.

Наведене визначення впливає із таких процесуальних дій, як подання позовної заяви (ст. 119 ЦПКУ), заяви про видачу судового наказу (ст. 98 ЦПКУ) та заяви про відкриття окремого провадження (статті 238, 243, 247, 252, 258, 261, 270, 275, 280, 284, 288 ЦПКУ), які зумовлюють виникнення цивільних процесуальних відносин між судом та особою чи органом, які звернулися до суду із відповідними вимогами.

Кожна особа відповідно до положень статей 55, 124 Конституції та ст. 3 ЦПКУ має право в порядку, встановленому цим законом, звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів.

У випадках, установлених законом, до суду також можуть звертатися органи та особи, яким надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб або державні чи суспільні інтереси та брати участь у цих справах. Такі випадки передбачені, зокрема, в законах України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини», «Про прокуратуру», «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про захист прав споживачів», Законі «Про рекламу» тощо.

Звернення до суду з позовною заявою не означає автоматичного відкриття провадження у справі, оскільки суддя відкриває провадження у цивільній справі лише за відсутності підстав для повернення позовної заяви (ст. 121 ЦПКУ) або підстав для відмови у відкритті провадження у справі (ч. 2 ст. 122).

При з'ясуванні питання про відкриття провадження законом зменшено кількість підстав (ч. 2 ст. 122 ЦПКУ), через які раніше суд за правилами ЦПКУ-63 міг відмовити

у прийнятті заяви. Такий підхід відповідає положенням ч. 2 ст. 124 Конституції про те, що юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі. Тому, відповідно до п. 8 постанови Пленуму ВСУ «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» суд не вправі відмовити особі у прийнятті позовної заяви чи скарги лише з тієї підстави, що її вимоги можуть бути розглянуті у передбаченому законом досудовому порядку. Тому на підставі ст. 124 Конституції ВСУ указує, що «судам підвідомчі всі спори про захист прав і свобод громадян».

Отже, вирішуючи питання про відкриття провадження у справі, суд повинен виходити з положень цієї норми Конституції з урахуванням того, що за частинами 1 та 2 ст. 15 ЦПКУ у порядку цивільного судочинства суди розглядають справи про захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, що виникають із цивільних, житлових, земельних, сімейних, трудових відносин, а також з інших правовідносин, крім випадків, коли розгляд таких справ за ст. 17 КАСУ або статей 1, 12 ГПКУ віднесено до компетенції адміністративних чи господарських судів. Законом може бути передбачено розгляд інших справ за правилами цивільного судочинства.

Оскільки згідно зі ст. 16 ЦПКУ не допускається об'єднання в одне провадження вимог, які підлягають розгляду за правилами різних видів судочинства, якщо інше не встановлено законом, суд повинен відкрити провадження у справі в частині вимог, які належать до цивільної юрисдикції, і відмовити у відкритті провадження у справі щодо вимог, коли їх розгляд проводиться за правилами іншого судочинства.

При цьому договір сторін про передачу спору на розгляд третейського суду (ст. 17 ЦПКУ) не є відмовою від

права на звернення до суду *за захистом*. Разом з тим пред'явлення позову до суду за наявності такого договору не дає підстав для повернення заяви чи відмови у відкритті провадження у справі (статей 121, 122 ЦПКУ), за винятком передбаченого п. 6 ч. 1 ст. 207 ЦПКУ обов'язку суду залишити заяву без розгляду, якщо віл відповідача надійшло до початку з'ясування обставин у справі заперечення проти вирішення спору в суді (п. 2 постанови Пленуму ВСУ від 12.06.09 № 2 «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції»). Також не допускається відмова у відкритті провадження у справі з підстав матеріально-правового характеру, зокрема з мотивів недоведеності заявленої вимоги, відсутності доказів, пропуску позовної давності та інших не передбачених законом підстав.

Пред'явлення позову до неналежного відповідача не є підставою для відмови у відкритті провадження у справі чи залишення заяви без руху, оскільки заміна неналежного відповідача здійснюється в порядку, визначеному ст. 33 ЦПКУ.

Частина 4 ст. 122 ЦПКУ передбачено, що питання про відкриття провадження у справі або про відмову у відкритті провадження у справі суддя вирішує не пізніше 10 днів з дня надходження заяви до суду або закінчення строку, встановленого для усунення недоліків. Якщо не усунено недоліків позовної заяви, то постановляється ухвала про повернення позовної заяви.

Ухвала про відмову у відкритті провадження у справі надсилається позивачеві разом із заявою та всіма доданими до неї документами (ч. 6 ст. 122), і ця відмова перешкоджає повторному зверненню до суду з тотожним позовом (ч. 7 ст. 122).

За відсутності підстав для повернення позовної заяви (ст. 121 ЦПКУ) чи підстав для відмови у відкритті провадження у справі (ч. 2 ст. 122), суддя в обов'язковому порядку постановляє ухвалу про відкриття провадження у справі (ч. 4 ст. 122 ЦПКУ). У ній зазначається: • найменування суду, прізвище та ініціали судді, який відкрив провадження у справі, номер справи; • ким і до кого пред'явлено позов; 3) зміст позовних вимог; • час і місце попереднього судового засідання; • пропозиція відповідачу подати в зазначений строк письмові заперечення проти позову та посилання на докази, якими вони обґрунтовуються.

Копія ухвали про відкриття провадження у справі, відповідно до ст. 127 ЦПКУ, після відкриття провадження надсилає особам, які беруть участь у справі. Одночасно з відповідачу надсилається копія позовної заяви з додатками, а 3-ї особі — позовна заява.

До відкриття провадження суддя не здійснює дії щодо підготовки справи до судового розгляду, окрім забезпечення позову (частини 4 та 5 ст. 151 ЦПКУ). Після відкриття провадження суддя не вирішує питання про залишення заяви без руху чи відмову у відкритті провадження.

3. Відкриття наказного і окремого провадження

Судовий захист прав здійснюється за допомогою: • наказного провадження (р. II — 95-106 ЦПКУ), • позовного провадження (р. III — статті 107-233 ЦПКУ) та • окремого провадження (р. IV — статті 234-290 ЦПКУ). Керуючись цим, суд відкриває провадження у цивільній справі на підставі:

- 1) заяви про видачу судового наказу (ст. 98 ЦПКУ);
- 2) позовної заяви (ст. 119 ЦПКУ);

3) заяви про відкриття окремого провадження (статей 238, 243, 247, 252, 258, 261, 270, 275, 280, 284, 288 ЦПКУ).

Заява про видачу судового наказу подається до суду 1-ї інстанції за загальними правилами підсудності (ст. 97 ЦПКУ) і повинна бути викладена у письмовій формі (ст. 98 ЦПКУ). У ній зазначаються: 1) найменування суду; 2) ім'я (найменування) заявника та боржника, а також ім'я (найменування) представника заявника, якщо заява подається представником, їхнє місце проживання або місцезнаходження; 3) вимоги заявника і обставини, на яких вони ґрунтуються; 4) перелік документів, що додаються до заяви.

Заява підписується заявником або його представником і подається з її копіями та копіями доданих до неї документів відповідно до кількості боржників. До заяви, яка подається представником заявника, повинен бути доданий документ, що підтверджує його повноваження.

З урахуванням того, що ст. 98 ЦПКУ не визначає, яким вимогам повинні відповідати документи, додані до заяви про видачу судового наказу документи повинні бути від початку достовірними. Письмові докази, як правило, подаються в оригіналі. Якщо подано копію письмового доказу, суд за клопотанням осіб, які беруть участь у справі, має право вимагати подання оригіналу (ч. 2 ст. 64 ЦПКУ). Додані письмові докази повинні бути, відповідно до статей 58, 59 ЦПКУ належними та допустимими.

Неналежно оформлена заява, відповідно до ст. 121 ЦПКУ залишається без руху. Якщо це не буде зроблено — повертається заявникові. Повернення заяви про видачу судового наказу з наведених підстав не є перешкодою для повторного звернення з такою самою заявою після усунення її недоліків (ч. 1 ст. 01 ЦПКУ).

Згідно зі ст. 99 ЦПКУ за подання заяви про видачу судового наказу сплачується судовий збір у розмірі відповідно до закону (0,2-0,5 мін. ЗПЛ). У разі відмови в прийнятті заяви про видачу судового наказу або в разі скасування судового наказу внесена сума судового збору стягувачу не повертається. У разі пред'явлення стягувачем позову до боржника у порядку позовного провадження сума судового збору сплаченого за подання заяви про видачу судового наказу зараховується до суми судового збору, встановленої за позовну заяву.

Іноді заяви стягувачів разом із вимогами про стягнення боргу включають вимоги про стягнення з боржників витрат, що пов'язані з наданням стягувачу юридичної допомоги. Витрати на правову допомогу згідно з ч. 3 ст. 79 ЦПКУ належать до витрат, пов'язаних з розглядом справи. Виходячи з цього, слід вважати, що витрати на правову допомогу при видачі судового наказу за умови достатньої обґрунтованості їх розміру повинні стягуватися з боржника на підставі ст. 84 та ч. 1 ст. 88 ЦПКУ. Розмір витрат на правову допомогу повинен відповідати установленому Законом «Про граничний розмір компенсації витрат на правову допомогу у цивільних та адміністративних справах»

У наказному провадженні встановлено вичерпний перелік підстав для відмови у прийнятті належно оформленої заяви про видачу судового наказу чи її повернення (ст. 100 ЦПКУ).

Повернення заяви у випадку, встановленому ч. 1 ст. 100 ЦПКУ, не є перешкодою для повторного звернення з такою самою заявою після усунення її недоліків. Відмова у прийнятті заяви унеможливорює повторне звернення з такою самою заявою. Заявник у цьому випадку має право звернутися з тими самими вимогами у позовному порядку (ч. 2 ст. 101 ЦПКУ).

Питання про відкриття наказного провадження або відмову у прийнятті заяви про видачу судового наказу суддя вирішує не пізніше наступного дня з дня надходження заяви до суду, закінчення строку, встановленого для усунення недоліків заяви про видачу судового наказу, та не пізніше наступного дня після отримання судом у порядку, передбаченому (ч. 6 ст. 100), інформації про зареєстроване у встановленому законом порядку місце проживання (перебування) фізичної особи — боржника (ч. 7 ст. 100 ЦПКУ).

Про відкриття наказного провадження суддя постановляє ухвалу.

Заява про відкриття окремого провадження повинна відповідати загальним правилам про форму і зміст позовної заяви, але з урахуванням особливостей справ непозовного цивільного судочинства, зокрема про підтвердження наявності або відсутності тих чи інших юридичних фактів.

Форма заяв у справах окремого провадження є письмовою, а їх зміст регламентується окремою нормою для певної категорії справ. Так, у заяві про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи повинні бути викладені обставини, що свідчать про психічний розлад, ті, що істотно впливають на її здатність усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними, чи обставини, що підтверджують дії, внаслідок яких фізична особа, яка зловживає спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами тощо, поставила себе чи свою сім'ю, а також інших осіб, яких вона за законом зобов'язана утримувати, у скрутне матеріальне становище (ч. 1 ст. 238 ЦПКУ).

У заяві про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності повинні бути викладені дані про те, що неповнолітня особа працює за трудовим договором або

є матір'ю чи батьком дитини відповідно до актового запису цивільного стану (ст. 243 ЦПКУ).

Крім загальних вимог (ст. 119 ЦПКУ) до форми і змісту заяви про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою, висуваються також особливі вимоги, зокрема, у такій заяві повинно бути зазначено: • з якою метою необхідно заявникові визнати особу безвісно відсутньою або оголосити її померлою; • обставини, що підтверджують безвісну відсутність фізичної особи, або • обставини, що загрожували смертю фізичній особі, яка пропала безвісти, або • обставини, що дають підставу припускати її загибель від певного нещасного випадку (ст. 247 ЦПКУ).

Мета, для якої заявникові необхідно визнати особу безвісно відсутньою або оголосити її померлою, повинна мати настання певних юридичних фактів, з якими закон пов'язує виникнення у самого заявника та (або) у третіх осіб прав і обов'язків. Так, у разі визнання особи безвісно відсутньою у другого з подружжя виникає право на подання заяви до державного органу реєстрації актів цивільного стану про розірвання шлюбу (ч. 1 ст. 107 СКУ).

Отже, обґрунтування зазначеної мети передбачає вказівку на певні правовідносини, наприклад, цивільні (пов'язані із спадкуванням, припиненням представництва або окремих зобов'язань тощо), сімейні (пов'язані із припиненням шлюбу, утриманням тощо).

На підтвердження безвісної відсутності ФО потрібно зазначити, коли і ким були отримані останні відомості про місцеперебування відсутньої особи; навести факти, що посвідчують неможливість встановлення місцеперебування такої особи (відповіді на запити, листи, показання свідків, довідки з органів внутрішніх справ тощо).

Заява про усиновлення дитини, з урахуванням положень ст. 119 ЦПКУ, ч. 1, 2 ст. 211 СКУ та ч. 1 ст. 252

ЦПКУ, повинна містити: • найменування суду, до якого подається заява, • ім'я, • місце проживання заявника, а також • прізвище, ім'я, по батькові, вік усиновлюваної дитини, її місце проживання, • відомості про стан здоров'я дитини. Заява про усиовлення дитини може також містити клопотання про зміну прізвища, імені, по батькові, дати, місця народження дитини, про запис заявника матір'ю або батьком дитини.

Зміст заяв інших справ окремого провадження детальніше передбачений в розділі IV «Окреме провадження» ЦПКУ (статті 234-290).

Якщо суддя, якому передана справа в порядку черговості (ч. 1 ст. 118 ЦПКУ), встановить, що заяву подано без додержання вимог, викладених у розділі IV «Окреме провадження» ЦПКУ, він постановляє ухвалу, в якій зазначаються підстави залишення заяви без руху, про що повідомляє заявника і надає йому строк для усунення недоліків, який не може перевищувати 5 днів з дня отримання заявником ухвали (ч. 1 ст. 121).

Якщо заява відповідає вимогам, встановленим статтей 119, 120 та розділом IV «Окреме провадження» ЦПКУ, і додержало всіх умов відкриття провадження, суддя відкриває провадження у справі, про що постановляє ухвалу. Таку ухвалу можна оскаржити окремо від рішення суду в апеляційному порядку, лише посилаючись на недотримання правил підсудності (п. 5 ч. 1 ст. 293 ЦПКУ).

4. Об'єднання і роз'єднання позовів

Позовні вимоги кількох осіб до одного й того самого відповідача або позивача — до кількох відповідачів можуть бути об'єднані в одне провадження, якщо ці вимоги однорідні, зокрема, коли нерозривно пов'язані між собою або від вирішення однієї з них залежить вирішення інших.

Об'єднання позовів сприяє економії процесуальних засобів і є перешкодою для прийняття судом протилежних рішень. Оскільки від належного вирішення питання про об'єднання і роз'єднання позовів залежить своєчасний і правильний розгляд заявлених вимог, то ці процесуальні дії необхідно провадити у точній відповідності з правилами, встановленими ст. 126 ЦПКУ. Об'єднанням забезпечується правильність і однастайність розгляду однорідних вимог.

Однорідні вимоги — це вимоги, які випливають з одних і тих самих правовідносин, зокрема: • із трудових правовідносин — поновлення на роботі і виплата середнього заробітку за вимушений прогул; • із сімейних правовідносин — розірвання шлюбу та стягнення аліментів на утримання дітей, поділ майна тощо.

Зв'язок однорідних вимог, необхідний для їх об'єднання, може бути зумовлений особливостями спірних матеріальних правовідносин. Такі вимоги можуть впливати з одних цивільних правовідносин або з різних, але пов'язаних між собою правовідносин.

Об'єднання не допускається, коли відсутня спільність предмета позову (наприклад, позови кількох осіб про стягнення зарплати чи про поновлення на роботі). Крім того відповідно до ст. 16 ЦПКУ перешкодою для об'єднання в одне провадження кількох вимог є обставини, які свідчать, що одні з них підлягають розгляду в порядку цивільного судочинства, а інші — за іншими правилами судочинства.

Отже: згідно з ч. 1 ст. 126 ЦПКУ суддя може постановити ухвалу про об'єднання в одне провадження кількох однорідних позовних вимог за позовами одного й того самого позивача до одного і того самого відповідача або до різних відповідачів або за позовом різних позивачів до одного й того самого відповідача.

Об'єднання позовів може бути вирішене як при відкритті провадження, так і у подальшому при • підготовці до судового розгляду чи • судового розгляду.

Залежно від обставин справи суддя чи суд мають право постановити ухвалу про роз'єднання кількох об'єднаних в одному провадженні вимог у самостійні провадження, якщо їх спільний розгляд ускладнює вирішення справи (ч. 2 ст. 126).

Роз'єднання кількох об'єднаних в одному провадженні вимог може мати місце за умови, що їх спільний розгляд ускладнює вирішення справи (зокрема, у зв'язку з необхідністю призначення складної експертизи за окремими вимогами, тривалого відрядження або через тяжке захворювання одного чи кількох з позивачів або відповідачів). У разі роз'єднання позовів підставою для провадження щодо вимог, виділених у самостійне провадження, є ухвала суду про роз'єднання позовів і копія пред'явленого позову.

5. Правові наслідки відкриття провадження у цивільній справі

можуть мати процесуальний та матеріально-правовий характер. Так, до основних процесуальних наслідків звернення особи до суду з позовом (заявою) і прийняття його судом належить:

1) виникнення цивільного судочинства у цивільній справі, а також цивільних процесуальних правовідносин між судом і сторонами у позовному провадженні, між судом і заінтересованими особами в наказному та окремому провадженні;

2) отримання сторонами спору процесуального статусу позивача та відповідача у позовному провадженні, заявника та боржника у наказному провадженні, а також заявника та заінтересованих осіб в окремому провадженні;

3) виникнення процесуальних прав та обов'язків у інших осіб, які беруть участь у справі;

4) вчинення судом та учасниками процесу всіх подальших процесуальних дій, пов'язаних з розглядом конкретної справи (наприклад, забезпечення доказів, призначення експертизи, вжиття заходів забезпечення позову тощо);

5) заборона повторного звернення до суду з позовом про той самий предмет і з тих самих підстав;

6) неможливість змінити підсудність справи (за винятком передачі справи з одного суду до іншого (ст. 116 ЦПКУ));

7) припинення розгляду заяви, поданої до органу опіки та піклування (ч. 3 ст. 19 СК), у випадку звернення особи до суду щодо захисту сімейних прав та інтересів;

8) розгляд та вирішення цивільної справи в розумні строки. Доречно зазначити, що поняття «розумний строк» розгляду справи запозичений з міжнародного права, зокрема з положень ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

З урахуванням того, що норми ЦПКУ не розкривають дефініції «розумний строк», слід звернути увагу на практику Європейського суду з прав людини з цього питання. Зокрема, в п. 21 рішення «Чухась проти України» (2007 р.) суд зауважив, що судове провадження та виконавче провадження є 1-шою та 2-шою стадіями у будь-якому ході провадження. Таким чином, виконавче провадження не повинно відокремлюватись від судового, ці провадження повинні розглядатися разом.

«Розумність строку» першої стадії — судового провадження — оцінюється з огляду на критерії, визначені ustalеною практикою суду, а саме: 1) складністю справи; 2) поведінкою заявника (сторін у справі); 3) поведінкою

відповідних державних органів (суду); 4) важливістю предмета спору для заінтересованих сторін.

Щодо розумності строку другої стадії — виконавчого провадження, — то, наприклад, у рішенні «Шмалько проти України» (2004 р.) Суд наголосив, що виконання рішення, винесеного будь-яким судом, має, відповідно, розглядатися як невід’ємна частина «судового провадження» для цілей ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Матеріально-правові наслідки зводяться до того, що:

1) з моменту пред’явлення позову до одного із кількох боржників, а також якщо предметом позову є лише частина вимоги, право на яку має позивач, переривається строк позовної давності (ч. 2 ст. 264 ЦКУ);

2) власник майна, реалізуючи засади захисту права власності (ст. 386 ЦКУ), має право, зокрема, вимагати від особи, яка знала або могла знати, що вона володіє майном незаконно (недобросовісного набувача), передання усіх доходів від майна, які вона одержала або могла одержати за весь час володіння ним (ч. 1 ст. 390 ЦКУ);

3) аліменти на користь одного з подружжя (ч. 1 ст. 79 СКУ) або на дитину (ч. 1 ст. 191 СКУ) присуджуються за рішенням суду від дня подання позовної заяви;

4) в певних випадках на відповідача (ч. 1 ст. 88 ЦПКУ) або на сторони у справі (ст. 89 ЦПКУ) покладаються обов’язки з відшкодування судових витрат.

Законом можуть встановлюватися й інші матеріально-правові наслідки відкриття провадження у цивільній справі.

ПИТАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ

1. Стадії відкриття провадження у справі.
2. Умов для пред’явлення позову.

3. Дотримання правил про підсудність та процесуальної форми позову.
4. Вимоги до змісту позовної заяви. Подання копій позовних заяв.
5. Зміст відкриття провадження.
6. Підстави для відмови у відкритті провадження у справі.
7. Застосування Конституції при відкритті провадження.
8. Передачу спору на розгляд третейського суду.
9. Ухвала про відкриття провадження у справі.
10. Наказне провадження. Заява про видачу судового наказу.
11. Окреме провадження. Заява про відкриття окремого провадження.
12. Зміст справ окремого провадження.
13. Підстави об'єднання позовів. Однорідні вимоги.
14. Підстави роз'єднання позовів.
15. Процесуальні наслідки звернення особи до суду з позовом (заявою).
16. Матеріально-правові наслідки звернення особи до суду з позовом (заявою).

ТЕМА 11. Судовий розгляд

ПЛАН

1. Стадія судового розгляду: поняття та значення.
2. Процесуальний порядок судового розгляду.
3. Зупинення та відновлення провадження у справі.
4. Закриття провадження у справі та залишення заяви без розгляду.
5. Фіксування судового процесу.

ПИТАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЮ ЗНАТЬ

1. Стадія судового розгляду: поняття та значення

Судовий розгляд — це центральне місце серед інших стадій цивільного процесу, оскільки у цій стадії реалізуються загальні для всього цивільного судочинства завдання та цілі, вирішення справи по суті. Це головна стадія цивільного процесу, що складається із сукупності процесуальних дій суду та інших учасників процесу і спрямована на розгляд і вирішення цивільної справи по суті судом першої інстанції. Пояснюється це наступним.

Судовий розгляд є тією стадією процесу, в якій найбільш повно виявляються усі принципи цивільного судочинства, а саме: • усність, • безпосередність, • гласність, незалежність суддів і підпорядкування їх тільки закону, рівність усіх учасників процесу перед законом, змагальність і диспозитивність тощо. Значення судового розгляду визначається змістом діяльності суду і виконуваних ним на цій стадії функцій. Саме в цій стадії процесу суд досліджує і оцінює докази, встановлює фактичні обставини справи, визначає права та обов'язки сторін і, як правило, ухвалює рішення іменем України.

У постанові Пленуму ВСУ «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді

справ у суді першої інстанції» від 12.06.09 № 2 зазначається, що при здійсненні правосуддя у цивільних справах суд 1-ї інстанції, неухильно дотримуючись норм права, повинен забезпечити їх (справ) справедливий, неупереджений та упродовж розумного, але не більш встановленого законом строку розгляд і вирішення з метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав-інтересів осіб.

Розглядаючи справу, суд не лише вирішує цивільний спір, а й виконує виховну функцію, демонструючи на конкретних прикладах справедливість і суспільну значущість законів. Точне і неухильне додержання і застосування норм матеріального та процесуального права при судовому розгляді є не лише гарантією правильного вирішення справи, а й спрямоване на виховання громадян у дусі чіткого виконання Конституції і законів України, поважання прав, честі і гідності інших людей.

Під час судового розгляду суд також активно здійснює попереджувальну функцію, спрямовуючи свою діяльність на зміцнення законності і правопорядку в Україні. Розглядаючи справи, суд відповідно до ст. 211 ЦПКУ має виявляти причини та умови, що сприяли вчиненню порушення закону, і постановляти щодо них окремі ухвали та направляти їх відповідним органам та особам, які повинні протягом місяця з дня одержання окремої ухвали повідомити суд, який її направив, про вжиті заходи.

2. Процесуальний порядок судового розгляду

Згідно із ст. 157 ЦПКУ суд розглядає справи протягом розумного строку, але не більше 2-х місяців з дня відкриття провадження у справі, а справи про поновлення на роботі, про стягнення аліментів — не більше 1-го місяця. Якщо в одному провадженні об'єднані вимоги, для

одних з яких законом установлений строк розгляду в один місяць, а для інших — у 2 місяці, справа підлягає розгляду і вирішенню в розумний строк, але не більше 2-х місяців з дня відкриття провадження у справі (п. 36 постанови ВСУ від 12.06.09 № 2). У виняткових випадках, за клопотанням сторони, з урахуванням особливостей розгляду справи, суд ухвалою може подовжити розгляд справи, але не більш як на 15 днів. Оскільки закон передбачає дослідження певних обставин при постановленій такої ухвали (виняткові випадки, особливості розгляду справи тощо), то зміст ухвали має відповідати вимогам ч. 1 ст. 210 ЦПКУ. Недотримання суддею вимоги щодо забезпечення справедливого та неупередженого розгляду справи протягом встановленого законом строку відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 106 Закону «Про судоустрій і статус суддів» є підставою для притягнення судді до дисциплінарної відповідальності.

Розгляд судом цивільної справи відбувається у судовому засіданні в призначені день і час у спеціально обладнаному для цього приміщенні суду - залі засідань. Про розгляд справи обов'язково повідомляються особи, які беруть участь у справі, однак особа має право заявити клопотання про розгляд справи за її відсутності. Справа розглядається, як правило, відкрито, в усній формі і при незмінному складі суду. У разі заміни одного із суддів під час судового розгляду справа розглядається спочатку. У судовому засіданні також можуть бути оголошені перерви, тривалість яких визначається відповідно до обставин розгляду справи, що їх спричинили.

Під час одноособового розгляду справи в суді першої інстанції головуючим є суддя, який розглядає справу. Він керує ходом судового засідання, забезпечує додержання послідовності і порядку вчинення процесуальних дій, здійснення учасниками цивільного процесу їх

процесуальних прав і виконання ними обов'язків, спрямовує судовий розгляд на забезпечення повного, всебічного та об'єктивного з'ясування обставин справи, усуваючи із судового розгляду все, що не має істотного значення для вирішення справи. У разі виникнення заперечень у будь-кого з осіб, які беруть участь у справі, а також свідків, експертів, спеціалістів, перекладачів щодо дій головуючого ці заперечення заносяться до журналу судового засідання і про їх прийняття чи відхилення суд постановляє ухвалу (ч. 3 ст. 160 ЦПКУ).

Особи, присутні в залі судового засідання, зобов'язані додержуватися в судовому засіданні встановленого порядку і беззаперечно підкоряться розпорядженням головуючого, утримуватися від будь-яких дій, що свідчать про явну неповагу до суду або встановлених у суді правил. Учасники процесу звертаються до суду словами «Ваша честь». Свої пояснення, показання, висновки, консультації тощо вони дають стоячи. Рішення суду особи, присутні в залі, заслуховують стоячи і також повинні вставати, коли входить і виходить суд. Відступ від цих вимог допускається лише з дозволу головуючого (ст. 162 ЦПКУ). Згідно з ч. 8 ст. 6 ЦПКУ учасники цивільного процесу та інші особи, присутні на відкритому судовому засіданні, мають право робити письмові записи, а також використовувати портативні аудіотехнічні пристрої без дозволу суду, додержуючись при цьому належного порядку. Проведення у залі судового засідання фото- і кінозйомки, відео-, звукозапису із застосуванням стаціонарної апаратури, а також транслявання судового засідання по радіо і телебаченню допускається на підставі ухвали суду за наявності згоди на це осіб, які беруть участь у справі. Ці дії повинні здійснюватися за ухвалою суду на визначених судом місцях у залі судового засідання і, з

урахуванням думок учасників процесу, можуть бути обмежені в часі.

Особи, які беруть участь у справі, передають документи та інші матеріали головуючому через судового розпорядника. Можливі скарги на дії чи бездіяльність судового розпорядника стосовно виконання покладених на нього обов'язків розглядаються головуючим, про що він постановляє ухвалу.

З метою забезпечення в судовому засіданні належного порядку головуючий має право вживати необхідних заходів. Зокрема, до учасників цивільного процесу та інших осіб, присутніх у судовому засіданні, за порушення порядку під час судового засідання або невиконання розпоряджень головуючого застосовується попередження, а у разі повторного вчинення зазначених дій видалення із залу судового засідання. Якщо такі дії повторно вчинено перекладачем, суд оголошує перерву і надає час для його заміни (ст. 92 ЦПКУ). До осіб, які проявляють неповагу до суду або протиправно перешкоджають здійсненню цивільного судочинства, судом можуть застосовуватися й інші заходи процесуального примусу, визначені ст. 91 ЦПКУ, а також наслідки, передбачені ст. 185-3 КпАП «Прояв неповаги до суду». Питання про притягнення особи до відповідальності за прояв неповаги до суду вирішується судом негайно після вчинення порушення, для чого у судовому засіданні з розгляду цивільної справи оголошується перерва.

Стадія судового розгляду складається з 4-х частин, кожна з яких має свої значення, зміст і призначена для вирішення певного кола питань. Це: • підготовча частина; • розгляд справи по суті; • судові дебати; • ухвалення та • оголошення рішення.

Підготовча частина. У цій частині судового розгляду суд з'ясовує можливість розгляду справи по суті в

конкретному судовому засіданні. Він звертає увагу на такі питання:

– чи можна розглядати справу при даному складі суду?

– чи можливо розглядати справу по суті за наявної присутності учасників процесу?

– чи можливо вирішити справу за наявних доказів?

Процесуальні дії з вирішення цих питань врегульовані статтями 163-172 ЦПКУ і проводяться у такому порядку.

Головуючий відкриває судові засідання у призначений для розгляду справи час і оголошує, яка справа розглядатиметься. Секретар судового засідання доповідає суду, хто з викликаних у справі осіб з'явився у судові засідання, чи вручено судові повістки та повідомлення тим, хто не з'явився, та повідомляє причини їх неявки, якщо вони відомі. Перевіряючи явку в судові засідання осіб, які беруть участь у справі, суд установлює, чи повідомлені ті, хто не з'явився, про час і місце судового засідання з дотриманням вимог закону, чи вручені особам, які беруть участь у справі, судові повістки у строк, визначений ч. 4 ст. 74 ЦПКУ. У разі неявки в судові засідання особи, яка бере участь у справі, належним чином і в установленому порядку повідомленої про дату судового засідання, питання про можливість судового розгляду вирішується з урахуванням вимог статей 169, 224 ЦПКУ.

Суд встановлює особи тих, хто з'явився, а також перевіряє повноваження представників. Встановлюючи особи учасників процесу, які з'явилися в судові засідання, суд, на підставі даних паспорта, службового посвідчення чи іншого документа, що посвідчує особу, з'ясовує її прізвище, ім'я та по батькові, дату народження, рід заняття і місце проживання. З'ясування інших відомостей чи обсягу повноважень у деяких учасників процесу (наприклад представника юридичної особи, свідка,

експерта, спеціаліста) здійснюється на підставі окремих норм процесуального законодавства з метою встановлення наявності/відсутності обставин, які виключають можливість участі в процесі, чи родинних та інших стосунків зі сторонами, що впливає на оцінку доказів (п. 21 постанови ВСУ від 12.06.09 № 2). Якщо у справі бере участь особа, яка не володіє державною мовою, суд повинен з'ясувати, чи з'явився у судове засідання перекладач, і роз'яснити йому права та обов'язки, встановлені ЦПКУ. Перекладач попереджається під розписку про кримінальну відповідальність за завідомо неправильний переклад і за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків. Головуючий приводить перекладача до присяги, текст якої підписується перекладачем і разом з розпискою приєднується до справи.

Свідки видаляються із зали судового засідання у відведені для цього приміщення. При цьому судовий розпорядник вживає заходів для того, щоб свідки, які допитані судом, не спілкувалися з тими, яких суд ще не допитав.

Головуючий оголошує склад суду, а також прізвища експерта, перекладача, спеціаліста, секретаря судового засідання і роз'яснює особам, які беруть участь у справі, право заявляти відводи. Підстави для відводу, порядок розгляду заяви про відвід та наслідки її задоволення визначаються гл. 3 розд. I ЦПКУ.

Якщо заява про відвід відхилена або відвід не заявлений, головуєчий роз'яснює сторонам та іншим особам, які беруть участь у справі, їх права та обов'язки, зокрема передбачені статтями 10, 11, 27 і 31 ЦПКУ, про що зазначається в журналі судового засідання, а також попереджає, що вони зобов'язані добросовісно

здійснювати свої процесуальні права і виконувати процесуальні обов'язки.

Після цього головуючий з'ясовує, чи є які-небудь заяви чи клопотання у осіб, які беруть участь у справі. Відповідні заяви і клопотання розглядаються судом лише після того, як буде заслухана думка решти присутніх у судовому засіданні осіб, які беруть участь у справі, про що постановляється ухвала. Клопотання, пов'язані з розглядом справи, суд вирішує негайно. Відкладення вирішення клопотань не допускається. Відмова в задоволенні клопотання не позбавляє осіб, які беруть участь у справі, права знову заявляти клопотання, але з інших підстав.

Вирішивши питання щодо заявлених клопотань, суд переходить до вирішення питання про можливість розгляду справи у зв'язку з неявкою у судове засідання сторін або будь-кого з інших осіб, які беруть участь у справі, а також свідка, експерта, спеціаліста, перекладача. Це питання вирішується судом із застосуванням правових наслідків, передбачених статтями 169-170 ЦПКУ.

У разі участі у судовому засіданні експерта і спеціаліста головуючий роз'яснює їхні права та обов'язки, встановлені ЦПКУ, попереджає експерта під розписку про кримінальну відповідальність за завідомо неправдивий висновок і за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків, а також приводить його до присяги. Дія присяги поширюється також на випадки, коли висновок складений до проголошення тексту присяги. Підписаний експертом текст присяги та розписка приєднуються до справи. При призначенні експертизи під час судового розгляду права, обов'язки експертів та їх відповідальність роз'яснюються головуючим відразу після залучення їх до участі в цивільному процесі. Експертам, які працюють у державних експертних установах,

роз'яснює їх права і обов'язки та приводить їх до присяги керівник експертної установи при призначенні на посаду та присвоєння кваліфікації судового експерта. Текст присяги та розписка про ознайомлення з правами і обов'язками експерта та про кримінальну відповідальність за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків, за завідомо неправдивий висновок приєднуються до особової справи. Засвідчені печаткою експертної установи копії цих документів подаються на вимогу суду (ч. 5 ст. 171 ЦПКУ).

Після завершення підготовчої частини суд переходить до розгляду справи по суті. Розгляд справи по суті розпочинається доповіддю головуючого про зміст заявлених вимог та про визнання сторонами певних обставин під час попереднього судового засідання (ч. 1 ст. 173 ЦПКУ). Доповідь судді на початку дослідження фактичних обставин справи дозволяє учасникам цивільного процесу і всім присутнім у залі судового засідання скласти загальне уявлення щодо змісту справи. Після доповіді про обставини справи головуючий запитує, чи підтримує позивач свої вимоги, чи визнає відповідач вимоги позивача та чи бажають сторони укласти мирову угоду або звернутися для вирішення спору до третейського суду. З'ясовуючи це, головуючому необхідно уточнити, в якому обсязі та з яких підстав підтримується позов або в якій частині визнається позов, а якщо сторони мають намір укласти мирову угоду, - то на яких конкретно умовах.

Заявлені відмова позивача від позову, визнання позову відповідачем, мирова угода сторін розглядаються судом у порядку, встановленому статтями 174, 175 ЦПКУ. Такі розпорядчі дії сторони можуть здійснити протягом усього часу судового розгляду, зробивши усну заяву. Якщо відмова позивача від позову, визнання позову відповідачем і мирова угода викладені в адресованих суду письмових

заявах, останні приєднуються до справи. Суд повинен роз'яснити сторонам наслідки відповідних процесуальних дій, перевірити, чи не обмежений представник сторони, який висловив намір вчинити ці дії, у повноваженнях на їх вчинення. Суд не приймає відмови від позову, визнання позову і не визнає мирової угоди сторін, якщо ці дії суперечать закону чи порушують чий-небудь права, свободи чи інтереси. При прийнятті відмови від позову, визнанні мирової угоди суд постановляє про це ухвалу, якою закриває провадження у справі. При визнанні відповідачем позову суд, за наявності для того законних підстав, ухвалює рішення про задоволення позову. При неприйнятті судом відмови від позову, визнання позову відповідачем чи невизнання мирової угоди сторін суд постановляє ухвалу і продовжує судовий розгляд.

У разі розгляду справи за відсутності відповідача головуєчий на початку розгляду справи по суті доповідає про позицію останнього щодо заявлених вимог, викладену в письмових поясненнях. Якщо відповідачем позов визнається частково, головуєчий з'ясовує, у якій саме частині позов визнається (ч. 2 ст. 173 ЦПКУ).

Після доповіді у справі суд переходить до заслуховування осіб, які беруть участь у справі (ст. 176 ЦПКУ). Спочатку суд заслуховує пояснення позивача та третьої особи, яка бере участь на його стороні, відповідача та третьої особи, яка бере участь на його стороні, а також інших осіб, які беруть участь у справі. У разі звернення до суду особи, якій законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб, вона дає пояснення першою. Якщо поряд із стороною, третьою особою у справі беруть участь їх представники, суд після пояснень сторони, третьої особи заслуховує пояснення їх представників, а за клопотанням сторони, третьої особи пояснення може давати тільки представник.

Якщо у справі заявлено кілька вимог, суд може зобов'язати сторони та інших осіб, які беруть участь у справі, дати окремо пояснення щодо кожної з них. У тому разі, коли сторони та інші особи, які беруть участь у справі, висловлюються нечітко або з їх слів не можна дійти висновку, визнають вони обставини чи заперечують проти них, суд може зажадати від цих осіб конкретної відповіді — «так» чи «ні». З метою повного з'ясування фактичних обставин сторони та інші особи, які беруть участь у справі, можуть ставити питання одна одній. Якщо у справі є письмові пояснення сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, головуєчий оголошує зміст цих пояснень.

Після заслуховування пояснень сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, суд встановлює порядок з'ясування обставин, на які сторони посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень, і порядок дослідження доказів, якими вони обґрунтовуються. Останній визначається судом залежно від змісту спірних правовідносин і в разі потреби може бути змінений (ч. 2 ст. 177 ЦПКУ).

Виходячи з принципу процесуальної рівноправності сторін і враховуючи обов'язок кожної сторони довести ті обставини, на які вона посилається, необхідно в судовому засіданні дослідити кожний доказ, наданий сторонами на підтвердження своїх вимог або заперечень, який відповідає вимогам належності та допустимості доказів (статті 58,59 ЦПКУ).

У більшості випадків дослідження доказів починається з допиту свідків (статті 180-184 ЦПКУ). Кожний свідок допитується окремо у відсутності інших свідків, які ще не дали показань. Кожний допитаний свідок залишається в залі судового засідання до закінчення розгляду справи, якщо суд не дозволить йому залишити

залу засідання до закінчення розгляду справи за згодою сторін.

Головуючий, встановивши особу свідка, роз'яснює його права, з'ясовує, чи не відмовляється свідок із встановлених законом підстав від давання показань, та під розписку попереджає свідка про кримінальну відповідальність за завідомо неправдиві показання і відмову від давання показань. Після цього свідка приводять до присяги, текст якої ним підписується і разом з розпискою приєднується до справи. За підстав, встановлених ст. 52 ЦПКУ, суд приймає відмову свідка від давання показань, про що постановляє ухвалу.

Допит свідка розпочинається з пропозиції суду розповісти все, що йому особисто відомо у цій справі, після чого свідку можуть ставити питання особи, які беруть участь у справі. Першою ставить питання особа, за заявою якої викликано свідка, а потім - усі інші особи, які беруть участь у справі. Головуючий має право за заявою осіб, які беруть участь у справі, знімати питання, поставлені свідку, якщо вони зачіпають честь чи гідність особи, є навідними або не стосуються предмета розгляду. Суд має право з'ясовувати суть відповідей свідка на питання осіб, які беруть участь у справі, а також ставити питання свідку після закінчення його допиту. Суд, сторони, інші особи, які беруть участь у справі, можуть ставити питання свідкам і при дослідженні інших доказів. Якщо показання свідка пов'язані з будь-якими обчисленнями та іншими даними, які важко зберегти в пам'яті, свідок, даючи показання, може користуватися письмовими записами. Ці записи подаються суду та особам, які беруть участь у справі, і можуть бути приєднані до справи за ухвалою суду.

Не можуть бути використані як показання свідків їх письмові пояснення, тому у відповідних випадках

(наприклад, якщо пояснення таких осіб мають значення для справи і допитати їх неможливо) вони приймаються судом як письмові докази.

За заявою свідка, заявою сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, або з ініціативи суду свідок може бути допитаний повторно в тому самому або наступному засіданні. Для з'ясування причин розходжень у показаннях свідків суд може допитати їх одночасно (ч. 12 ст. 180 ЦПКУ).

Допит неповнолітніх свідків має істотні особливості, які визначаються віковим рівнем, розумовим розвитком та психологічним станом неповнолітніх. Зокрема, свідкам, які не досягли шістнадцятирічного віку, головуєчий роз'яснює обов'язок дати правдиві показання, не попереджуючи про відповідальність за відмову від давання показань і за завідомо неправдиві показання, і не приводить до присяги. Допит малолітніх свідків і, за розсудом суду, — неповнолітніх проводиться у присутності батьків, усиновлювачів, опікунів, піклувальників, якщо вони не заінтересовані у справі, або представників органів опіки та піклування, а також служби у справах дітей. Зазначені особи можуть з дозволу суду поставити свідкові питання, а також висловлювати свою думку стосовно особи свідка, змісту його показань. У виняткових випадках, коли це необхідно для об'єктивного з'ясування обставин справи, на час допиту осіб, які не досягли вісімнадцятирічного віку, із зали судового засідання за ухвалою суду може бути видалена та чи інша особа, яка бере участь у справі. Після повернення цієї особи до зали судового засідання головуєчий повідомляє її про показання цього свідка і надає можливість поставити йому питання.

У разі відкладення розгляду справи показання свідків, зібрані за судовими дорученнями в порядку

забезпечення доказів під час допиту їх за місцем проживання, або показання, які вони надали у судовому засіданні, в якому було ухвалено скасоване рішення, мають бути оголошені і досліджені у судовому засіданні, в якому ухвалено рішення, якщо участь цих свідків у новому судовому засіданні є неможливою. Особи, які беруть участь у справі, мають право висловити своє ставлення до цих показань і дати щодо них свої пояснення (ст. 183 ЦПКУ).

У разі коли належно викликаний свідок без поважних причин не з'явився в судове засідання або не повідомив про причини неявки, до нього може бути застосований такий захід процесуального примусу, як привід свідка (ст. 94 ЦПКУ). Про привід свідка суд постановляє ухвалу, яка передається для виконання до органів внутрішніх справ з відшкодуванням у дохід держави витрат на його здійснення.

Також, за згодою, можуть бути допитані як свідки сторони, треті особи, їх представники, якщо вони заявляють, що факти, які мають значення для справи, їм відомі особисто (ст. 184 ЦПКУ).

Письмові докази досліджуються у судовому засіданні за правилами, встановленими статтями 185, 186 ЦПКУ. Письмові докази або протоколи їх огляду оголошуються в судовому засіданні та надаються для ознайомлення особам, які беруть участь у справі, а в необхідних випадках - також експертам, спеціалістам і свідкам. Після цього особи, які беруть участь у справі, можуть давати свої пояснення з приводу цих доказів або протоколу їх огляду, а також ставити питання свідкам, експертам, спеціалістам з приводу зазначених доказів.

З метою охорони особистих паперів, листів, записів телефонних розмов, телеграм та інших видів кореспонденції фізичних осіб їх зміст може бути

оголошений і досліджений у відкритому судовому засіданні тільки за згодою осіб, визначених ЦПКУ.

Якщо при дослідженні письмових доказів особою, яка бере участь у справі, буде подана заява про те, що доданий до справи або поданий іншою особою для ознайомлення документ викликає сумнів з приводу його достовірності або є фальшивим, особа, яка подала цей документ, може відповідно до ч. 2 ст. 185 ЦПКУ просити суд виключити його з числа доказів і розглядати справу на підставі інших доказів. Якщо цього не зроблено, особа, яка подала заяву, повинна, згідно із загальними правилами доказування (ст. 60 ЦПКУ), подати відповідні докази, що спростовують значення відомостей оспорюваного документа і можуть бути підставою неприйняття його до уваги при оцінці доказів. У разі необхідності, за клопотанням особи, яка зробила таку заяву, суд відповідно до ч. 4 ст. 10 ЦПКУ сприяє їй у збиранні цих доказів (призначає експертизу, витребує інформацію від особи, за іменем якої видано документ, оголошує перерву або відкладає розгляд справи, якщо це потрібно, тощо) (п. 28 постанови ВСУ від 12.06.09 № 2).

Далі суд переходить до дослідження речових доказів. Вони оглядаються судом, а також пред'являються для ознайомлення особам, які беруть участь у справі, котрі, в свою чергу, можуть звернути увагу суду на ті чи інші обставини, пов'язані з оглядом речових доказів. Відповідні заяви заносяться до журналу судового засідання. У разі необхідності речові докази можуть пред'являтися експертам, спеціалістам і свідкам. У такому випадку особи, які беруть участь у справі, можуть ставити їм питання з приводу речових доказів, які були оглянуті цими особами.

Якщо речові докази оглядалися у порядку судового доручення і забезпечення доказів (статті 132, 133 ЦПКУ), то протоколи їх огляду оголошуються в судовому

засіданні, а особи, які беруть участь у справі, можуть дати свої пояснення з приводу цих протоколів.

Речові докази можуть досліджуватися й іншим способом (ч. 1 ст. 187 ЦПКУ). Насамперед, йдеться про передбачене ст. 188 ЦПКУ відтворення звукозапису чи демонстрацію відеозапису, що мають приватний характер. Зокрема, при їх відтворенні або демонстрації, а також їх дослідженні застосовуються правила ЦПКУ щодо оголошення і дослідження змісту особистого листування і телеграфних повідомлень. Відтворення звукозапису і демонстрація відеозапису проводяться в судовому засіданні або в іншому спеціально підготовленому для цього приміщенні, з відображенням у журналі судового засідання особливостей оголошуваних матеріалів і зазначенням часу демонстрації, після чого суд заслуховує пояснення осіб, які беруть участь у справі, з приводу відтворюваного чи продемонстрованого. У зв'язку з надходженням заяви про їх фальшивість або з метою з'ясування відомостей, що є у матеріалах звуко- і відеозапису, суд може залучити спеціаліста або призначити експертизу.

Якщо у справі призначена експертиза, то після неї у судовому засіданні досліджується висновок експерта. Спочатку висновок оголошується, а потім для роз'яснення і доповнення висновку експерту можуть бути поставлені питання. Першою ставити питання експертові має право особа, за заявою якої призначено експертизу, та її представник, а потім — інші особи, які беруть участь у справі. У випадку, коли експертизу було призначено за клопотанням обох сторін, першим ставить питання експертові позивач та його представник (ч. 1 ст. 189 ЦПКУ). Суд має право в ході відповідей експерта на питання з'ясовувати їх суть і ставити експерту питання після закінчення його допиту особами, які беруть участь у

справі. Роз'яснення та доповнення до висновку експерта викладаються письмово, підписуються ним і приєднуються до справи.

При дослідженні доказів суд може скористатися усними консультаціями або письмовими роз'ясненнями (висновками) спеціалістів (ст. 190 ЦПКУ). Спеціалісту можуть бути поставлені питання по суті наданих усних консультацій чи письмових роз'яснень. Першою ставить питання особа, за клопотанням якої залучено спеціаліста, та її представник, а потім — інші особи, які беруть участь у справі. У разі залучення спеціаліста за клопотанням обох сторін або за ініціативою суду першим ставить питання спеціалістові позивач і (або) його представник. Суд має право з'ясувати суть відповідей спеціаліста на поставлені йому питання, а також ставити свої питання після закінчення опитування спеціаліста вказаними особами. Ці роз'яснення підписуються спеціалістом і приєднуються до справи.

Після з'ясування всіх обставин справи та перевірки їх доказами головуючий надає сторонам та іншим особам, які беруть участь у справі, можливість дати додаткові пояснення, які можуть доповнити матеріали справи. У зв'язку з їх поясненнями суд може ставити питання іншим учасникам цивільного процесу. Заслухавши додаткові пояснення і вирішивши заявлені при цьому клопотання осіб, які беруть участь у справі, суд постановляє ухвалу про закінчення з'ясування обставин справи та перевірки їх доказами і переходить до судових дебатів (ст. 192 ЦПКУ).

Судові дебати (ст. 193 ЦПКУ). Метою цієї частини є підведення підсумків дослідження доказів. Особи, які беруть участь у справі, виступають у судових дебатах з промовами в яких вони висловлюють свою думку про те, як повинна бути вирішена справа. У своїх промовах вони можуть посилатися лише на обставини і докази,

досліджені у судовому засіданні. У цій частині судового розгляду справи не можна пред'являти нові докази, подавати заяву про залишення позову без розгляду, збільшувати або зменшувати розмір позовних вимог. Якщо після початку судових дебатів до суду надійшла позовна заява від третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, вона повертається заявнику, про що суд постановляє ухвалу.

У судових дебатах спочатку надається слово позивачеві, за ним — його представникові, третій особі на його стороні, а за ними — відповідачеві, його представникові, третій особі на його стороні. За ними виступає третя особа, яка заявила самостійні позовні вимоги щодо предмета спору, та її представник. Якщо справу порушено за ініціативою органів і осіб, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб, то вони виступають у судових дебатах першими. За ними виступають особи, в інтересах яких відкрито провадження у справі. Суд не може обмежувати тривалість судових дебатів певним часом. Але головуючий може зупинити промовця, якщо він виходить за межі справи, яка розглядається судом, або повторюється. Промовці, з дозволу суду, можуть обмінюватися репліками. Право останньої репліки завжди належить відповідачеві та його представникові.

Якщо суд під час судових дебатів визнає необхідним з'ясувати нові обставини, які мають значення для справи, або дослідити нові докази, він постановляє ухвалу про повернення до з'ясування обставин у справі.

Після закінчення додаткового з'ясування обставин у справі та перевірки їх доказами судові дебати проводяться у загальному порядку (ст. 194 ЦПКУ).

Заключною, 4-ту частиною розгляду справи є ухвалення та оголошення рішення. Після судових дебатів

суд виходить до нарадчої кімнати (спеціально обладнаного для прийняття судових рішень приміщення) для ухвалення рішення, зазначивши орієнтовний час його проголошення.

Суд не ухвалює рішення і постановляє ухвалу про поновлення судового розгляду, якщо при ухваленні рішення виникає потреба з'ясувати будь-яку обставину шляхом повторного допиту свідків або вчинення іншої процесуальної дії. У такому разі розгляд справи проводиться виключно в межах з'ясування обставин, що потребують додаткової перевірки. Після закінчення поновленого розгляду справи суд, залежно від його результатів, відкриває судові дебати з приводу додатково досліджених обставин і виходить до нарадчої кімнати для ухвалення рішення. Якщо вчинення необхідних процесуальних дій у даному судовому засіданні виявилось неможливим, суд постановляє ухвалу про відкладення розгляду справи або оголошує перерву в її розгляді. Продовження розгляду справи після цього проводиться за загальними правилами.

Рішення ухвалюється з додержанням таємниці нарадчої кімнати. Під час ухвалення судового рішення ніхто не має права перебувати в нарадчій кімнаті, крім складу суду, який розглядає справу; під час перебування в нарадчій кімнаті суддя не має права розглядати інші судові справи; судді не мають права розголошувати хід обговорення та ухвалення рішення у нарадчій кімнаті. У силу принципу безперервності суд зобов'язаний ухвалити рішення негайно після закінчення судового розгляду справи і прилюдно, крім випадків, встановлених ЦПКУ.

3. Зупинення та відновлення провадження у справі

Зупинення провадження у справі — це тимчасове припинення судом вчинення процесуальних дій під час

судового розгляду із визначених у законі об'єктивних підстав, які перешкоджають подальшому розгляду справи і щодо яких неможливо передбачити їх усунення.

У деяких визначених законом випадках суд на невизначений строк тимчасово може припинити розгляд справи. Це пов'язано з об'єктивними обставинами, тобто такими, що не залежать від суду та учасників процесу. Крім того, ці обставини перешкоджають подальшому розгляду справи і неможливо встановити, коли вони перестануть існувати.

У чинному ЦПКУ (глава 6 розділу III) правила про зупинення і закриття провадження у справі, про залишення заяви без розгляду викладені не після, а перед нормами про рішення суду. В цьому, як вважається, є певний сенс, оскільки у судовому розгляді такі процесуальні дії можуть передувати вирішенню справи по суті.

Зупинення провадження у справі як процесуальна дія має загальні ознаки, які полягають у тому, що: а) підстави зупинення провадження, які є обов'язковими і необов'язковими (факультативними), точно визначені законом (статтями 201, 202 ЦПКУ); б) строки зупинення провадження залежать від тривалості дії обставин, що стали підставою зупинення; в) якщо провадження зупинене, вчиняти будь-які процесуальні дії до його поновлення не можна; г) ухвала про зупинення провадження може бути оскаржена (п. 13 ч. 1 ст. 293 ЦПКУ); г) до поновлення провадження у справі перебіг строків її розгляду зупиняється.

Залежно від обставин, що є підставами зупинення провадження у справі, його можна поділити на обов'язкове і необов'язкове (факультативне). Зокрема, законодавець встановлює обов'язок суду зупинити провадження у справі, коли взагалі неможливо продовжувати її розгляд до усунення певних підстав, оскільки в іншому разі не будуть

належним чином захищені права, свободи та інтереси осіб. Обов'язкове зупинення провадження у справі не залежить від ініціативи суду або осіб, які беруть участь у справі. Так, відповідно до ст. 201 ЦПКУ суд зобов'язаний зупинити провадження у справі у наступних випадках.

1. Смерть або оголошення особи, яка була стороною у справі, померлою, якщо спірні правовідносини допускають правонаступництво (п. 1 ч. 1 ст. 201 ЦПКУ). Факт смерті фізичної особи має підтверджуватися свідоцтвом про смерть, а оголошення її померлою — рішенням суду про оголошення фізичної особи померлою, що набрало законної сили.

Крім цього, обов'язковою умовою застосування судом зазначеної підстави для зупинення провадження у справі є можливість правонаступництва у таких правовідносинах. Наприклад, відповідно до ст. 1219 ЦКУ правовідносинами, в яких не допускається правонаступництво, є такі, що виникають у зв'язку з правами та обов'язками, що нерозривно пов'язані з особою, зокрема з: 1) особистими немайновими правами; 2) правом на участь у товариствах і правом членства в об'єднаннях громадян, якщо інше не встановлено законом або їх установчими документами; 3) правом на відшкодування шкоди, завданої каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я; 4) правом на аліменти, пенсію, допомогу або інші виплати, встановлені законом.

2. Злиття, приєднання, поділ, перетворення юридичної особи, яка була стороною у справі (п. 2 ч. 1 ст. 201 ЦПКУ). До цих підстав необхідно віднести й виділ юридичної особи. Так, відповідно до ст. 109 ЦКУ виділом є перехід за розподільчим балансом частини майна, прав та обов'язків юридичної особи до однієї або кількох створюваних нових юридичних осіб. До виділу

застосовуються за аналогією положення частин 1, 2 та 4 ст. 105 ЦКУ та норми його статей 106 і 107.

3. Перебування позивача або відповідача у складі Збройних Сил України або інших утворених відповідно до закону військових формувань, що переведені на воєнний стан (п. 3 ч. 1 ст. 201 ЦПКУ).

Відповідно до ст. 1 Закону від 06.04.00 «Про правовий режим воєнного стану» воєнний стан — це особливий правовий режим, що вводить в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози та забезпечення національної безпеки, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень.

При цьому цивільне процесуальне законодавство України не уточнює правового військового статусу, яким має бути наділена сторона цивільної справи, яка перебуває у складі ЗСУ або інших утворених відповідно до закону військових формувань, що переведені на воєнний стан. Тому це може бути військовослужбовець як строкової, так і контрактної служби.

4. Неможливість розгляду цієї справи до вирішення іншої справи, що розглядається в порядку конституційного, цивільного, господарського, кримінального чи адміністративного судочинства (п. 4 ч. 1 ст. 201 ЦПКУ). Законодавче закріплення цієї підстави зупинення провадження у справі має на меті, насамперед, полегшити доказову діяльність осіб, які беруть участь у справі, в силу так званих преюдиційних фактів.

Так, відповідно до частин 3, 4 ст. 61 ЦПКУ обставини, встановлені судовим рішенням у цивільній, господарській або адміністративній справі, що набрало законної сили, не доказуються при розгляді інших справ, у яких беруть участь ті самі особи або особа, щодо якої встановлено ці обставини. Вирок у кримінальній справі, що набрав законної сили, або постанова суду у справі про адміністративне правопорушення обов'язкові для суду, що розглядає справу про цивільно-правові наслідки дій особи, щодо якої винесено вирок або постанову суду, з питань, чи мали місце ці дії та чи вчинені вони цією особою.

Разом з тим підставою зупинення провадження у справі не може бути касаційне оскарження попередніх судових рішень у справі.

Крім того, підставою зупинення провадження у справі є необхідність розгляду справи в порядку конституційного судочинства. Відповідно до п. 2 постанови Пленуму ВСУ «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» у разі невизначеності в питанні про те, чи відповідає Конституції застосований закон або закон, який підлягає застосуванню в конкретній справі, суд за клопотанням учасників процесу або за власною ініціативою зупиняє розгляд справи і звертається з мотивованою ухвалою до ВСУ, який відповідно до ст. 150 Конституції може порушувати перед КСУ питання про відповідність Конституції законів та інших нормативно-правових актів.

Підставою для зупинення провадження за п. 4 ч. 1 ст. 201 ЦПКУ може бути також відкриття КСУ провадження за зверненням відповідно до ст. 43 Закону від 16.10.96 «Про Конституційний Суд України» про офіційне тлумачення положень Конституції чи закону, що мають застосовуватися при вирішенні справи, яка перебуває у провадженні суду.

5. Призначення або заміна законного представника у випадках, передбачених частинами 1-3 ст. 43 ЦПКУ. У разі відсутності у сторони чи третьої особи, визнаної недієздатною або обмеженою у цивільній дієздатності, законного представника, суд за поданням органу опіки та піклування ухвалою призначає опікуна або піклувальника і залучає їх до участі у справі як законних представників (ч. 1 ст. 43 ЦПКУ). При встановленні під час розгляду справи тієї обставини, що малолітня чи неповнолітня особа, позбавлена батьківського піклування, не має законного представника, суд своєю ухвалою встановлює над нею відповідну опіку чи піклування за поданням органу опіки та піклування та залучає їх до участі у справі як законних представників (ч. 2 ст. 43 ЦПКУ). Якщо законний представник не має права вести справу в суді з підстав, передбачених законом, суд за поданням органу опіки та піклування замінює законного представника (ч. 3 ст. 43 ЦПКУ).

Звільнення опікуна чи піклувальника, якщо їх призначив суд, здійснюється в порядку, встановленому ч. 2 ст. 241 ЦПКУ, якою встановлено, що суд за заявою органу опіки та піклування чи особи, призначеної піклувальником чи опікуном, у місячний строк звільняє її від повноважень піклувальника або опікуна і призначає за поданням органу опіки та піклування іншу особу, про що постановляє ухвалу. За заявою особи, над якою встановлено піклування, суд може звільнити піклувальника від його повноважень і призначити за поданням органу опіки та піклування іншого піклувальника, про що постановляє ухвалу.

За п. 5 ч. 1 ст. 201 ЦПКУ підставами для зупинення провадження у справі є факт відсутності у зазначених випадках законного представника сторони чи третьої

особи або відсутність у законного представника права вести справи у суді.

6. Звернення із судовим дорученням про надання правової допомоги до іноземного суду або іншого органу іноземної держави. Таке звернення може бути реалізоване, наприклад, на підставі Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах 1993 р.

21.07.01 для України набула чинності Конвенція про отримання за кордоном доказів у цивільних або комерційних справах 1970 р. Згідно з ч. 4 ст. 39 цієї Конвенції приєднання до неї України матиме силу лише у відносинах нашої держави з тими договірними сторонами Конвенції, які заявляють про свою згоду з приєднанням України.

Доручення судів України надсилаються до Міністерства юстиції України з метою передачі центральним органам договірних держав Конвенції.

7. Надання сторонам у справі про розірвання шлюбу строку для примирення. Зокрема, передбачене ч. 1 ст. 111 СКУ вжиття судом заходів щодо примирення подружжя застосовується у випадку відсутності згоди одного з них на розірвання шлюбу, особливо за наявності неповнолітніх дітей.

З питань, зазначених у ст. 201 ЦПКУ, суд постановляє належно мотивовану з цього приводу ухвалу у вигляді окремого процесуального документа.

До підстав необов'язкового (факультативного) зупинення провадження у справі належать обставини, за яких можливий подальший розгляд. Однак якщо його продовжити, це може вплинути на встановлення дійсних правовідносин учасників процесу. Таке зупинення провадження відбувається за заявою особи, яке бере

«участь у справі, або з власної ініціативи суду у випадках, встановлених ст. 202 ЦПКУ, а саме:

1) перебування сторони на строковій військовій службі або альтернативній (невійськовій) службі не за місцем проживання;

2) захворювання сторони, підтвердженого медичною довідкою, що виключає можливість явки до суду протягом тривалого часу;

3) перебування сторони у тривалому службовому відрядженні;

4) розшуку відповідача в разі неможливості розгляду справи за його відсутності;

5) призначення судом експертизи;

6) направлення судового доручення щодо збирання доказів у порядку, встановленому ст. 132 ЦПКУ.

Однак суд не зупиняє провадження за перших 3 факультативних підстав, якщо відсутня сторона веде справу через свого представника.

При цьому слід зазначити, що перелік підстав зупинення провадження у справі, встановлений законодавцем, є виключним. Так, провадження може бути зупинене лише у випадках розшуку відповідача у разі неможливості розгляду справи за його відсутності (п. 1 ч. 1 ст. 202 ЦПКУ).

З питань, зазначених у ст. 201 ЦПКУ, суд також постановляє належно мотивовану з цього приводу ухвалу у вигляді окремого процесуального документа.

Важливо, що закон визначає строки, на які зупиняється провадження (ст. 203 ЦПКУ). Зокрема, у випадках смерті або оголошення фізичної особи, яка була стороною у справі, померлою, якщо спірні правовідносини допускають правонаступництво; злиття, приєднання, поділу, перетворення юридичної особи, яка була стороною у справі; призначення законного представника сторони чи

третьої особи, визнаних недієздатними або обмеженими у цивільній дієздатності, а також у разі заміни законного представника цих осіб, коли він не має права вести справу в суді з підстав, встановлених законом, провадження у справі зупиняється до залучення у справі правонаступника чи законного представника.

Крім того, провадження у справах зупиняється, відповідно: 1) до припинення перебування сторони у складі ЗСУ або інших утворених відповідно до закону військових формувань, що переведені на воєнний стан, на строковій військовій службі або альтернативній (невійськовій) службі, службового відрядження; 2) на час хвороби сторони; 3) до розшуку відповідача; 4) на час проведення експертизи; 5) до надходження відповіді від суду на доручення щодо збирання доказів; 6) до набрання законної сили судовим рішенням, від якого залежить вирішення справи; 7) до надходження відповіді від іноземного суду або іншого компетентного органу іноземної держави на судове доручення про надання правової допомоги; 8) до закінчення строку для примирення, визначеного судом.

Враховуючи, що ст. 203 ЦПКУ пов'язує строки зупинення провадження у справі з обставинами, після усунення яких суд зобов'язаний відновити провадження у справі, суддя повинен періодично перевіряти, чи не усунені ці обставини, що викликали його зупинення. Суду також слід роз'яснити особам, які беруть участь у справі, їх процесуальний обов'язок інформувати суд про усунення обставин, що викликали його зупинення. Час, який минув з моменту зупинення провадження у справі і до його відновлення, не включається до строку розгляду справи (п. 34 постанови Пленуму ВСУ «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції»).

Після усунення обставин, що викликали зупинення провадження у справі, воно відновлюється ухвалою суду. Ініціювати відновлення провадження мають право особи, які беруть участь у справі (подавши відповідну заяву), та суд. З дня відновлення провадження перебіг процесуальних строків продовжується.

Відновивши провадження у справі, суд викликає сторони та інших осіб, які беруть участь у справі, і продовжує судовий розгляд за правилами глави 4 розділу III «Позовне провадження» ЦПКУ.

4. Закриття провадження у справі та залишення заяви без розгляду

Закриття провадження у справі — це закінчення діяльності суду з розгляду цивільної справи без ухвалення рішення із зазначених у законі підстав, яке виключає можливість повторного звернення до суду із таким самим позовом.

Провадження у справі закривається або в силу того, що процес виник за відсутності у особи, яка звернулася до суду, передумов права на пред'явлення позову, або з інших підстав, за яких справа не може бути вирішена по суті. При закритті провадження у справі виключається можливість повторного звернення до суду з тотожним позовом.

Перелік підстав закриття провадження у справі, передбачений у ст. 205 ЦПКУ, є вичерпним і розширеному тлумаченню не підлягає. Підстави закриття провадження у справі можна поділити на 3 групи.

1. Перша група — підстави, які свідчать про те, що у заінтересованої особи не було передумов права на звернення до суду і справа не повинна була прийматися до провадження судом:

– справа не підлягає розгляду у порядку цивільного судочинства;

– набрали законної сили рішення суду або ухвала суду про закриття провадження у справі в зв'язку з відмовою позивача від позову або з укладенням мирової угоди сторін, ухвалені або постановлені з приводу спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав;

– є рішення третейського суду, прийняте в межах його компетенції, з приводу спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав, за винятком випадків, коли суд відмовив у видачі виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду або повернув справу на новий розгляд до третейського суду, який ухвалив рішення, але розгляд справи у тому самому третейському суді виявився неможливим (пп. 1, 2, 5 ч. 1 ст. 205 ЦПКУ).

При цьому слід мати на увазі, що вимога про наявність рішення суду або ухвала суду, які набрали законної сили, про закриття провадження у справі в зв'язку з відмовою позивача від позову або укладенням мирової угоди сторін, ухвалені або постановлені з приводу спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав (п. 2 ч. 1 ст. 205 ЦПКУ), стосується лише сторін спору, а не третіх осіб без самостійних вимог.

2. До другої групи належать підстави, пов'язані з розпорядчими діями сторін, які перешкоджають продовженню процесу, зокрема позивач відмовився від позову і відмова прийнята судом; сторони уклали мирову угоду і вона визнана судом (пункти 3, 4 ч. 1 ст. 205 ЦПКУ).

3. Третя група — не підстави, які не залежать ні від суду, ні від сторін, наприклад, померла фізична особа, яка була однією із сторін у справі, якщо спірні правовідносини не допускають правонаступництва; ліквідовано юридичну особу, яка була однією із сторін у справі (пп. 6, 7 ч. 1 ст. 205 ЦПКУ).

Наявність ухвали про закриття провадження у зв'язку з прийняттям відмови позивача від позову не позбавляє відповідача в пій справі права на звернення до суду за вирішенням цього спору.

Провадження у справі закривається шляхом постановлення ухвали, яка може бути оскаржена (п. 14 ч. 1 ст. 293 ЦПКУ). Якщо провадження у справі закривається з підстав, визначених п. 1 ч. 1 ст. 205 ЦПКУ, суд повинен повідомити заявникові, до юрисдикції якого суду віднесено розгляд таких справ (частини 1 та 2 ст. 206 ЦПКУ).

Якщо провадження у справі закрито, сплачена сума судового збору повертається за ухвалою суду (п. 5 ч. 1 ст. 83 ЦПКУ). Сплачена сума коштів на оплату витрат на інформаційно-технічне забезпечення розгляду справи повертається за ухвалою суду у разі закриття провадження у справі з підстав, визначених ч. 1 ст. 205 ЦПКУ (п. 4 ч. 2 ст. 83 ЦПКУ).

Суд, закриваючи провадження у справі, повинен уважно підійти до питання встановлення наявності підстав для такої дії, оскільки її наслідком є заборона повторно звертатися до суду з цією ж вимогою. Інакше кажучи, суд, помилково постановивши ухвалу про закриття провадження, зменшує шанси особи на захист свого права, свободи чи інтересу.

Залишення заяви без розгляду, на відміну від закриття провадження у справі — це закінчення розгляду справи без ухвалення рішення суду із зазначених в законі підстав, яке не виключає можливості повторного звернення до суду із такою самою заявою.

Залишення заяви без розгляду пов'язане з обставинами, що виключають розгляд справи в суді до їх усунення. Тобто на відміну від попередньої форми закінчення провадження у справі, закон надає особі, заяву

якої залишено без розгляду, після усунення умов, що були підставою для залишення заяви без розгляду, право звернутися до суду повторно (ч. 2 ст. 207 ЦПКУ). Підстави залишення заяви без розгляду, перелічені в ст. 207 ЦПКУ, не є вичерпними. При цьому їх умовно можливо поділити на наступні групи.

Перша з груп охоплює підстави, що існують на момент відкриття провадження у справі і свідчать про недотримання позивачем або заявником установленого законом порядку пред'явлення позову чи подання заяви:

1) заяву подану особою, яка не має цивільної процесуальної дієздатності;

2) заяву від імені заінтересованої особи подано особою, яка не має повноважень на ведення справи;

3) спір між тими самими сторонами про той самий предмет і з тих самих підстав розглядається в іншому суді;

4) провадження у справі відкрито за заявою, поданою без додержання вимог, викладених у статтях 119 і 120 ЦПКУ, та не було сплачено судовий збір чи не було оплачено витрати на інформаційно-технічне забезпечення розгляду справи і позивач не усунув цих недоліків у встановлений судом строк (пункти 1, 2, 4, 8 ч. 1 ст. 207 ЦПКУ).

Другу групу становлять підстави, які можуть виникнути при провадженні у справі до судового розгляду та під час судового розгляду і свідчать про небажання брати участь у цьому судовому розгляді:

1) належним чином повідомлений позивач повторно не з'явився в судові засідання, якщо від нього не надійшла заява про розгляд справи за його відсутності;

2) позивач подав заяву про залишення позову без розгляду;

3) між сторонами укладено договір про передачу спору на вирішення до третейського суду, і від відповідача

надійшло до початку з'ясування обставин у справі та перевірки їх доказами заперечення проти вирішення спору в суді;

4) особа, в інтересах якої у встановлених законом випадках відкрито провадження у справі за заявою іншої особи, не підтримує заявлених вимог, і від неї надійшла відповідна заява;

5) позивач до початку розгляду справи залишив судові засідання і не подав до суду заяви про розгляд справи за його відсутності (пункти 3, 5, 6, 7, 9 ч. 1 ст. 207 ЦПКУ).

До третьої групи належать підстави, які свідчать про об'єктивну неможливість розгляду справи в цьому процесі в силу прямої заборони закону. Так, якщо під час розгляду справи у порядку окремого провадження виникає спір про право, який вирішується в порядку позовного провадження, суд залишає заяву без розгляду і роз'яснює заінтересованим особам, що вони мають право подати позов на загальних підставах (ч. 6 ст. 235 ЦПКУ).

Ухвала про залишення заяви без розгляду може бути оскаржена в апеляційному порядку (п. 15 ч. 1 ст. 293 ЦПКУ).

Якщо заяву залишено без розгляду, сплачена сума судового збору повертається за ухвалою суду (п. 4 ч. 1 ст. 83 ЦПКУ). У разі залишення заяви без розгляду з підстав, визначених пунктами 1, 2, 8 ч. 1 ст. 207 ЦПКУ, сплачена сума коштів на оплату витрат на інформаційно-технічне забезпечення розгляду справи повертається за ухвалою суду (п. 5 ч. 2 ст. 83 ЦПКУ).

5. Фіксування судового процесу

Фіксування судового процесу — це офіційна діяльність суду з послідовного відображення ходу судового розгляду, закріплення процесуальних дій,

вчинених учасниками судового процесу, яка відповідно до закону здійснюється за допомогою звукозаписувального технічного засобу, ведення журналу судового засідання та складення відповідних протоколів.

Відповідно до ст. 129 Конституції однією з основних засад судочинства є його повне фіксування технічними засобами. Цей конституційний припис знайшов своє відображення у ст. 197 ЦПКУ та Інструкції про порядок фіксування судового процесу технічними засобами (Наказ Державної судової адміністрації України від 21.07.05 № 84).

Фіксування судового процесу у широкому розумінні означає закріплення юридичних дій суду, інших учасників цивільного процесу у відповідних процесуально-документальних формах для забезпечення визначення процесуальних наслідків при розгляді справи. Безумовно, що зважаючи на це визначення, фіксація судового процесу означає обов'язковість виконання таких процесуальних дій.

Фіксування судового процесу, як вбачається із глави 6 розділу III «Позовне провадження» ЦПКУ, відбувається у 3 взаємопов'язаних формах: 1) за допомогою технічних засобів; 2) шляхом ведення журналу судового засідання; 3) складання протоколів про окремі процесуальні дії. При цьому хід судового засідання фіксується за допомогою перших 2 способів фіксації цивільного процесу, а всі дії, здійснювані поза судовим засіданням, фіксуються у відповідному протоколі.

Фіксування судового процесу технічними засобами — це технічний запис судового засідання за допомогою апаратно-програмних засобів і приладів, що полягає у створенні його звукового запису на відповідному носії (магнітному диску, диску для лазерних систем зчитування тощо).

Таке повне фіксування судового засідання за допомогою звукозаписувального технічного засобу здійснює секретар судового засідання або за розпорядженням головуючого — інший працівник апарату суду. Секретар допускається до звукозапису, створення примірників фонограм за наявності сертифікату про проходження курсу навчання за темою «Технічна фіксація судового процесу». У разі неявки в судове засідання всіх осіб, які беруть участь у справі, чи в разі якщо відповідно до положень ЦПКУ розгляд справи здійснюється судом за відсутності осіб, які беруть участь у справі, фіксування судового процесу за допомогою звукозаписувального технічного запису не здійснюється (ч. 2 ст. 197 ЦПКУ).

Технічне фіксування судового процесу починається з моменту відкриття судового засідання і завершується виконанням останньої процесуальної дії (проголошення судового рішення у справі).

Примірники фонограм записуються у вигляді архівної (передається архіваріусу) та робочої (зберігається разом із справою) копій на окремі компакт-диски. На ці диски записуються всі фонограми судових засідань у справі. Носій інформації, на який здійснювався технічний запис судового засідання (робоча копія), є додатком до журналу судового засідання і після закінчення судового засідання приєднується до матеріалів справи.

На вимогу особи, яке бере участь у справі, або за ініціативою суду здійснюється повне або часткове відтворення технічного запису судового засідання. Для ознайомлення учасників процесу повинна використовуватись лише робоча копія фонограми.

За клопотанням особи, яка бере участь у справі, може бути за плату здійснено повне або часткове роздрукування технічного запису судового засідання за розпорядженням головуючого. Розмір плати за роздрукування технічного

запису встановлений постановою КМУ від 15.02.06 № 151 «Про встановлення розмірів плати за роздрукування технічного запису судового засідання в адміністративних та цивільних справах і видачу дубліката виконавчого листа або судового наказу».

Одночасно з проведенням фіксування судового розгляду технічними засобами секретар судового засідання веде журнал такого засідання.

Журнал судового засідання — це основний процесуальний документ, в якому відображаються всі процесуальні дії учасників судового засідання.

Відповідно до ст. 198 ЦПКУ у ньому зазначаються: 1) рік, місяць, число і місце судового засідання; 2) найменування суду, який розглядає справу, прізвище та ініціали судді, секретаря судового засідання; 3) справа, що розглядається, імена (найменування) сторін та інших осіб, які беруть участь у справі; 4) порядковий номер вчинення процесуальної дії; 5) назва процесуальної дії; 6) час вчинення процесуальної дії; 7) інші відомості, визначені процесуальним законодавством.

Так, відповідно до ч. 2 ст. 147 ЦПКУ усне пояснення експерта заноситься до журналу судового засідання; відповідно до ч. 3 ст. 160 ЦПКУ у разі виникнення заперечень у кого-небудь з осіб, які беруть участь у справі, а також свідків, експертів, спеціалістів, перекладачів щодо дій голови, ці заперечення заносяться до журналу судового засідання. Відповідно до ст. 167 ЦПКУ голова роз'яснює сторонам і іншим особам, які беруть участь у справі, їх права і обов'язки, про що наголошується у журналі судового засідання. Відповідно до ч. 1 ст. 187 ЦПКУ особи, яким пред'явлені для ознайомлення речові докази, можуть звернути увагу суду на ті або інші обставини, пов'язані з оглядом, що заносяться до журналу судового засідання. Відповідно до ч. 2 ст. 188 ЦПКУ відтворення

звукозапису і демонстрація відеозапису проводяться в судовому засіданні або в іншому приміщенні, спеціально підготовленому для цього, з відображенням у журналі судового засідання особливостей оголошених матеріалів і зазначенням часу демонстрації.

Журнал судового засідання підписується секретарем судового засідання невідкладно після судового засідання і приєднується до справи.

Правильність і повнота проведення технічного запису та ведення журналу судового засідання забезпечується наданням особам, які беруть участь у справі, права ознайомлення з ними і подання до суду письмових зауважень щодо неповноти або неправильності їх запису протягом 3 днів з дня проголошення рішення у справі (ст. 199 ЦПКУ).

Подані протягом 3 днів з дня проголошення рішення у справі письмові зауваження щодо неповноти або неправильності технічного запису судового засідання, журналу судового засідання розглядаються одноособово головуючим після закінчення розгляду справи, без проведення судового засідання не пізніше 3 днів з дня їх подання. У разі їх задоволення (частково чи повністю) або відхилення постановляється відповідна ухвала.

У разі неможливості розгляду зауважень у встановленому порядку (зокрема, незадоволена судом заява про поновлення пропущеного строку на подання зауважень, закінчився строк повноважень судді) вони приєднуються до справи, а їх наявність, відповідно, враховується судом апеляційної або касаційної інстанцій (п. 35 постанови Пленуму ВСУ «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції»).

Під час вчинення окремої процесуальної дії поза судовим засіданням оформлюється протокол. При його складанні можуть використовуватися технічні засоби.

Протокол — це процесуальний документ, в якому відображається порядок вчинення окремої процесуальної дії поза судовим засіданням.

Зокрема, протоколом фіксується вчинення процесуальних дій щодо забезпечення доказів, наприклад, допит свідків, витребування та (або) огляд доказів, огляд в інших випадках речових та письмових доказів, які не можна доставити до суду, за їх місцезнаходженням тощо.

Отже, відповідно до ст. 200 ЦПКУ він повинен містити: 1) рік, місяць, число і місце вчинення процесуальної дії; 2) час початку вчинення процесуальної дії; 3) найменування суду, який розглядає справу, прізвище та ініціали судді, секретаря судового засідання; 4) справа, що розглядається, імена (найменування) сторін та інших осіб, які беруть участь у справі; 5) відомості про явку осіб, які беруть участь у справі, експертів, спеціалістів, перекладачів, свідків; 6) відомості про роз'яснення сторонам та іншим особам, які беруть участь у справі, їх процесуальних прав та обов'язків; 7) усі розпорядження головуєчого та постановлені ухвали; 8) заяви і клопотання сторін та інших осіб, які беруть участь у справі; 9) основний зміст пояснень сторін, третіх осіб, їх представників та інших осіб, які беруть участь у справі, а також показання свідків, усне роз'яснення експертами своїх висновків і відповідей на поставлені їм додаткові питання; консультацій та висновків спеціалістів; 10) докази, а в разі, якщо письмові докази не додаються до справи, — номер, дата та зміст письмових доказів, опис доказів; 11) час закінчення вчинення процесуальних дій; 12) інші відомості, визначені ЦПКУ.

Протокол про вчинення окремої процесуальної дії підписується всіма особами, які беруть в ній участь. Вони мають право робити зауваження з його приводу.

Протокол повинен бути оформлений не пізніше наступного дня після вчинення окремої процесуальної дії і приєднання до справи. До нього додаються усі складені або звірені під час цієї процесуальної дії плани, креслення, копії документів, а також зроблені фотознімки, відеозаписи тощо.

Протоколи оголошуються в судовому засіданні та надаються для ознайомлення особам, які беруть участь у справі, а в необхідних випадках також експертам, спеціалістам і свідкам. Особи, які беруть участь у справі, можуть давати щодо протоколів свої пояснення (ч. 1 ст. 185, ч. 2 ст. 187 ЦПКУ).

ПИТАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ

1. Судовий розгляд — центральне місце серед інших стадій цивільного процесу. Його складові частини.
2. Постанова Пленуму ВСУ «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції» від 12.06.09 № 2.
3. Попереджувальна функція суду під час судового розгляду.
4. Процесуальний строк розгляду цивільної справи. Продовження цього строку.
5. Місце розгляду судом цивільної справи. Склад суду.
6. Порядок у судовому засіданні. Звернення до суду. Присутність інших осіб.
7. Відкриття судового засідання. Явка учасників. Відвід суду та інші клопотання.
8. Підготовча частина та розгляд справи по суті.
9. Пояснення учасників.

10. Допит свідків.
11. Дослідження речових доказів. Експертиза, консультації експерта.
12. Судові дебати.
13. Оголошення рішення. Нарадча кімната.
14. Зупинення провадження у справі як процесуальна дія. Обставини та підстави.
15. Постанова Пленуму ВСУ «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя».
16. Підстави необов'язкового (факультативного) зупинення провадження у справі.
17. Закриття провадження у справі. Підстави та обставини.
18. Залишення заяви без розгляду.
19. Неможливість розгляду справи. Спір про право.
20. Фіксування судового процесу. Технічні засоби. Початок фіксування.
21. Роздрукування технічного запису судового засідання.
22. Журнал судового засідання.
23. Відтворення звукозапису і демонстрація відеозапису.
24. Зауваження щодо неповноти або неправильності технічного запису судового засідання.
25. Фіксування окремої процесуальної дії. Протокол.
12. Оформлення протоколу.

ТЕМА 12. **Судові рішення**

ПЛАН

1. Поняття та види судових рішень.
2. Рішення суду: зміст і вимоги до нього.
3. Негайне виконання рішення суду, забезпечення його виконання.
4. виправлення помилок у судовому рішенні. Додаткове рішення та роз'яснення рішення суду.
5. Законна сила судового рішення.
6. Ухвали суду першої інстанції.
7. Окремі ухвали суду.

ПИТАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ

1. Поняття та види судових рішень

Судове рішення — це висновок суду, акт судового права, в якому застосовуються норми матеріального та процесуального права при вирішенні судом цивільних справ.

В сучасній науці цивільного процесу питання суті судового рішення не залишається поза увагою. Аналізуючи сучасні наукові погляди на поняття судового рішення та його суть, можна побачити нові тенденції в розумінні цієї категорії. Зокрема, вважається, що рішення суду першої інстанції є не тільки одним з видів судових постанов, що виносяться при розгляді цивільних справ: ▪ соціальна, ▪ юридична та ▪ політична значущість їх виходить далеко за межі простої ліквідації спору між окремими суб'єктами.

На підтвердження цієї тези деякі дослідники (Є.В. Кудрявцева) зазначають, що процесуальний інститут судового рішення належить до числа головних опор доктрини поділу влади Монтеस्क'є. За допомогою рішень органів правосуддя, що уособлюють судову владу та діють

незалежно, нівелюють крайності законодавчої та виконавчої влад, створюючи необхідну суспільству рівновагу.

Такі та подібні твердження (В.Д. Бринцева, В.В. Долежана, Ю.М. Грошевого, А.О. Селіванова та інших) дають підстави підходити до аналізу судового рішення ширше, ніж до одного із процесуальних документів суду. Цим підтверджується (Д. Притика, С. Прилуцький, М. Штефан) наявність або відсутність між сторонами правовідносин, є в ньому і елементи наказу, воно є актом застосування норм матеріального і процесуального права тощо. Але зазначені риси наголошують лише на окремих властивостях рішення, які не дають повного уявлення про його суть. Суд, постановляючи рішення, тим самим реалізує судову владу, тому таке рішення і повинно розглядатися насамперед як акт реалізації судової влади.

Отже, підтримуючи ідею розвитку судового права як галузі національного права, можна констатувати, що «судове рішення», так само як і «судова влада» та «правосуддя», має розглядатися як сутність судового права. Безумовно, такий підхід дозволить розширити зміст теорії судового рішення.

Відповідно до положень ЦПКУ та з урахуванням критерію їх вагомості існують наступні види судових рішень: 1) рішення суду; 2) судові накази; 3) ухвали суду (судді). Загальною рисою, яка об'єднує усі види судових рішень, є те, що в них дійсно виявляється реалізація судової влади.

Рішенням суду розв'язується матеріально-правовий спір між сторонами, підтверджується наявність або відсутність певних фактів, тобто справа вирішується по суті. Від ухвали рішення суду відрізняється тим, що ним

захищаються порушені, невизнані або оспорювані права, свободи та інтереси, ухвала суті справи не стосується.

В свою чергу ухвалами суду вирішуються окремі процесуальні питання, а також завершується провадження у справі без ухвалення рішення. Перелік питань, що вирішуються судом шляхом постановлення ухвал, який встановлений ч. 2 ст. 208 ЦПКУ, не є вичерпним. Сюди належать також питання забезпечення доказів, забезпечення позову, передачі справи на розгляд іншому суду, роз'яснення рішення, виправлення описок і арифметичних помилок в судовому рішенні тощо.

Крім того, судовий наказ відповідно до ч. 1 ст. 95 ЦПКУ є особливою формою судового рішення про стягнення з боржника грошових коштів або витребування майна за заявою особи, якій належить право такої вимоги.

Не виключається можливість, як це підтверджують інші фахівці (С.В. Васильєв), поділити судові рішення за наступними критеріями;

1) за видом провадження в суді першої інстанції: а) рішення, які прийняті в порядку позовного провадження; б) рішення, які прийняті в порядку окремого провадження; в) рішення, які прийняті в наказному провадженні (судовий наказ);

2) рішення, які приймаються в порядку позовного провадження, в свою чергу можуть поділятися на види за тією самою ознакою, за якою поділяються позови (за процесуальною метою). Відповідно, суд ухвалює рішення а) про присудження; б) про визнання; в) перетворювальні (конститутивні);

3) залежно від виду інстанції суду рішення поділяються на: а) рішення суду першої інстанції; б) рішення апеляційної інстанції (ч. 2 ст. 314 ЦПКУ); рішення касаційної інстанції (ч. 2 ст. 344 ЦПКУ);

4) за суб'єктивним складом суду рішення поділяються на: а) рішення, які ухвалені суддею одноособово; б) рішення, які ухвалені в колегіальному складі;

5) за змістом рішення суду можуть бути основними та додатковими. Так, основним є рішення суду, що вирішує по суті вимоги, з приводу яких було відкрито провадження у справі. Додаткове рішення суду ухвалюється в разі нерозв'язання в основному рішенні окремих вимог, щодо яких розглядалася справа.

Законодавець також передбачає наявність заочного рішення, тобто такого, яке ухвалюється у разі, якщо немає відомостей про причину неявки відповідача, повідомленого належним чином, або причина його неявки визнається судом неповажною.

2. Рішення суду: зміст і вимоги до нього

Судове рішення як основний акт судової влади повинно відповідати вимогам процесуального закону та правилам діловодства, встановленим для офіційних документів. Завдяки Закону «Про доступ до судових рішень» кожен має можливість дати свою оцінку стилю викладення тексту судового рішення, культурі судочинства та, звичайно, культурі автора цього документа (судді), а зрештою — справедливості судової влади. Тому грамотне складання процесуальних судових документів має велике значення для підвищення культури судочинства і виховної ролі суду.

Норми глави 7 розділу III «Позовне провадження» ЦПКУ визначають ряд вимог до судового рішення, зокрема воно повинно ухвалюватися, оформлюватися і підписуватися у встановленому порядку (ст. 209), бути законним і обґрунтованим (ст. 213), мати свою структуру (статей 215-217) і проголошуватися публічно (ст. 218).

До того ж, ухвалюючи рішення, суди повинні неухильно дотримуватися вимог ст. 7 ЦПКУ щодо складання судових документів державною мовою, а також враховувати з цього приводу рішення КСУ від 14.12.99 № 10-рп/99 у справі про застосування української мови та від 22.04.08 № 8-рп/2008 у справі про мову судочинства.

Про такий же підхід наголошується в п. 10 постанови Пленуму ВСУ «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав» щодо того, що неприпустимо зазначати іноземною мовою прізвище та ім'я дитини після усиновлення в резолютивній частині рішення.

Порядок ухвалення, оформлення і підписання рішень суду (ст. 209 ЦПКУ) — це чітко врегульований цивільним процесуальним законодавством комплекс процесуальних дій, спрямованих на досягнення цієї мети, і послідовність їх здійснення.

Зокрема, суди ухвалюють рішення іменем України негайно після закінчення судового розгляду. Рішення суду ухвалюється, оформляється і підписується в нарадчій кімнаті суддею, а в разі колегіального розгляду — суддями, які розглядали справу.

Лише у виняткових випадках залежно від складності справи складання повного рішення може бути відкладене на строк не більше ніж 5 днів з дня закінчення розгляду справи, але вступну і резолютивну частини суд має проголосити в тому самому засіданні, в якому закінчився розгляд справи. Проголошені вступна і резолютивна частини рішення мають бути підписані всім складом суду і приєднані до справи (ст. 209 ЦПКУ). Воно може бути написаним від руки, виконаним машинописним способом чи набране на комп'ютері в одному примірнику.

Рішення суду повинно бути законним і обґрунтованим (ст. 213 ЦПКУ). Рішення суду є законним тоді, коли суд, виконавши всі вимоги цивільного судочинства відповідно до ст. 2 ЦПКУ, вирішив справу згідно з нормами матеріального права, що підлягають застосуванню до цих правовідносин на підставі ст. 8 ЦПКУ, а також правильно витлумачив ці норми. Якщо спірні правовідносини не врегульовані законом, суд застосовує закон, що регулює подібні за змістом відносини (аналогія закону), а за відсутності такого суд виходить із загальних засад законодавства (аналогія права).

Якщо є суперечності між нормами процесуального чи матеріального права, які підлягають застосуванню при розгляді та вирішенні справи, то рішення суду є законним, якщо судом застосовано відповідно до ч. 4 ст. 8 ЦПКУ норми, що мають вищу юридичну силу. У разі наявності суперечності між нормами законів (кодексів), що мають однакову юридичну силу, застосуванню підлягає той з них, який прийнято пізніше. При встановленні суперечностей між нормами права, які підлягають застосуванню при розгляді та вирішенні справи, суду також необхідно враховувати роз'яснення Пленуму ВСУ, що містяться в постанові «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя».

Обґрунтованим визнається рішення суду, ухвалене на основі повно і всебічно з'ясованих обставин, на які сторони посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень, підтверджених доказами, які були досліджені в судовому засіданні і які відповідають вимогам закону про їх належність та допустимість, або обставин, що не підлягають доказуванню, а також якщо рішення містить вичерпні висновки суду, що відповідають встановленим на підставі достовірних доказів обставинам, які мають значення для вирішення справи (п. 2 постанови Пленуму

ВСУ від 18.12.09 № 14 «Про судові рішення у цивільній справі»).

Зазначені вимоги до рішення суду — законність та обґрунтованість — є нероздільними, невідповідність рішення суду хоча б одній з них підриває його значення як правосудного.

Ухвалене у справі рішення суду має бути гранично повним, ясным, чітким, викладеним у послідовності, встановленій ст. 215 ЦПКУ, і обов'язково містити вступну, описову, мотивувальну та резолютивну частини.

Вступна частина рішення суду розпочинається найменуванням процесуального документа та вказівкою на те, що рішення постановляється іменем України Після цього у вступній частині відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 215 ЦПКУ послідовно зазначається: час та місце його ухвалення; найменування суду, що ухвалив рішення; прізвище й ініціали судді (суддів — при колегіальному розгляді) та секретаря судового засідання; імена (найменування) сторін та інших осіб, які брали участь у справі; предмет позовних вимог.

Стосовно останньої вимоги, у цій саме частині необхідно юридично точно сформулювати предмет вимоги як за основним, так і за зустрічним позовом, а також за позовними заявами третіх осіб, які заявляли самостійні вимоги щодо предмета спору.

У ній може зазначатися, в якому засіданні розглядалася справа (у відкритому чи закритому). Наприклад, норми ч. 1 ст. 289 ЦПКУ передбачають, що справа про розкриття банками інформації, яка містить банківську таємницю щодо юридичних та фізичних осіб, розглядається у закритому судовому засіданні.

Описова частина рішення суду повинна містити: зміст і підстави позовних вимог відповідно до позовної заяви; узагальнений виклад позиції відповідача; пояснення

осіб, які беруть участь у справі; інші докази, досліджені судом (п. 2 ч. 1 ст. 215 ЦПКУ).

У складних справах в описовій частині судового рішення можуть бути наведені посилання та розпорядчі дії сторін: про зміну позову, самостійні вимоги третіх осіб та їх обґрунтування, вимоги відповідача за зустрічним позовом та їх обґрунтування, пояснення позивача щодо цих вимог та його обґрунтування, а також рух справи в різних судових інстанціях, якщо вона розглядається не вперше.

Дослідженими слід вважати докази не лише за назвою, але й за одержаною через них інформацією про наявність чи відсутність обставин, що мають значення для справи.

При визначенні описової частини рішення не допускається ситуація, коли після пояснень осіб, які беруть участь у справі, йдеться про «інші докази», оскільки це не узгоджується зі статті 57, 184 ЦПКУ, за якими пояснення сторін, третіх осіб, їх представників вважаються доказами тільки у разі допиту цих осіб як свідків. Не можна вважати, що пояснення осіб, які беруть участь у справі, є «доказами», а решта — «іншими», а не просто доказами, передбаченими ст. 57 ЦПКУ.

Усі інші міркування суду щодо вирішення справи є мотивами рішення суду, які викладаються в наступній, — мотивувальній, — його частині.

У мотивувальній частині (п. 3 ч. 1 ст. 215 ЦПКУ) рішення зазначаються посилання на встановлені судом обставини і визначені відповідно до них правовідносини; мотиви, з яких суд вважає встановленою наявність або відсутність фактів, якими обґрунтовувалися вимоги чи заперечення, бере до уваги або відхиляє докази, застосовує зазначені в рішенні нормативно-правові акти; чи були порушені, не визнані або оспорені права, свободи чи

інтереси, за захистом яких особа звернулася до суду, а якщо були, то ким.

У мотивувальній частині кожного рішення суду мають бути наведені також посилання на закон та інші нормативно-правові акти матеріального права (назва, стаття, її частина, абзац, пункт, підпункт закону), у відповідних випадках — на норми Конституції, на підставі яких визначені права та обов'язки сторін у спірних правовідносинах, на статті 10, 11, 60, 212 та 214 ЦПКУ (статті 224-226 ЦПКУ — при ухваленні заочного рішення) й інші норми процесуального права, керуючись якими суд установив обставини справи, права та обов'язки сторін. У разі необхідності мають бути посилання на Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод та рішення Європейського суду з прав людини, які згідно із Законом від 23.02.06 «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» є джерелом права та підлягають застосуванню в цій справі.

У необхідних випадках суд зазначає про урахування:

а) рішення КСУ про офіційне тлумачення Конституції та законів України, які підлягають застосуванню в цій справі, та при вирішенні питання про відповідність Конституції нормативно-правових актів, перелічених у її ст. 150, якими сторони доводять свої вимоги чи заперечення;

б) постанов Пленуму ВСУ, прийнятих відповідно до ст. 125 Конституції і Закону «Про судоустрій і статус суддів», з питань застосування норм процесуального та матеріального права в цій справі (п. 12 постанови Пленуму ВСУ «Про судові рішення у цивільній справі»).

Водночас за змістом ч. 4 ст. 174 ЦПКУ у разі визнання відповідачем позову, яке не суперечить закону, не порушує права, свободи чи інтереси інших осіб, суд у

мотивувальній частині рішення суду може зазначити лише про визнання позову та прийняття його судом.

Таким чином, мотивувальна частина трудового рішення необхідна для того, щоб переконати осіб, які беруть участь у справі, та вищі судові інстанції, які можуть перевіряти справу в апеляційній та касаційній інстанціях, в законності та обґрунтованості прийнятого судом першої інстанції рішення.

Разом з тим суд не має права вирішувати питання про права та обов'язки осіб, не залучених до участі у справі, оскільки це є порушенням норм процесуального права, що тягне безумовне скасування рішення суду (п. 4 ч. 1 ст. 311 ЦПКУ).

Резолютивна частина рішення суду містить у собі висновки по суті розглянутих вимог, зокрема про задоволення позову або відмову в позові повністю чи частково, про розподіл судових витрат, а також роз'яснення щодо строку і порядку набрання рішення суду законної сили та його оскарження (п. 4 ч. 1 ст. 215 ЦПКУ).

Наприклад, у резолютивній частині рішення при вирішенні питання про визначення особі додаткового строку для прийняття спадщини суд повинен зазначити, відповідно, певний період часу з моменту набрання судовим рішенням законної сили, протягом якого спадкоємець може подати заяву про прийняття спадщини, а не конкретну календарну дату, до якої спадкоємець може подати заяву про прийняття спадщини. Додатковий строк, достатній для подання заяви про прийняття спадщини, не може перевищувати 6-місячного строку, встановленого ст. 1270 ЦК для прийняття спадщини (п. 24 постанови Пленуму ВСУ від 30.05.08 № 7 «Про судову практику у справах про спадкування»).

Закон не передбачає включення до резолютивної частини рішення суду висновків з процесуальних питань,

не пов'язаних з вирішенням справи по суті. Тому в цій частині неприпустимо вирішувати питання про виділення частини вимог у самостійне провадження або про закриття провадження в них, залишення заяви без розгляду тощо. Висновки з таких питань викладаються у формі ухвал (ч. 2 ст. 208 ЦПКУ), які постановляються у вигляді самостійного процесуального документа і можуть постановлятися одночасно з рішенням суду.

У резолютивній частині, крім викладеного, також визначається порядок і строк виконання рішення суду, забезпечення його виконання (ст. 217 ЦПКУ).

Положення ст. 222 ЦПКУ передбачають порядок видачі або направлення копії судового рішення особам, які брали участь у справі. Наприклад у рішенні Європейського суду з прав людини 2008 року у справі «Рякіб Бірюков проти Росії» стверджується, що право на отримання копії судового рішення мають не лише учасники процесу, а й інші особи.

3. Негайне виконання рішення суду, забезпечення його виконання

Виконання судових рішень — заключний етап у процесі реалізації захисту цивільних прав.

Згідно з ч. 5 ст. 124 Конституції судові рішення ухвалюються іменем України і є обов'язковими до виконання на всій території України. Зазначений конституційний припис знайшов своє відображення у ст. 14 ЦПКУ, яка додатково зазначає, що судові рішення, які набрали законної сили, обов'язкові для всіх органів державної влади і органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, посадових чи службових осіб та громадян і підлягають виконанню на всій території України, а у випадках, встановлених

міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана ВРУ, — і за її межами.

Виконуватися судові рішення можуть у різний спосіб, зокрема з урахуванням їх виду. В свою чергу судові рішення, залежно від виду позову, що розглядається в межах конкретної справи, поділяються на рішення про присудження, про визнання та перетворювальні рішення. Однак лише у випадку задоволення позову про присудження позивач має право вимагати примусового виконання судового рішення; рішення про визнання та перетворювальні рішення не є підставою для видачі виконавчого листа і не потребують примусової реалізації, але рішення за позовом про визнання може бути підставою для його виконання у формі реалізації. Отже, властивість здійснюваності судових рішень може діставати вияв у можливості їх виконання 2 способами: для рішень про присудження — це примусове виконання в межах виконавчого провадження, а для рішень про визнання та перетворювальних — це виконання у формі їх реалізації.

За загальним правилом загальнообов'язковості та реалізованості рішення суду підлягає виконанню з моменту набрання ним законної сили (статті 14, 223 ЦПКУ), що має місце в усіх випадках, за винятком негайного його виконання. Негайне виконання рішення суду до набрання ним законної сили є винятком із загального правила, а тому допускається лише у випадках, зазначених у законі. Стаття 367 ЦПКУ містить вичерпний перелік справ, у яких суд допускає негайне виконання судового рішення, який не підлягає розширеному тлумаченню:

- 1) стягнення аліментів — у межах суми платежу за 1 місяць;
- 2) присудження працівникові виплати заробітної плати, але не більше ніж за 1 місяць;

3) відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи, — у межах суми стягнення за 1 місяць;

4) поновлення на роботі незаконно звільненого або переведеного на іншу роботу працівника;

5) відібрання дитини і повернення її тому, з ким вона проживала;

6) розкриття банком інформації, яка містить банківську таємницю, щодо юридичних та фізичних осіб (пункти 1-6 ч. 1 ст. 367 ЦПКУ).

Виходячи з конкретних обставин справи, суд може допустити негайне виконання рішення в разі стягнення всієї суми боргу при присудженні платежів, визначених пунктами 1-3 ч. 1 ст. 367 ЦПКУ.

Виконання подібних рішень здійснюється за загальними правилами. Тобто приймаючи рішення про негайне виконання рішення, суд має одночасно виписати виконавчий лист і вручити його позивачу на його прохання або вчинити інші дії, передбачені Законом «Про виконавче провадження».

Рішення, що підлягають негайному виконанню і виконані, оскаржуються в апеляційному порядку на загальних підставах. У разі скасування такого рішення та закриття провадження у справі, залишення позову без розгляду, відмови в позові повністю або задоволення позовних вимог в меншому обсязі настає поворот виконання (ч. 1 ст. 380 ЦПКУ).

У разі скасування у зв'язку з нововиявленими обставинами рішень у справах щодо відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи, поворот виконання допускається, якщо скасоване рішення ґрунтувалося на повідомлених позивачем неправдивих відомостях або поданих ним підроблених документах.

У справах про стягнення аліментів, а також у справах про стягнення заробітної плати чи інших виплат, що впливають з трудових правовідносин, поворот виконання не допускається незалежно від того, у якому порядку ухвалено рішення, за винятком випадків, коли рішення було обґрунтоване на підроблених документах або на завідомо неправдивих відомостях позивача (ст. 382 ЦПКУ).

Забезпечення виконання рішення суду передбачено положеннями ст. 217 ЦПКУ — суд, який ухвалив рішення, може вжити заходів для забезпечення його виконання, про що зазначає в рішенні. Проте ЦПКУ не встановив правил застосування цієї норми.

Відповідно до ст. 217 ЦПКУ суд, який ухвалив рішення, не звернуто до негайного виконання, за клопотанням осіб, які беруть участь у справі, може забезпечити його виконання, про що зазначає у резолютивній частині рішення, за правилами забезпечення позову, встановленими статтями 151-153 ЦПКУ. Проте таке забезпечення виконання рішення суду підлягає застосуванню лише після набрання ним законної сили (п. 17 постанови Пленуму ВСУ «Про судові рішення у цивільній справі»).

4. Виправлення опісок та арифметичних помилок у судовому рішенні. Додаткове рішення. Роз'яснення рішення суду

Після проголошення рішення суду, що ухвалив його, не може, як правило, сам скасувати або змінити власне рішення. Тому, за загальним правилом, допущені недоліки судового рішення виправляються вищестоящим судом. Проте суд має ряд повноважень, передбачених статтями 219-221 ЦПКУ, з усунення недоліків ухвалених ним рішень. Такими повноваженнями є виправлення опісок та

арифметичних помилок в судовому рішенні, ухвалення додаткового рішення або роз'яснення рішення суду.

Виправлення описок та арифметичних помилок у судовому рішенні передбачене ст. 219 ЦПКУ. Під описками розуміють, як правило, випадкове перекручення слів, зокрема прізвищ, імен, по батькові, назв юридичних осіб тощо. Однак не належать до описок граматичні помилки, які не спотворюють тексту рішення суду та не призводять до його неправильного сприйняття (неправильне проставляння розділових знаків, неправильне написання відмінкових закінчень, вживання русизмів тощо). Арифметичними є помилки, які мали місце при обчисленнях, арифметичних діях, що здійснювалися судом.

Вирішуючи питання про виправлення описок чи арифметичних помилок, допущених у судовому рішенні (рішенні або ухвалі), суд не має права змінювати зміст судового рішення, він лише усуває такі неточності, які впливають на можливість реалізації судового рішення чи його правосудність. Проте якщо неправильне визначення стягнутої суми було наслідком, наприклад, застосування закону, який не підлягав застосуванню, підстав для виправлення арифметичних помилок немає (п. 19 постанови Пленуму ВСУ «Про судові рішення у цивільній справі»).

Після виправлення описок чи арифметичних помилок текст рішення суду змінювати не можна, проте у виконавчому листі наводяться формулювання резолютивної частини рішення суду в тій редакції, яку воно отримало у зв'язку з постановленням відповідної ухвали.

Питання про виправлення зазначених недоліків судового рішення розглядається судом у судовому засіданні як з ініціативи самого суду, так і за заявами осіб,

які беруть участь у справі. Особи, які беруть участь у справі, в будь-якому випадку повідомляються про час і місце засідання, однак їх неявка не перешкоджає розгляду питання про внесення виправлень.

Розглянувши питання про внесення виправлень, суд постановляє ухвалу, на яку може бути подана апеляційна скарга (п. 10 ч. 1 ст. 293 ЦПКУ).

Закон не містить будь-яких обмежень щодо строків для вчинення дій з виправлення помилок в ухваленому рішенні. Однак треба виходити з того, що питання про внесення виправлень може бути заявлене в межах строків для пред'явлення рішення до виконання.

Внесення виправлень у рішення, які не підлягають виконанню в примусовому порядку, не обмежуються будь-яким строком.

Додаткове судове рішення — це спосіб виправлення такого недоліку судового рішення, як його невизначеність і неповнота. За загальним правилом судове рішення повинно бути повним — містити відповіді на всі заявлені вимоги, а також розв'язувати всі інші, в тому числі процесуальні питання. Неповнота чи невизначеність висновків суду щодо заявлених у справі вимог, а також окремих процесуальних питань є правовою підставою для ухвалення додаткового судового рішення.

Закон (ч. 1 ст. 220 ЦПКУ) чітко регламентує, в яких випадках може бути прийняте додаткове рішення — якщо: 1) стосовно будь-якої вимоги, з приводу якої сторони подавали докази і давали пояснення, не ухвалено рішення; 2) суд, вирішивши питання про право, не зазначив точної суми грошових коштів, які підлягають стягненню, майно, яке підлягає передачі, або які дії треба виконати; 3) суд не допустив негайного виконання рішення у випадках, встановлених ст. 367 ЦПКУ; 4) судом не вирішено питання про судові витрати.

Водночас додаткове рішення суду не може змінити суті основного рішення або містити в собі висновки про права та обов'язки осіб, які не брали участі у справі, чи вирішувати вимоги, не досліджені в судовому засіданні.

Заяву про ухвалення додаткового рішення може бути подано до закінчення строку на виконання рішення (ч. 2 ст. 220 ЦПКУ), тобто протягом 3 років.

Суд ухвалює додаткове рішення після розгляду питання в судовому засіданні з повідомленням сторін. Їх присутність не є обов'язковою (ч. 3 ст. 220 ЦПКУ). Якщо на рішення суду подано апеляційну скаргу і разом із цим порушено питання про ухвалення додаткового рішення, суд повинен спочатку ухвалити додаткове рішення, а потім надсилати справу для перегляду до суду вищої інстанції.

На додаткове рішення може бути подана апеляційна скарга (ч. 4 ст. 220 ЦПКУ). Строк на оскарження обчислюється з моменту прийняття такого рішення.

Якщо суд дійде висновку про відсутність підстав для ухвалення додаткового рішення, він постановляє ухвалу про відмову в ухваленні такого рішення (ч. 5 ст. 220 ЦПКУ).

Роз'яснення судового рішення — це уточнення і більш ясний виклад дійсного його змісту. У деяких випадках текст рішення виявляється викладеним неясно або суперечливо, тому його виконати важко або неможливо. Виправлення таких недоліків здійснюється судом шляхом роз'яснення рішення. Роз'яснити рішення може суд, який його ухвалив.

Розгляд заяви про роз'яснення рішення і роз'яснення рішення судом допускається, якщо воно ще не виконане або не закінчився строк, протягом якого рішення може бути пред'явлене до примусового виконання (ч. 2 ст. 221 ЦПКУ). Часткове виконання рішення не є перепорою для

його роз'яснення у невиконаній частині. Якщо рішення виконане повністю, воно не роз'яснюється.

Закінчення строку пред'явлення виконавчих документів до виконання погашає право осіб, які беруть участь у справі, на роз'яснення рішення, якщо суд поновив цей строк (ст. 23 Закону «Про виконавче провадження»).

Питання про роз'яснення рішення суду розглядається протягом 10 днів. Неявка осіб, які брали участь у справі, і (або) державного виконавця не перешкоджає розгляду питання про роз'яснення рішення суду (ч. 3 ст. 221 ЦПКУ).

По завершенні розгляду такої заяви суд постановляє ухвалу. Зокрема, при роз'ясненні свого рішення суд в ухвалі з цього приводу викладає більш повно і ясно ті частини рішення, розуміння яких викликає труднощі, не вносячи змін у суть рішення (ч. 1 ст. 221 ЦПКУ) і не торкаючись питань, які не були предметом судового розгляду. Ухвала, в якій роз'яснюється рішення суду, надсилається особам, які брали участь у справі, а також державному виконавцю, якщо рішення суду роз'яснено за його заявою. Якщо фактично поставлено питання про зміну рішення або внесення в нього нових даних, суд своєю ухвалою відмовляє у роз'ясненні рішення.

На ухвалу суду про роз'яснення рішення може бути подана апеляційна скарга (п. 12 ч. 1 ст. 293 ЦПКУ).

Апеляційний суд, як і суд першої інстанції, має право ухвалити додаткове рішення за заявою особи, яка бере участь у справі, або з власної ініціативи в разі, якщо він скасував рішення першої інстанції та ухвалив нове рішення чи змінив його за наявності підстав, передбачених ст. 220 ЦПКУ. Відповідно до ст. 219 ЦПКУ апеляційний суд може виправити допущені у своєму рішенні описки чи арифметичні помилки, не змінюючи змісту рішення. Апеляційний суд відповідно до ст. 221 ЦПКУ може роз'яснити своє рішення (п. 21 постанови Пленуму ВСУ

від 24.10.08 № 12 «Про судову практику розгляду цивільних справ в апеляційному порядку».

5. Законна сила судового рішення

Законна сила судового рішення — сукупність його правових наслідків, які полягають у незмінності, виключності, преюдиційності, виконуваності та загальнообов'язковості.

В цивільній процесуальній літературі поняття «законна сила судового рішення» визначається по-різному. Одні автори (Д.І. Полумордвінов, А.А. Мельников) вважають, що законною силою судового рішення є його «правова дія» або «безпосередній вияв дії норми права». Інші (Н.І. Масленнікова, Ю.К. Осіпов) під законною силою судового рішення розуміють його «стабільність і забезпеченість законом його обов'язкової дії». Деякі вчені (М.А. Гурвич, В.В. Комаров, В.І. Тертишников, Є.Г. Пушкар) вважають, що рішення, яке набрало законної сили, характеризується «незмінністю» та «виключністю».

Законна сила судового рішення, незважаючи на різні наукові погляди, є органічним поєднанням його рис, що зумовлюють його стабільність і здатність до здійснення. Істотним є те, що рішення суду першої інстанції набирає законної сили після:

1) закінчення строку для подання апеляційної скарги, якщо апеляційну скаргу не було подано (ч. 1 ст. 223 ЦПКУ);

2) закінчення строків на апеляційне оскарження у разі, коли апеляційний суд за заявою особи, яка подала апеляційну скаргу, не знайде підстав для поновлення строку, про що постановляється ухвала (ч. 3 ст. 294 ЦПКУ);

3) розгляду справи апеляційним судом у разі подання апеляційної скарги, якщо рішення суду не було скасоване (ч. 1 ст. 223 ЦПКУ).

Законна сила судового рішення апеляційного суду — це юридична властивість, що характеризує дію рішення або ухвали суду апеляційної інстанції в часі, просторі та за колом осіб.

Рішення або ухвала суду апеляційної інстанції набирають законної сили з моменту їх проголошення (ст. 319 ЦПКУ). При цьому правовими наслідками набрання законної сили судовим рішенням апеляційної інстанції є: 1) скасування судового рішення першої інстанції, зміна або набрання ним законної сили — залежно від результатів розгляду апеляційної скарги; 2) початок перебігу 20-денного строку на касаційне оскарження рішення або ухвали апеляційного суду (ч. 1 ст. 325 ЦПКУ); 3) неможливість скасування судового рішення суду апеляційної інстанції судом, який його ухвалив, за винятками, встановленими нормами статті 336, 338-341, 360-3, 361 ЦПКУ; 4) неможливість повторного вирішення спірного правовідношення в апеляційному порядку, крім випадків, встановлених у ст. 318 ЦПКУ; 5) необхідність чіткого, повного і безумовного виконання рішення або ухвали апеляційного суду всіма суб'єктами спірного правовідношення, а також іншими особами, питання про права і обов'язки яких були вирішені під час апеляційного розгляду справи.

Законна сила судового рішення касаційного суду — це їх юридична властивість, що характеризує дію рішення або ухвали суду касаційної інстанції в часі, просторі та за колом осіб.

Рішення або ухвала суду касаційної інстанції набирають законної сили з моменту їх проголошення. Одночасно з цим скасовані рішення та ухвали суду першої

або апеляційної інстанцій втрачають законну силу (ст. 349 ЦПКУ). Водночас правовими наслідками набрання законної сили судовим рішенням касаційної інстанції є: 1) скасування судового рішення суду першої або апеляційної інстанцій, зміна чи залишення їх без змін — залежно від результатів розгляду касаційної скарги; 2) необхідність чіткого, повного і безумовного виконання судового рішення касаційної інстанції всіма суб'єктами спірного правовідношення, а також іншими особами, питання про права і обов'язки яких були вирішені під час касаційного розгляду справи; 3) неможливість повторного вирішення спірного правовідношення у касаційному порядку, крім винятків, встановлених у ст. 348 ЦПКУ; 4) неможливість скасування судового рішення касаційної інстанції за винятками, встановленими положеннями статті 355, 360-4, 361 ЦПКУ.

Законна сила судового рішення ВСУ — це юридична властивість, що характеризує дію рішення або ухвали суду касаційної інстанції в часі, просторі та за колом осіб.

Рішення або постанова ВСУ набирають законної сили з моменту їх проголошення. Одночасно з цим скасовані рішення та ухвали суду першої, апеляційної або касаційної інстанцій втрачають законну силу.

Рішення ВСУ за наслідками розгляду заяви про перегляд судового рішення з мотивів неоднакового застосування судом (судами) касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права у подібних правовідносинах є обов'язковими для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить зазначену норму права, та для всіх судів України. Суди зобов'язані приводити свою судову практику у відповідність із рішенням ВСУ (ст. 360-7 ЦПКУ).

Щодо загальних складових законності судового рішення (незмінність, виключність, преюдиційність, виконуваність та загальнообов'язковість), слід зазначити, що незмінність — це неможливість апеляційного оскарження рішення, яке набрало законної сили. Отже, після набрання рішенням законної сили у сторін та інших осіб, які брали участь у справі, немає права апеляційною оскарження. Для суду це означає неможливість прийняття апеляційних скарг і апеляційного розгляду справи.

Виключність — це неможливість після набрання рішенням законної сили для сторін, третіх осіб та їх правонаступників заявляти, а для суду — приймати та розглядати вимоги, тотожні вимогам, вирішеним в ухваленому судом рішенні.

Правило виключності та преюдиційності у вигляді загальної норми сформульовано у ч. 2 ст. 223 ЦПКУ: після набрання рішенням суду законної сили сторони та треті особи із самостійними вимогами, а також їх правонаступники не можуть знову заявляти в суді ту саму позовну вимогу з тих самих підстав. Значення виключності полягає в тому, що вона позбавляє можливості сперечатися щодо одного й того самого предмета, з одних і тих самих питань, забезпечуючи стабільність рішення і можливість його виконання.

Преюдиційність становить собою неможливість для сторін і третіх осіб та їх правонаступників оскаржувати, а для суду — неможливість досліджувати в іншому процесі встановлені судом факти і правовідносини, що відображені в ухваленому судом рішенні, яке набрало законної сили.

Преюдиційна дія рішення можлива щодо рішення в іншій цивільній, господарській, адміністративній справі та вироку в кримінальній справі. Обставини, встановлені судовим рішенням у цивільній, господарській чи адміністративній справі, що набрало законної сили, не

доводяться при розгляді інших справ, у яких беруть участь ті самі особи або особа, щодо якої встановлено ці обставини (ч. 3 ст. 61 ЦПКУ).

Вирок у кримінальній справі, що набрав законної сили, або постанова суду у справі про адміністративне правопорушення обов'язкові для суду, що розглядає справу про цивільно-правові наслідки дій особи, щодо якої винесено вирок або постанову суду, з питань, чи мали місце ці дії та чи вчинені вони цією особою (ч. 4 ст. 61 ЦПКУ).

Виконуваність — це можливість примусового виконання судового рішення поза волею зобов'язаної особи. Рішення може бути виконано з моменту набрання ним законної сили, крім випадків негайного виконання (частини 1, 2 ст. 367 ЦПКУ).

Виконуваність судового рішення забезпечується також загальнообов'язковістю цього рішення. Обов'язковість рішень суду Основний закон нашої держави відносить до основних засад судочинства (ч. 3 ст. 129 Конституції). Конкретизація зазначеної засади судочинства викладена у ст. 14 ЦПКУ, де зазначено, що судові рішення, що набрали законної сили, обов'язкові для всіх органів державної влади і органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, посадових осіб та громадян і підлягають виконанню на всій території України, а у випадках, встановлених міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана ВРУ, — і за її межами.

До того ж, законодавець установив, що невиконання судового рішення є підставою для відповідальності, встановленої законом (ч. 2 ст. 14 ЦПКУ). З урахуванням цього, за невиконання судового рішення може наставати не тільки цивільно-правова, а й кримінальна, адміністративна чи дисциплінарна відповідальність.

Зокрема, цивільно-правова відповідальність передбачена нормами статті 22-23, 1166-1167 ЦКУ, а також статті 86-87 Закону «Про виконавче провадження». Водночас до кримінальної відповідальності може бути притягнута службова особа, яка умисно не виконала рішення, ухвали суду, що набрали законної сили, або перешкождала їх виконанню (ст. 382 ККУ).

При цьому обов'язковість судового рішення не позбавляє осіб, які не брали участі в справі, можливості звернутися до суду, якщо ухваленим судовим рішенням порушуються їхні права, свободи чи інтереси (ч. 3 ст. 14 ЦПКУ).

6. Ухвали суду першої інстанції

Ухвали суду першої інстанції — це акти, якими справа по суті не вирішується, але якими оформляються процесуальні правомочності суду в ході розгляду цивільної справи.

Ухвали суду першої інстанції мають на меті забезпечити своєчасне і правильне вирішення цивільних справ. При розгляді і вирішенні цивільної справи судом постановляється значна кількість ухвал. Незважаючи на це, питання, з яких постановляються ухвали, можна згрупувати залежно від їх юридичної спрямованості.

Так, до ухвал, пов'язаних із рухом справи в суді першої інстанції, належать ухвали, що стосуються відкриття провадження у справі та провадження у справі до судового розгляду.

Це, зокрема, ухвали про залишення позовної заяви без руху або повернення заяви (ст. 121 ЦПКУ); об'єднання і роз'єднання позовів (ст. 126 ЦПКУ); ухвали про судові доручення щодо збирання доказів (ч. 2 ст. 132 ЦПКУ); ухвали про призначення експертизи (ч. 1 ст. 144 ЦПКУ); ухвали про призначення справи до розгляду (ст. 156

ЦПКУ); ухвали про прийняття чи відхилення заперечень осіб, які беруть участь у справі, свідків, експертів, спеціалістів, перекладачів, щодо дій головуючого в судовому засіданні (ч. 3 ст. 160 ЦПКУ).

Клопотання і заяви осіб, які беруть участь у справі, здебільшого стосуються їх процесуальних прав. Так, особи, які беруть участь у справі, можуть заявляти клопотання про відвід судді (суддів) (ст. 24 ЦПКУ); позивач — клопотання про заміну неналежного відповідача (ст. 33 ЦПКУ); особи, які беруть участь у справі, — клопотання про залучення до участі в справі третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору (ч. 2 ст. 35 ЦПКУ); заявляти клопотання про забезпечення доказів (ч. 1 ст. 133 ЦПКУ); заявляти клопотання про витребування доказів (ч. 1 ст. 137 ЦПКУ); позивач може заявляти клопотання про відмову від позову, відповідач — про визнання позову, а сторони — про укладання мирової угоди (ч. 3 ст. 130, ч. 1 ст. 174, ч. 2 ст. 175 ЦПКУ).

Із загального кола питань ч. 2 ст. 208 ЦПКУ виокремлює ті, в яких йдеться про відкладення розгляду справи. Питання про відкладення розгляду справи суд вирішує у разі неявки в судове засідання особи, яка бере участь у справі (ст. 169 ЦПКУ), неявки в судове засідання свідка, експерта, спеціаліста, перекладача (ст. 170 ЦПКУ), за неможливості розгляду справи у зв'язку з необхідністю заміни відведеного судді або залучення до участі у справі інших осіб (ч. 1 ст. 191 ЦПКУ).

Оголошення перерви у судовому засіданні пов'язане з обставинами розгляду справи, що їх викликали (ч. 3 ст. 159 ЦПКУ). Так, у разі неможливості продовження розгляду справи у зв'язку з необхідністю подання нових доказів суд оголошує перерву на час, необхідний для цього (ч. 2 ст. 191 ЦПКУ); якщо вчинення необхідних

процесуальних дій у цьому судовому засіданні виявилось неможливим, суд постановляє ухвалу про відкладення розгляду справи чи оголошує перерву (ч. 4 ст. 195 ЦПКУ).

Ухвали про зупинення провадження у справі постановляються у випадках, передбачених статтями 201, 202 ЦПКУ. Зупинення провадження у справі означає тимчасове припинення процесуальних дій у зв'язку з обставинами, що перешкоджають подальшому розгляду до усунення цих обставин. Про зупинення, відновлення провадження у справі суд постановляє ухвалу (ч. 2 ст. 201, ч. 3 ст. 202, ч. 1 ст. 204 ЦПКУ).

Розгляд цивільної справи зазвичай завершується ухваленням судового рішення. Проте інколи внаслідок виявлення певних обставин можливе завершення провадження у справі без ухвалення судового рішення (ст. 205, ч. 1 ст. 207 ЦПКУ). Висновок про те, що провадження у справі підлягає закриттю, міститься в ухвалі (ч. 1 ст. 206 ЦПКУ). Провадження у справі, якщо заяву залишено без розгляду, також закривається постановленням ухвали суду (ч. 1 ст. 207 ЦПКУ).

За формою, в якій вони дістають вияв, ухвали суду можуть оформлятися окремим процесуальним документом, що постановляється в нарадчій кімнаті, та бути «протокольними» — постановляються не виходячи до нарадчої кімнати (ч. 4 ст. 209 ЦПКУ). Ухвали суду, постановлені окремим процесуальним документом, підписуються судом і приєднуються до справи. Ухвали, постановлені судом, не виходячи до нарадчої кімнати, відображаються в журналі судового засідання (ч. 5 ст. 209 ЦПКУ). Ухвали, постановлені в судовому засіданні, оголошуються негайно після їх постановлення (ч. 6 ст. 209 ЦПКУ).

Ухвала суду, що постановляється як окремий документ, має дати повну й обґрунтовану відповідь на

питання, що вирішується, тому закон вимагає (ч. 1 ст. 210 ЦПКУ), щоб кожна подібна ухвала містила 4 частини: 1) вступну; 2) описову; 3) мотивувальну; 4) резолютивну.

У вступній частині ухвали зазначаються: час і місце її постановлення; прізвище та ініціали судді (суддів — при колегіальному розгляді); прізвище та ініціали секретаря судового засідання; імена (найменування) сторін та інших осіб, які беруть участь у справі; предмет позовних вимог (п. 1 ч. 1 ст. 210 ЦПКУ). Наявність цих даних полегшує виконання вищестоящими судами своїх функцій, сприяє правильному вирішенню різних процесуальних питань, що виникають при розгляді справи, зокрема пов'язаних із оскарженням ухвали. Зазначення предмета позовних вимог допомагає суду в з'ясуванні суті спору.

У описовій частині ухвали зазначається суть питання, що вирішується ухвалою (п. 2 ч. 1 ст. 210 ЦПКУ), тобто має міститися вказівка на питання, що належить розглянути і щодо якого постановляється ухвала.

У мотивувальній частині ухвали мають зазначатися мотиви, з яких суд дійшов висновків, і закон, яким керувався суд, постановляючи ухвалу (п. 3 ч. 1 ст. 210 ЦПКУ).

Натомість резолютивна частина ухвали має містити вказівку на висновки суду, строки і порядок набрання ухвалою законної сили та її оскарження (п. 4 ч. 1 ст. 210 ЦПКУ).

Та ухвала, яка має силу виконавчого документа і підлягає виконанню за правилами, встановленими для виконання судових рішень, оформлюється також з урахуванням вимог, встановлених Законом «Про виконавче провадження», зокрема статтями 3, 19.

Ухвала, яка постановляється судом, не виходячи до нарадчої кімнати, повинна містити мотиви, з яких суд дійшов висновків, і посилання на закон, яким суд

керувався, постановляючи ухвалу, а також висновок суду, строки і порядок оскарження ухвали (ч. 2 ст. 210 ЦПКУ).

З урахуванням норм ст. 293 ЦПКУ, слід зазначити, що не всі ухвали суду підлягають оскарженню (наприклад, про відвід судді). Заперечення на ухвали, що не підлягають оскарженню окремо від рішення суду, включаються до апеляційної скарги на рішення суду. У разі подання апеляційної скарги на ухвалу, що не підлягає оскарженню окремо від рішення суду, суд першої інстанції повертає її заявнику, про що постановляє ухвалу, яка не підлягає оскарженню (ч. 2 ст. 293 ЦПКУ).

Строк та порядок оскарження ухвал суду першої інстанції, що належать до визначеного ст. 293 ЦПКУ переліку, встановлено статті 294, 295 ЦПКУ. Відповідно до них зазначається, що ухвала може бути оскаржена до апеляційного суду через цей самий місцевий суд шляхом подання заяви про апеляційне оскарження ухвали протягом 5 днів з дня проголошення ухвали. У разі якщо ухвалу було постановлено без участі особи, яка її оскаржує, апеляційна скарга подається протягом 5 днів з дня отримання копії ухвали.

Законна сила ухвал суду

Щоб визначити порядок набрання ухвалою суду першої інстанції законної сили треба вдаватися до передбаченої ч. 7 ст. 8 ЦПКУ аналогії закону, за якої до спірних відносин, не врегульованих законом, суд застосовує закон, що регулює подібні за змістом відносини.

У цьому випадку такими є відносини щодо набрання рішенням суду законної сили, врегульовані ст. 223 ЦПКУ.

З урахуванням змісту норм цієї статті у резолютивній частині ухвал суду першої інстанції, які підлягають оскарженню, має зазначатися, що ухвала набирає законної сили після закінчення строку на подання заяви про

апеляційне оскарження, якщо таку заяву не було подано. Якщо було подано заяву про апеляційне оскарження, але апеляційна скарга не була подана в установлений строк, ухвала набирає законної сили після закінчення цього строку. У разі подання апеляційної скарги ухвала, якщо її не скасовано, набирає законної сили після розгляду справи апеляційним судом.

Важливо, що питання щодо законної сили судових ухвал, з огляду на їх різноманітність, може розглядатися щодо кожної з них. Так, неспростовність стосується судових ухвал, оскарження яких допускається ч. 1 ст. 293 ЦПКУ. Якщо ці ухвали не були оскаржені в строк (ч. 2 ст. 294 ЦПКУ), вони не можуть спростовуватися апеляційною скаргою.

Виключність притаманна ухвалям, що набрали законної сили, щодо закриття провадження у справі. Протенаявність ухвали про закриття провадження у справі в зв'язку з прийняттям відмови позивача від позову не позбавляє відповідача у цій справі права на звернення до суду за вирішенням цього спору (ч. 3 ст. 206 ЦПКУ).

Преюдиційність притаманна ухвалям, які закривають провадження в справі внаслідок відмови позивача від позову і укладення мирової угоди, якщо вони прийняті судом (пункти 3, 4 ч. 1 ст. 205 ЦПКУ).

Ознаки виконаності притаманні всім ухвалям суду, вони підлягають виконанню негайно, якщо закон не передбачає особливих строків виконання. Ухвала, що закриває провадження у справі, якщо судом прийнято мирову угоду, підлягає виконанню державною виконавчою службою (ст. 3 Закону «Про виконавче провадження»). Окремі ухвали, направлені відповідним особам і органам, повинні виконуватися ними протягом місяця.

Ухвали суду першої інстанції — це акти, якими справа по суті не вирішується, але якими оформляються

процесуальні правомочності суду в ході розгляду цивільної справи.

Ухвали суду першої інстанції мають на меті забезпечити своєчасне і правильне вирішення цивільних справ. При розгляді і вирішенні цивільної справи судом постановляється значна кількість ухвал. Незважаючи на це, питання, з яких постановляються ухвали, можна згрупувати залежно від їх юридичної спрямованості.

Так, до ухвал, пов'язаних із рухом справи в суді першої інстанції, належать ухвали, що стосуються відкриття провадження у справі та провадження у справі до судового розгляду.

Це, зокрема, ухвали про залишення позовної заяви без руху або повернення заяви (ст. 121 ЦПКУ); об'єднання і роз'єднання позовів (ст. 126 ЦПКУ); ухвали про судові доручення щодо збирання доказів (ч. 2 ст. 132 ЦПКУ); ухвали про призначення експертизи (ч. 1 ст. 144 ЦПКУ); ухвали про призначення справи до розгляду (ст. 156 ЦПКУ); ухвали про прийняття чи відхилення заперечень осіб, які беруть участь у справі, свідків, експертів, спеціалістів, перекладачів, щодо дій головуючого в судовому засіданні (ч. 3 ст. 160 ЦПКУ).

Клопотання і заяви осіб, які беруть участь у справі, здебільшого стосуються їх процесуальних прав. Так, особи, які беруть участь у справі, можуть заявляти клопотання про відвід судді (суддів) (ст. 24 ЦПКУ); позивач — клопотання про заміну неналежного відповідача (ст. 33 ЦПКУ); особи, які беруть участь у справі, — клопотання про залучення до участі в справі третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору (ч. 2 ст. 35 ЦПКУ); заявляти клопотання про забезпечення доказів (ч. 1 ст. 133 ЦПКУ); заявляти клопотання про витребування доказів (ч. 1 ст. 137 ЦПКУ); позивач може заявляти клопотання про відмову від позову,

відповідач — про визнання позову, а сторони — про укладання мирової угоди (ч. 3 ст. 130, ч. 1 ст. 174, ч. 2 ст. 175 ЦПКУ).

Із загального кола питань ч. 2 ст. 208 ЦПКУ виокремлює ті, в яких йдеться про відкладення розгляду справи. Питання про відкладення розгляду справи суд вирішує у разі неявки в судове засідання особи, яка бере участь у справі (ст. 169 ЦПКУ), неявки в судове засідання свідка, експерта, спеціаліста, перекладача (ст. 170 ЦПКУ), за неможливості розгляду справи у зв'язку з необхідністю заміни відведеного судді або залучення до участі у справі інших осіб (ч. 1 ст. 191 ЦПКУ).

Оголошення перерви у судовому засіданні пов'язане з обставинами розгляду справи, що їх викликали (ч. 3 ст. 159 ЦПКУ). Так, у разі неможливості продовження розгляду справи у зв'язку з необхідністю подання нових доказів суд оголошує перерву на час, необхідний для цього (ч. 2 ст. 191 ЦПКУ); якщо вчинення необхідних процесуальних дій у цьому судовому засіданні виявилось неможливим, суд постановляє ухвалу про відкладення розгляду справи чи оголошує перерву (ч. 4 ст. 195 ЦПКУ).

Ухвали про зупинення провадження у справі постановляються у випадках, передбачених статтями 201, 202 ЦПКУ. Зупинення провадження у справі означає тимчасове припинення процесуальних дій у зв'язку з обставинами, що перешкоджають подальшому розгляду до усунення цих обставин. Про зупинення, відновлення провадження у справі суд постановляє ухвалу (ч. 2 ст. 201, ч. 3 ст. 202, ч. 1 ст. 204 ЦПКУ).

Розгляд цивільної справи зазвичай завершується ухваленням судового рішення. Проте інколи внаслідок виявлення певних обставин можливе завершення провадження у справі без ухвалення судового рішення (ст. 205, ч. 1 ст. 207 ЦПКУ). Висновок про те, що

провадження у справі підлягає закриттю, міститься в ухвалі (ч. 1 ст. 206 ЦПКУ). Провадження у справі, якщо заяву залишено без розгляду, також закривається постановленням ухвали суду (ч. 1 ст. 207 ЦПКУ).

За формою, в якій вони дістають вияв, ухвали суду можуть оформлятися окремим процесуальним документом, що постановляється в нарадчій кімнаті, та бути «протокольними» — постановляються не виходячи до нарадчої кімнати (ч. 4 ст. 209 ЦПКУ). Ухвали суду, постановлені окремим процесуальним документом, підписуються судом і приєднуються до справи. Ухвали, постановлені судом, не виходячи до нарадчої кімнати, відображаються в журналі судового засідання (ч. 5 ст. 209 ЦПКУ). Ухвали, постановлені в судовому засіданні, оголошуються негайно після їх постановлення (ч. 6 ст. 209 ЦПКУ).

Ухвала суду, що постановляється як окремий документ, має дати повну й обґрунтовану відповідь на питання, що вирішується, тому закон вимагає (ч. 1 ст. 210 ЦПКУ), щоб кожна подібна ухвала містила 4 частини: 1) вступну; 2) описову; 3) мотивувальну; 4) резолютивну.

У вступній частині ухвали зазначаються: час і місце її постановлення; прізвище та ініціали судді (суддів — при колегіальному розгляді); прізвище та ініціали секретаря судового засідання; імена (найменування) сторін та інших осіб, які беруть участь у справі; предмет позовних вимог (п. 1 ч. 1 ст. 210 ЦПКУ). Наявність цих даних полегшує виконання вищестоящими судами своїх функцій, сприяє правильному вирішенню різних процесуальних питань, що виникають при розгляді справи, зокрема пов'язаних із оскарженням ухвали. Зазначення предмета позовних вимог допомагає суду в з'ясуванні суті спору.

У описовій частині ухвали зазначається суть питання, що вирішується ухвалою (п. 2 ч. 1 ст. 210 ЦПКУ), тобто

має міститися вказівка на питання, що належить розглянути і щодо якого постановляється ухвала.

У мотивувальній частині ухвали мають зазначатися мотиви, з яких суд дійшов висновків, і закон, яким керувався суд, постановляючи ухвалу (п. 3 ч. 1 ст. 210 ЦПКУ).

Натомість резолютивна частина ухвали має містити вказівку на висновки суду, строки і порядок набрання ухвалою законної сили та її оскарження (п. 4 ч. 1 ст. 210 ЦПКУ).

Та ухвала, яка має силу виконавчого документа і підлягає виконанню за правилами, встановленими для виконання судових рішень, оформлюється також з урахуванням вимог, встановлених Законом «Про виконавче провадження», зокрема статті 3, 19.

Ухвала, яка постановляється судом, не виходячи до нарадчої кімнати, повинна містити мотиви, з яких суд дійшов висновків, і посилання на закон, яким суд керувався, постановляючи ухвалу, а також висновок суду, строки і порядок оскарження ухвали (ч. 2 ст. 210 ЦПКУ).

З урахуванням норм ст. 293 ЦПКУ, слід зазначити, що не всі ухвали суду підлягають оскарженню (наприклад, про відвід судді). Заперечення на ухвали, що не підлягають оскарженню окремо від рішення суду, включаються до апеляційної скарги на рішення суду. У разі подання апеляційної скарги на ухвалу, що не підлягає оскарженню окремо від рішення суду, суд першої інстанції повертає її заявнику, про що постановляє ухвалу, яка не підлягає оскарженню (ч. 2 ст. 293 ЦПКУ).

Строк та порядок оскарження ухвал суду першої інстанції, що належать до визначеного ст. 293 ЦПКУ переліку, встановлено статті 294, 295 ЦПКУ. Відповідно до них зазначається, що ухвала може бути оскаржена до апеляційного суду через цей самий місцевий суд шляхом

подання заяви про апеляційне оскарження ухвали протягом 5 днів з дня проголошення ухвали. У разі якщо ухвалу було постановлено без участі особи, яка її оскаржує, апеляційна скарга подається протягом 5 днів з дня отримання копії ухвали.

Щоб визначити порядок набрання ухвалою суду першої інстанції законної сили треба вдаватися до передбаченої ч. 7 ст. 8 ЦПКУ аналогії закону, за якої до спірних відносин, не врегульованих законом, суд застосовує закон, що регулює подібні за змістом відносини.

У цьому випадку такими є відносини щодо набрання рішенням суду законної сили, врегульовані ст. 223 ЦПКУ.

З урахуванням змісту норм цієї статті у резолютивній частині ухвал суду першої інстанції, які підлягають оскарженню, має зазначатися, що ухвала набирає законної сили після закінчення строку на подання заяви про апеляційне оскарження, якщо таку заяву не було подано. Якщо було подано заяву про апеляційне оскарження, але апеляційна скарга не була подана в установлений строк, ухвала набирає законної сили після закінчення цього строку. У разі подання апеляційної скарги ухвала, якщо її не скасовано, набирає законної сили після розгляду справи апеляційним судом.

Важливо, що питання щодо законної сили судових ухвал, з огляду на їх різноманітність, може розглядатися щодо кожної з них. Так, неспростовність стосується судових ухвал, оскарження яких допускається ч. 1 ст. 293 ЦПКУ. Якщо ці ухвали не були оскаржені в строк (ч. 2 ст. 294 ЦПКУ), вони не можуть спростовуватися апеляційною скаргою.

Виключність притаманна ухвалам, що набрали законної сили, щодо закриття провадження у справі. Протенавність ухвали про закриття провадження у справі в

зв'язку з прийняттям відмови позивача від позову не позбавляє відповідача у цій справі права на звернення до суду за вирішенням цього спору (ч. 3 ст. 206 ЦПКУ).

Преюдиційність притаманна ухвалам, які закривають провадження в справі внаслідок відмови позивача від позову і укладення мирової угоди, якщо вони прийняті судом (пункти 3, 4 ч. 1 ст. 205 ЦПКУ).

Ознаки виконаності притаманні всім ухвалам суду, вони підлягають виконанню негайно, якщо закон не передбачає особливих строків виконання. Ухвала, що закриває провадження у справі, якщо судом прийнято мирову угоду, підлягає виконанню державною виконавчою службою (ст. 3 Закону «Про виконавче провадження»). Окремі ухвали, направлені відповідним особам і органам, повинні виконуватися ними протягом місяця.

7. Окремі ухвали суду

Окрема ухвала суду — це процесуальний засіб судового впливу на виявлені під час судового розгляду порушення законності, а також причини та умови, що цьому сприяли.

Суд, виявивши при розгляді справи порушення закону і встановивши причини і умови, які сприяли вчиненню порушення, може постановити окрему ухвалу і направити її відповідним особам чи органам для вжиття заходів щодо усунення цих причин та умов (ч. 1 ст. 211 ЦПКУ). Характерно, що окремі ухвали можуть бути постановлені і при закінченні розгляду справи без ухвалення рішення (закриття провадження у справі, залишення заяви без розгляду), а також за наявності певних умов до закінчення її розгляду (п. 39 постанови Пленуму ВСУ «Про застосування норм процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції»)..

Окрема ухвала суду виноситься в нарадчій кімнаті та викладається у вигляді окремого процесуального документа, який має бути підписаний суддею або усім складом суду. Якщо справа розглядається колегіальним складом суду, суддя, який не згоден з окремою ухвалою, має право викласти письмово свою окрему думку.

До того ж. окрема ухвала повинна відповідати вимогам щодо змісту ухвал суду (ст. 210 ЦПКУ), зокрема мати вступну, описову, мотивувальну та резолютивну частини.

Отже, окрема ухвала суду має бути обґрунтованою і мотивованою. Вона може бути винесена тільки на підставі матеріалів, досліджених у суді, та має містити вказівку на дійсні причини й умови, які сприяли порушенню матеріального або процесуального закону чи сприяли вчиненню таких порушень. Обставини, які належать до таких причин і умов, підлягають всебічному, повному та об'єктивному дослідженню в судовому засіданні.

В окремій ухвалі суд повинен зазначити, в чому конкретно полягають встановлені порушення матеріального або процесуального закону, які саме права громадян порушено або зазначити причини й умови, що сприяли такому порушенню. Водночас суд не може постановити окрему ухвалу, яка за своїм змістом ставить під сумнів законність та обґрунтованість прийнятого в цій самій справі судового рішення.

До правових підстав постановлення окремої ухвали відповідно до ч. 1 ст. 211 ЦПКУ належать: 1) виявлення під час розгляду справи порушень матеріального або процесуального закону; 2) встановлення причин та умов, що сприяли вчиненню таких порушень.

На необхідність належного реагування на негативні явища звертав увагу ВСУ. Наприклад, виявивши під час розгляду справи про скасування ушивлення або визнання

його недійсним факти вчинення службовими особами дій, у яких вбачаються ознаки злочину, передбаченого ст. 169 ККУ, суди мають реагувати на це окремими ухвалами (п. 13 постанови Пленуму ВСУ «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав»).

Між тим, у судовій практиці зустрічаються випадки, коли окремі ухвали постановлялися щодо позитивних явищ («заохочувальні окремі ухвали»), зокрема з урахуванням пильності, самовідданості певних осіб при охороні громадського порядку та при захисті інтересів фізичних та юридичних осіб, а також держави.

Відмінністю окремої ухвали від інших судових рішень є те, що в одній справі може бути постановлено декілька таких ухвал, незалежно від характеру і значення інших судових актів, винесених у тій самій справі, щодо одних і тих самих учасників процесу, тоді як судові рішення може бути постановлене тільки одне. Наприклад, окрема ухвала може бути постановлена судом щодо сторони або третьої особи незалежно від результату розгляду справи (заявленої вимоги) судом, з приводу помилок, допущених судом першої інстанції під час розгляду справи по суті, при скасуванні рішення суду в апеляційному порядку тощо.

ЦПКУ не зобов'язує проголошувати окрему ухвалу, проте суд повинен повідомити осіб, які беруть участь у справі, про її постановлення. Так, копія окремої ухвали, оригінал якої залишається у справі, направляється відповідній посадовій особі або організації, які зобов'язані повідомити про вжиті заходи протягом місяця з дня одержання копії ухвали.

Якщо суд першої інстанції не реагував на факти порушення матеріального або процесуального закону, на

причини й умови, що сприяли такому порушенню і зумовлюють вжиття відповідних заходів, окрема ухвала може бути постановлена апеляційним судом (ст. 320 ЦПКУ) і судом касаційної інстанції (ст. 350 ЦПКУ) у випадках і порядку, встановлених ст. 211 ЦПКУ.

Окремі ухвали можна кваліфікувати за суб'єктом, який їх постановив (маючи на увазі компетенцію судів різних інстанцій), та за змістом, враховуючи негативні та позитивні явища, на які окрема ухвала спрямована.

ПИТАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЮ ЗНАТЬ

1. Види судових рішень та їх головні ознаки.
2. Класифікація судових рішень.
3. Вимоги процесуального закону та правила діловодства до судових рішень.
4. Порядок ухвалення, оформлення і підписання рішень суду.
5. Законність і обґрунтованість судового рішення.
6. Належність та допустимість судового рішення.
7. Загальнообов'язковість судового рішення.
8. Елементи форми судового рішення.
9. Вступна та описова частини судового рішення.
10. Мотивувальна частина судового рішення.
11. Резолютивна частина рішення суду.
12. Виконання судових рішень.
13. Випадки негайного виконання судового рішення.
14. Забезпечення виконання рішення суду.
15. Порядок виправлення описок та арифметичних помилок у судовому рішенні.
16. Обмеження строками виправлення описок та арифметичних помилок.
17. Додаткове рішення суду.
18. Роз'яснення судового рішення.

19. Набрання законної сили судового рішення різних судових інстанцій.
20. Складові законності судового рішення.
21. Преюдиційна дія рішення суду.
22. Ухвали суду першої інстанції. Законна сила ухвал суду.
23. Окрема ухвала суду.

ТЕМА 13.

Заочний розгляд цивільної справи

ПЛАН

1. Заочний розгляд цивільної справи.
2. Перегляд заочного рішення.

ПИТАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ

1. Заочний розгляд цивільної справи

З прийняттям ЦПКУ заочний розгляд справи став новим інститутом в системі цивільного процесуального права. Поновлення інституту заочного розгляду справи, регламентування якого містилося в Статуті російського цивільного судочинства 1864 р. Воно має місце в разі неявки в судове засідання відповідача, а його норми можна розцінювати як додаткові процесуальні гарантії для сторін в цивільному процесі. Проведення заочного розгляду справи дозволило усунути причини, з яких затягувався розгляд справи. Процесуальні норми, які регулювали інститут заочного розгляду справи у ті часи, мали багато спільних ознак із сучасною моделлю такого розгляду, який з прийняттям у 2004 році ЦПКУ був відновлений у цивільному судочинстві України. Заочне провадження також широко застосовується у різних правових системах світу (Франції, Англії, США) для забезпечення ефективності й своєчасності цивільного судочинства. Глава «Заочне провадження» міститься і у ЦПК РФ 2002 року.

Мета запровадження заочного розгляду справи у сучасне процесуальне законодавство — забезпечити доступ сторін до більш оперативних форм судочинства та захистити їх від можливих зловживань і затримок, надати суду повноваження здійснювати судочинство більш ефективно. Інститут заочного провадження відповідає

положенням та спрямований на реалізацію Рекомендації № R (84) 5 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо реалізації принципів цивільного судочинства, спрямованих на вдосконалення судової системи. Введення процедури заочного розгляду справ дозволило розумно спростити цивільний процес і значно прискорити захист порушених прав, тим самим підвищуючи ефективність правосуддя.

Заочний розгляд справи можна визначити як розгляд і вирішення цивільної справи за відсутності належним чином повідомленого про час і місце судового розгляду відповідача, від якого не надійшло заяви про розгляд справи за його відсутності або повідомлені яким причини неявки визнані неповажними.

Інститут заочного розгляду справи ефективно сприяє дотриманню положення ч. 3 ст. 27 ЦПКУ, згідно з яким особи, які беруть участь у справі, зобов'язані добросовісно здійснювати свої процесуальні права і виконувати процесуальні обов'язки. Заочне провадження є додатковою гарантією зменшення зловживань відповідачем процесуальними правами, усунення причин затягування процесу, дотримання судами строків розгляду справи. Зазначимо, що суди мають право постановляти ухвалу про заочний розгляд лише у справах позовного провадження, а не окремого чи наказного.

Відповідно до ст. 224 ЦПКУ у разі неявки в судові засідання відповідача (при цьому це може бути навіть перша неявка), який належним чином повідомлений про дату, час та місце судового засідання, від якого не надійшло заяви про розгляд справи за його відсутності або якщо повідомлені ним причини неявки визнані неповажними, суд може ухвалити заочне рішення на підставі наявних у справі доказів. За наявності у справі кількох відповідачів заочний розгляд справи за правилами

ч. 2 ст. 224 ЦПКУ допускається у випадках неявки в судове засідання всіх відповідачів. В заочному порядку справа також може бути розглянута за умови того, що відповідач до ухвалення рішення у справі залишив зал судового засідання.

Ураховуючи, що згідно із ст. 38 ЦПКУ сторони можуть брати участь у цивільній справі особисто або через представника, явка у судове засідання представника відповідача з належно оформленими повноваженнями не дає суду підстав проводити заочний розгляд справи.

Ще однією умовою є обов'язок суду перевірити факт належного повідомлення відповідача про час і місце судового засідання. Повідомлення відповідача визнається належним, якщо здійснено відповідно до вимог статей 74-76 ЦПКУ. У матеріалах справи мають бути належні докази такого повідомлення. Якщо відповідні докази відсутні, то відповідач не може вважатися повідомленим належним чином і підстав для заочного розгляду справи не існує. У такому випадку суд повинен відкласти провадження у справі згідно з п. 1 ч. 1 ст. 169 ЦПКУ.

При вирішенні питання щодо призначення заочного розгляду справи суд повинен перевірити не лише факт належного повідомлення відповідача про час і місце судового засідання, а й поважність причин неявки відповідача у судово засідання, якщо вони відповідачем були повідомлені. За відсутності відповідача з причин, які судом визнані поважними, заочний порядок розгляду справи виключається (ст. 224 ЦПКУ). Виходячи зі змісту ст. 224 ЦПКУ, з урахуванням п. 2 ч. 1 і ч. 4 ст. 169 ЦПКУ, можемо дійти висновку, що у випадку, коли відповідач, оповіщений в установленому порядку про час і місце судового розгляду, вперше не з'явився у судово засідання і повідомив про причини неявки, які судом визнані поважними, — суд відкладає розгляд справи; повторна

неявка належним чином повідомленого відповідача, навіть якщо він повідомив про її причини, — надає суду право постановити ухвалу про заочний розгляд справи.

Не є підставою для проведення заочного розгляду справи неявка відповідача, від якого надійшла заява про розгляд справи за його відсутності. Суд за таких обставин розглядає справу в загальному порядку або відкладає розгляд справи на підставі п. 4 ч. 1 ст. 169 ЦПКУ.

Крім того, для ухвалення заочного рішення повинна мати місце згода позивача на проведення заочного розгляду справи.

В разі зміни позивачем предмета або підстав позову, зміни розміру позовних вимог суд відкладає судовий розгляд для повідомлення про це відповідача (ч. 3 ст. 224 ЦПК).

Порядок заочного розгляду справи визначено ст. 225 ЦПКУ. Відповідно до вимог ч. 1 ст. 225 ЦПКУ про його проведення суд постановляє ухвалу. Безпосередній розгляд справи та ухвалення рішення проводяться за загальними правилами з винятками і доповненнями, встановленими цією главою 8 ЦПКУ, а в рішенні зазначається строк і порядок подання заяви про перегляд заочного рішення. У зв'язку з цим закон вимагає направляти відповідачам, які не з'явилися в судові засідання, рекомендованим листом, із повідомленням, копії заочного рішення на пізніше 3 днів з дня його проголошення (ст. 227 ЦПКУ).

Отже, заочний розгляд справи — це особливий порядок розгляду та вирішення цивільної справи за відсутності відповідача, належним чином повідомленого про час і місце судового розгляду, від якого не надійшло повідомлення про причини неявки або зазначені якимсь чином причини визнані неповажними, і якщо позивач не заперечує проти такого вирішення справи.

2. Перегляд заочного рішення

Особливістю заочного рішення є специфічний (спрощений) порядок його перегляду за ініціативою відсутньої сторони. Такий спрощений порядок притаманний усім моделям заочних рішень. Спрощений порядок перегляду заочного рішення характеризується тим, що він можливий за ініціативою відсутньої на усному судовому розгляді сторони та суб'єктом перегляду виступає суд, який ухвалив заочне рішення.

Відповідно до ч. 1 ст. 228 ЦПКУ заочне рішення може бути переглянуте судом, що його ухвалив, за письмовою заявою відповідача. Законодавець тим самим відступив на перший погляд від принципу незмінності судового рішення, допустивши перегляд судового рішення тим самим судом. Утім передбачене ЦПКУ правило є природним та похідним від законодавчо визначених умов ухвалення заочного рішення. По суті можна стверджувати, що заочний розгляд справи та ухвалення заочного рішення за умов роз'яснення стороні процесуальних прав та наслідків їх здійснення ґрунтується на згоді позивача. Ця згода є достатньою підставою для процедури заочного розгляду справи. Крім того, для врівноваження процесуальних прав сторін на участь в усних слуханнях справи логічно встановлюється спрощена для відповідача процедура перегляду судового рішення. При цьому слід додати, що чинне процесуальне законодавство передбачає два способи перегляду заочного рішення: • у загальному порядку, тобто в апеляційному, і • у спрощеному порядку — за письмовою заявою відповідача про перегляд рішення судом, який його ухвалив (ст. 232 ЦПКУ).

Заочне рішення може бути переглянуто судом, що його ухвалив, за письмовою заявою відповідача. Заяву про перегляд заочного рішення може бути подано протягом 10

днів з дня отримання його копії. Днем вручення копії заочного рішення є відповідна дата на повідомленні.

У даному випадку цей строк обчислюється не за загальними правилами обчислення процесуальних строків щодо типових процедур перегляду судових актів, тобто не з дня винесення заочного рішення, а з дня отримання відповідачем його копії. У принципі таке правило є логічним, оскільки рішення по справі ухвалюється у порядку заочного розгляду справи за відсутності відповідача і обчислення строку подання заяви про перегляд заочного рішення є своєрідною пільгою відповідачеві.

Строк на подання заяви на перегляд заочного рішення є процесуальним, тому відповідач може звернутися з клопотанням про поновлення пропущеного строку, відповідно до умов ст. 73 ЦПКУ.

Питання про поновлення строку може вирішуватися за відсутності сторін. Що в такому випадку визнавати моментом оголошення ухвали: дату постановлення ухвали чи дату повідомлення відповідача про задоволення клопотання? На наш погляд, обчислення поновленого строку повинно починатися з моменту оголошення ухвали в судовому засіданні, яке призначалося для вирішення питання про поновлення пропущеного строку. ЦПКУ не вказує, яким чином особи, які беруть участь у справі, повідомляються про вчинення процесуальної дії, але сторони самі повинні дбати, щоб їм був відомий хід процесу, у результатах якого вони є заінтересованими.

Заява про перегляд заочного рішення, подана відповідачем, за формою і змістом повинна відповідати вимогам ст. 229 ЦПКУ. Означена заява подається у письмовій формі. У цій заяві має бути зазначено: найменування суду, який ухвалив рішення, ім'я (найменування) відповідача або його представників, які

подають заяву, їх місце проживання чи місцезнаходження, номер засобу зв'язку, обставини, що свідчать про поважність причин неявки в судове засідання і неповідомлення їх суду, та відповідні докази; посилання на докази, якими відповідач обґрунтовує свої заперечення проти позову; клопотання про перегляд заочного рішення; перелік доданих до заяви матеріалів.

Заява про перегляд заочного рішення підписується особою, яка її подає, до неї додаються її копії за кількістю осіб, які беруть участь у справі, та всіх доданих до неї матеріалів, а якщо її подає представник відповідача — додається довіреність або інший документ, який підтверджує його повноваження.

Судовий збір за подання заяви про перегляд заочного рішення не сплачується, а до неналежно оформленої заяви застосовуються правила ст. 121 ЦПКУ.

Відповідно до ст. 230 ЦПКУ при прийнятті заяви про перегляд заочного рішення суд вчиняє певні дії. Прийнявши заяву, суд невідкладно надсилає її копію та копії доданих до неї матеріалів іншим особам, які беруть участь у справі, та одночасно повідомляє їм та особі, яка звернулась із заявою, про час і місце розгляду заяви. Заява про перегляд заочного рішення повинна бути розглянута протягом 15 днів з дня її надходження.

Законом визначений певний порядок розгляду заяви про перегляд заочного рішення, який проводиться відповідно до вимог ст. 231 ЦПКУ.

Заява про перегляд заочного рішення розглядається у судовому засіданні. Неявка осіб, належно повідомлених про дату, час та місце судового засідання, не перешкоджає розгляду заяви. Головуючий відкриває судове засідання і з'ясовує, хто із осіб, які беруть участь у справі, з'явився, встановлює їх особу, перевіряє повноваження представників, після чого повідомляє зміст заяви і з'ясовує

думку сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, щодо вимог про перегляд заочного рішення. Слід враховувати той факт, що законом не передбачене дослідження доказів, їх оцінка та судові дебати. Залежно від результатів перегляду заочного рішення суд може своєю ухвалою або залишити заяву без задоволення, або скасувати рішення і призначити справу до розгляду в загальному порядку (ч. 3 ст. 231 ЦПКУ).

У разі залишення заяви про перегляд заочного рішення без задоволення заочне рішення може бути оскаржене в загальному порядку, встановленому ЦПКУ. У цьому разі строк на апеляційне оскарження рішення починає відраховуватися з дати постановлення ухвали про залишення заяви про перегляд заочного рішення без задоволення (ч. 4 ст. 231 ЦПКУ).

Відповідно до ст. 232 ЦПКУ заочне рішення підлягає скасуванню у тому разі, коли суд встановить, що відповідач не з'явився в судові засідання та не повідомив про причини неявки з поважних причин, і докази, на які він посилається, мають істотне значення для правильного вирішення справи (ч. 2 ст. 232 ЦПКУ). Слід враховувати той факт, що для перегляду заочного рішення необхідна наявність одночасно 2 наведених умов. Висновок про істотне значення повідомлених у заяві доказів для правильного вирішення справи суд робить не шляхом їх оцінки за правилами ст. 212 ЦПКУ, а виходячи з положень про належність і допустимість доказів, тобто відповідно до вимог статтями 58, 59 ЦПКУ.

У випадку незгоди позивача із заочним рішенням він має право оскаржити його у загальному порядку, встановленому ч. 2 ст. 232 ЦПКУ. Повторне заочне рішення позивач та відповідач можуть оскаржити в загальному порядку, встановленому ч. 3 ст. 232 ЦПКУ.

Таким чином, після скасування заочного рішення справа може розглядатись у такому самому порядку з ухваленням заочного рішення ще тільки один раз, але вже без застосування правил про перегляд заочного рішення. Після повторного розгляду справи в заочному порядку діють загальні правила ЦПКУ про перегляд судових рішень.

ПИТАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ

1. Заочний розгляд справи — новий інститут у системі цивільного процесуального права.
2. Мета запровадження заочного розгляду справи.
3. Зміст заочного розгляду справи. Сприяння принципам цивільного процесу.
4. Підстави заочного розгляду справи.
5. Вплив Позивача на питання заочного розгляду справи.
6. Обов'язкові умови для проведення заочного розгляду.
7. Порядок заочного розгляду справи.
8. Особливість заочного рішення щодо перегляду.
9. Порядок і строк подання заяви про перегляд заочного рішення.
10. Заява про перегляд заочного рішення.
11. Судовий збір за подання заяви про перегляд заочного рішення.
12. Залишення заяви про перегляд заочного рішення без задоволення.
13. Підстави для скасування заочного рішення.
14. Оскарження рішення про перегляд заочного рішення.

ТЕМА 14. Наказне провадження

ПЛАН

1. Поняття та правова природа наказного провадження.
2. Сторони наказного провадження.
3. Ознаки судового наказу.

ПИТАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ

1. Поняття та правова природа наказного провадження

Одним із етапів судової реформи в Україні є реформування цивільного процесуального законодавства. Запровадження наказного провадження, за задумом законодавця, мало на меті прискорення судочинства. Як свідчить судова практика, велика кількість справ, що розглядаються в порядку позовного провадження, фактично є безспірними, оскільки вимоги позивача відповідачем не заперечуються.

Можливість спрощення і скорочення процедури у встановлених законом випадках підвищує ефективність правового захисту та дозволяє звільнити суди від розгляду за повною процедурою безспірних за своєю суттю справ. У правовому механізмі цивільного судочинства, що закріплений у ЦПКУ, відбувається спрощення провадження у справах, які ґрунтуються на безспірних фактах.

Пошук шляхів оптимізації та раціоналізації правосуддя, досягнення мети спрощення, підвищення ефективності та диференціації цивільного процесу сприяє відновленню правового закріплення інституту судового наказу у цивільному процесуальному законодавстві України.

Нині такий спосіб здійснення судочинства або подібні до нього судові процедури успішно використовуються в багатьох країнах світу, зокрема у ФРН, Греції, Данії, Франції, РФ, Республіці Білорусь, Угорщині, Швейцарії, Швеції, Італії, Англії тощо.

Правова регламентація процедури наказного провадження та вимог до судового наказу як особливої форми судового рішення здійснюється положеннями розділу 11 ЦПКУ. Однак вони визначають лише особливості здійснення наказного провадження. У разі відсутності в цьому розділі спеціальної норми щодо вирішення того чи іншого питання, діє правило застосування відповідних положень ЦПКУ. Наприклад, виходячи із положення, закріпленого у частинах 1 та 2 ст. 18 ЦПКУ, питання про видачу судового наказу вирішуються одноособово суддею, який діє від імені суду. Правовий статус осіб, які беруть участь у наказному провадженні, визначається за статтями 27-29 ЦПКУ.

Відповідно до законодавства України наказне провадження здійснюється у формі видачі судового наказу, а, власне, наказне провадження є структурним компонентом цивільного процесу, разом з позовним та окремим провадженнями.

Наказне провадження, на відміну від інших видів цивільного судочинства, є «документарним» чи «письмовим», а не усним, оскільки всі дії у ньому вчинюються виключно у письмовій формі. Його ще можна назвати непротокольним, оскільки хід провадження не фіксується у протоколах чи інших процесуальних документах (журналі судового засідання тощо).

Отже, наказне провадження — це спрощена ініційована процедура захисту майнових прав та законних інтересів кредитора, вимоги якого до боржника щодо стягнення грошових коштів або витребування майна

грунтуються на безспірних документах та обставинах, що здійснюється за відсутності позову шляхом видачі судового наказу.

2. Сторони наказного провадження

Особами, які беруть участь у справі, у наказному провадженні є заявник та заінтересовані особи, а також їхні представники. Не виключається можливість участі у процесі органів та осіб, визначених ст. 45 ЦПКУ.

Відповідно до засади диспозитивності ініціатива порушення наказного провадження належить стягувачу (кредитору), який реалізує своє право на судовий захист порушеного боржником його суб'єктивного матеріального права. До заяви, яка подається представником заявника, повинно бути додано документ, що підтверджує його повноваження (ст. 98 ЦПКУ України).

Тобто заявником виступає особа, що звертається до суду із заявою про видачу судового наказу і якій належить право вимоги, що є предметом судового вирішення, — стягувач. Заінтересованою є особа, з якої слід стягнути грошові кошти чи витребувати майно для погашення вимоги заявника, — боржник.

Слід звернути увагу на запровадження законодавцем у тексті ЦПКУ кількох термінів, що позначають особу, яка звертається до суду із заявою про видачу судового наказу. Так, у ч. 2 ст. 26, частинах 2-4 ст. 98, ч. 2 ст. 101, п. 6 ч. 1 ст. 103 ЦПКУ використовується термін «заявник», а в ч. 2 ст. 99, ст. 102, ч. 3 ст. 103, ч. 2 ст. 104, ч. 4 ст. 105 ЦПКУ — «стягувач». Це пов'язано з тим, що особа, яка звертається із заявою про видачу судового наказу, набуває прав та обов'язків стягувача лише в тому разі, коли суд видасть судовий наказ. Проте такий дуалізм термінів може призвести до негативної термінологічної плутанини у правозастосовній практиці.

Вирішення справи у порядку наказного провадження відбувається у формі видачі судового наказу, яким відповідно до ст. 95 ЦПКУ є особлива форма судового рішення, що видається судом за результатами розгляду вимог про стягнення з боржника грошових коштів або витребування майна за заявою особи, якій належить право такої вимоги за ст. 96 ЦПКУ.

Заявник-кредитор (стягувач) має право навіть у разі наявності всіх необхідних умов для видачі судового наказу звернутися до суду не в порядку спрощеної процедури, а зі звичайною позовною заявою. У такому випадку суд не має права відмовити йому в прийнятті позову з тих підстав, що його вимоги можуть бути вирішені шляхом подання заяви про видачу судового наказу. Однак суд зобов'язаний роз'яснити заявнику таке право та переваги наказного провадження, оскільки, швидше за все, заявник просто не знає про можливість спрощеної процедури розгляду його вимог.

Можливість стягнення на підставі судового наказу за заявленою вимогою заявника до боржника залежить від суб'єктивної та об'єктивної підстав.

Суб'єктивною підставою є воля особи, якій належить право вимоги, тобто заявника. Якщо особа вважає, що боржник не може пред'явити обґрунтованих заперечень проти її вимоги, і якщо із наданих нею письмових доказів безспірно вбачається право такої вимоги, вона може ініціювати наказне провадження, звернувшись до суду із заявою про видачу судового наказу. Якщо, на думку особи, справа вимагає складної юридичної оцінки, вона може звернутися до суду із позовною заявою, тобто вимагати розгляду її вимоги у порядку позовного провадження.

Об'єктивною підставою стягнення на основі судового наказу є зміст вимоги, за якою він може бути виданий. Ця вимога має стосуватися стягнення з боржника грошових

коштів. Перелік встановлених вимог, за якими видаються судові накази, визначений у ст. 96 ЦПКУ.

Заявник-кредитор (стягувач) має право навіть у разі наявності всіх необхідних умов для видачі судового наказу звернутися до суду не в порядку спрощеної процедури, а зі звичайною позовною заявою. У такому випадку суд не має права відмовити йому в прийнятті позову з тих підстав, що його вимоги можуть бути вирішені шляхом подання заяви про видачу судового наказу. Однак суд зобов'язаний роз'яснити заявнику таке право та переваги наказного провадження, оскільки, швидше за все, заявник просто не знає про можливість спрощеної процедури розгляду його вимог.

3. Ознаки судового наказу

При визначенні правової природи судового наказу простежується тісний взаємозв'язок цивільного процесу і виконавчого провадження. Зокрема, сукупність правових норм, що регулюють відносини між судом, з однієї сторони, та заявником (кредитором), боржником, з іншої, які виникають при видачі судового наказу, є інститутом цивільного процесуального права. А регулювання правовідносин, пов'язаних з примусовим виконанням судового наказу, здійснюється за нормами законодавства про виконавче провадження.

Проте судовий наказ при цьому має істотну особливість, що виокремлює його серед інших судових актів. Адже він одночасно є як актом, що приймається органом судової влади, та процесуальним документом, так і виконавчим документом, що виконується органами державної виконавчої служби відповідно до процедури виконавчого провадження. Така його подвійна правова природа є винятком із загального правила та зумовлена необхідністю захисту безспірних прав стягувача у

спрощеному порядку на підставі безспірних доказів. Але при цьому, виходячи із принципу рівності сторін, до яких можна віднести стягувача та боржника — суб'єктів наказного провадження, боржнику також законом гарантується захист його прав шляхом спрощеної процедури скасування судового наказу.

Узагальнюючи поняття судовий наказ, видається за необхідне виокремити такі його ознаки:

1) судовий наказ є судовим рішенням (у вигляді постанови), яке видається суддею одноособово;

2) судовий наказ видається у спрощеному порядку, без розгляду справи по суті;

3) судовий наказ наділяється силою норми матеріального права, а винесення судом наказу становить видання правозастосовного акту держави;

4) судовий наказ видається за доказами, наданими лише однією зі сторін (стягувачем);

5) судовий наказ видається з вимог, які можна назвати безспірними. У цьому випадку уточненню підлягає той аспект, що спір між стягувачем та боржником існує, оскільки стягувач звертається до суду із заявою про видачу судового наказу, однак докази правочину для суду є безспірними, надані стягувачем докази достатні для вирішення справи в порядку наказного провадження, інакше спір підлягатиме вирішенню за правилами позовного провадження;

6) судовий наказ видається за наявності певних умов:

– надання стягувачем разом із заявою про видачу судового наказу всіх доказів, що підтверджують зобов'язання боржника, з копіями доданих документів відповідно до кількості боржників;

– надані суду документи дають вичерпні відомості щодо обставин справи;

– заявлені стягувачем вимоги не викликають заперечень з боку боржника.

Таким чином, судовий наказ має відповідати вимогам законності та обґрунтованості. При цьому обґрунтованість повинна бути відображеною та висувається як вимога за аналогією з прийняттям рішень, які складаються з вступної та резолютивної частин. Судовий наказ відповідає принципам законності та обґрунтованості, якщо суддя при здійсненні необхідних процесуальних дій повністю врахував передбачені законом для його видання обставини і виніс постанову відповідно до них, хоча в самому правозастосовному акті цього не фіксується.

За своїм значенням, юридичною силою та наслідками судовий наказ має певні аналогічні ознаки зі звичайним рішенням суду, зокрема:

1) судовий наказ — один із видів судових рішень у цивільних справах;

2) судовий наказ — правозастосовний акт судової влади, який є обов'язковим для всіх органів державної влади і органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, посадових чи службових осіб і громадян та підлягає виконанню на всій території України;

3) судовий наказ — правозастосовний акт захисту цивільних прав;

4) судовий наказ — процесуальний документ, оскільки процесуальне законодавство передбачає вимоги щодо його процесуально-документального оформлення.

Однак якщо порівнювати судовий наказ із судовим рішенням, можна виділити ряд суттєвих відмінностей, виходячи з таких критеріїв:

1. За характером заявлених вимог.

Судове рішення ухвалюється у будь-якій цивільній справі позовного або окремого провадження, у ньому викладається владна правозастосовна позиція суду з будь-

якої заявленої позивачем вимоги, яка ґрунтується на положеннях процесуального закону. У наказному провадженні вирішується обмежене законом коло вимог, передбачених ст. 96 ЦПКУ, що означає неможливість видачі судового наказу в усіх інших випадках.

2. За процесуальною формою розгляду.

Судове рішення ухвалюється судом як результат змагальної форми процесу, з дотриманням принципів гласності та відкритості судового розгляду, де кожна сторона повинна довести обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень. Судовий наказ видається без судового засідання, тобто без розгляду справи по суті, без виклику стягувача та боржника та на підставі письмових документів.

3. За правовим механізмом дослідження доказів.

Судове рішення ухвалюється після судового засідання, де сторони та інші особи, які беруть участь у справі, в силу принципу диспозитивності розпоряджалися своїми процесуальними правами, в якому надавалися та досліджувалися докази (пояснення сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, показання свідків, висновок експерта тощо), особи, які беруть участь у справі, виступали в судових дебатах, здійснювалося повне фіксування судового засідання за допомогою звукозаписувального технічного засобу. Судовий наказ видається на підставі ознайомлення судді з наданими документами.

4. За ознакою обґрунтованості.

Судове рішення має бути мотивованим. Зокрема, в мотивувальній частині судового рішення зазначаються обставини, встановлені судом, і правовідносини, визначені відповідно до них, мотиви, з яких суд вважає встановленою наявність або відсутність фактів, якими обґрунтовувалися вимоги чи заперечення, бере до уваги

або відхиляє докази, застосовує зазначені в рішенні нормативно-правові акти, визначає, чи були порушені, не визнані або оспорені права, свободи, інтереси, за захистом яких особа звернулася до суду. Судовий наказ внаслідок своєї юридичної природи, на відміну від мотивувальної частини судового рішення, має частину, у якій міститься модель поведінки боржника, тобто зобов'язання виконати певні дії.

5. За порядком ухвалення.

Рішення суду ухвалюється, оформлюється і підписується в нарадчій кімнаті та проголошується прилюдно, при цьому головує роз'яснює зміст рішення, порядок і строк його оскарження. Щодо видачі судового наказу має місце спрощена процедура. Однак базові та основні принципи правосуддя, які застосовуються у позовному провадженні, повинні забезпечуватись і при постановленні судового наказу.

6. За часом набрання законної сили.

Рішення суду набирає законної сили після закінчення строку подання апеляційної скарги, якщо апеляційну скаргу не було подано. Судовий наказ набирає законної сили протягом 3 днів у разі ненадходження заяви від боржника після закінчення строку на її подання (10 днів з дня отримання копії судового наказу боржником) та за наявності даних про отримання боржником копії наказу, після чого суд видає його стягувачеві для пред'явлення до виконання.

7. За своєю юридичною силою.

Після проголошення рішення суд, який його ухвалив, не може сам скасувати або змінити рішення, це віднесено до повноважень суду вищестоящої інстанції і лише в разі оскарження рішення. Судовий наказ, навпаки, може бути скасований судом, що його видав, за заявою боржника в

разі заперечення проти вимог стягувача, про що судом постановляється ухвала.

8. За порядком оскарження.

Судове рішення може бути оскаржене з підстав та в порядку, передбаченому законом. Судовий наказ може лише оспорюватися, після чого він підлягає обов'язковому скасуванню, про що судом постановляється ухвала. В ухвалі про скасування судового наказу суд одночасно роз'яснює, що заявлені стягувачем вимоги можуть бути розглянуті в позовному провадженні з додержанням загальних правил щодо пред'явлення позову.

9. За своїм змістом.

Якщо розглядати судове рішення як процесуальний документ, то воно складається із вступної, описової, мотивувальної та резолютивної частин. Судовий наказ складається лише зі вступної та резолютивної частин.

10. За суб'єктивним складом.

Термінологія щодо стягувача і боржника як сторін наказного провадження була запозичена з виконавчого провадження, де ст. 8 Закону «Про виконавче провадження» визначає стягувача як фізичну або юридичну особу, на користь чи в інтересах якої видано виконавчий документ, а боржника — як фізичну або юридичну особу, яка зобов'язана за рішенням вчинити певні дії (передати майно, виконати інші обов'язки, передбачені рішенням) або утриматися від їх вчинення.

Отже, в наказному провадженні стягувачем є особа, якій належить право вимоги і яка звертається до суду із заявою про видачу судового наказу, а боржником — особа, з якої стягувач просить здійснити стягнення. Застосування поняття «заявник» пояснюється не помилкою законодавця, а тим, що особа, яка звертається до суду із заявою про видачу судового наказу, набуде процесуального становища стягувача лише в разі прийняття заяви про видачу

судового наказу і, навпаки, не стане ним в разі відмови судом у прийнятті заяви про видачу судового наказу або в разі залишення її без руху та поверненні заявнику.

11. За зверненням до виконання.

Судове рішення є підставою до виконання. На підставі судового рішення, що набрало законної сили (за винятком випадків негайного виконання рішення), видається виконавчий лист, що є виконавчим документом. Судовий наказ є виконавчим документом, тому отримання будь-яких інших документів у суді після його видачі не потрібно.

Виходячи з вищевикладеного, судовий наказ можна визначити як вид судового рішення, що видається у передбачених законом випадках, без розгляду справи по суті, на підставі наданих заявником документів за умови відсутності заперечень з боку боржника з метою захисту порушених прав та інтересів фізичних або юридичних осіб, яке має особливі формальні вимоги та процедуру виконання.

Видається за необхідне зазначити щодо особливості судового наказу як судового аналогу вчиненню виконавчих написів нотаріусами, відповідно до Закону від 02.09.1993 р. «Про нотаріат» та Переліку документів, за якими стягнення заборгованості провадиться у безспірному порядку на підставі виконавчих написів нотаріусів, затв. постановою КМУ від 29.06.99 № 1172. Запровадження в цивільному процесі наказного провадження не означає скасування повноважень нотаріусів вчиняти виконавчі написи. У будь-якому разі особа сама вирішує, звернутися їй до суду за видачею судового наказу чи до нотаріуса для вчинення виконавчого напису. Окрім того, законодавство не містить заборон щодо паралельного застосування обох цих заходів примушування боржника до виконання покладених на

нього обов'язків. При цьому слід погодитися з позицією щодо того, що судова форма захисту прав та інтересів є досконалішою, оскільки може ефективніше оскаржуватись в суді.

ПИТАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ

1. Запровадження наказного провадження.
2. Правова регламентація процедури наказного провадження.
3. Форма провадження наказного провадження.
4. Вирішення питання про видачу судового наказу.
5. Учасник наказного провадження — Заявник.
6. Учасник наказного провадження — Заявник.
7. Учасник наказного провадження — Заінтересована особа.
8. Ініціатива порушення наказного провадження.
9. Суб'єктивна підстава щодо можливості стягнення на підставі судового наказу за заявленою вимогою заявника.
10. Об'єктивна підстава щодо можливості стягнення на підставі судового наказу за заявленою вимогою заявника.
11. Особливості виконавчої природи судового наказу.
12. Документальні підстави для видачі судового наказу.
13. Законність та обґрунтованість судового наказу.
14. Порівняння судового наказу та рішення суду.
15. Обґрунтування судового наказу.

ТЕМА 15. **Окреме провадження**

ПЛАН

1. Загальні положення.
2. Розгляд судом справ про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи.
3. Розгляд судом справ про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності.
4. Розгляд судом справ про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою.
5. Розгляд судом справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення.
6. Розгляд судом справ про передачу безхазяйної нерухомої речі у комунальну власність.
7. Розгляд судом справ про розкриття банками інформації, яка містить банківську таємницю, щодо юридичних та фізичних осіб.

ПИТАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ

1. Загальні положення

Окреме провадження є самостійним видом цивільного судочинства і відрізняється від інших проваджень своєю правовою природою та особливостями процесуального порядку розгляду справ.

Окреме провадження — це вид непозовного цивільного судочинства, в порядку якого розглядаються цивільні справи про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав та інтересів особи або створення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав

або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав (ч. 1 ст. 234 ЦПКУ).

Справи окремого провадження мають такі особливості:

1) заявлені в порядку окремого провадження вимоги є безспірними (відсутній спір про суб'єктивне право);

2) завданням суду є охорона інтересів заявника шляхом підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів або неоспорюваних прав;

3) в окремому провадженні відсутні сторони із протилежними матеріально-правовими інтересами, а тому принцип змагальності не застосовується.

У справах окремого провадження спору про право немає, але є необхідність судової констатації наявності юридичного факту. Наприклад, необхідність встановлення факту володіння будинком на праві власності може бути викликана втратою правовстановлювальних документів, необхідних для державної реєстрації, і неможливістю їх відновлення у позасудовому порядку.

Неможливість вирішення в окремому провадженні спору про право не означає безспірності цього виду судочинства взагалі. В певних випадках в окремому провадженні можуть вирішуватися спори, але спори не про право, а про факт. Наприклад, у випадку порушення справи про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи ця особа повинна бути викликана до суду і вправі оспорювати факти зловживання спиртними напоями, наркотичними засобами чи токсичними речовинами.

Юридичний факт може мати різні форми та виступати у вигляді факту-події (факт смерті внаслідок нещасного випадку), факту-дії (факт шлюбу, розірвання шлюбу, усиновлення), факту-стану (факт родинних відносин, факт перебування на утриманні). Ці форми слід розрізняти, оскільки вони впливають на порядок судового

розгляду, предмет доказування, зміст судового рішення тощо.

Частина 2 ст. 234 ЦПКУ передбачає, що в порядку окремого провадження розглядаються справи про:

1) обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи;

2) надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності;

3) визнання фізичної особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою;

4) усиновлення;

5) встановлення фактів, що мають юридичне значення;

6) відновлення прав на втрачені цінні папери на пред'явника та векселі;

7) передачу безхазяйної нерухомої речі у комунальну власність;

8) визнання спадщини відумерлою;

9) надання особі психіатричної допомоги в примусовому порядку;

10) обов'язкову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу;

11) розкриття банком інформації, яка містить банківську таємницю, щодо юридичних та фізичних осіб.

У порядку окремого провадження, відповідно до ч. 3 ст. 234 ЦПКУ, розглядаються також справи про надання права на шлюб (ч. 2 ст. 23 СКУ). У випадку відсутності спору між подружжям в окремому провадженні розглядаються справи про розірвання шлюбу за заявою подружжя, яке має дітей (ст. 109 СКУ), за заявою будь-кого з подружжя, якщо один з нього засуджений до позбавлення волі (нормами матеріального права не

врегульовано), та про встановлення режиму окремого проживання за заявою подружжя (ст. 119 СКУ).

Особами, які беруть участь у справі окремого провадження, є заявник та заінтересовані особи Заявники та інші заінтересовані особи в справах окремого провадження (крім справ про усиновлення) можуть брати участь у цивільній справі особисто або через представника. Суд зобов'язаний роз'яснити цим особам їх права та обов'язки, сприяти у здійсненні та охороні гарантованих Конституцією і законами України прав, свобод та інтересів, вживати заходів щодо всебічного, повного і об'єктивного з'ясування обставин справи.

Заявником є особа, в інтересах якої відкрито провадження у справі, з метою встановлення обставин, необхідних для підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав. Інтерес заявника полягає у підтвердженні судом наявності обставин, які є підставою виникнення, зміни чи припинення матеріальних правовідносин. Коло заявників, як правило, визначається нормами цивільного процесуального законодавства, які регулюють порядок розгляду конкретних категорій справ окремого провадження. Таким чином, якщо заява подана іншими особами, суддя, керуючись п. 1 ч. 2 ст. 122 ЦПКУ, повинен відмовити у відкритті провадження у справі.

Заінтересовані особи — це суб'єкти, які можуть мати інтерес у зв'язку зі встановленням конкретного юридичного факту. Їх інтерес завжди має процесуальний та опосередкований характер. Матеріально-правового інтересу у справі такі особи не мають.

Права та обов'язки заявника та заінтересованих осіб зазначені у ст. 27 та ч. 5 ст. 31 ЦПКУ, відповідно до якої заявник та заінтересовані особи у справах окремого

провадження мають права і обов'язки сторін, за винятками, встановленими у розділі IV цього Кодексу.

Для відкриття провадження у справі окремого провадження заявник подає до суду у письмовій формі заяву. Зміст заяви повинен відповідати загальним вимогам ст. 119 ЦПКУ з урахуванням особливостей, передбачених ЦПКУ для окремих категорій справ. До заяви додаються документи, що підтверджують сплату судового збору (державного мита) та витрат на інформаційно-технічне забезпечення розгляду справи.

Не підлягають оплаті витрати на інформаційно-технічне забезпечення у справах про:

1) обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи;

2) надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності;

3) надання особі психіатричної допомоги в примусовому порядку;

4) обов'язкову госпіталізацію до проти туберкульозного закладу;

5) оголошення фізичної особи померлою внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру.

Судові витрати, пов'язані з провадженням справи про визнання фізичної особи недієздатною або обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, відносяться на рахунок держави.

Територіальна підсудність у кожній категорії справ встановлюється окремо у спеціальних нормах.

Справи окремого провадження, незважаючи на свою специфіку, розглядаються судом з додержанням загальних правил позовного провадження за винятком положень щодо змагальності та меж судового розгляду з

особливостями, установленими у р. IV ЦПКУ (статті 234-290) «Окреме провадження».

З метою з'ясування обставин справи суд може за власною ініціативою витребувати необхідні докази. Справи окремого провадження проходять ті самі стадії цивільного процесу, що і справи позовного провадження: відкриття провадження у справі, провадження у справі до судового розгляду, судовий розгляд тощо, але не можуть бути передані на розгляд третейського суду і не можуть бути закриті у зв'язку з укладенням мирової угоди.

Розгляд справ • про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи; • про визнання фізичної особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою; • про усиновлення; • про надання особі психіатричної допомоги в примусовому порядку; • про обов'язкову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу проводиться судом у складі одного судді і 2 народних засідателів, які при здійсненні правосуддя користуються всіма правами судді. Всі інші справи у порядку окремого провадження розглядаються одноособово суддею, який є головою і діє від імені суду.

Відповідно до ч. 6 ст. 235 ЦПКУ якщо під час розгляду справи у порядку окремого провадження виникає спір про право, який вирішується в порядку позовного провадження, суд залишає заяву без розгляду і роз'яснює заінтересованим особам, що вони мають право подати позов на загальних підставах.

За загальним правилом суд розглядає справи окремого провадження протягом розумного строку, але не більше 2 місяців з дня відкриття провадження у справі. Для деяких категорій справ встановлені спеціальні строки. Так, заява про надання психіатричної допомоги у примусовому

порядку розглядається судом у такі строки з дня її надходження до суду: • про госпіталізацію особи до психіатричного закладу — протягом 24 годин; • про психіатричний огляд — протягом 3 днів; • про надання амбулаторної психіатричної допомоги, її продовження та продовження госпіталізації — протягом 10 днів.

Справи про обов'язкову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу або про продовження лікування розглядаються не пізніше 3 днів після відкриття провадження у справі; • справи про розкриття банком інформації, яка містить банківську таємницю, — у 5-денний строк з дня надходження заяви; • справи про відновлення прав на втрачені цінні папери на пред'явника та векселі можуть бути призначені до розгляду не раніше 3-місячного строку з дня публікації про виклик держателя втраченого цінного папера на пред'явника або векселя.

Розгляд справ відбувається у відкритому судовому засіданні, крім справ про розкриття банком інформації, яка містить банківську таємницю, які розглядаються у закритому судовому засіданні.

Судовий розгляд закінчується ухваленням рішення, яке повинно відповідати вимогам, передбаченим ст. 215 ЦПКУ, з урахуванням особливостей, передбачених статтями 235, 241, 245, 249, 255, 259, 267, 273, 278, 282, 286, 290 ЦПКУ, і набирає законної сили за загальним правилами.

2. Розгляд судом справ про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи (статті 236-241)

Відповідно до ч. 2 ст. 30 ЦКУ обсяг цивільної дієздатності фізичної особи може бути обмежений виключно у випадках і в порядку, встановлених законом.

Такі випадки встановлені у статтями 32, 36 та 39 ЦКУ, які передбачають матеріально-правові підстави та наслідки обмеження цивільної дієздатності фізичної особи чи визнання її недієздатною. Порядок визнання фізичної особи обмежено дієздатною або недієздатною виключно судовий і регулюється статтями 236-241 ЦПКУ, які, крім того, встановлюють порядок розгляду справ про обмеження чи позбавлення права неповнолітньої особи самостійно розпоряджатися своїми доходами, поновлення цивільної дієздатності.

Суд може обмежити цивільну дієздатність фізичної особи, якщо вона страждає на психічний розлад, який істотно впливає на її здатність усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними, а також якщо вона зловживає спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами тощо і тим ставить себе чи свою сім'ю, а також інших осіб, яких вона за законом зобов'язана утримувати, у скрутне матеріальне становище (ч. 1, 2 ст. 36 ЦКУ).

Фізична особа може бути визнана судом недієздатною, якщо вона внаслідок хронічного, стійкого психічного розладу не здатна усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними (ч. 1 ст. 39 ЦКУ).

Відповідно до ч. 5 ст. 32 ЦКУ за наявності достатніх підстав суд може обмежити право неповнолітньої особи самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією чи іншими доходами або позбавити її цього права.

Заява про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, у тому числі неповнолітньої особи, чи визнання фізичної особи недієздатною подається до суду за місцем проживання цієї особи, а якщо вона перебуває на лікуванні у наркологічному або психіатричному закладі — за місцезнаходженням цього закладу. Підсудність справ про обмеження цивільної дієздатності чи визнання

недієздатним громадянина України, який проживає за її межами, визначається за клопотанням заявника ухвалою судді ВСУ.

Заявниками у справах про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи можуть виступати члени її сім'ї, органи опіки та піклування, наркологічні або психіатричні заклади, у справах про визнання фізичної особи недієздатною — члени її сім'ї, близькі родичі, незалежно від їх спільного проживання, органи опіки та піклування, психіатричні заклади. Заява про обмеження права неповнолітньої особи самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією чи іншими доходами або позбавлення її цього права може бути подана батьками (усиновлювачами), піклувальниками, органом опіки та піклування.

Заява повинна відповідати загальним вимогам ст. 119 ЦПКУ з урахуванням особливостей, передбачених ст. 247 ЦПКУ.

У заяві про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи повинні бути викладені обставини, що свідчать про психічний розлад, істотно впливають на її здатність усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними, чи обставини, що підтверджують дії, внаслідок яких фізична особа, яка зловживає спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами тощо, поставила себе чи свою сім'ю, а також інших осіб, яких вона за законом зобов'язана утримувати, у скрутне матеріальне становище.

У заяві про визнання фізичної особи недієздатною повинні бути викладені обставини, що свідчать про хронічний, стійкий психічний розлад, внаслідок чого особа не здатна усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними.

У заяві про обмеження права неповнолітньої особи самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією чи іншими доходами або позбавлення її цього права повинні бути викладені обставини, що свідчать про негативні матеріальні, психічні чи інші наслідки для неповнолітнього здійснення ним цього права.

Якщо вимоги щодо змісту заяви не дотримані, така заява залишається без руху в порядку ст. 121 ЦПКУ.

Розгляд справи проводиться судом у складі одного судді і 2 народних засідателів.

Після відкриття провадження у справі починається її провадження до судового розгляду, під час якого суд призначає судово-психіатричну експертизу для встановлення психічного стану фізичної особи. Така експертиза призначається тільки за наявності достатніх даних про психічний розлад здоров'я фізичної особи (довідки про стан здоров'я, виписки з історії хвороби тощо). У виняткових випадках, коли особа явно ухиляється від проходження експертизи, суд у судовому засіданні за участю лікаря-психіатра може постановити ухвалу про примусове направлення фізичної особи на судово-психіатричну експертизу.

Справи про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи чи визнання фізичної особи недієздатною суд розглядає за участю заявника та представника органу опіки та піклування. Питання про виклик фізичної особи, щодо якої розглядається справа про визнання її недієздатною, вирішується в кожному випадку судом з урахуванням стану її здоров'я.

У ході судового розгляду встановлюється наявність або відсутність матеріально-правових підстав для обмеження цивільної дієздатності фізичної особи чи визнання її недієздатною; обмеження чи позбавлення

права неповнолітньої особи самостійно розпоряджатися своїми доходами.

Суд ухвалює рішення про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, якщо вона відповідно до висновку судово-психіатричної експертизи не просто страждає на психічний розлад, а й внаслідок цього не здатна усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними. Суд ухвалює рішення про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи також і у тому разі, якщо вона зловживає спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами тощо і тим ставить себе чи свою сім'ю, а також інших осіб, яких вона за законом зобов'язана утримувати, у скурутне матеріальне становище, що підтверджується відповідними доказами, наданими заявником, заінтересованими особами або витребуваними судом.

Суд ухвалює рішення про обмеження права неповнолітньої особи самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією чи іншими доходами або позбавлення її цього права у випадку встановлення обставин, що свідчать про негативні матеріальні, психічні чи інші наслідки здійснення неповнолітнім цього права.

Суд ухвалює рішення про визнання фізичної особи недієздатною, якщо вона внаслідок хронічного, стійкого психічного розладу не здатна усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними, що підтверджується висновком судово-психіатричної експертизи.

Суд відмовляє у задоволенні заяви, якщо під час розгляду справи буде встановлена відсутність матеріально-правових підстав для обмеження цивільної дієздатності фізичної особи чи визнання її недієздатною; обмеження чи позбавлення права неповнолітньої особи самостійно розпоряджатися своїми доходами.

Якщо суд відмовить у задоволенні заяви про визнання особи недієздатною і буде встановлено, що вимога була заявлена недобросовісно без достатньої для цього підстави, фізична особа, якій такими діями було завдано моральної шкоди, має право вимагати від заявника її відшкодування (ч. 3 ст. 39 ЦКУ).

Судові витрати, пов'язані з провадженням справи про визнання фізичної особи недієздатною або обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, відносяться на рахунок держави, проте суд, установивши, що заявник діяв недобросовісно без достатньої для цього підстави, стягує їх у повному обсязі із заявника.

Відповідно до ч. 4 ст. 36 ЦКУ цивільна дієздатність фізичної особи є обмеженою з моменту набрання законної сили рішенням суду про це.

Відповідно до ст. 40 ЦКУ фізична особа визнається недієздатною з моменту набрання законної сили рішенням суду про це. Проте, якщо від часу виникнення недієздатності залежить визнання недійсним шлюбу, договору або іншого правочину, суд з урахуванням висновку судово-психіатричної експертизи та інших доказів щодо психічного стану особи може визначити у своєму рішенні день, з якого вона визнається недієздатною.

Суд, ухвалюючи рішення про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи (у тому числі про обмеження або позбавлення права неповнолітньої особи самостійно розпоряджатися своїми доходами) чи визнання фізичної особи недієздатною, встановлює над нею відповідно піклування або опіку і за поданням органу опіки та піклування призначає їй піклувальника чи опікуна.

У разі видужання фізичної особи, цивільна дієздатність якої була обмежена, або такого поліпшення її психічного стану, який відновив у повному обсязі її

здатність усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними, а також у разі припинення фізичною особою зловживання спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами тощо, суд поновлює її цивільну дієздатність (ст. 38 ЦКУ). Скасування рішення суду про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи, цивільна дієздатність якої була обмежена, здійснюється за рішенням суду за заявою самої фізичної особи, її піклувальника, членів сім'ї або органу опіки та піклування. Піклування, встановлене над фізичною особою, припиняється.

Суд поновлює цивільну дієздатність фізичної особи, яка була визнана недієздатною, і припиняє опіку, якщо буде встановлено, що внаслідок видужання або значного поліпшення її психічного стану у неї поновилася здатність усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними (ст. 42 ЦКУ). Скасування рішення суду про визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи здійснюється за рішенням суду на підставі відповідного висновку судово-психіатричної експертизи за заявою опікуна, органу опіки та піклування.

Рішення суду після набрання ним законної сили надсилається судом органу опіки та піклування, органам ведення Державного реєстру виборців за місцем проживання фізичної особи.

3. Розгляд судом справ про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності (статті 242-245)

За загальним правилом повну цивільну дієздатність має фізична особа, яка досягла 18 років (повноліття). Разом із тим цивільне законодавство України передбачає винятки із цього правила. Повна цивільна дієздатність може бути надана фізичній особі до досягнення нею повноліття у разі

реєстрації нею шлюбу, реєстрації її як підприємця, коли вона працює за трудовим договором або записана матір'ю чи батьком дитини (статтями 34-35 ЦКУ).

У разі реєстрації шлюбу фізичної особи, яка не досягла повноліття, вона набуває повної цивільної дієздатності з моменту реєстрації шлюбу. У цьому випадку набуття повної цивільної дієздатності відбувається автоматично.

Повна цивільна дієздатність може бути надана фізичній особі, яка досягла 16 років і яка бажає займатися підприємницькою діяльністю. За наявності письмової згоди на це батьків (усиновлювачів), піклувальника або органу опіки та піклування така особа може бути зареєстрована як підприємець. У цьому разі фізична особа набуває повної цивільної дієздатності з моменту державної реєстрації її як підприємця. У разі відсутності письмової згоди на це батьків (усиновлювачів), піклувальника або органу опіки та піклування надання повної цивільної дієздатності за рішенням суду чинним законодавством не допускається.

Фізичній особі, яка досягла 16 років і працює за трудовим договором, а також неповнолітній особі, яка записана матір'ю або батьком дитини, може бути надана повна цивільна дієздатність за її заявою до органу опіки та піклування. Орган опіки та піклування за наявності письмової згоди на це батьків (усиновлювачів) або піклувальника приймає рішення про надання повної цивільної дієздатності (емансипацію).

Таким чином, загальним порядком надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності є адміністративний за рішенням органу опіки та піклування за наявності письмової згоди батьків (усиновлювачів) або піклувальника. Таке рішення відповідно до ст. 34 Закону «Про місцеве самоврядування в Україні» приймається

виконавчим органом сільської, селищної, міської ради. І тільки за відсутності письмової згоди батьків (усиновлювачів) або піклувальника емансипація здійснюється у судовому порядку, встановленому статтями 242-245 ЦПКУ.

Право на звернення до суду із заявою про надання повної цивільної дієздатності має сама неповнолітня особа, яка досягла 16-річного віку і працює за трудовим договором або записана матір'ю чи батьком дитини. Заява подається за місцем проживання неповнолітньої особи. Підсудність справи за зверненням неповнолітньої особи — громадянина України, який проживає за її межами, визначається за клопотанням заявника ухвалою судді Верховного Суду України.

Заява повинна відповідати загальним вимогам ст. 119 ЦПКУ, якою встановлена форма та зміст позовної заяви, з урахуванням особливостей, передбачених ст. 243 ЦПКУ, зокрема у ній повинно бути зазначено про те, що неповнолітня особа працює за трудовим договором або є матір'ю чи батьком дитини відповідно до актового запису цивільного стану. Викладені обставини повинні бути підтверджені письмовими доказами: трудовим договором або свідоцтвом про народження дитини. Також у заяві необхідно обов'язково зазначити про те, що батьки (усиновлювачі) або піклувальник не надали згоду на емансипацію в адміністративному порядку. Якщо вимоги щодо змісту заяви не дотримані, така заява залишається без руху в порядку ст. 121 ЦПКУ.

Справи про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності суд розглядає за участю заявника та заінтересованих осіб: одного або обох батьків (усиновлювачів) або піклувальника та представника органу опіки та піклування. Участь представника органу опіки та піклування у розгляді справи є обов'язковою.

У судовому засіданні встановлюються обставини, що мають матеріально-правове значення для надання повної цивільної дієздатності: досягнення неповнолітньою особою 16 років, робота за трудовим договором або запис матір'ю чи батьком дитини, відсутність згоди батьків (усиновлювачів) або піклувальника на емансипацію в адміністративному порядку.

Розглянувши заяву про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності по суті, суд ухвалює рішення, яким задовольняє або відмовляє у задоволенні вимоги заявника. У разі задоволення заявленої вимоги неповнолітній особі надається повна цивільна дієздатність після набрання рішенням суду законної сили.

Рішення суду про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності після набрання ним законної сили надсилається органіві опіки та піклування. Якщо над неповнолітньою особою було встановлено піклування, таке рішення суду є підставою для його припинення (п. 3 ч. 1 ст. 77 ЦКУ). Повна цивільна дієздатність, надана фізичній особі за рішенням суду, поширюється на усі цивільні права та обов'язки.

4. Розгляд судом справ про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою (статті 246-250)

Тривала відсутність фізичної особи у місці її постійного проживання у тому випадку, коли місце її перебування невідоме, може порушувати інтереси осіб, пов'язаних із відсутньою особою певними матеріальними правовідносинами. Для захисту зазначених інтересів закон передбачає можливість визнання фізичної особи, місце перебування якої невідоме, безвісно відсутньою або оголошення її померлою. Судове провадження за вказаною категорією справ врегульоване статтями 246-250 ЦПКУ.

Відповідно до ст. 43 ЦКУ фізична особа може бути визнана судом безвісно відсутньою, якщо протягом одного року в місці її постійного проживання немає відомостей про місце її перебування.

Відповідно до ст. 46 ЦКУ фізична особа може бути оголошена судом померлою, якщо у місці її постійного проживання немає відомостей про місце її перебування протягом 3 років, а якщо вона пропала безвісти за обставин, що загрожували їй смертю або дають підставу припускати її загибель від певного нещасного випадку, — протягом 6 місяців, а за можливості вважати фізичну особу загиблою від певного нещасного випадку або інших обставин внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру — протягом одного місяця після завершення роботи спеціальної комісії, утвореної внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру. Фізична особа, яка пропала безвісти у зв'язку з воєнними діями, може бути оголошена судом померлою після спливу 2 років від дня закінчення воєнних дій. З урахуванням конкретних обставин справи суд може оголосити фізичну особу померлою і до спливу цього строку, але не раніше спливу 6 місяців.

Таким чином, можливість визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою обумовлена тривалою відсутністю у місці постійного проживання. Крім того, у деяких випадках для оголошення фізичної особи померлою необхідно додатково встановити наявність певних обставин — обставин, що загрожували смертю, нещасного випадку, воєнних дій, ситуацій техногенного та природного характеру.

Відповідно до доктрини цивільного права у випадку визнання фізичної особи безвісно відсутньою має місце умовна презумпція смерті (немає підстав вважати її живою), а у випадку оголошення її померлою — безумовна

презумпція смерті (є підстави, що дають можливість припустити її смерть) ЦПКУ не зазначає, хто саме має право звернутися до суду із заявою про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою. Зважаючи на це, із такою заявою може звернутися будь-яка особа, яка перебуває із цим суб'єктом у матеріально-правових відносинах і заінтересована у зміні його правового статусу. Таким чином, заявниками можуть бути, наприклад, чоловік, дружина, батьки, діти, кредитори тощо фізичної особи, місцеперебування якої невідоме, якщо їм це необхідно для здійснення та захисту їх суб'єктивних прав та інтересів. У випадках та порядку, передбачених законом, заявником може бути і прокурор.

Заява про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою подається до суду за місцем проживання заявника або за останнім відомим місцем проживання (перебування) фізичної особи, місцеперебування якої невідоме або за місцезнаходженням майна фізичної особи, місцеперебування якої невідоме.

Заява повинна відповідати загальним вимогам ст. 119 ЦПКУ, якою встановлена форма та зміст позовної заяви, з урахуванням особливостей, передбачених ст. 247 ЦПКУ, а саме: у заяві про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою повинно бути зазначено, для якої мети необхідно заявникові визнати фізичну особу безвісно відсутньою або оголосити її померлою; обставини, що підтверджують безвісну відсутність фізичної особи, або обставини, що загрожували смертю фізичній особі, яка пропала безвісти, або обставини, що дають підставу припускати її загибель від певного нещасного випадку.

Зазначення у заяві правової мети надає суду можливість при відкритті провадження у справі визначити наявність у заявника права на звернення до суду за

захистом свого інтересу, коло заінтересованих осіб, яких необхідно залучити до участі у справі, та сукупність необхідних доказів. Як свідчить судова практика, більшість справ зазначеної категорії порушуються з метою розірвання шлюбу (визнання особи безвісно відсутньою) або припинення шлюбу, призначення пенсії у зв'язку із втратою годувальника, отримання спадщини (оголошення особи померлою).

Якщо вимоги щодо змісту заяви не дотримані, така заява залишається без руху в порядку ст. 121 ЦПКУ.

До початку розгляду справи по суті суд встановлює осіб (родичів, співробітників тощо), які можуть дати свідчення про фізичну особу, місцеперебування якої невідоме, а також запитує відповідні організації за останнім місцем проживання відсутнього (житлово-експлуатаційні організації, органи внутрішніх справ або органи місцевого самоврядування) і за останнім місцем роботи про наявність відомостей щодо фізичної особи, місцеперебування якої невідоме. Без отримання будь-яких відомостей від зазначених суб'єктів справа не повинна призначатися до розгляду.

Одночасно суд вживає заходів через органи опіки та піклування щодо встановлення опіки над майном фізичної особи, місцеперебування якої невідоме, якщо опіку над майном ще не встановлено нотаріусом у порядку ч. 2 ст. 44 ЦКУ.

Розгляд справи проводиться судом у складі одного судді і 2 народних засідателів. Суд розглядає справу у відкритому судовому засіданні за участю заявника, свідків, зазначених у заяві, та осіб, яких суд визнав за потрібне допитати.

Якщо при розгляді справи будуть встановлені обставини, необхідні для задоволення заяви, суд ухвалює рішення про визнання фізичної особи безвісно відсутньою

або про оголошення її померлою. Фізична особа оголошується безвісно відсутньою або померлою від дня набрання законної сили рішенням суду про це. Фізична особа, яка пропала безвісти за обставин, що загрожували їй смертю або дають підстави припустити її загибель від певного нещасного випадку або у зв'язку з воєнними діями, може бути оголошена померлою від дня її вірогідної смерті, про що повинно бути зазначено у резолютивній частині рішення (ч. 3 ст. 46 ЦКУ).

Після набрання законної сили рішенням про оголошення фізичної особи померлою суд надсилає рішення відповідному органу державної реєстрації актів цивільного стану для реєстрації смерті фізичної особи, а також до нотаріуса за місцем відкриття спадщини, а в населеному пункті, де немає нотаріуса, — до відповідного органу місцевого самоврядування для вжиття заходів щодо охорони спадкового майна. У разі наявності в населеному пункті кількох нотаріусів, а також у випадках, коли місце відкриття спадщини невідоме, рішення надсилається до державного нотаріального архіву з метою передачі його за належністю уповноваженому нотаріусу для вжиття заходів з охорони спадкового майна.

Суд відмовляє у задоволенні заяви, якщо буде встановлене місцеперебування фізичної особи, щодо якої вирішується питання про визнання її безвісно відсутньою або оголошення померлою, а також у тому разі, якщо строк невідомості місцеперебування особи менший за встановлений законом.

На підставі рішення суду про визнання фізичної особи безвісно відсутньою нотаріус за останнім місцем її проживання описує належне їй майно та встановлює над ним опіку (ч. 1 ст. 44 ЦКУ). Визнання фізичної особи безвісно відсутньою є підставою для розірвання шлюбу

державним органом реєстрації актів цивільного стану за заявою другого із подружжя (п. 1 ч. 1 ст. 107 СКУ).

Правові наслідки оголошення фізичної особи померлою прирівнюються до правових наслідків, які настають у разі смерті. Спадкоємці фізичної особи, яка оголошена померлою, не мають права відчужувати протягом 5 років нерухоме майно, що перейшло до них у зв'язку з відкриттям спадщини. Нотаріус, який видав спадкоємцеві свідоцтво про право на спадщину на нерухоме майно, накладає на нього заборону відчуження (ст. 47 ЦКУ).

Оголошення фізичної особи померлою є підставою для припинення шлюбу (ч. 1 ст. 104 СКУ).

Можливі випадки, коли фізична особа, визнана безвісно відсутньою чи оголошена померлою, з'явиться або буде виявлено її місцеперебування. Наслідки цього передбачені ст. 250 ЦПКУ та статтями 45, 48 ЦКУ. Так, у разі одержання заяви про заяву фізичної особи, яку було визнано безвісно відсутньою або оголошено померлою, або відомостей про місцеперебування цієї особи суд за місцеперебуванням особи або суд, який ухвалив рішення про визнання особи безвісно відсутньою або оголосив її померлою, призначає справу до слухання за участю цієї особи, заявника та інших заінтересованих осіб і скасовує своє рішення про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою. Заяву може бути подано особою, яку було визнано безвісно відсутньою або померлою, або іншою заінтересованою особою.

У разі скасування рішення суду про визнання фізичної особи безвісно відсутньою опіка над її майном припиняється (ч. 5 ст. 44 ЦКУ). Її шлюб з іншою особою може бути поновлений за їхньою заявою за умови, що ніхто з них не перебуває у повторному шлюбі (ч. 2 ст. 118 СКУ).

У разі скасування рішення суду про оголошення фізичної особи померлою копія рішення надсилається відповідному органу державної реєстрації актів цивільного стану для анулювання актового запису про смерть. Після цього її шлюб з іншою особою поновлюється за умови, що ніхто з них не перебуває у повторному шлюбі (ч. 1 ст. 118 СКУ).

Незалежно від часу своєї появи фізична особа, яка була оголошена померлою, має право вимагати від особи, яка володіє її майном, повернення цього майна, якщо воно збереглося та безоплатно перейшло до неї після оголошення фізичної особи померлою, за винятком майна, придбаного за набувальною давністю, а також грошей та цінних паперів на пред'явника. Особа, до якої майно перейшло за оплатним договором, зобов'язана повернути його, якщо буде встановлено, що на момент набуття цього майна вона знала, що фізична особа, яка була оголошена померлою, жива. У разі неможливості повернути майно в натурі відшкодовується вартість цього майна.

Якщо майно перейшло у власність держави, Автономної Республіки Крим або територіальної громади і було реалізоване ними, фізичній особі, яка була оголошена померлою, повертається сума, одержана від реалізації цього майна (частини 2-4 ст. 48 ЦКУ).

5. Розгляд судом справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення (статті 256-250)

Факти, що мають юридичне значення, — це факти, з якими закон пов'язує виникнення, зміну або припинення правовідносин.

Постановою Пленуму ВСУ від 31.03.95 № 5 «Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення», встановлені підстави, за

наявності яких у порядку окремого провадження розглядаються справи:

1) згідно із законом такі факти породжують юридичні наслідки, тобто від них залежить виникнення, зміна або припинення особистих чи майнових прав громадян;

2) чинним законодавством не передбачено іншого порядку їх встановлення;

3) заявник не має іншої можливості одержати або відновити загублений чи знищений документ, який посвідчує факт, що має юридичне значення;

4) встановлення факту не пов'язується з наступним вирішенням спору про право.

Згідно зі ст. 256 ЦПКУ суд розглядає справи про встановлення факту:

1) родинних відносин між фізичними особами. До справ про встановлення факту родинних відносин належать: справи про встановлення факту батьківства (материнства); справи про визнання батьківства (материнства); встановлення факту реєстрації батьківства, якщо така реєстрація мала місце, але в органах РАЦС не збереглися відповідні записи і в їх поновленні заявникові було відмовлено. Встановлення цих фактів може бути необхідним заявнику для здійснення певних юридичних дій, зокрема одержання в органах нотаріату свідоцтва про право на спадщину, оформлення права на пенсію у разі втрати годувальника тощо;

2) перебування фізичної особи на утриманні. Встановлення цього факту може відбутися у разі: відсутності документа про підтвердження цього факту; відмови у видачі такого документа; одержання документа, яким не підтверджується факт перебування фізичної особи на утриманні.

Суд має з'ясувати, що встановлення факту перебування на утриманні повинно тягти правові наслідки

для заявника (наприклад, призначення пенсії в зв'язку із втратою годувальника або настання права на отримання спадщини).

Встановлення факту перебування особи на утриманні померлого має значення для одержання свідoctва про право на спадщину, призначення пенсії чи відшкодування шкоди за умови, що утримання було повним або допомога, яка надавалась утриманцю, була постійним й основним джерелом засобів до існування;

3) каліцтва, якщо це потрібно для призначення пенсії або одержання допомоги за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням;

4) реєстрації шлюбу, розірвання шлюбу, усиновлення. Варто мати на увазі, що у цьому випадку судом не встановлюються факти реєстрації шлюбу, розірвання шлюбу, усиновлення, а лише встановлюється факт їх реєстрації в актових книгах, якщо в органах реєстрації актів цивільного стану не збереглися відповідні записи і ті відмовилися їх поновити, або вони можуть бути відновлені тільки на підставі рішення суду про встановлення їх реєстрації.

Правову силу мають лише зареєстровані в органах реєстрації актів цивільного стану актові записи і, як виняток, — прирівняні до них оформлені релігійним обрядом шлюби, якщо релігійний обряд шлюбу відбувався до створення або відновлення державних органів реєстрації цивільного стану в Україні (ч. 3 ст. 21 СКУ).

Із заявою про порушення справи можуть звернутися особи, для яких наявність факту реєстрації шлюбу, розірвання шлюбу, усиновлення, народження і смерті може породжувати юридичні наслідки: особа, з приводу якої встановлюється певний факт реєстрації, члени її сім'ї, законні представники, спадкоємці тощо.

Відповідно до постанови Пленуму ВСУ № 5, із заявами про встановлення факту реєстрації шлюбу може звернутись подружжя або кожен з них. Якщо заяву подано лише одним з подружжя, другий з них притягається до участі у справі як заінтересована особа. Суддя не вправі відмовити у прийнятті заяви, а суд — закрити провадження у справі з тих підстав, що органами реєстрації актів цивільного стану відмовлено у відновленні запису про реєстрацію акту у зв'язку з відсутністю цього запису у книзі реєстрації відповідних записів, що збереглися. Звернутись з заявою про встановлення фактів реєстрації шлюбу, реєстрації розірвання шлюбу може будь-яка інша заінтересована особа при вирішенні питання про наявність права на спадщину;

5) проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу. Для визнання зазначеного факту необхідно довести, що чоловік та жінка проживають однією сім'єю. Відповідно до ч. 2 ст. 3 СКУ сім'єю є особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. Для визнання осіб сім'єю необхідно одночасна наявність всіх цих ознак.

Встановлення зазначеного факту може виявитись необхідним: • для виникнення у особи права на утримання (ст. 91 СКУ); • при ухваленні судового рішення про усиновлення (частини 4, 5 ст. 211 СКУ); • для отримання права на спадкування за законом у четверту чергу (ст. 1264 ЦКУ); • для поширення на майно, що набуто чоловіком та жінкою за час спільного проживання, режиму права спільної сумісної власності, оскільки за ст. 74 СКУ майно, набуто за час спільного проживання однією сім'єю чоловіка та жінки, що не перебувають у шлюбі, належить їм на праві спільної сумісної власності, якщо інше не встановлено письмовим договором між ними;

6) належності правовстановлювальних документів особі, прізвище, ім'я, по батькові, місце і час народження якої, що зазначені в документі, не збігаються з ім'ям, по батькові, прізвищем, місцем і часом народження цієї особи, зазначеним у свідоцтві про народження або в паспорті. У цих справах встановлюється належність правовстановлювальних документів, а не тотожність прізвища, і по батькові, по-різному записаних у різних документах, для залишення одного з них;

7) народження особи в певний час у разі неможливості реєстрації органом державної реєстрації актів цивільного стану факту народження.

Порушення і розгляд цієї категорії справ у судовому порядку можливі в тому випадку, якщо у встановленому порядку не може бути здійснена реєстрація народження особи в органах державної реєстрації актів цивільного стану (відсутні необхідні документи, свідки при народженні дитини поза охорони здоров'я). Установлення судом цього факту є підставою для реєстрації народження органом РАЦС;

8) смерті особи в певний час у разі неможливості реєстрації органом державної реєстрації актів цивільного стану факту смерті. Цей факт не слід плутати зі справами про оголошення фізичної особи померлою. Підставою для оголошення фізичної особи померлою є обставини, що припускають її загибель від певного нещасного випадку. Підставою для встановлення факту смерті є підтвержені доказами обставини, що достовірно свідчать про смерть громадянина у певний час за певних обставин.

У судовому порядку можуть бути встановлені також інші факти, від яких залежить виникнення, зміна або припинення особистих чи майнових прав фізичних осіб, якщо законом не визначено іншого порядку їх встановлення.

Перелік юридичних фактів, що підлягають встановленню в судовому порядку, не є вичерпним. Суд може встановлювати й інші факти, які мають юридичне значення, зокрема прийняття спадщини, володіння будинком на праві власності, місце відкриття спадщини, наявність страхового стажу тощо, за умов, що факт, який встановлюється, повинен бути юридичним, тобто від його встановлення у особи виникають, змінюються або припиняються особисті чи майнові права, а також законом не визначено іншого порядку їх встановлення.

Судовому розгляду в окремому провадженні не підлягають справи про встановлення факту належності особі паспорта, військового квитка, квитка про членство в об'єднанні громадян, а також свідоцтв, що їх видають органи державної реєстрації актів цивільного стану.

Суддя відмовляє у відкритті провадження у справі, якщо з заяви про встановлення факту, що має юридичне значення, вбачається спір про право, а якщо спір про право буде виявлений під час розгляду справи, — залишає заяву без розгляду і роз'яснює заінтересованим особам, що вони мають право подати позов на загальних підставах (див. також ч. 6 ст. 235 ЦПКУ). Таким чином, перед відкриттям провадження у справі суд має переконатися в тому, що заявлена вимога не передбачає спір про право, якщо це виявиться під час розгляду справи, суд залишає заяву без розгляду.

Заява фізичної особи про встановлення факту, що має юридичне значення, подається до суду за місцем її проживання. У заяві повинно бути зазначено:

- 1) який факт заявник просить встановити та з якою метою;
- 2) причини неможливості одержання або відновлення документів, що посвідчують цей факт;
- 3) докази, що підтверджують факт.

До заяви додаються докази, що підтверджують викладені в заяві обставини, і довідка про неможливість відновлення втрачених документів.

У рішенні суду повинні бути зазначені відомості про факт, встановлений судом, мету його встановлення, а також докази, на підставі яких суд установив цей факт.

Рішення суду про встановлення факту, який підлягає реєстрації в органах державної реєстрації актів цивільного стану або нотаріальному посвідченню, не замінює собою документів, що видаються цими органами, а є тільки підставою для одержання зазначених документів.

6. Розгляд судом справ про передачу безхазяйної нерухомої речі у комунальну власність (статті 269-273)

З позиції цивільного обороту кожна річ повинна належати на праві власності певній особі, державі чи муніципальному утворенню. При цьому право власності породжує у особи, яка ним володіє, не тільки певний обсяг прав, пов'язаних з володінням, користуванням та розпорядженням певною річчю, але й покладає на останнього тягар утримання речі. Відсутність власника переводить майно в режим безхазяйного'.

Відповідно до ст. 335 ЦКУ безхазяйною є річ, яка не має власника або власник якої невідомий. Поняття безхазяйної речі є загальним, оскільки охоплює як різновиди рухомих, зокрема знахідку (ст. 338 ЦКУ), бездоглядну домашню тварину (ст. 341 ЦКУ), скарб (ст. 343 ЦКУ), так й нерухомих речей. Однак судовий порядок передачі прав на безхазяйну річ поширюється лише на речі нерухомі. Розгляд справ про передачу безхазяйної нерухомої речі у комунальну власність здійснюється в окремому провадженні, що є цілком логічним в силу того, що власник речі невідомий, а отже, про наявність спору про право, то притаманно позовному

провадженню, говорити не можна. В цьому разі захищається законний інтерес територіальної громади, який дістає вияв у можливості безперешкодного використання певного нерухомого майна та визначення його правового статусу.

Статтею 269 ЦПКУ встановлено, що заявником у справах цієї категорії може бути лише орган, який уповноважений управляти майном відповідної територіальної громади. Відповідно до Закону «Про місцеве самоврядування в Україні» такими органами є сільські, селищні та міські ради, а також виконавчі органи, на території яких знаходиться виявлена нерухома річ.

Передумовами звернення відповідного органу до суду є обов'язкове взяття виявленої безхазяйної нерухомої речі на облік та сплив одного року з дня такої постановки. Безхазяйні нерухомі речі беруться на облік органом, що здійснює державну реєстрацію прав на нерухоме майно, за заявою органу місцевого самоврядування, на території якого вони розміщені, про що робиться оголошення у друкованих засобах масової інформації (ч. 1 ст. 270 ЦПКУ). Відповідно до ст. 2 Закону «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обмежень» Державний реєстр прав на нерухоме майно та їх обмежень — єдина державна інформаційна система, яка містить відомості про речові права на нерухоме майно, їх обмеження, суб'єктів речових прав, технічні характеристики об'єктів нерухомого майна (будівель, споруд тощо), кадастровий план земельної ділянки, а також відомості про правочини, вчинені щодо таких об'єктів нерухомого майна.

Відповідно до вимог ст. 271 ЦПКУ суд відмовляє у прийнятті заяви про передачу безхазяйної нерухомої речі у власність територіальної громади, якщо така річ не взята на облік органом, який здійснює державну реєстрацію

права на нерухоме майно, або якщо заяву подано до закінчення одного року з дня взяття такої речі на облік.

Заява про передачу безхазяйної речі повинна подаватися до суду за місцем знаходження речі органом, уповноваженим управляти майном відповідної територіальної громади. За змістом заява має відповідати загальним вимогам ст. 119 ЦПКУ і особливостям, встановленим ст. 270 ЦПКУ. У заяві має бути зазначено: яку нерухому річ заявник просить передати у власність територіальної громади (комунальну власність); основні характеристики нерухомої речі; посилання на документи про взяття безхазяйної нерухомої речі на облік органом, що здійснює державну реєстрацію прав на нерухоме майно; посилання на друковані засоби масової інформації, у яких було зроблено оголошення про взяття відповідної нерухомої речі на облік. Доказами того, що нерухомість тривалий час не використовується за призначенням і відомостей про її власника-забудовника немає, можуть бути відповідні довідки про відсутність сплати податків, показання свідків.

Якщо із заяви і доданих до неї документів буде встановлено, що безхазяйна нерухома річ не взята на облік органом, який здійснює державну реєстрацію права на нерухоме майно, або якщо заяву подано до закінчення одного року з дня взяття речі на облік, суд відмовляє у прийнятті заяви до свого провадження. Прийнята заява про передачу безхазяйної речі у власність територіальної громади розглядається судом за умови участі заявника і обов'язкового повідомлення усіх заінтересованих осіб про час і місце її розгляду. Заінтересованими особами можуть бути особи, які мають певні претензії на заявлене майно, зокрема особи, які добросовісно та відкрито користуються цим майном незалежно від строку такого володіння, тощо. Слід враховувати, що відповідно до ч. 6 ст. 235 ЦПКУ

якщо під час розгляду справи у порядку окремого провадження виникає спір про право, який вирішується в порядку позовного провадження, суд залишає заяву без розгляду і роз'яснює заінтересованим особам, що вони мають право подати позов на загальних підставах.

Встановивши за наслідками розгляду справи, що нерухома річ є безхазяйною, взята на облік органом, який здійснює державну реєстрацію прав на нерухоме майно, а також що закінчився один рік з дня взяття на облік нерухомої речі, суд ухвалює рішення про передачу безхазяйної нерухомої речі у власність відповідної територіальної громади. Такі рішення суду є підставою для реєстрації права власності на таке майно за територіальною громадою.

7. Розгляд судом справ про розкриття банками інформації, яка містить банківську таємницю, щодо юридичних та фізичних осіб (статті 287-290)

У процесі фінансової діяльності банки оперують інформацією з «відкритим доступом» (наприклад, установчі документи, звітність банку, види та форми банківського обслуговування тощо) та інформацією з «обмеженим доступом», яка поділяється на конфіденційну і таємну, а остання — на банківську і комерційну таємницю.

Банківська таємниця є об'єктом цивільного права (ст. 177 ЦКУ. ст. 60 Закону «Про банки і банківську діяльність»). Особливістю цього об'єкта цивільних правовідносин є те, що власником інформації, як правило, є клієнт банку, а банк є утримувачем такої інформації та зобов'язаним суб'єктом її збереження. При цьому на банки покладений обов'язок щодо збереження банківської таємниці та відповідальність за незаконне її розкриття

(ст. 1076 ЦКУ, ст. 61 Закону «Про банки і банківську діяльність»).

Зміст поняття «банківська таємниця» розкрито в ч. 1 ст. 60 Закону «Про банки і банківську діяльність» — це інформація щодо діяльності та фінансового стану клієнта, яка стала відома банку в процесі обслуговування клієнта та взаємовідносин з ним чи третім особам при наданні послуг банку із супутніми захворюваннями на хронічний алкоголізм, наркоманію чи токсикоманію) пройти відповідне лікування. У разі ухилення від обов'язкової госпіталізації, ці особи з метою запобігання поширенню туберкульозу за рішенням суду підлягають розшуку, приводу та обов'язковій госпіталізації до протитуберкульозних закладів, визначених місцевими органами виконавчої влади.

У ст. 286 ЦПКУ йдеться про 2 види заяв, які можуть бути подані до суду у справах цієї категорії:

– про обов'язкову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу хворого на заразну форму туберкульозу, який ухиляється від лікування;

– про продовження лікування.

Заява може бути подана або до суду за місцезнаходженням протитуберкульозного закладу, який здійснює медичний (диспансерний) нагляд за цим хворим, або до суду за місцем виявлення такого хворого (альтернативна територіальна підсудність).

У ЦПКУ не зазначені категорії осіб, які можуть звернутися до суду із заявою про обов'язкову госпіталізацію до туберкульозного закладу хворого на заразну форму туберкульозу. Однак, виходячи зі змісту глави 11 розділу IV ЦПКУ, можна дійти висновку, що такими особами є представники протитуберкульозних закладів.

У заяві про обов'язкову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу або про продовження лікування повинні бути зазначені встановлені законом підстави для такої госпіталізації. До заяви додається мотивований висновок лікарської комісії про необхідність обов'язкової госпіталізації до протитуберкульозного закладу або про продовження лікування, в якому зазначається строк, протягом якого буде проведено лікування.

Заява подається протягом 24 годин з часу виявлення в особи загрозованої форми туберкульозу.

Справи про обов'язкову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу або про продовження лікування суд розглядає не пізніше 3 днів після відкриття провадження у справі. Особі має бути надано право особистої участі в судовому засіданні, за винятком випадків, коли за даними протитуберкульозного закладу така особа становить загрозу поширення хвороби.

Участь у розгляді справи представника протитуберкульозного закладу, за заявою якого відкрито провадження у справі, представника особи, щодо якої вирішується питання про госпіталізацію, є обов'язковою.

Однак слід зауважити, що встановлений законом режим банківської таємниці не має абсолютного характеру, оскільки банк може надавати такий вид таємниці третім особам. При цьому розкриття банківської таємниці як правомірна правова дія може здійснюватися у 2 формах (адміністративній та судовій). Перша — адміністративна — забезпечується на вимогу компетентних осіб безпосередньо банком, без попереднього їх звернення до суду. Друга форма — судова — надається банком з урахуванням 2 підстав: на вимогу суду або за рішенням суду. В свою чергу, на вимогу суду банківська таємниця розкривається у наступних випадках:

а) суддею одноособово з дотриманням режиму секретності; б) судом при розгляді справи в господарському, цивільному, адміністративному та кримінальному судочинстві. Наприклад, при вирішенні судом питань про забезпечення доказів чи витребування доказів, про що постановляються процесуальні ухвали (статті 135, 137 ЦПКУ).

Щодо доступу до банківської таємниці за рішенням суду, таке право надається лише при судовому розгляді цивільних справ за правилами глави 12 розділу IV ЦПКУ. Встановлення судової процедури розгляду справ про розкриття банком інформації, яка містить банківську таємницю, зумовлено необхідністю забезпечити більш надійний та ефективний захист банківської таємниці і, відповідно, законних інтересів фізичних та юридичних осіб, а також інтересів держави.

Заяви про розкриття банком інформації, яка містить банківську таємницю, щодо юридичної або фізичної особи, відповідно до правил ст. 287 ЦПКУ подаються до суду за місцезнаходженням банку, що обслуговує таку юридичну або фізичну особу.

Але необхідно враховувати, що положення ЦКУ та ГК передбачають існування філії або представництва юридичної особи, а норми ст. 2 Закону «Про банки і банківську діяльність» в його контексті розкривають ці терміни. Тому такі заяви, що не суперечать ч. 7 ст. 110 ЦПКУ, можуть бути подані й за місцезнаходженням філії, представництва, іншого структурного підрозділу цього банку, які здійснюють банківську діяльність від імені банку та обслуговують юридичну чи фізичну особу.

Однак, враховуючи, що філія, представництво чи інший структурний підрозділ банку не є юридичною особою, особою, яка бере участь у справі, повинен бути лише банк.

Конституційне право кожної особи звернутися до суду (ч. 2 ст. 3, ст. 55 Конституції) за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, що впливають з правовідносин, які виникли у державі (ч. 2 ст. 124 Конституції), на перший погляд, дає підстави для висновку про необмеженість суб'єктів звернення до суду із заявою про розкриття банком інформації, яка містить банківську таємницю, щодо юридичних чи фізичних осіб. Проте враховуючи, що інформація, яка містить банківську таємницю, має режим інформації з обмеженим доступом, а заява про її розкриття згідно зі ст. 287 ЦПКУ подається до суду у випадках, встановлених законом, склад суб'єктів, наділених правом доступу до такої інформації, в тому числі й за рішенням суду, обмежений законом.

Зокрема, коло суб'єктів, які вправі звертатися до суду із заявою про розкриття банківської таємниці, визначено ст. 62 Закону «Про банки і банківську діяльність» та спеціальним законодавством (наприклад, Закони «Про державну контрольно-ревізійну службу в Україні», «Про Рахункову палату»). Звідси випливає висновок, що в порядку окремого провадження можуть розглядатися цивільні справи про розкриття інформації, яка містить банківську таємницю, за заявою лише:

1) осіб, які за законом мають право на отримання відповідної інформації, але не наділені правом безпосереднього звернення до банку з вимогою про розкриття банківської таємниці;

2) суб'єктів, наділених правом безпосереднього звернення до банку, у випадку відмови банку розкрити банківську таємницю за їх письмовою вимогою.

Заявником, який правомочний вимагати від банку надання певної інформації, яка містить банківську таємницю, щодо юридичної або фізичної особи, відповідно

до положень наведеного вище законодавства може бути не лише фізична, але й юридична особа.

Однак, незважаючи на такий суб'єктний склад, заяви про розкриття банком інформації, яка містить банківську таємницю, щодо юридичної або фізичної особи, повинні розглядатися в порядку цивільного судочинства.

Заява про розкриття банком інформації, яка містить банківську таємницю, щодо юридичної або фізичної особи, подається в письмовій формі; в ній, як це зазначено в ст. 288 ЦПКУ, має бути зазначено:

1) найменування суду, до якого подається заява (п. 1 ч. 1);

2) ім'я (найменування) заявника та особи, щодо якої вимагається розкриття інформації, яка містить банківську таємницю, їх місце проживання або місцезнаходження, а також ім'я представника заявника, коли заява подається представником (п. 2 ч. 1);

3) найменування та місцезнаходження банку, що обслуговує особу, щодо якої необхідно розкрити банківську таємницю (п. 3 ч. 1);

4) обґрунтування необхідності та обставини, за яких вимагається розкрити інформацію, що містить банківську таємницю, щодо особи, із зазначенням положень законів, які надають відповідні повноваження, або прав та інтересів, які порушено (п. 4 ч. 1);

5) обсяги (межі розкриття) інформації, яка містить банківську таємницю, щодо особи та мету її використання (п. 5 ч. 1).

До того ж, слід враховувати, що в положеннях статті 60-62 Закону «Про банки і банківську діяльність» йдеться про інформацію щодо діяльності та фінансового стану лише клієнта, а не контрагента іншого банку, яка стала відома банку у процесі обслуговування клієнта та взаємовідносин з ним чи третім особам при наданні послуг

банку. Тому цілком обґрунтовано в заяві вимагається зазначити лише ім'я (найменування) особи (клієнта), щодо якої вимагається розкриття інформації, яка містить банківську таємницю (п. 2 ч. 1 ст. 288 ЦПКУ), а не клієнтів іншого банку, навіть якщо їх імена зазначені у документах, угодах та операціях клієнта.

В разі наявної потреби в отриманні інформації, яка містить банківську таємницю щодо контрагента, необхідно звертатися з окремою заявою щодо цього контрагента, де він буде виступати як клієнт того чи іншого банку, в якому він обслуговується. В протилежному випадку такі дії можна розцінити як невірно подану заяву.

До заяви про розкриття банком інформації, яка містить банківську таємницю, додаються документи, що підтверджують сплату судового збору та оплату витрат на інформаційно-технічне забезпечення розгляду справи, за винятком випадків, коли заявник звільнений від їх оплати згідно з законом. Заяви про відстрочення, розстрочення, зменшення чи звільнення від оплати витрат на інформаційно-технічне забезпечення розглядаються в порядку, визначеному ст. 82 ЦПКУ.

Недотримання правил щодо форми і змісту заяв є наслідком застосування судами вимог про залишення заяви без руху, а у разі їх неусунення — повернення заявнику (частини 1, 2 ст. 121 ЦПКУ). Якщо порушення цих правил виявлені при розгляді справи, вони усуваються в ході судового розгляду, або настають наслідки, передбачені п. 8 ч. 1 ст. 207 ЦПКУ.

Про відкриття провадження у справі постановляється ухвала, в якій одночасно зазначається про призначення справи до розгляду на певну дату.

При цьому слід враховувати, що попереднє судове засідання у справах цієї категорії не проводиться. Проте суд має невідкладно направити особам, які беруть участь у

справі, копію ухвали про відкриття провадження у справі разом із заявою та всіма доданими до неї документами; вирішити питання про їх повідомлення про дату розгляду справи (частини 5, 6 ст. 74 ЦПКУ) з урахуванням скороченого — 5-денного — строку розгляду справи (ч. 1 ст. 289 ЦПКУ).

Крім того, відповідно до ч. 7 ст. 6 ЦПКУ суд зобов'язаний постановити мотивовану ухвалу про розгляд справи в закритому судовому засіданні.

Отже, справи про розкриття банком інформації, яка містить банківську таємницю, розглядаються у 5-денний строк з дня надходження заяви у закритому судовому засіданні з повідомленням заявника, особи, щодо якої вимагається розкриття банківської таємниці, та банку, а у випадках, коли справа розглядається з метою охорони державних інтересів та національної безпеки, — з повідомленням тільки заявника (ч. 1 ст. 289 ЦПКУ).

Тому, якщо в заяві ставиться питання про розгляд справи тільки з участю заявника з метою охорони державних інтересів та національної безпеки, то відповідні мотивовані висновки повинні бути наведені в ухвалі про відкриття провадження у справі. Термін «охорона державних інтересів та національної безпеки» розкривається КСУ у Рішенні у справі про представництво прокуратурою України інтересів держави в арбітражному суді.

Неявка в судове засідання без поважних причин заявника та (або) особи, щодо якої вимагається розкриття банківської таємниці, чи їх представників або представника банку не перешкоджає розгляду справи, якщо суд не визнав їхню участь обов'язковою (ч. 2 ст. 289 ЦПКУ). У такому разі при повторній неявці заявника настають наслідки, передбачені п. 3 ч. 1 ст. 207 ЦПКУ.

Якщо під час розгляду справи буде встановлено, що заява ґрунтується на спорі, який розглядається в порядку позовного провадження, суд залишає заяву без розгляду і роз'яснює заінтересованим особам, що вони мають право подати позов на загальних підставах (ч. 3 ст. 289 ЦПКУ).

Рішення суду в справі про розкриття банком інформації, яка містить банківську таємницю, повинно відповідати загальним правилам щодо, наприклад, порядку його ухвалення (ст. 209 ЦПКУ), врахування питань, які вирішує суд під час ухвалення рішення (ст. 214 ЦПКУ), наявності відповідного його змісту (ст. 215 ЦПКУ), з урахуванням визначених ст. 290 ЦПКУ наступних особливостей.

По-перше, у мотивувальній частині рішення суд, зокрема, повинен зазначити: а) обсяг (межі розкриття) інформації, яка містить банківську таємницю, тобто конкретний проміжок часу, за який необхідно одержувачу надати інформацію про операції клієнтів банку, наприклад, про обсяг та обіг коштів на рахунках; б) мету її використання.

По-друге, у резолютивній частині рішення разом з основними вимогами додатково (ч. 1 ст. 290 ЦПКУ) зазначаються:

1) ім'я (найменування) одержувача інформації, його місце проживання або місцезнаходження, а також ім'я представника одержувача, коли інформація надається представникові;

2) ім'я (найменування) особи, щодо якої банк має розкрити інформацію, яка містить банківську таємницю, місце проживання або місцезнаходження цієї особи;

3) найменування та місцезнаходження банку, що обслуговує особу, щодо якої необхідно розкрити банківську таємницю;

4) обсяги (межі розкриття) інформації, яка містить банківську таємницю, що має бути надана банком одержувачу, та мету її використання.

У резолютивній частині рішення також наголошується, що воно підлягає негайному виконанню, та про те, що оскарження рішення не зупиняє його виконання. Уточнюється, що особа, щодо якої банк розкриває банківську таємницю, або заявник мають право у 5-денний строк оскаржити ухвалене судом рішення до апеляційного суду в установленому порядку (ч. 3 ст. 290 ЦПКУ).

При цьому рішення публічно не проголошується, оскільки розгляд справи провадиться у закритому судовому засіданні (ч. 9 ст. 6 ЦПКУ).

Із 3 визначених законом осіб, які беруть участь у розгляді судом справ про розкриття банківської таємниці (• заявник, • особа, щодо якої вимагається розкриття інформації, яка містить банківську таємницю, та • банк), правом на апеляційне оскарження рішення наділені лише 2 особи, а банк в цьому переліку відсутній. Він, як вбачається із ч. 3 ст. 290 ЦПКУ, не має права на апеляційне оскарження ухваленого рішення.

Між тим, обмеження зазначених прав банку є спірним. Зокрема, не враховується, що саме на нього покладається відповідальність за збереження банківської таємниці (ст. 177 ЦКУ, ст. 60 Закону «Про банки і банківську діяльність») та, до того ж, спеціальні норми (ч. 3 ст. 290 ЦПКУ) суперечать положенням загального характеру (ч. 1 ст. 27, ст. 292 ЦПКУ). Викладене дає підстави вважати, що обмеження «крім випадків, встановлених законом» (п. 8 ч. 3 ст. 129 Конституції), яке зазначене в тексті основної конституційної засади щодо забезпечення апеляційного оскарження рішення суду, не

повинно поширюватися на банки за такою категорією справ.

ПИТАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ

1. Поняття окремого провадження та його особливості.
2. Види юридичних фактів, які є предметом окремого провадження.
3. Види справ, що розглядаються у порядку окремого провадження.
4. Сторони окремого провадження. Відсутність матеріально-правового інтересу.
5. Відкриття провадження у справі окремого провадження.
6. Виникнення спору про право піз час окремого провадження.
7. Справи про дієздатність фізособи. Підсудність таких справ.
8. Заявники у справах про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи.
9. Розгляд судом справ про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності.
10. Розгляд судом справ про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою.
11. Розгляд судом справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення.
12. Постановою Пленуму ВСУ від 31.03.95 № 5 «Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення».
13. Підстави, за наявності яких у порядку окремого провадження розглядаються справи.
14. Перелік фактів для встановлення судом.
15. Розгляд судом справ про передачу безхазяйної нерухомої речі у комунальну власність.

16. Розгляд судом справ про розкриття банками інформації.
17. Розгляд судом справ про розкриття банками інформації, яка містить банківську таємницю, щодо юридичних та фізичних осіб.

ТЕМА 16.

Апеляційне провадження

ПЛАН

1. Суть та значення апеляційного провадження в цивільному судочинстві.
2. Право апеляційного оскарження та процесуальний порядок його реалізації.
3. Прийняття апеляційної скарги до розгляду і підготовка розгляду справи апеляційним судом.
4. Розгляд справи судом апеляційної інстанції.
5. Повноваження суду апеляційної інстанції.
6. Рішення апеляційного суду.

ПИТАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ

1. Суть та значення апеляційного провадження в цивільному судочинстві

Апеляційний перегляд — одна з форм оскарження судових рішень у цивільних справах до суду вищої (апеляційної) інстанції, що має право переглядати справу. Тобто — це новий (повторний) розгляд та вирішення справи судом апеляційної інстанції.

Відповідно до п. 8 ч. 3 ст. 129 Конституції забезпечення апеляційного оскарження рішення суду, крім випадків, установлених законом, віднесено до основних засад судочинства і до міжгалузевих принципів цивільного процесуального права (ст. 13 ЦПКУ).

Зазначений конституційний принцип знайшов відображення в главі 1 «Апеляційне провадження» розділу V ЦПКУ (статті 291-322), у якій урегульовані питання апеляційного оскарження судових рішень і ухвал. У свою чергу, зазначені положення процесуального законодавства визначають найхарактерніші ознаки інституту апеляційного провадження:

- 1) апеляційна скарга на судові рішення, що не набрали законної сили, подається апеляційному суду через суд першої інстанції, який ухвалив оскаржуване судове рішення (ч. 1 ст. 296 ЦПКУ);
- 2) суд першої інстанції на наступний день після закінчення строку для подання апеляційної скарги надсилає її разом зі справою до апеляційного суду. Апеляційні скарги, що надійшли після цього, не пізніше наступного робочого дня після їхнього надходження направляються до апеляційного суду (ч. 2 ст. 296 ЦПКУ);
- 3) подання апеляційної скарги зумовлено, на думку апелянта, незаконністю і (або) необґрунтованістю рішення або ухвали (неповнота встановлення обставин, які мають значення для справи, та (або) неправильність встановлення обставин, які мають значення для справи, внаслідок необґрунтованої відмови у прийнятті доказів, неправильного їх дослідження чи оцінки, неподання доказів з поважних причин та (або) неправильне визначення відповідно до встановлених судом обставин правовідносин) (п. 5 ч. 2 ст. 295 ЦПКУ);
- 4) апеляційний суд перевіряє законність та обґрунтованість рішення суду першої інстанції відповідно до тих обставин, фактів, вимог, які згідно з принципом диспозитивності цивільного судочинства визначені у зверненні за судовим захистом фізичної чи юридичної особи (ст. 303 ЦПКУ). У нормі про межі розгляду справи апеляційним судом вже не йдеться про те, що апеляційний суд може встановлювати нові факти. Отже, мова може йти лише про перевірку правильності встановлення судом першої інстанції

наявності чи відсутності фактів, а не про встановлення нових;

- 5) апеляційним судом справа розглядається за правилами, встановленими для розгляду справи судом першої інстанції, за винятками і з доповненнями, встановленими гл.1 «Апеляційне провадження» р. V ЦПКУ (статті 291-322);
- 6) рішення суду першої інстанції, оскаржене в апеляційному порядку, не підлягає виконанню за винятком випадків негайного його виконання (ст. 367 ЦПКУ).

Об'єктом апеляційного оскарження за правилами ЦПКУ є рішення та ухвали суду першої інстанції, які не набрали законної сили. Рішення суду першої інстанції, у тому числі додаткові, заочні, можуть бути оскаржені в апеляційному порядку як у цілому, так і в частині, а також щодо обставин (фактів), встановлених судом (незалежно від того, чи вплинули висновки суду про ці обставини (факти) на вирішення справи по суті), або резолютивної частини з питань розподілу судових витрат між сторонами, порядку та способу виконання рішення суду тощо. Окремо від рішення суду в апеляційному порядку можуть бути оскаржені ухвали суду першої інстанції, зазначені в ст. 293 ЦПКУ, але з урахуванням рішень КСУ від 27.01.10 № 3 рп-2010 у справі про апеляційне оскарження ухвал суду, від 28.04.10 № 12рп/2010 у справі про забезпечення апеляційного оскарження ухвал суду та від 8.07.10 № 18-рп/2010 у справі за конституційним зверненням громадянина Слободянюка Івана Івановича щодо офіційного тлумачення положення п. 12 ч. 1 ст. 293 ЦПКУ у взаємозв'язку з положеннями пунктів 2, 8 ч. 3 ст. 129. Доречно зазначити, що не можуть бути об'єктом апеляційного оскарження судові рішення, якщо вони судом не ухвалювалися.

Значення апеляційного провадження полягає в тому, що розгляд справ за апеляційними скаргами дозволяє виправляти помилки судів першої інстанції і спрямувати їх діяльність, а також забезпечувати правильний та однаковий підхід до застосування норм матеріального і процесуального права. Таким чином, перевірка судових рішень апеляційним судом вважається гарантією правильного розгляду та вирішення справи.

Щодо моделі апеляційного провадження у цивільному судочинстві, в теорії цивільного процесуального права виділяються, як правило, 2 види апеляційного розгляду, які передбачені у ст. 303 ЦПКУ «Межі розгляду справи апеляційним судом».

Так, під час розгляду справи в апеляційному порядку апеляційний суд перевіряє законність і обґрунтованість рішення суду 1 інстанції в межах доводів апеляційної скарги та вимог, заявлених у суді 1 інстанції. Для цього апеляційний суд досліджує докази, які судом 1 інстанції були досліджені з порушенням встановленого порядку або в дослідженні яких було неправомірно відмовлено, а також нові докази, неподання яких до суду 1 інстанції було зумовлено поважними причинами.

Разом з цим, апеляційний суд не обмежений доводами апеляційної скарги, якщо під час розгляду справи буде встановлено неправильне застосування норм матеріального права або порушення норм процесуального права, які є обов'язковою підставою для скасування рішення. Якщо поза увагою доводів апеляційної скарги залишилась очевидна незаконність або необґрунтованість рішення суду 1 інстанції у справах окремого провадження, апеляційний суд перевіряє справу в повному обсязі.

У цьому випадку особам, що беруть участь у справі, дозволяється пред'являти в апеляційних судах разом із

фактами і доказами, які вже були предметом розгляду суду першої інстанції, нові факти і докази.

За інших умов суд апеляційної інстанції розглядає справу на підставі тільки тих фактичних даних, які були предметом дослідження суду першої інстанції або на які вказували сторони в апеляційній скарзі чи в поясненнях на неї. При цьому він вправі, крім права на залишення рішення суду першої інстанції без змін або його скасування і постановлення нового рішення, скасувати рішення суду першої інстанції і направити справу на новий розгляд для винесення рішення судом першої інстанції.

2. Право апеляційного оскарження та процесуальний порядок його реалізації

Правом апеляційного оскарження наділені сторони та інші особи, які беруть участь у справі, особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їх права та обов'язки (ч. 1 ст. 292 ЦПКУ).

Право на апеляційне оскарження мають особи, які не брали участі у справі, за умови, якщо суд вирішив питання про їх права та обов'язки. У цьому разі зазначені особи відповідно до ч. 9 ст. 6 ЦПКУ мають право отримувати в суді, який ухвалив рішення, усну або письмову інформацію про результати розгляду відповідної справи, знайомитися з матеріалами справи, робити з них витяги, знімати копії документів, долучених до справи, одержувати копії рішень і ухвал, а при розгляді справи в апеляційній інстанції — набувають права осіб, які беруть участь у справі, зокрема брати участь у розгляді справи, заявляти клопотання, знайомитися з матеріалами справи, подавати докази тощо. Особи та органи, які брали участь у справі, відповідно до статей 27, 292 ЦПКУ мають право на апеляційне оскарження судових рішень, тому представнику сторони чи третьої особи або заявника не

може бути відмовлено в прийнятті апеляційної скарги, поданої від імені особи, яку він представляє, з підстав недолучення до апеляційної скарги документа про його повноваження, якщо в повноваженнях, за якими він брав участь у справі, не було застережено про відсутність у нього права на апеляційне оскарження.

Органи та особи, які за законом мають право захищати права, свободи та інтереси інших осіб або державні чи суспільні інтереси (ч. 2 ст. 3, статей 45, 46 ЦПКУ), але не брали участі в справі, мають право на апеляційне оскарження судових рішень, якщо таке право передбачено законом. Так, згідно зі ст. 37 Закону «Про прокуратуру» право апеляційного оскарження мають прокурор і заступник прокурора в межах їх компетенції, незалежно від їх участі в розгляді справи в суді першої інстанції, а помічники прокурора, прокурори управлінь і відділів — тільки у справах, у розгляді яких вони брали участь. Згідно з п. 10 ч. 1 ст. 13 Закону «Про Уповноваженого ВРУ з прав людини» передбачено право Уповноваженого на апеляційне оскарження судових рішень, ухвалених у справі за його зверненням.

Відповідно до положень ст. 37 ЦПКУ у разі смерті фізичної особи, припинення юридичної особи, зміни кредитора чи боржника в зобов'язанні, а також в інших випадках заміни особи у відносинах, щодо яких виник спір, якщо правонаступництво допускається, воно може мати місце на будь-якій стадії цивільного процесу, у тому числі на стадії апеляційного оскарження судового рішення. Усі дії, вчинені в цивільному процесі до вступу правонаступника, обов'язкові для нього так само, як вони були обов'язкові для особи, яку він замінив. Тому право апеляційного оскарження судових рішень у межах установлених ст. 294 ЦПКУ строків належить і правонаступнику (пункти 1 та 2 постанови Пленуму ВСУ

«Про судову практику розгляду цивільних справ в апеляційному порядку»).

При поданні апеляційної скарги особою, яка не має передбаченого ст. 292 ЦПКУ права на апеляційне оскарження, утому числі особою, яка не брала участі у справі, про права та обов'язки якої суд першої інстанції питання не вирішував, поданні скарги на ухвалу суду, що не підлягає апеляційному оскарженню, суддя-доповідач апеляційного суду відповідно до цієї норми та ч. 3 ст. 297 ЦПКУ постановляє ухвалу про відмову в прийнятті апеляційної скарги. Якщо зазначені обставини будуть встановлені після прийняття апеляційної скарги до розгляду, апеляційний суд постановляє ухвалу про закриття апеляційного провадження у справі за такою скаргою.

У разі виявлення при прийнятті апеляційної скарги обставин, передбачених пунктами 1-4 ч. 3 ст. 121 ЦПКУ, суддя-доповідач апеляційного суду повертає апеляційну скаргу, а при виявленні їх під час розгляду справи суд залишає апеляційну скаргу без розгляду. Зазначені ухвали апеляційного суду можуть бути оскаржені в касаційному порядку (п. 8 постанови Пленуму ВСУ «Про судову практику розгляду цивільних справ в апеляційному порядку»).

Строки апеляційного оскарження щодо оскарження рішення та ухвали суду першої інстанції різняться між собою.

Так, апеляційна скарга на рішення суду подається протягом 10 днів з дня його проголошення. Особи, які брали участь у справі, але не були присутні у судовому засіданні під час проголошення судового рішення, можуть подати апеляційну скаргу протягом 10 днів з дня отримання копії цього рішення (ч. 1 ст. 294 ЦПКУ). Апеляційна скарга на ухвалу суду першої інстанції

подається протягом 5 днів з дня її проголошення. У разі якщо ухвалу було постановлено без участі особи, яка її оскаржує, апеляційна скарга подається протягом 5 днів з дня отримання копії ухвали (ч. 2 ст. 294 ЦПКУ).

Передбачені ст. 294 ЦПКУ строки на апеляційне оскарження рішення чи ухвали суду першої інстанції необхідно обчислювати з урахуванням визначеного ст. 69 ЦПКУ правила про початок перебігу процесуальних строків — з наступного дня після відповідної календарної дати та з дотриманням вимог частин 3 та 6 ст. 70 ЦПКУ. Для ухвал, які постановляються не в судовому засіданні, зазначені строки обчислюються з дня їх постановлення.

Апеляційна скарга, подана після закінчення зазначених вище строків, розглядається апеляційним судом, а не судом першої інстанції. При цьому якщо апеляційна скарга подана після закінчення встановлених строків (ст. 294 ЦПКУ) без наявності в ній клопотання про поновлення цього строку, вона ухвалою судді-доповідача апеляційного суду залишається без розгляду, а справа повертається до суду першої інстанції. В ухвалі може бути зазначено, що заявник не позбавляється можливості звернутися із клопотанням про поновлення строку оскарження. Така ухвала може бути оскаржена в касаційному порядку (ч. 3 ст. 297 ЦПКУ).

На звернення особи, яка має право на апеляційне оскарження судового рішення, з клопотанням про поновлення строку на апеляційне оскарження певного строку не встановлено. Таке клопотання відповідно до ст. 296 ЦПКУ подається разом з апеляційною скаргою через суд першої інстанції. У ньому мають бути зазначені причини пропуску строку на апеляційне оскарження та докази, що підтверджують наявність поважних причин його пропуску. Наявність ухвали про залишення апеляційної скарги без розгляду з підстав пропуску строку

на оскарження за відсутності клопотання про поновлення строку не перешкоджає розгляду згодом поданої заяви про поновлення пропущеного строку.

Зазначене клопотання розглядається апеляційним судом у судовому засіданні з повідомленням осіб, які беруть участь у справі, однак їх присутність не є обов'язковою (ч. 2 ст. 73 ЦПКУ). Розгляд такого клопотання повинен передувати вирішенню питання про прийняття апеляційної скарги до розгляду й не може збігатися із часом проведення підготовчих дій, визначених ст. 301 ЦПКУ, та апеляційним розглядом справи.

За наслідками розгляду зазначеного вище клопотання апеляційним судом постановляється ухвала: або про поновлення строку на апеляційне оскарження в разі пропущення його з поважних причин, яка оскарженню не підлягає, або за відсутності таких причин — про відмову в поновленні строку на апеляційне оскарження судового рішення та апеляційної скарги, яка може бути оскаржена в касаційному порядку (п. 6 постанови Пленуму ВСУ «Про судову практику розгляду цивільних справ в апеляційному порядку»).

В апеляційній скарзі, яка викладається в письмовій формі, мають бути зазначені:

- 1) найменування суду, до якого подається скарга;
- 2) ім'я (найменування) особи, яка подає скаргу, її місце проживання або місцезнаходження;
- 3) ім'я (найменування) осіб, які беруть участь у справі, їх місце проживання або місцезнаходження;
- 4) рішення або ухвала, що оскаржуються;
- 5) в чому полягає незаконність і (або) необґрунтованість рішення або ухвали (неповнота встановлення обставин, які мають значення для справи та (або) неправильність установлення обставин, які мають значення для справи, внаслідок необґрунтованої

відмови у прийнятті доказів, неправильного їх дослідження чи оцінки, неподання доказів з поважних причин та (або) неправильне визначення відповідно до встановлених судом обставин правовідносин);

- б) нові обставини, які підлягають встановленню, докази, які підлягають дослідженню чи оцінці, обґрунтування поважності причин неподання доказів до суду першої інстанції, заперечення проти доказів, використаних судом першої інстанції;
- 7) клопотання особи, яка подала скаргу (наприклад, щодо забезпечення позову, витребування доказів, призначення експертизи тощо);
- 8) перелік документів та інших матеріалів, що додаються, зокрема квитанції про сплату судового збору і витрат на інформаційно-технічне забезпечення розгляду справи, копій заяви про апеляційне оскарження та апеляційної скарги, документів, що посвідчують повноваження представника, та доданих письмових матеріалів відповідно до кількості осіб, які беруть участь у справі, тощо (частини 4-5 ст. 295 ЦПКУ).

Порядок подання апеляційної скарги передбачений ст. 296 ЦПКУ, яка наголошує, що апеляційна скарга подається апеляційному суду через суд першої інстанції, який ухвалив оскаржуване судове рішення. Суд першої інстанції на наступний день після закінчення строку на подання апеляційної скарги надсилає її разом зі справою до апеляційного суду. Апеляційні скарги, що надійшли після цього, не пізніше наступного робочого дня після їхнього надходження направляються до апеляційного суду.

Отже, необхідно враховувати, що на стадії апеляційного провадження вирішення питання про прийняття апеляційної скарги до розгляду, залишення

такої скарги без руху та визнання її неподаною, повернення скарги, поновлення пропущеного строку на апеляційне оскарження, залишення без розгляду, прийняття заяви про відкликання скарги чи відмови від неї, незалежно від того, до суду якої інстанції вони подані, належить до повноважень апеляційного суду. Суд першої інстанції виконує лише функції з прийняття апеляційної скарги та її надіслання разом зі справою до апеляційного суду у визначений ч. 2 ст. 296 ЦПКУ строк.

Апеляційні скарги, які надійшли безпосередньо до апеляційного суду, надсилаються до суду, який ухвалив судове рішення, для виконання вимог, передбачених ст. 296 ЦПКУ. У разі подання в такому випадку скарги у встановлені законом строки ця обставина може бути підставою для поновлення пропущеного строку (п. 3 постанови Пленуму ВСУ «Про судову практику розгляду цивільних справ в апеляційному порядку»).

3. Прийняття апеляційної скарги до розгляду і підготовка розгляду справи апеляційним судом

Суд першої інстанції на наступний день після закінчення строку для подання апеляційної скарги надсилає її разом зі справою до апеляційного суду. Апеляційні скарги, що надійшли після цього, не пізніше наступного робочого дня після їхнього надходження направляються до апеляційного суду.

Цивільні справи у судах апеляційної інстанції розглядаються колегією у складі 3 суддів (ч. 3 ст. 18 ЦПКУ), але правові питання щодо прийняття апеляційної скарги до розгляду і підготовку розгляду справи апеляційним судом здійснює одноособово суддя-доповідач (статті 297, 301 ЦПКУ).

Зважаючи на це, цивільна справа, яка надіслана судом першої інстанції, спочатку реєструється в канцелярії

апеляційного суду, а потім не пізніше наступного дня передається в порядку черговості судді-доповідачу (ст. 11-1 ЦПКУ). Такий обов'язковий порядок черговості виключає вибірковий підхід до розподілу справ і є складовою гарантії рівності осіб, які беруть участь у справі, перед законом і судом (п. 7 постанови Пленуму ВСУ «Про судову практику розгляду цивільних справ в апеляційному порядку»).

Протягом 3 днів після надходження справи суддя-доповідач вирішує питання про прийняття скарги до розгляду апеляційним судом (ч. 1 ст. 297 ЦПКУ). Із цією метою суддя-доповідач відповідно до статті 292-295 ЦПКУ повинен перевірити: 1) чи передбачена законом можливість апеляційного оскарження ухвали; 2) наявність в особи, яка подає скаргу, права на апеляційне оскарження судового рішення; 3) чи дотримано строк на подання апеляційної скарги; 4) відповідність апеляційної скарги формі та змісту, встановлених законом, і перелік додатків до неї; 5) чи сплачено в належному розмірі та у визначеному порядку судовий збір й витрати на інформаційно-технічне забезпечення розгляду справи.

Якщо апеляційна скарга за формою та змістом не відповідає вимогам, встановленим ст. 295 ЦПКУ, перелік яких є вичерпним, суддя-доповідач відповідно до ч. 2 ст. 297 ЦПКУ повинен застосувати положення ст. 121 ЦПКУ та ухвалою залишити апеляційну скаргу без руху.

В такій ухвалі апеляційного суду зазначаються підстави для залишення апеляційної скарги без руху та визначається строк для усунення недоліків з урахуванням реальної можливості отримання заявником копії ухвали та виправлення зазначених недоліків (зокрема, підписання скарги, подання довіреності, оригіналів документів про сплату судового збору і оплату витрат на інформаційно-технічне забезпечення розгляду справи, засвідчених копій

судових рішень тощо). В ухвалі можуть бути зазначені наслідки невиконання вимог щодо усунення недоліків (ч. 2 ст. 121 ЦПКУ). У разі невиконання вимог закону, визначених в ухвалі про залишення скарги без руху, судья-доповідач постановляє ухвалу про визнання апеляційної скарги неподаною та її повернення.

У разі виявлення при судовому розгляді справи неповної сплати суми судового збору чи витрат на інформаційно-технічне забезпечення розгляду справи, стягнення недоплачених сум проводиться з відповідної особи при ухваленні судового рішення (п. 7 постанови Пленуму ВСУ «Про судову практику розгляду цивільних справ в апеляційному порядку»).

В будь-якому випадку при вирішенні питання про прийняття апеляційної скарги судья-доповідач не вправі давати оцінку обґрунтованості чи необґрунтованості скарги. З цього випливає, що не можна відмовити у прийнятті апеляційної скарги, наприклад, від особи, яка не брала участі у справі, з тих підстав, що рішення суду не порушує прав цієї особи, оскільки це питання вирішується лише в судовому засіданні апеляційного суду при перегляді судового рішення по суті.

При вирішенні питання про прийняття апеляційної скарги до розгляду судья-доповідач, як не передбачено ч. 3 ст. 297 ЦПКУ, постановляє ухвалу. У разі подання апеляційних скарг на судові рішення кількома особами, які беруть участь у справі, постановляється одна ухвала про прийняття апеляційних скарг до розгляду, а за результатами їх розгляду ухвалюється одне рішення чи постановляється одна ухвала.

За правилами ст. 298 ЦПКУ вже сам апеляційний суд не пізніше наступного дня після постановлення ухвали про прийняття апеляційної скарги до розгляду надсилає копію апеляційної скарги та доданих до неї матеріалів особам, які

беруть участь у справі, і встановлює строк, протягом якого можуть бути подані ними заперечення на апеляційну скаргу.

Відповідно до загальних положень про права та обов'язки осіб, які беруть участь у справі (ст. 27 ЦПКУ), особа, в якій немає заперечень проти апеляційної скарги, може за бажанням подати свої письмові пояснення щодо цієї скарги. Важливо, що за правилами ст. 299 ЦПКУ надано право приєднатися до апеляційної скарги не тільки особам, які брали участь у справі на стороні особи, яка подала цю скаргу, але й особам, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їх права і обов'язки.

Заява про приєднання до апеляційної скарги може бути подана лише до початку розгляду справи в апеляційному суді (ч. 2 ст. 299 ЦПКУ), а саме — до постановлення ухвали про призначення справи до розгляду (ст. 302 ЦПКУ).

У разі, якщо в заяві про приєднання до апеляційної скарги, поданій до початку апеляційного розгляду справи, фактично містяться інші вимоги або заявлені інші мотиви, ніж ті, що зазначені в апеляційній скарзі, така заява вважається окремою апеляційною скаргою зі всіма наслідками, які з цього випливають, а саме: вона залишається без руху для усунення її недоліків як апеляційної скарги відповідно до вимог ст. 295 ЦПКУ і до сплати судових витрат. У заяві про приєднання до апеляційної скарги можуть міститися лише додаткові обґрунтування, уточнення вже поданої апеляційної скарги, у тому числі як питання факту, так і питання права (п. 10 постанови Пленуму ВСУ «Про судову практику розгляду цивільних справ в апеляційному порядку»).

За правилами апеляційного провадження особа, яка подала апеляційну скаргу, має право:

- 1) доповнити чи змінити апеляційну скаргу протягом строку на апеляційне оскарження (ч. 1 ст. 300 ЦПКУ). При цьому норми ст. 300 ЦПКУ не надають апеляційному суду права вирішувати питання про поновлення пропущеного строку на внесення змін чи доповнень до апеляційної скарги. Тому відповідні заяви, подані після визначеного законом строку, не повинні прийматися до розгляду, а повертаються заявникові ухвалою судді-доповідача;
- 2) відкликати апеляційну скаргу до початку розгляду справи в апеляційному суді (ч. 2 ст. 300 ЦПКУ), зокрема до постановлення ухвали про призначення справи до розгляду (ст. 302 ЦПКУ). При цьому перевірка обґрунтованості відповідної заяви не вимагається. В такому випадку суддя-доповідач постановляє ухвалу про повернення апеляційної скарги (частини 2 та 3 ст. 300 ЦПКУ). Якщо така заява надійшла після початку розгляду справи апеляційним судом, вона не може бути задоволена і справа підлягає розгляду по суті, проте особі роз'яснюються право на відмову від апеляційної скарги;
- 3) протягом усього часу розгляду справи відмовитися від апеляційної скарги повністю або частково (ч. 4 ст. 300 ЦПКУ), і це питання вирішується апеляційним судом у судовому засіданні. Повторне оскарження цього рішення (ухвали) з тих саме підстав не допускається (ч. 4 ст. 300 ЦПКУ).

Прийняття відмови від апеляційної скарги не пов'язується з обов'язком апеляційного суду перевіряти, чи у зв'язку з такою відмовою не порушуються права будь-яких осіб, оскільки право особи на відмову від апеляційної скарги не обмежене. При цьому апеляційний суд відповідно до ч. 4 ст. 10 ЦПКУ має роз'яснити передбачені

ч. 4 ст. 300 ЦПКУ наслідки прийняття відмови від скарги. Однак заява про відкликання скарги, яка надійшла після початку розгляду справи, не може бути підставою для закриття апеляційного провадження, якщо особа не подала заяви про відмову від скарги.

Прийнявши відмову від апеляційної скарги, суд закриває апеляційне провадження за цією скаргою, а за наявності інших апеляційних скарг — продовжує апеляційне провадження за цими скаргами (скаргою).

Як при відкликанні апеляційної скарги, так і при відмові від апеляційної скарги втрачається можливість розгляду заяви про приєднання до апеляційної скарги, оскільки така заява без апеляційної скарги не має свого самостійного значення, при її поданні не було оплачено судовий збір та витрати на інформаційно-технічне забезпечення апеляційного розгляду справи. У разі відмови від апеляційної скарги особи, яка її подала, апеляційне провадження закривається. Проте зазначені особи не позбавлені права в загальному порядку подати апеляційну скаргу з клопотанням про поновлення строку на апеляційне оскарження (п. 12 постанови Пленуму ВСУ «Про судову практику розгляду цивільних справ в апеляційному порядку»).

Положення ч. 2 ст. 300 ЦПКУ також передбачають, що друга сторона має право визнати апеляційну скаргу обґрунтованою в повному обсязі чи в певній частині. Визнання апеляційної скарги враховується апеляційним судом лише у частині наявності або відсутності фактів, які мають значення для вирішення справи, і не звільняє сул апеляційної інстанції від необхідності перевірити законність та обґрунтованість судового рішення першої інстанції. Тобто визнання другою стороною апеляційної скарги апеляційним судом сприймається не автоматично, а

виходячи з наявності або відсутності відповідних фактів, від яких залежало вирішення справи.

Після цього суддя-доповідач протягом 10 днів з дня отримання справи (ст. 301 ЦПКУ) вчиняє такі дії: 1) з'ясовує питання про склад осіб, які беруть участь у справі; 2) визначає характер спірних правовідносин та закон, який їх регулює; 3) з'ясовує обставини, на які посилаються сторони та інші особи, які беруть участь у справі, як на підставу своїх вимог і заперечень; 4) з'ясовує, які обставини визначаються чи заперечуються сторонами та іншими особами; 5) вирішує питання щодо поважності причин неподання доказів до суду першої інстанції, про наявність яких зазначається в апеляційній скарзі; 6) за клопотанням сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, вирішує питання про виклик свідків, призначення експертизи, витребування доказів, судових доручень щодо збирання доказів, залучення до участі у справі спеціаліста, перекладача; 7) за клопотанням осіб, які беруть участь у справі, вирішує питання щодо вжиття заходів забезпечення позову; 8) вчиняє інші дії, пов'язані із забезпеченням апеляційного розгляду справи.

Важливим для об'єктивного розгляду справи є те, що перелік підготовчих дій, визначений ст. 301 ЦПКУ, не є вичерпним. Тому залежно від обставин справи, доводів апеляційної скарги, можуть бути вчинені й інші дії, пов'язані із забезпеченням апеляційного розгляду справи.

При цьому підготовчі дії, визначені пунктами 6-8 ч. 1 ст. 301 ЦПКУ, здійснюються з дотриманням правил, установлених главою 3 «Проведення у справі до судового розгляду» розділу III ЦПКУ, без попереднього судового засідання.

Після проведення підготовчих дій суддя-доповідач згідно зі ст. 302 ЦПКУ доповідає про них колегії суддів, яка в разі необхідності вирішує питання про проведення

додаткових підготовчих дій або призначення справи до розгляду. Дійшовши висновку, що справа вже готова до розгляду, колегія суддів призначає її до розгляду в розумний строк, але не пізніше 7 днів після закінчення дій підготовки справи до розгляду.

Про призначення справи до розгляду колегія суддів апеляційного суду постановляє ухвалу, яка є правовою підставою здійснення судових викликів і повідомлень учасників цивільного процесу (статті 74-77 ЦПКУ).

4. Розгляд справи судом апеляційної інстанції

Цивільні справи у судах апеляційної інстанції, як це передбачено ч. 3 ст. 18 ЦПКУ, розглядаються колегією у складі 3-х суддів, головуючий з числа яких визначається в установленому законом порядку.

Апеляційна скарга на рішення суду першої інстанції має бути розглянута протягом 2 місяців з дня постановлення ухвали про прийняття апеляційної скарги до розгляду, а апеляційна скарга на ухвалу суду першої інстанції — протягом 15 днів з дня постановлення ухвали про прийняття апеляційної скарги до розгляду. У виняткових випадках за клопотанням сторони з урахуванням особливостей розгляду справи апеляційний сул може подовжити строк розгляду справи, але не більш як на 15 днів, про що постановляє відповідну ухвалу (ст. 303-1 ЦПКУ).

Судове засідання як процесуальна форма розгляду справи судом апеляційної інстанції складається з декількох частин, а саме: 1) підготовчої; 2) розгляду справи по суті; 3) судових дебатів; 4) ухвалення та проголошення рішення суду. Зазначені етапи судового засідання, кожен з яких має своє завдання, складаються з певних процесуальних дій апеляційного суду та інших осіб, які беруть участь у справі, мають відповідний зміст, перебувають в тісному

зв'язку з іншими і становлять у сукупності єдиний процес. Зміст їх полягає в наступному.

Підготовча частина судового засідання — це така частина, від належного проведення якої залежить ефективність всього судового засідання у справі. Зокрема, у підготовчій частині перед судовою колегією апеляційного суду стоїть завдання з'ясувати, чи може бути розглянута справа:

- 1) за цього складу суду;
- 2) за цієї явки учасників процесу;
- 3) за наявності зібраних доказів у справі.

З цією метою у призначений для розгляду справи час головуєчий відкриває судове засідання і оголошує, яка справа розглядатиметься. Важливо, що початок судового засідання в порядку, передбаченому ч. 1 ст. 163 ЦПКУ, має здійснюватись незалежно від явки осіб, які беруть участь у справі. Відкладення розгляду справи в зв'язку з відсутністю будь-кого з учасників процесу без дотримання процедури, передбаченої статтями 163-170 ЦПКУ, обмежує права тих осіб, які з'явилися у судове засідання, оскільки позбавляє їх можливості офіційно висловити своє ставлення до ситуації, що виникла.

Потім секретар судового засідання, як це передбачено ч. 2 ст. 163 ЦПКУ, доповідає суду, хто звикликаних у справі осіб з'явився в судове засідання, чи вручено судові повістки та повідомлення тим, хто не з'явився, та повідомляє причини неявки викликаних осіб, якщо вони відомі.

Відповідно до ст. 305 ЦПКУ суд апеляційної інстанції відкладає розгляд справи в разі неявки у судове засідання особи, яка бере участь у справі, щодо якої немає відомостей про вручення їй судової повістки, або за її клопотанням, коли повідомлені нею причини неявки буде визнано поважними. На відміну від розгляду справи в суді

першої інстанції, нез'явлення сторін або інших осіб, які беруть участь у справі, належним чином повідомлених про час і місце розгляду справи, не перешкоджає апеляційному суду розглянути справу по суті.

Головуючий складу судової колегії апеляційного суду встановлює особи тих, хто з'явився, а також перевіряє повноваження представників (ч. 3 ст. 163 ЦПКУ). Істотним є те, що відповідно до цієї норми головуєчий перевіряє повноваження всіх представників, а не лише повноваження представників службових осіб.

Якщо у справі бере участь перекладач, головуєчий:

- а) роз'яснює йому права та обов'язки, встановлені ЦПКУ;
- б) попереджає його під розписку про кримінальну відповідальність за завідомо неправильний переклад і за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків;
- в) приводить його до присяги, текст якої підписується перекладачем і разом з розпискою приєднується до справи.

Свідки, які з'явилися на судовий розгляд, видаляються із залу судового засідання безпосередньо після перевірки явки учасників процесу у відведені для цього приміщення. При цьому судовий розпорядник повинен вживати заходів щодо того, щоб допитані судом свідки не спілкувалися з тими, яких суд ще не допитав (ст. 165 ЦПКУ). Ця дія має на меті забезпечення правдивості й об'єктивності при даванні показань свідками, їх неупередженості, а також запобігання узгодженості дій свідків для досягнення своїх інтересів, що буде заважати встановленню об'єктивної істини у справі.

Після цього головуєчий оголошує склад судової колегії апеляційного суду, а також прізвища експерта, перекладача, спеціаліста, секретаря судового засідання і роз'яснює особам, які беруть участь у справі, право

заявляти відводи на підставах, визначених статтями 20-22 ЦПКУ (ст. 166 ЦПКУ).

Після вирішення питань щодо відводів або якщо відводів не було заявлено головуючий роз'яснює сторонам та іншим особам, які беруть участь у справі, їх права та обов'язки. При роз'ясненні обов'язків (ч. 3 ст. 27 ЦПКУ) він указує на можливі наслідки їх недотримання. Також головуючий може оголосити про час, який відводиться для судових дебатів. Але кожній особі, яка бере участь у розгляді справи в апеляційному суді, надається однаковий проміжок часу для виступу (ч. 5 ст. 304 ЦПКУ). Все це зазначається в журналі судового засідання (ст. 167 ЦПКУ).

Заяви та клопотання осіб, які беруть участь у справі, розглядаються колегією суддів апеляційного суду після того, як заслухано думку решти присутніх у судовому засіданні осіб, які беруть участь у справі, про що постановляється ухвала.

Клопотання і заяви можуть бути виражені як у письмовій, так і усній формі, прохання, виражене в клопотанні, має бути достатнім чином вмотивоване. Ухвала суду про відмову в задоволенні клопотання не перешкоджає повторному його заявленню (ст. 168 ЦПКУ), якщо в подальшому розвитку процесу стали відомі нові обставини, змінились або відпали обставини, що вплинули на ухвалу суду про відсутність підстав для задоволення клопотання.

Якщо під час розгляду справи за апеляційною скаргою однієї з осіб, яка бере участь у справі, іншою особою, яка має право на апеляційне оскарження, заявлено клопотання про поновлення строку на апеляційне оскарження разом з апеляційною скаргою, апеляційний суд відкладає розгляд справи для вирішення питання про поновлення пропущеного строку та розгляду всіх апеляційних скарг в одному провадженні (п. 12 постанови

Пленуму ВСУ «Про судову практику розгляду цивільних справ в апеляційному порядку»).

Експерту, який з'явився до суду, головуєчій судової колегії роз'яснює права та обов'язки, встановлені ст. 53 ЦПКУ, і попереджає під розписку про кримінальну відповідальність за завідомо неправдивий висновок і за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків (ч. 4 ст. 147, ч. 1 ст. 171 ЦПКУ). За умови участі спеціаліста головуєчій судової колегії роз'яснює такому спеціалістові його права та обов'язки, встановлені частинами 3-5 ст. 54 ЦПКУ (ст. 172 ЦПКУ).

Виконанням вищевказаних дій завершується підготовча частина судового засідання апеляційної інстанції. Після чого колегія суддів апеляційного суду переходить до другої його частини — розгляду справи по суті.

Розгляд справи по суті — це основна, центральна частина судового засідання апеляційної інстанції, в якій колегія суддів апеляційного суду з'ясовує фактичні обставини справи. Вона розпочинається доповіддю головуєчого про:

- 1) зміст рішення (ухвали), яке оскаржено;
- 2) доводи апеляційної скарги;
- 3) межі, в яких повинні здійснюватися перевірка рішення (ухвали), встановлюватися обставини і досліджуватися докази.

Після чого головуєчий уточнює у позивача незалежно від того, хто подав апеляційну скаргу, про наявність у нього бажання відмовитися від позову в апеляційному суді, а у сторін — укласти мирову угоду (ст. 306 ЦПКУ). При реалізації такого права ці процесуальні дії виконуються відповідно до загальних правил (статті 174, 175 ЦПКУ).

Якщо сторони вирішили продовжувати розгляд справи, після доповіді судді-доповідача пояснення дає особа, яка подала апеляційну скаргу. Якщо апеляційні скарги подали обидві сторони, першим дає пояснення позивач. Далі дають пояснення інші особи, які беруть участь у справі (ч. 3 ст. 304 ЦПКУ).

Межі розгляду справи судом апеляційної інстанції визначені в положеннях ст. 303 ЦПКУ. Їх аналіз дозволяє зазначити, що межі розгляду справи судом апеляційної інстанції — це максимально допустимий обсяг перевірки законності та обґрунтованості судового рішення першої інстанції. Межі розгляду справи апеляційним судом поділяються на матеріально-правові (обмежені змістом позовних вимог, заявлених у суді першої інстанції) та процесуальні (обсяг перевірки законності та обґрунтованості рішення суду першої інстанції обмежений доводами апеляційної скарги).

Водночас за змістом п. 6 ч. 1 ст. 295, ч. 2 ст. 303 та п. 1 ч. 1 ст. 309 ЦПКУ апеляційний суд може встановлювати нові обставини, якщо їх наявність підтверджується новими доказами, що мають значення для справи (з урахуванням положень про належність і допустимість доказів), які особа не мала можливості подати до суду першої інстанції з поважних причин, доведених нею, або які неправомірно не були цим судом прийняті та досліджені, або доказами, які судом першої інстанції досліджувались із порушенням установленого порядку.

У разі надання для дослідження нових доказів, які з поважних причин не були подані до суду першої інстанції, інші особи, які беруть участь у справі, мають право висловити свою думку щодо цих доказів як у запереченні на апеляційну скаргу, так і в засіданні суду апеляційної інстанції.

Вирішуючи питання щодо дослідження доказів, які без поважних причин не подавалися до суду першої інстанції, апеляційний суд повинен урахувати як вимоги ч. 3 ст. 27 ЦПКУ щодо зобов'язання особи, яка бере участь у справі, добросовісно здійснювати свої права та виконувати процесуальні обов'язки, так і виключне значення цих доказів для правильного вирішення справи. При цьому мають враховуватися вимоги ч. 3 ст. 27 ЦПКУ про те, що особи, які беруть участь у справі, зобов'язані добросовісно здійснювати свої права й виконувати процесуальні обов'язки.

Особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їх права та обов'язки, мають право подати до суду апеляційної інстанції всі наявні в них докази на підтвердження порушення їх прав.

Про прийняття та дослідження нових доказів, як і відмову в їх прийнятті, апеляційний суд зобов'язаний мотивувати свій висновок в ухвалі при обговоренні заявленого клопотання (ч. 2 ст. 208, ч. 1 ст. 212, ч. 1 ст. 304 ЦПКУ).

Дослідження нових доказів в апеляційному суді провадиться, зокрема, у таких випадках: 1) якщо докази існували на час розгляду справи судом першої інстанції, але особа, яка їх подає до апеляційного суду, з поважних причин не знала й не могла знати про їх існування; 2) докази існували на час розгляду справи в суді першої інстанції і учасник процесу знав про них, однак з об'єктивних причин не міг подати їх до суду; 3) додаткові докази, які витребовувалися раніше, з'явилися після ухвалення рішення судом першої інстанції; 4) суд першої інстанції неправомірно виключив із судового розгляду подані учасником процесу докази, що могли мати значення для вирішення справи; 5) суд першої інстанції необгрунтовано відмовив учаснику процесу в дослідженні

доказів, що могли мати значення для вирішення справи (необґрунтовано відмовив у призначенні експертизи, витребуванні доказів, якщо їх подання до суду для нього становило певні труднощі, тощо); б) наявні інші поважні причини для їх неподання до суду першої інстанції у разі відсутності умислу чи недбалості особи, яка їх подає, або вони не досліджені судом унаслідок інших процесуальних порушень.

Разом з тим суд апеляційної інстанції при перевірці законності й обґрунтованості рішення суду першої інстанції може вийти за межі доводів апеляційної скарги згідно з частинами 3 та 4 ст. 303 ЦПКУ лише в разі, якщо буде встановлено неправильне застосування норм матеріального права або порушення норм процесуального права, які є обов'язковою підставою для скасування рішення. За цих умов апеляційний суд перевіряє справу в повному обсязі й зобов'язаний мотивувати в рішенні вихід за межі доводів апеляційної скарги, проведення перевірки справи в повному обсязі.

Не є виходом за межі доводів апеляційної скарги заявлення особою, яка подала скаргу, вимоги про скасування судового рішення з направленням справи на новий розгляд, а суд апеляційної інстанції ухвалює нове рішення або змінює рішення чи навпаки, оскільки в цьому разі суд використовує надані йому законом повноваження (ст. 307 ЦПКУ).

У разі якщо апеляційна скарга подана на рішення щодо частини вирішених вимог, суд апеляційної інстанції відповідно до принципу диспозитивності не має права робити висновків щодо неоскарженої частини ані в мотивувальній, ані в резолютивній частинах судового рішення, а в описовій частині повинен зазначити, в якій частині вимог судового рішення не оскаржується (п. 15

постанови Пленуму ВСУ «Про судову практику розгляду цивільних справ в апеляційному порядку»).

Судові дебати (промова) — це наступна частина судового засідання апеляційного суду. В ній особами, які беруть участь у справі, та їх представниками підбивається підсумок проведеного дослідження обставин справи та належних у справі доказів. У судових дебатах особи, які беруть участь у справі, виступають з промовами, посилаючись лише на обставини і докази, досліджені в судовому засіданні.

Головуючий колегії суддів апеляційного суду надає особам, які беруть участь у справі, можливість виступити у судових дебатах у такій послідовності, в якій вони давали пояснення. При цьому він може обмежити тривалість судових дебатів шляхом оголошення на початку судового засідання часу, що для них відводиться. Кожній особі, яка бере участь у розгляді справи в апеляційному суді, надається однаковий проміжок часу для виступу.

Після судових дебатів колегія суддів виходить до нарадчої кімнати (спеціально обладнаного для прийняття судових рішень приміщення) для ухвалення судового рішення, визначивши орієнтовний час його проголошення.

Ухвалення та проголошення судового рішення — заключна частина судового засідання, в якій колегія суддів апеляційного суду перевіряє законність та обґрунтованість судового рішення суду першої інстанції, ухвалює своє рішення (постановляє ухвалу) та оголошує його. При цьому апеляційний суд ухвалює рішення та постановляє ухвалу за правилами ст. 19 ЦПКУ і глави 7 розділу III ЦПКУ за винятками і доповненнями, зазначеними у статтях 314-316 ЦПКУ.

Зокрема, усі питання, що виникають під час розгляду справи апеляційним судом, вирішуються більшістю голосів колегії суддів. При цьому головує голосує

останнім. При прийнятті рішення з кожного питання жоден із суддів не має права утримуватися від голосування. Судове рішення апеляційного суду може бути написаним від руки, виконаним машинописним способом чи набране на комп'ютері в одному примірнику. Воно оформляється суддею-доповідачем і підписується всім складом суду, який розглядав справу (ч. 2 ст. 313 ЦПКУ).

Рішення та ухвали апеляційного суду відповідно до ст. 317 ЦПКУ проголошуються за правилами, встановленими ст. 218 ЦПКУ. Ця процесуальна дія полягає в тому, що рішення чи ухвала або їх вступна та резолютивна частини проголошуються негайно після закінчення судового розгляду і прилюдно, крім випадків, встановлених ЦПКУ для рішень суду першої інстанції. Головуючий роз'яснює зміст рішення чи ухвали, порядок і строк їх оскарження. У разі проголошення у судовому засіданні тільки вступної та резолютивної частин зазначеного судового рішення апеляційний суд повідомляє, коли особи, які беруть участь у справі, зможуть ознайомитися з повним рішенням чи ухвалою.

Після проголошення рішення апеляційний суд, який його ухвалив, не може сам скасувати або змінити це рішення, крім випадків, зазначених у ч. 2 ст. 318, ст. 361 ЦПКУ. Так, нормами ст. 318 ЦПКУ визначено, що в разі, якщо апеляційні скарги на рішення або ухвалу суду першої інстанції були подані в установлений ЦПКУ строки, але надійшли до суду після закінчення апеляційного розгляду справи, або коли строки на подання апеляційної скарги у зв'язку з пропусшенням їх з поважних причин були поновлені або продовжені і особа, яка подала апеляційну скаргу, не була присутня під час розгляду справи, апеляційний суд розглядає цю скаргу за правилами глави 1 розділу V ЦПКУ. В останньому випадку йдеться не про

новий перебіг строків на подання апеляційної скарги, а про те, що з одночасним їх поновленням (продовженням) подається апеляційна скарга.

У зазначених випадках залежно від обґрунтованості запізнитої апеляційної скарги суд ухвалює рішення або постановляє ухвалу відповідно до ст. 307 ЦПКУ і за наявності підстав може скасувати свої рішення чи ухвали (ч. 2 ст. 308 ЦПКУ). При цьому не можна виключити, що це буде не тільки відповідне скасування рішення чи ухвали, але й зміна рішення апеляційного суду.

Відповідно до положень ст. 322 ЦПКУ на суд апеляційної інстанції покладено обов'язок у 7-денний строк після закінчення апеляційного провадження повернути справу до суду першої інстанції, який її розглядав. Там вона і зберігається (див. Інструкцію з діловодства в місцевому загальному суді).

5. Повноваження суду апеляційної інстанції

Повноваження суду апеляційної інстанції — це сукупність його прав і обов'язків, пов'язаних із застосуванням процесуально-правових наслідків щодо рішень і ухвал суду першої інстанції, які розглядаються в апеляційному порядку.

Перелік повноважень суду апеляційної інстанції, визначений у ст. 307 ЦПКУ, є вичерпним і не підлягає розширеному тлумаченню. У свою чергу, у статтях 308-311 ЦПКУ зазначені підстави для використання тих чи інших його повноважень.

Отже, за нормами ч. 1 ст. 307 ЦПКУ встановлено, що за наслідками розгляду апеляційної скарги на рішення суду першої інстанції апеляційний суд має право: 1) постановити ухвалу про відхилення апеляційної скарги і залишення рішення без змін; 2) скасувати рішення суду першої інстанції і ухвалити нове рішення по суті позовних

вимог; 3) змінити рішення; 4) постановити ухвалу про скасування рішення суду першої інстанції і закриття провадження у справі або залишення заяви без розгляду.

На підставі положень ч. 2 ст. 307 ЦПКУ за наслідками розгляду скарги на ухвалу суду першої інстанції апеляційний суд має право: 1) постановити ухвалу про відхилення апеляційної скарги і залишення ухвали без змін; 2) скасувати ухвалу і постановити нову ухвалу; 3) змінити ухвалу; 4) скасувати ухвалу, що перешкоджає подальшому провадженню у справі, і направити справу для продовження розгляду до суду першої інстанції.

За наслідками розгляду скарги на судовий наказ відповідно до ч. 3 ст. 307 ЦПКУ апеляційний суд має право: 1) постановити ухвалу про відхилення апеляційної скарги і залишення судового наказу без змін; 2) постановити ухвалу про скасування судового наказу та роз'яснити, що заявлені стягувачем вимоги можуть бути розглянуті в позовному провадженні з додержанням загальних правил щодо пред'явлення позову; 3) змінити судовий наказ.

Усі викладені вище повноваження апеляційного суду можна поділити на 2 групи:

а) повноваження, які пов'язані зі скасуванням судового рішення (судового наказу), а саме: 1) скасування рішення та ухвалення нового рішення по суті позовних вимог (п. 2 ч. 1 ст. 307 ЦПКУ); 2) скасування рішення і закриття провадження у справі чи залишення заяви без розгляду (п. 4 ч. 1 ст. 307 ЦПКУ); 3) постановлення ухвали про скасування судового наказу та роз'яснення, що заявленістягувачем вимоги можуть бути розглянуті в позовному провадженні з додержанням загальних правил щодо пред'явлення позову (п. 2 ч. 3 ст. 307 ЦПКУ);

б) повноваження, які не пов'язані зі скасуванням судового рішення (судового наказу), зокрема: 1) постановлення ухвали про відхилення апеляційної скарги і залишення рішення без змін (п. 1 ч. 1 ст. 307 ЦПКУ), якщо апеляційний суд визнає, що суд першої інстанції ухвалив рішення з додержанням норм матеріального і процесуального права; 2) постановлення ухвали про відхилення апеляційної скарги і залишення судового наказу без змін (п. 1 ч. 3 ст. 307 ЦПКУ). При цьому не може бути скасоване правильне по суті і справедливе рішення суду з одних лише формальних міркувань (ст. 308 ЦПКУ).

Зміст кожного із цих видів полягає в наступному. Скасування судового рішення (судового наказу) в апеляційному порядку є не санкцією щодо суду першої інстанції, а реалізацією апеляційною інстанцією своїх повноважень і виконання нею своїх обов'язків, які належать до змісту правовідносин між судом апеляційної інстанції та особами, які беруть участь у справі. Суд, який ухвалив судове рішення, що оскаржується, і суд, який здійснює його перевірку, діють у єдиному публічному інтересі і мають спільну мету — вирішити спір, що виник між сторонами, на підставі закону. Також скасування рішення є певним класифікаційним критерієм, оскільки вся перевірна та контрольна діяльність суду другої інстанції спрямована на встановлення наявності чи відсутності підстав для скасування рішення суду.

До повноважень, не пов'язаних зі скасуванням судового рішення (судового наказу), законодавець відніс право апеляційного суду відхилити апеляційну скаргу і залишити рішення суду (судовий наказ) без змін (п. 1 ч. 1 та п. 1 ч. 3 ст. 307 ЦПКУ), а також змінити рішення суду (судовий наказ) (п. 3 ч. 1 та п. 3 ч. 3 ст. 307 ЦПКУ). Залишення судового рішення без змін означає, що

суддівської помилки виявлено не було, судове рішення є законним і обґрунтованим, а захист за таким рішенням отримав саме той суб'єкт, який у цьому мав потребу (позивач або відповідач).

Положення ст. 309 ЦПКУ передбачають підстави для скасування рішення суду першої інстанції і ухвалення нового рішення або зміни рішення. Ухвалення нового рішення є основним із повноважень апеляційного суду, оскільки таке повноваження відповідає цілям апеляційного провадження — завершити провадження у справі на цій стадії процесу і усунути суддівську помилку. Хоча, як вбачається із судової практики, апеляційні суди не завжди використовують наведене повноваження.

Викладені у ст. 309 ЦПКУ норми без сумніву можна розуміти так, що зазначений перелік підстав є вичерпний, тобто що ухвалення апеляційним судом нового рішення з інших підстав не допускається. Отже, підставами для скасування рішення суду першої інстанції і ухвалення нового рішення або зміни рішення (ст. 309 ЦПКУ) є:

1. Неповне з'ясування судом обставин, що мають значення для справи (п. 1 ч. 1 ст. 309 ЦПКУ) — неправильне визначення предмета доказування чи нез'ясування обставин, якими обґрунтовувалися вимоги та заперечення, або інших фактичних даних (пропущення строку позовної давності тощо), неправильна кваліфікація правовідносин сторін, які впливають із встановлених обставин, тощо (п. 19 постанови Пленуму ВСУ «Про судову практику розгляду цивільних справ в апеляційному порядку»).

2. Недоведеність обставин, що мають значення для справи, які суд вважав встановленими (п. 2 ч. 1 ст. 309 ЦПКУ). Така недоведеність полягає у відсутності у судовому рішенні підтвердження зазначених обставин відповідними фактичними даними (доказами) через

порушення судом правил процесу доказування: збирання, дослідження та оцінки доказів. Як наслідок, обставини, що мають значення для справи, залишаються взагалі не підтвердженими жодними фактичними даними або є підтвердженими неналежними та недопустимими доказами, а також відсутні мотиви прийняття чи неприйняття доказів тощо.

3. Невідповідність висновків суду обставинам справи (п. 3 ч. 1 ст. 309 ЦПКУ) — якщо останні встановлені судом повно та правильно, проте висновки з установлених обставин зроблено неправильно. Отже, вони полягають у відсутності причинно-логічного зв'язку між обставинами справи та висновками суду, викладеними у судовому рішенні.

4. Порушення або неправильне застосування норм матеріального або процесуального права, а також розгляд і вирішення справи неповноважним судом; участь в ухваленні рішення судді, якому було заявлено відвід на підставі обставин, що викликали сумнів у неупередженості судді, і заяву про його відвід визнано судом апеляційної інстанції обгрунтованою; винесення чи підписання постанови не тим суддею, який розглядав справу (п. 4 ч. 1 ст. 309 ЦПКУ). Порушення або неправильне застосування норм матеріального або процесуального права має місце у разі застосування закону, який не поширюється на ці правовідносини, або незастосування закону, який підлягав застосуванню, унаслідок неправильної юридичної кваліфікації правовідносин або неправильного тлумачення закону, який хоч і підлягав застосуванню, проте його зміст і суть сприйнято неправильно через розширене чи обмежене тлумачення.

Важливо, що порушення або неправильне застосування норм процесуального права можуть бути підставою для скасування чи зміни рішення, якщо таке

порушення призвело до неправильного вирішення справи. Зокрема, до таких належать порушення вимог ст. 59 ЦПКУ щодо допустимості засобів доказування, необґрунтована відмова суду в задоволенні клопотання осіб, які беруть участь у справі, у дослідженні доказів (ст. 60 ЦПКУ), порушення вимог ст. 215 ЦПКУ щодо змісту рішення суду тощо (п. 19 постанови Пленуму ВСУ «Про судову практику розгляду цивільних справ в апеляційному порядку»).

Порушення норм процесуального права можуть бути підставою для скасування або зміни рішення, якщо це порушення призвело до неправильного вирішення справи (ч. 3 ст. 309 ЦПКУ). Коли такі наслідки не вбачаються, то цілком очевидно, що доводи апеляційної скарги про наявність порушення норм процесуального права можна віднести до категорії формальних міркувань.

Положення ст. 309-1 ЦПКУ передбачають також підстави для скасування судового наказу. Зокрема, судовий наказ підлягає скасуванню в апеляційному порядку, якщо апеляційний суд встановить відсутність між стягувачем та боржником спірних правовідносин, на основі яких була заявлена вимога, передбачена ч. 1 ст. 96 ЦПКУ.

Рішення суду першої інстанції підлягає скасуванню в апеляційному порядку із закриттям провадження у справі або залишенням заяви без розгляду з підстав, визначених статтями 205 і 207 ЦПКУ. Доречно наголосити, що особливо увагу належить звертати на застосування підстав для закриття провадження у справі, визначених ст. 205 ЦПКУ, оскільки помилки у вирішенні цього питання фактично порушують право особи на правосуддя. Зокрема, провадження у справі закривається, якщо вона не підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства (п. 1 ч. 1 ст. 205 ЦПКУ).

Рішення суду першої інстанції відповідно до ст. 311 ЦПКУ підлягає скасуванню в апеляційній інстанції з направленням справи на новий розгляд, якщо:

1) справу розглянуто неповноважним суддею або складом суду;

2) рішення ухвалено чи підписано не тим суддею, який розглядав справу;

3) справу розглянуто за відсутності будь-кого з осіб, які беруть участь у справі, належним чином не повідомлених про час і місце судового засідання. При цьому не може бути підставою для застосування п. 3 ч. 1 ст. 311 ЦПКУ розгляд справи за відсутності особи, належним чином не повідомленої про час і місце судового засідання, яка не оскаржує рішення суду (п. 20 постанови Пленуму ВСУ «Про судову практику розгляду цивільних справ в апеляційному порядку»);

4) суд вирішив питання про права та обов'язки осіб, які не брали участь у справі.

Визначений ст. 311 ЦПКУ перелік підстав для скасування судом апеляційної інстанції рішення суду першої інстанції з направленням справи на новий розгляд є безумовним (абсолютним), який розширеному тлумаченню не підлягає.

Розглянувши скаргу на ухвалу суду першої інстанції, з огляду на положення ст. 312 ЦПКУ, апеляційний суд:

1) відхиляє скаргу і залишає ухвалу без змін, якщо судом першої інстанції постановлено ухвалу з додержанням вимог закону;

2) змінює або скасовує ухвалу суду першої інстанції і постановляє ухвалу з цього питання, якщо воно було вирішено судом першої інстанції з порушенням норм процесуального права або за правильного вирішення було помилково сформульовано суть процесуальної дії чи підстави її застосування;

- 3) скасовує ухвалу і передає питання на новий розгляд до суду першої інстанції, якщо останній порушив порядок, встановлений для його вирішення.

Апеляційний суд у випадках і в порядку, встановлених ст. 211 ЦПКУ, виявивши під час розгляду справи порушення закону і встановивши, зокрема, причини та умови, що сприяли вчиненню такого порушення, може постановити про це окрему ухвалу (ст. 320 ЦПКУ), яку вправі направити відповідним особам чи органам для вжиття заходів щодо усунення цих причин та умов. Про вжиті заходи протягом місяця з дня надходження окремої ухвали повинно бути повідомлено апеляційний суд, який постановив окрему ухвалу. Законодавством не виключається можливість постановлення в одній цивільній справі декількох окремих ухвал.

Апеляційний суд має право ухвалити додаткове рішення за заявою особи, яка бере участь у справі, або з власної ініціативи в разі, якщо він скасував рішення суду першої інстанції та ухвалив нове рішення чи змінив його за наявності підстав, передбачених ст. 220 ЦПКУ. Відповідно до вимог ст. 219 ЦПКУ апеляційний суд може виправити допущені у своєму рішенні описки чи арифметичні помилки, не змінюючи змісту рішення. Апеляційний суд на підставі положень ст. 221 ЦПКУ може роз'яснити своє рішення.

Питання про визначення порядку виконання рішення суду, розстрочку чи відстрочку виконання, вжиття заходів для забезпечення його виконання (ст. 217 ЦПКУ) розглядаються апеляційним судом, якщо ці питання вирішуються одночасно з ухваленням нового рішення чи зміною рішення. В інших випадках ці питання вирішуються судом першої інстанції.

Апеляційний суд не повинен повністю підмінити собою суд першої інстанції, оскільки він не є судом першої інстанції (статті 107, 291 ЦПКУ), і в такому разі місцеві суди могли б повністю ігнорувати основні принципи цивільного процесуального права, а учасники процесу були б позбавлені повноцінного захисту своїх прав у суді першої інстанції.

6. Рішення апеляційного суду

Апеляційний суд ухвалює рішення та постановляє ухвалу за правилами ст. 19 ЦПКУ і глави 7 «Судові рішення» за винятками і доповненнями, зазначеними у статтях 314-316 ЦПКУ.

У нормах ч. 1 ст. 314 ЦПКУ об'єднано загальні положення щодо ухвали та рішення апеляційного суду. Зокрема, розглянувши справу, суд апеляційної інстанції постановляє ухвалу у випадках:

1) відхилення апеляційної скарги і залишення рішення суду без змін;

2) скасування ухвали, що перешкоджає подальшому провадженню у справі, і направлення справи для продовження розгляду до суду першої інстанції;

3) скасування рішення суду із закриттям провадження у справі або залишенням заяви без розгляду;

4) відхилення апеляційної скарги і залишення ухвали суду без змін;

5) зміни ухвали суду першої інстанції;

6) скасування ухвали та вирішення питання по суті. Апеляційний суд ухвалює рішення у випадках скасування судового рішення і ухвалення нового або зміни рішення (ч. 2 ст. 314 ЦПКУ).

Ухвала суду апеляційної інстанції, як вбачається з норм ст. 315 ЦПКУ, складається з 4 частин:

1) вступної, в якій вказується: час і місце її постановлення; найменування суду; прізвища та ініціали головуючого і суддів; прізвища та ініціали секретаря судового засідання; найменування справи та повні імена (найменування) осіб, які беруть участь у справі;

2) описової, яка містить: короткий зміст вимог апеляційної скарги і судового рішення суду першої інстанції; узагальнені доводи особи, яка подала апеляційну скаргу; узагальнені доводи та заперечення інших осіб, які беруть участь у справі; встановлені судом першої інстанції обставини;

3) мотивувальної, в якій зазначається: мотиви, з яких апеляційний суд виходив при постановленні ухвали; мають бути наведені також посилання на закон та інші нормативно-правові акти матеріального права (назва, стаття, її частина, абзац, пункт, підпункт закону), у відповідних випадках — на норми Конституції, на підставі яких визначено права та обов'язки сторін у спірних правовідносинах. У разі необхідності мають бути посилання на Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод та рішення Європейського суду з прав людини, які згідно із Законом «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» є джерелом права та підлягають застосуванню в цій справі.

У необхідних випадках в мотивувальній частині ухвали апеляційний суд повинен зазначити про урахування:

а) рішень КСУ про офіційне тлумачення Конституції та законів України, які підлягають застосуванню в цій справі та при вирішенні питання про відповідність

Основному закону України нормативно-правових актів, перелічених у п. 1 ч. 1 ст. 150 Конституції, якими сторони доводять свої вимоги чи заперечення;

б) постанов Пленуму ВСУ, прийнятих відповідно до ст. 125 Конституції з питань застосування норм процесуального та матеріального права, які підлягають застосуванню в цій справі (п. 12 постанови Пленуму ВСУ «Про судові рішення у цивільній справі»).

У випадку відхилення апеляційної скарги в ухвалі, крім того, зазначаються мотиви її відхилення;

4) резолютивної, в якій містяться: висновок суду апеляційної інстанції; розподіл судових витрат (враховуючи при цьому положення постанови КМУ «Про граничні норми компенсації витрат, пов'язаних з розглядом цивільних та адміністративних справ, і порядок їх компенсації за рахунок держави»); строк і порядок набрання ухвалою законної сили та її оскарження.

Отже, ухвала суду апеляційної інстанції повинна відповідати вимогам ст. 315 ЦПКУ щодо її форми та змісту, зокрема при відхиленні апеляційної скарги і залишенні рішення суду першої інстанції без змін в порядку ч. 1 ст. 308 ЦПКУ — містити мотиви такого відхилення. Обґрунтування ухвали суду апеляційної інстанції лише посиланням на рішення суду першої інстанції є недостатнім та таким, що не відповідає вимогам ст. 315 ЦПКУ.

Рішення суду апеляційної інстанції відповідно до вимог ст. 316 ЦПКУ складається з 4 частин:

1) вступної, в якій зазначається: час і місце його ухвалення; найменування суду; прізвища та ініціали головуєчого і суддів; прізвища та ініціали секретаря судового засідання; найменування справи та повні імена (найменування) осіб, які беруть участь у справі;

2) описової, яка містить: короткий зміст позовних вимог і рішення суду першої інстанції; короткий зміст вимог апеляційної скарги; узагальнені доводи особи, яка

подала апеляційну скаргу; узагальнені доводи та заперечення інших осіб, які беруть участь у справі;

3) мотивувальної, в якій зазначаються: мотиви зміни рішення, скасування рішення суду першої інстанції і ухвалення нового рішення; встановлені судом першої інстанції та не оспорювані обставини, а також обставини, встановлені апеляційним судом, і визначені відповідно до них правовідносини: чи були і ким порушені, невизнані або оспорювані права, свободи чи інтереси, за захистом яких особа звернулася до суду.

У мотивувальній частині рішення апеляційного суду мають бути наведені також посилання на закон та інші нормативно-правові акти матеріального права (назва, стаття, її частина, абзац, пункт, підпункт закону), у відповідних випадках — на норми Конституції, на підставі яких визначено права та обов'язки сторін у спірних правовідносинах. У разі необхідності мають бути посилання на Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод та рішення Європейського суду з прав людини.

У необхідних випадках в мотивувальній частині рішення апеляційний суд повинен зазначити про урахування:

а) відповідного рішення КСУ;

б) постанов Пленуму ВСУ;

4) резолютивної, в якій зазначається: висновок апеляційного суду про зміну чи скасування рішення, задоволення позову або відмову в позові повністю чи частково; висновок апеляційного суду по суті позовних вимог; розподіл судових витрат; строк і порядок набрання рішенням законної сили та його оскарження.

Нове рішення суду апеляційного суду повинно усувати допущену судом першої інстанції суддівську помилку, а не суто по-іншому викладати висновки по суті

спору. Для цього важливим є чітке розуміння і правильна кваліфікація підстав для скасування рішення суду першої інстанції з ухваленням нового рішення, що у вичерпному порядку наведені в ст. 309 ЦПКУ.

В положеннях ст. 319 ЦПКУ відтворено норму про законну силу рішення та ухвали апеляційного суду, а саме — що вони набувають її з моменту їх проголошення.

Судові рішення апеляційного суду оформляються, видаються або надсилаються в порядку, встановленому ст. 222 ЦПКУ. Зокрема, вони надсилаються лише особам, які брали участь у справі. Хоча, як зазначалося раніше в рішенні Європейського суду з прав людини «Рякіб Бірюков проти Росії» (2008 р.), право на отримання копії судового рішення мають не лише учасники процесу, а й інші особи.

Копії судових рішень апеляційного суду повторно видаються за заявою особи судом першої інстанції, де зберігається справа, за плату у розмірі, встановленому законодавством.

ПИТАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ

1. Суть та ознаки апеляційного провадження.
2. Назвати та охарактеризувати об'єкти апеляційного провадження.
3. Процесуальні документи апеляційного провадження.
4. Межі розгляду справи апеляційним судом.
5. Право апеляційного оскарження.
6. Процесуальний порядок апеляційного оскарження.
7. Суб'єкти апеляційного провадження.
8. Строки на подання апеляційного оскарження.
9. Прийняття апеляційної скарги до розгляду.
10. Підготовка розгляду справи апеляційним судом.
11. Розгляд справи судом апеляційної інстанції.

12. Охарактеризувати випадки, коли досліджуються нові докази в апеляційному розгляді.
13. Повноваження суду апеляційної інстанції.
14. У яких випадках суд апеляційного провадження, розглянувши справу, постановляє ухвалу?
15. Із скількох частин складається ухвала? Охарактеризувати їх.
16. У яких випадках рішення суду першої інстанції підлягає скасуванню в апеляційній інстанції з направленням справи на новий розгляд?
17. Нормативні акти якими регулюється апеляційне провадження.
13. Значення апеляційного провадження у цивільному судочинстві.

ТЕМА 17. Касаційне провадження

ПЛАН

1. Зміст та значення касаційного провадження.
2. Процесуальний порядок реалізації касаційного оскарження.
3. Прийняття до розгляду, підготовка та розгляд касаційної скарги.
4. Повноваження суду касаційної інстанції.
5. Рішення суду касаційної інстанції.

ПИТАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ

1. Зміст та значення касаційного провадження

Касаційне провадження (від лат. — скасування, знищення) — одна із стадій цивільного процесу, метою якої є перевірка законності та обґрунтованості рішень і ухвал суду першої інстанції після їх перегляду в апеляційному порядку, а також рішень і ухвал апеляційного суду.

Можливість помилкових рішень, які набирають законної сили, потребують створення додаткових гарантій забезпечення законності судових рішень. Такою цивільною процесуальною гарантією є інститут касаційного оскарження і перевірки судових рішень та ухвал — касаційного провадження глави 2 «Касаційне провадження» (статті 323-352) ЦПКУ. Крім того, ч. 3 ст. 14 «Обов'язковість судових рішень» ЦПКУ зазначає, що обов'язковість судового рішення не позбавляє осіб, які не брали участі у справі, можливості звернення до суду, якщо ухваленим судовим рішенням порушуються їхні права, свободи чи інтереси.

Під стадією судового перегляду судових рішень і ухвал, що набрали законної сили, в касаційному порядку

слід, розуміти сукупність процесуальних дій касаційного суду, сторін, осіб, які беруть участь у справі, а також інших учасників процесу, якщо в разі необхідності зазначені особи будуть викликані для надання пояснень у справі (*ч. 1 ст. 333 «Порядок розгляду справи судом касаційної інстанції» ЦПКУ*), спрямовані на перевірку законності та обґрунтованості судових рішень і ухвал, що набрали законної сили, після їх перегляду апеляційним судом, а також рішень і ухвал апеляційного суду у межах, установлених ст. 335 *«Межі розгляду справи судом касаційної інстанції» ЦПКУ*.

Стадію перегляду в касаційному порядку рішень і ухвал суду першої інстанції, що набрали законної сили, після їх перегляду в апеляційному порядку можна також охарактеризувати як сукупність процесуальних правовідносин, що виникають у суді касаційної інстанції з метою перевірки законності та обґрунтованості зазначених рішень і ухвал.

Перегляд у касаційному порядку судових рішень і ухвал можна визначити і як правовий інститут, під яким слід розуміти сукупність цивільних процесуальних норм, що регулюють діяльність касаційного суду та осіб, які подали касаційну скаргу, спрямовану на перевірку законності та обґрунтованості рішень і ухвал суду першої інстанції, що набрали законної сили, а також рішень і ухвал апеляційного суду в межах вимог, зазначених у касаційній скарзі.

Стадія перегляду у касаційному порядку рішень і ухвал суду першої інстанції, що набрали законної сили, після їх перегляду апеляційним судом, складається з таких частин: 1) відкриття; 2) підготовка справи до касаційного розгляду); 3) розгляд справи по суті; 4) ухвалення рішення, постановлення ухвали та їх проголошення судом касаційної інстанції.

Особливостями касаційного провадження — окремої стадії процесу є:

- 1) перевірка законності та обґрунтованості рішень і ухвал суду першої інстанції після їх перегляду в апеляційному порядку, а також рішень і ухвал апеляційного суду;
- 2) здійснення правосуддя судом касаційної інстанції — Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних і кримінальних справ;
- 3) виключний перелік повноважень суду касаційної інстанції з чіткою регламентацією процесуальної можливості застосування кожного з них;
- 4) остаточність рішень та ухвал, постановлених за результатами касаційного провадження.

Підставами касаційного оскарження є неправильне застосування судом норм матеріального права чи порушення норм процесуального права (ч. 2 ст. 324 *«Право касаційного оскарження»* ЦПКУ). Неправильне застосування судом першої або апеляційної інстанції норм матеріального права має місце, якщо застосовано закон, який не поширюється на спірні правовідносини, або не застосовано закон, який підлягав застосуванню. Порушення норм процесуального права можуть бути підставою для скасування або зміни судового рішення суду першої або апеляційної інстанцій за умови, якщо це порушення призвело до неправильного вирішення справи, зокрема у випадках, коли справу розглянуто неповноважним суддею або складом суду; справу розглянуто за відсутності будь-кого з осіб, які беруть участь у справі, належним чином не повідомлених про час і місце судового засідання, тощо.

Провадження та розгляд справи у касаційному порядку розпочинається за скаргою осіб, які беруть участь у справі, а також осіб, які не брали участі у справі, якщо

суд вирішив питання про їх права та обов'язки (ст. 324 «Право касаційного оскарження» ЦПКУ). Зазначені особи мають право звернутися з касаційними скаргами, якими відкривається розгляд справи касаційним провадженням, що розпочинається вирішенням питання прийняття касаційної скарги до розгляду касаційним судом (ч. 1 ст. 327 «Порядок подання касаційної скарги» ЦПКУ) та може мати місце за наявності встановлених ч. 2 ст. 324 «Право касаційного оскарження» ЦПКУ підстав.

При розгляді справи в апеляційному порядку перевіряється законність і обґрунтованість судових рішень і ухвал суду першої інстанції, а при розгляді справи в касаційному порядку — правильність застосування судом першої та апеляційної інстанцій норм матеріального і процесуального права, законність судових рішень та ухвал.

Значення касаційного провадження полягає у тому, що воно забезпечує законність рішень і ухвал суду першої і апеляційної інстанцій, захист прав, свобод і охоронюваних законом інтересів осіб, які беруть участь у справі, інших заінтересованих осіб і держави, захист публічних інтересів, а також забезпечує однакове застосування закону судами України та превентивну їх дію, спрямовану на запобігання порушенню законності громадянами, юридичними, службовими і посадовими особами.

2. Процесуальний порядок реалізації касаційного оскарження

Право касаційного оскарження у справі — це право на відкриття провадження в суді касаційної інстанції щодо перевірки законності рішень і ухвал суду першої та (або) апеляційної інстанцій, що набрали законної сили.

Суб'єкти такого права — визначені ст. 324 «Право касаційного оскарження» ЦПКУ. Ними є:

1) особи, які беруть участь у справі: а) сторони (позивач та відповідач), незалежно від їх особистої участі під час розгляду справи судом першої та апеляційної інстанцій; б) треті особи, як ті, які заявляли самостійні вимоги щодо предмета спору, так і ті, які не заявляли самостійних вимог щодо предмета спору; в) представники сторін і третіх осіб за умови, що право касаційного оскарження не обмежується правовою природою здійснюваного ними представництва (змістом довіреності, строком дії договору доручення тощо); г) заявники, інші заінтересовані особи, їхні представники у справах окремого провадження; органи та особи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб (Уповноважений ВРУ з прав людини, прокурор, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, фізичні та юридичні особи). Право касаційного оскарження мають правонаступники сторін і третіх осіб (ст. 37 *«Процесуальне правонаступництво»* ЦПКУ). Процесуальне правонаступництво — це заміна відповідної сторони, коли її матеріальні права й обов'язки в спірних або встановлених судом правовідносинах переходять до інших осіб, у випадку її вибуття з цивільної справи;

2) особи, які не брали участі у справі (і які мають відповідну цивільну процесуальну правосуб'єктність), якщо суд вирішив питання про їх права та обов'язки. До цієї категорії суб'єктів права касаційного оскарження, зокрема, можна віднести осіб, які не брали участі у справі через відмову суду залучити їх до судового розгляду як суб'єктів з певним процесуальним статусом (потенційні треті особи, співвідповідачі тощо).

Право касаційного оскарження обмежується об'єктом оскарження, яким є: рішення і ухвали, постановлені судом першої інстанції, що були оскаржені в апеляційному

порядку, а також рішення і ухвали, постановлені судом апеляційної інстанції, з підстав неправильного застосування судом норм матеріального права чи порушення норм процесуального права. У касаційному порядку можуть бути оскаржені тільки ті ухвали суду першої інстанції після їх перегляду в апеляційному порядку, а також постановлені за результатами їх перегляду ухвали апеляційного суду, які перешкоджають подальшому провадженню у справі (ст. 324 *«Право касаційного оскарження»* ЦПКУ).

Право касаційного оскарження діє у межах встановленого цивільного процесуального строку — протягом 20 днів з дня набрання законної сили рішенням (ухвалою) апеляційного суду (ч. 1 ст. 325 *«Строк на касаційне оскарження»* ЦПКУ).

Пропущений з поважних причин строк може бути поновлений судом касаційної інстанції, у якому знаходиться цивільна справа, за заявою суб'єкта права касаційного оскарження протягом одного року після виникнення такого права. У разі відмови у поновленні строку і повернення касаційної скарги та відмови у задоволенні заяви про поновлення строку суд касаційної інстанції постановляє ухвалу.

Якщо касаційну скаргу на судові рішення було подано в установлені ЦПКУ строки, але вона надійшла до суду касаційної інстанції після закінчення касаційного розгляду справи, або коли строки на подання касаційної скарги у зв'язку з пропусченням їх з поважних причин було поновлено або продовжено і особа, яка подала касаційну скаргу, не була присутня під час розгляду справи, суд касаційної інстанції розглядає таку скаргу за загальними правилами касаційного провадження. При цьому за наявності підстав може бути скасовано попередньо постановлені ухвалу або рішення суду касаційної інстанції

(ст. 348 «Порядок розгляду касаційної скарги, що надійшла до суду касаційної інстанції після закінчення касаційного розгляду справи» ЦПКУ).

Право касаційного оскарження реалізується шляхом подання у письмовій формі заяви (скарги), встановленого ст. 326 «Форма і зміст касаційної скарги» ЦПКУ змісту. У касаційній скарзі має бути зазначено:

1) найменування суду, до якого подається скарга (повна назва, адреса та поштовий індекс);

2) ім'я (найменування) особи, яка подає скаргу, її місце проживання або місцезнаходження, тобто прізвище, ім'я та по батькові скаржника, його повну адресу, поштовий індекс, телефон та процесуальний статус під час провадження у справі у суді першої інстанції;

3) ім'я (найменування) осіб, які беруть участь у справі, їх місце проживання або місцезнаходження, а саме: прізвище, ім'я та по батькові, повну адресу, поштовий індекс і телефон цих осіб, а також їхній процесуальний статус під час провадження у справі у суді першої інстанції;

4) рішення (ухвала), що оскаржується, зокрема із зазначенням реєстраційного номеру цивільної справи, точного найменування суду першої або апеляційної інстанцій, що ухвалив відповідне рішення (постановив ухвалу), найменування сторін та інших учасників процесу, суті правовідносин, що розглядалися у суді нижчестоящої інстанції, та способів його вирішення відповідним судом;

5) у чому полягає неправильне застосування судом норм матеріального права чи порушення норм процесуального права. У межах цієї частини касаційної скарги скаржник повинен чітко окреслити ті правові норми матеріального чи процесуального права, які були порушені судом першої або апеляційної інстанцій при викладенні судового рішення, визначити ті правові норми, що, на його

думку, слід було б застосувати до спірних правовідносин, і як саме неправильне правозастосування вплинуло на вирішення спору. Зазначені факти є найсуттєвішим елементом змісту касаційної скарги;

б) клопотання особи, яка подає скаргу. Такі клопотання можуть бути як матеріально-правового, так і процесуального характеру.

Матеріально-правові клопотання — це вимоги скаржника, звернені до суду касаційної інстанції, з вимогою про скасування чи зміну судового рішення суду першої або апеляційної інстанцій. Зміст матеріально-правових клопотань має обмежуватися повноваженнями суду касаційної інстанції, визначеними у ст. 336 ЦПКУ.

Клопотання процесуального характеру пов'язані із вирішенням поточних, процесуальних питань, наприклад, щодо забезпечення позову, зупинення виконання рішення суду;

7) перелік письмових матеріалів, що додаються до скарги. Відповідний перелік складається, як правило, у формі списку, маючи найменування «додатки», і містить найменування таких документів (зокрема, квитанцій про сплату судового збору і витрат на інформаційно-технічне забезпечення розгляду справи, копій касаційної скарги відповідно до кількості осіб, які беруть участь у справі, тощо).

Касаційна скарга підписується особою, яка подає скаргу, або її представником. До касаційної скарги, поданої представником, повинна бути додана довіреність або інший документ, що посвідчує повноваження представника.

До касаційної скарги додаються її копії та копії доданих до неї матеріалів відповідно до числа осіб, які беруть участь у справі, а також документ, який підтверджує оплату касаційної скарги судовим збором і

витрат на інформаційно-технічне забезпечення розгляду справи.

Касаційна скарга подається безпосередньо до суду касаційної інстанції, де вона реєструється в порядку, встановленому ч. 2 та 3 ст. 11-1 *«Автоматизована система документообігу суду»* ЦПКУ, та не пізніше наступного дня передається судді-доповідачу, який перевіряє її відповідність вимогам, встановленим ст. 326 *«Форма і зміст касаційної скарги»* ЦПКУ.

3. Прийняття до розгляду, підготовка та розгляд касаційної скарги

Процедура прийняття касаційної скарги до розгляду в порядку касаційного провадження розпочинається її реєстрацією в канцелярії суду касаційної інстанції. Так, касаційна скарга подається особисто суб'єктом оскарження або його представником чи надсилається поштою безпосередньо до суду касаційної інстанції, де вона реєструється і передається у порядку черговості судді-доповідачу, який у 3-денний строк вирішує питання про прийняття скарги до розгляду касаційним судом, а також, за наявності клопотання, — питання про зупинення виконання вирішення (ухвали) (ч. 1 ст. 328 *«Відкриття касаційного провадження у справі»* ЦПКУ).

У разі неоформлення скарги належним чином до неї застосовуються правові наслідки, передбачені ст. 121 *«Залишення позовної заяви без руху, повернення заяви»* ЦПКУ, тобто суддя постановляє ухвалу про залишення скарги без руху, про що повідомляє особу, яка подала скаргу, і надає строк для виправлення недоліків. У разі виправлення скарги у зазначений строк вона вважається поданою у день первісного подання до суду, інакше скарга вважається неподаною і повертається особі, яка її подала, про що суддя постановляє мотивовану ухвалу. Усунення

зазначених у постановленій суддею-доповідачем ухвали недоліків у встановлені ним строки є тим юридичним фактом, що тягне необхідність прийняття касаційної скарги до розгляду судом касаційної інстанції. У цьому разі скарга вважається такою, що подана в день її первісного подання. Інакше касаційна скарга вважається неподаною і повертається скаржнику (частини 1, 2 ст. 121 *«Залишення позовної заяви без руху, повернення заяви»*, ч. 2 ст. 327 *«Порядок подання касаційної скарги»* ЦПКУ).

Суддя-доповідач також повертає касаційну скаргу в разі, коли її подано після закінчення строку на касаційне оскарження, і особа, яка її подала, не порушує питання про поновлення цього строку (ч. 2 ст. 328 *«Відкриття касаційного провадження у справі»* ЦПКУ). Крім того, касаційна скарга може бути повернута у випадках, передбачених у ч. 3 ст. 121 *«Залишення позовної заяви без руху, повернення заяви»* ЦПКУ.

Суддя-доповідач також наділений повноваженням відмовити у відкритті касаційного провадження, якщо:

- 1) справа не підлягає касаційному розгляду у порядку цивільного судочинства;
- 2) справа не переглядалася в апеляційному порядку;
- 3) є ухвала про закриття касаційного провадження у зв'язку з відмовою цієї особи від касаційної скарги на це саме рішення чи ухвалу;
- 4) є ухвала про відхилення касаційної скарги цієї особи або про відмову у відкритті касаційного провадження за касаційною скаргою цієї особи на це саме рішення чи ухвалу;
- 5) касаційна скарга є необґрунтованою, і викладені у ній доводи не викликають необхідності перевірки матеріалів справи. Проте неправильне застосування норм матеріального права чи порушення норм процесуального права є підставою для відкриття

касаційного провадження незалежно від обґрунтованості касаційної скарги.

Одержавши справу, суддя-доповідач здійснює її підготовку до касаційного розгляду, для чого протягом 3 днів готує доповідь, в якій викладає обставини, необхідні для ухвалення рішення суду касаційної інстанції, з'ясовує питання про склад осіб, які беруть участь у справі. Про наслідки проведення підготовчих дій та обставини, необхідні для ухвалення судового рішення касаційним судом, суддя-доповідач інформує колегію суддів на попередньому розгляді справи, який має бути здійснено протягом 5 днів після складання доповіді суддею-доповідачем.

Отже, питання про поновлення строку на касаційне оскарження і прийняття касаційної скарги до розгляду або повернення касаційної скарги вирішується суддею-доповідачем. Відповідно до ч. 2 ст. 73 *«Поновлення та продовження процесуальних строків»* ЦПКУ про місце і час розгляду цього питання повідомляються особи, які беруть участь у справі, проте їх присутність не є обов'язковою. За результатами розгляду зазначеного питання постановляється відповідна ухвала, що набирає законної сили з моменту її проголошення і оскарженню не підлягає.

Отримавши оформлену скаргу (ст. 328 *«Відкриття касаційного провадження у справі»* ЦПКУ), суд повинен у 3-денний строк з дня постановлення ухвали про прийняття скарги надіслати її копії і копії доданих матеріалів особам, які беруть участь у справі, і встановити їм строк для подання заперечення на скаргу. Такі особи мають право у встановлений строк подати заперечення на касаційну скаргу, яке оформлюється у письмовій формі і за змістом має відповідати правилам, передбаченим ст. 326 *«Форма і зміст касаційної скарги»* ЦПКУ.

Протягом 3 днів з дня одержання копії касаційної скарги особи, які беруть участь у справі, мають право приєднатися до касаційної скарги, поданої особою, на стороні якої вони виступали. Таке право мають також особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їх права і обов'язки. На приєднання до касаційної скарги подається письмова заява, звільнена від сплати судового збору. Особа, яка виявила бажання взяти участь у розгляді скарги касаційним судом, має про це зазначити у заяві про приєднання (ст. 329 «*Приєднання до касаційної скарги*» ЦПКУ). Правовими умовами приєднання до вже поданої касаційної скарги є: 1) тотожність правового обґрунтування незаконності та необґрунтованості рішення суду першої або апеляційної інстанцій в касаційній скарзі та заяві про приєднання до касаційної скарги (посилання на аналогічні правові норми як матеріального, так і процесуального права); 2) тотожність правових вимог до суду касаційної інстанції як в касаційній скарзі, так і в заяві про приєднання до касаційної скарги.

Особа, яка подала касаційну скаргу, має право доповнити чи змінити, відкликати чи відмовитися від неї. Доповнення чи зміна скарги можливі протягом строку, встановленого на касаційне оскарження. Відкликання скарги можливе до початку розгляду справи, а відмова — до закінчення касаційного провадження.

Заява про відкликання касаційної скарги вирішується суддею, який готує справу до розгляду і вирішує питання про прийняття скарги до касаційного розгляду. За наслідками розгляду заяви суд постановляє ухвалу про повернення скарги.

Заява про прийняття відмови від касаційної скарги вирішується судом касаційної інстанції, який розглядає справу, у судовому засіданні. У разі прийняття відмови від

скарги суд постановляє про це ухвалу, якою одночасно закриває касаційне провадження у справі. Закриття з цих підстав касаційного провадження позбавляє права на повторне оскарження судових рішень особу, відмова якої від касаційної скарги була прийнята судом (ст. 330 *«Доповнення, зміна касаційної скарги або відкликання її та відмова від неї»* ЦПКУ).

Дія принципу диспозитивності у цій стадії цивільного процесу дістає вияв також у праві позивача на відмову від позову, а сторін — у праві на укладення між собою мирової угоди, і ці права не залежать від того, за касаційною скаргою кого з осіб — суб'єктів права касаційного оскарження (ст. 334 ЦПКУ) було відкрито касаційне провадження.

Касаційна скарга на рішення, передбачені п. 1 ч. 1 ст. 324 *«Право касаційного оскарження»* ЦПКУ (рішення суду після їх перегляду в апеляційному порядку, рішення і ухвали апеляційного суду, ухвалені за результатами апеляційного розгляду), має бути розглянута протягом одного місяця, а на ухвали, передбачені п. 2 ч. 1 ст. 324 *«Право касаційного оскарження»* ЦПКУ (ухвали суду першої інстанції, зазначені у пунктах 1, 3, 4, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 20, 24, 25, 26, 27, 28, 29 ч. 1 ст. 293 *«Ухвали, на які можуть бути подані скарги окремо від рішення суду»* ЦПКУ, після їх перегляду в апеляційному порядку і ухвали апеляційного суду, якщо вони перешкоджають подальшому провадженню у справі), — протягом 15 днів з дня постановлення ухвали про відкриття касаційного провадження у справі (ст. 330-1 *«Строки розгляду касаційної скарги»* ЦПКУ).

За наявності підстав для обов'язкового скасування судового рішення, встановлених у статтях 338-341 ЦПКУ, суд при попередньому розгляді справи скасовує судові рішення. Якщо немає підстав для скасування судового

рішення, суд касаційної інстанції відхиляє касаційну скаргу і залишає рішення без змін. У разі відсутності підстав для скасування судового рішення та для відхилення касаційної скарги і залишення рішення без змін, суд касаційної інстанції призначає справу до розгляду у касаційному порядку. Справа у будь-якому разі призначається до судового розгляду, якщо хоча б один суддя зі складу суду, що розглядає це питання, дійшов висновку про необхідність такого розгляду. Ухвалення суду про призначення справи до судового розгляду підписується всім складом суду (ст. 332 «Попередній розгляд справи» ЦПКУ).

Встановивши дотримання скаржником усіх передбачених у законі вимог, суддя-доповідач приймає рішення про відкриття касаційного провадження, що супроводжується такими його діями: 1) постановленням ухвали про відкриття касаційного провадження; 2) витребуванням справи із суду 1-ї інстанції; 3) надісланням копій касаційної скарги і доданих до неї матеріалів учасникам, із встановленням строку, протягом якого можуть бути подані заперечення на касацію; 4) за наявності клопотання особи, яка подала касаційну скаргу, — вирішенням питання про зупинення виконання рішення суду (ч. 1 ст. 328 «Відкриття касаційного провадження у справі» ЦПКУ).

Копія ухвали про повернення касаційної скарги або про відмову у відкритті касаційного провадження разом з доданими до скарги матеріалами направляються особі, яка подавала касаційну скаргу, а сама скарга залишається у суді касаційної інстанції (частини 3-5 ст. 328 «Відкриття касаційного провадження у справі» ЦПКУ).

Таким чином, цивільне процесуальне законодавство передбачає процедуру підготовки розгляду справи, яка складається з послідовних дій судді-доповідача щодо: 1)

підготовки доповіді, у якій викладаються обставини, необхідні для ухвалення рішення суду касаційної інстанції; 2) встановлення складу осіб, які беруть участь у справі. Усі дії щодо забезпечення підготовки розгляду справи судом касаційної інстанції суддя-доповідач має вчинити одноособово протягом 3-х днів із моменту отримання справи.

Після закінчення підготовки розгляду справи проводиться попередній розгляд справи судом касаційної інстанції, метою якого є вирішення питання щодо можливості закінчення касаційного провадження уже під час попереднього судового засідання або, якщо це є неможливим, призначення справи до судового розгляду у касаційному порядку.

Попередній розгляд справи має бути проведено протягом 5 днів після складання доповіді суддею-доповідачем. Він проводиться колегією у складі 3 суддів у нарадчій кімнаті без повідомлення осіб, які беруть участь у справі. У попередньому судовому засіданні суддя-доповідач доповідає колегії суддів про проведення підготовчих дій та обставини, необхідні для ухвалення судового рішення судом касаційної інстанції.

За результатами попереднього розгляду зазначена колегія суддів правомочна ухвалити одне з таких рішень:

1) відхилити касаційну скаргу і залишити без змін судові рішення суду першої або апеляційної інстанцій, якщо відсутні підстави для його скасування;

2) скасувати судові рішення суду першої або апеляційної інстанцій за наявності підстав, які тягнуть обов'язкове його скасування;

3) призначити справу до судового розгляду в порядку касаційного провадження за наявності однієї із таких умов:
а) відсутні підстави для відхилення касаційної скарги і залишення судового рішення без змін або його скасування;

б) хоча б один суддя із складу колегії суддів дійшов висновку про необхідність призначення справи до судового розгляду.

У касаційному порядку справа розглядається колегією у складі 5 суддів без повідомлення осіб, які беруть участь у справі. У разі необхідності ці особи можуть бути викликані для надання пояснень у справі (ч. 1 ст. 333 *«Порядок розгляду справи судом касаційної інстанції» ЦПКУ*).

Під час розгляду справи в касаційному порядку суд касаційної інстанції:

1) перевіряє в межах касаційної скарги правильність застосування судом першої або апеляційної інстанції норм матеріального чи процесуального права;

2) не може встановлювати та (або) вважати доведеними обставини, що не були встановлені в рішенні чи були відкинуті ним;

3) не має права вирішувати питання про достовірність або недостовірність того чи іншого доказу, про перевагу одних доказів над іншими.

Проте суд не обмежений доводами касаційної скарги, якщо під час розгляду справи буде виявлено неправильне застосування норм матеріального права або порушення норм процесуального права, які є обов'язковою підставою для скасування рішення.

У разі встановлення, що судові рішення ухвалені на підставі порушень закону, на які немає посилань у касаційній скарзі, суд касаційної інстанції застосовує належний закон.

Перевірка законності судових рішень здійснюється судом касаційної інстанції лише у межах позовних вимог, заявлених у суді першої інстанції.

Суд також має звернути увагу на фактичні обставини справи, обґрунтованість рішення, однак лише з огляду на

його законність, зокрема, перевірити додержання ним норм, що регулюють доказування, які стали основою встановлення фактичних обставин справи. Так, порушення ст. 62 Конституції про недопущення використання доказів, одержаних незаконним шляхом, характеризує незаконність рішення, якщо на підставі таких доказів були встановлені фактичні обставини справи.

Процесуальний порядок розгляду справи касаційним судом урегульований ст. 333 *«Порядок розгляду справи судом касаційної інстанції»* ЦПКУ. Справа розглядається за правилами, встановленими для розгляду справи судом першої інстанції, за винятками і доповненнями, зазначеними у главі 2 розділу V *«Касаційне провадження»* ЦПКУ. Розгляд справи відбувається у судовому засіданні, яке провадиться у приміщенні суду касаційної інстанції з обов'язковим повідомленням осіб, які беруть участь у справі, а також осіб, які не брали участі у справі, але суд вирішив питання про їх права і обов'язки, і які подали касаційну скаргу на рішення, ухвалу суду, що розглядаються у касаційному порядку (ст. 324 *«Право касаційного оскарження»* ЦПКУ).

Розгляд справи — це послідовно вчинювані дії суду і осіб, які беруть участь у справі. У призначений час головуючий відкриває судові засідання і оголошує, яка справа, за чією скаргою, поданням та на рішення якого суду розглядається. Потім суддя-доповідач доповідає в необхідному обсязі зміст оскаржуваного рішення суду та доводи касаційної скарги.

Після цього з'ясовує, хто з осіб, які брали участь у справі, з'явився, перевіряє їх особи, повноваження представників, потім оголошує склад суду, а також прізвище перекладача і роз'яснює особам, які беруть участь у справі, їх право заявляти відводи та інші процесуальні права і обов'язки. Якщо на судові засідання

для надання пояснень викликані особи, які беруть участь у справі, то першою дає пояснення сторона, яка подала касацію; у разі оскарження обома сторонами першим дає пояснення позивач. У ч. 5 ст. 333 ЦПКУ законодавець наголошує, що у своїх поясненнях сторони та інші особи, які беруть участь у справі, можуть наводити тільки ті доводи, які стосуються підстав касаційного розгляду справи. Суд може обмежити тривалість пояснень шляхом встановлення рівного проміжку часу для всіх осіб, які беруть участь у справі, оголосивши про це на початку судового засідання.

Неявка сторони, інших осіб, які беруть участь у справі, повідомлених про час і місце розгляду справи, не перешкоджає розгляду справи.

Після пояснення таких осіб суд касаційної інстанції у нарадчій кімнаті ухвалює рішення. Під час розгляду справи у касаційному порядку може бути оголошена перерва, після закінчення якої розгляд справи продовжується або відкладається.

Касаційний суд ухвалює рішення та постановляє ухвалу відповідно до правил, встановлених у ст. 19 *«Порядок вирішення питань колегією суддів»* та гл. 7 (статті 208-223) розд. III *«Судові рішення»* ЦПКУ з урахуванням статей 344 *«Ухвала та рішення суду касаційної інстанції»* та 346 *«Зміст рішення суду касаційної інстанції»* ЦПКУ.

Жоден із суддів не вправі утримуватися від висловлення думки з питань, які обговорюються у нарадчій кімнаті при ухваленні судового рішення судом касаційної інстанції, та щодо правильності судового рішення, що оскаржене. При цьому вони не мають права розголошувати міркування, що були висловлені у нарадчій кімнаті.

Рішення та ухвали суду касаційної інстанції оформлюються суддею-доповідачем і підписуються всім складом суду, який розглядав справу (ст. 343 *«Порядок ухвалення рішення та постановлення ухвал судом касаційної інстанції»* ЦПКУ). Про ухвалене рішення (постановлену ухвалу) суд касаційної інстанції у судовому засіданні оголошує особам, які беруть участь у справі.

Рішення та ухвали суду касаційної інстанції набирають законної сили з моменту їх проголошення. Одночасно із цим скасовані рішення або ухвали суду першої чи апеляційної інстанцій втрачають законну силу. Після проголошення рішення суд касаційної інстанції, який його ухвалив, не може сам скасувати або змінити це рішення, крім випадків, зазначених у ст. 348 *«Порядок розгляду касаційної скарги, що надійшла до суду касаційної інстанції після закінчення касаційного розгляду справи»* ЦПКУ.

Відповідно до ст. 352 *«Повернення справ»* ЦПКУ після закінчення касаційного провадження справа протягом 10 днів повертається для зберігання до суду, який її розглядав.

4. Повноваження суду касаційної інстанції

Це сукупність його прав та обов'язків, пов'язаних із застосуванням процесуально-правових наслідків щодо рішень і ухвал суду першої інстанції та апеляційної інстанції, ухвалених у цивільних справах, законність яких перевіряється у касаційному порядку.

Такі повноваження суду касаційної інстанції визначені ст. 336 *«Повноваження суду касаційної інстанції»* ЦПКУ, відповідно до якої суд, розглянувши справу за касаційною скаргою, має право: 1) постановити ухвалу про відхилення касаційної скарги і залишення рішення без змін; 2) постановити ухвалу про повне або

часткове скасування судового рішення, що оскаржено, і направити справу на новий розгляд у суд першої або апеляційної інстанції; 3) постановити ухвалу про скасування рішення апеляційного суду і залишити у силі рішення суду першої інстанції, що помилково було скасоване апеляційним судом; 4) постановити ухвалу про скасування судових рішень і закрити провадження у порушеній цивільній справі або залишити заяву без розгляду; 5) скасувати судові рішення і ухвалити нове рішення або змінити рішення, не передаючи справи на новий розгляд.

При цьому перелік повноважень суду касаційної інстанції є вичерпним і не підлягає розширеному тлумаченню. Тому в суду касаційної інстанції відсутня і альтернатива вибору своїх повноважень за наслідками розгляду касаційної скарги, адже яке саме рішення він має прийняти у тому чи іншому випадку чітко передбачено цивільним процесуальним законодавством у статтях 337 *«Підстави для відхилення касаційної скарги і залишення рішення без змін»* та 342 *«Підстави для відхилення касаційної скарги на ухвалу суду або її зміни чи скасування»* ЦПКУ.

Відхилення касаційної скарги і залишення рішення суду без змін (п. 1 ч. 1 ст. 336 *«Повноваження суду касаційної інстанції»* ЦПКУ) має місце тоді, коли суд касаційної інстанції визнає, що судові рішення відповідають принципу законності, ухвалені з додержанням вимог матеріального і процесуального права (ст. 337 *«Підстави для відхилення касаційної скарги і залишення рішення без змін»* ЦПКУ), або з мотивів рішення вбачається, що мало місце порушення закону, але, власне, рішення є правильним за іншими підставами, що були чинними на час його ухвалення, або допущені при ухваленні рішення порушення закону мають формальний

характер і не вплинули на правильність оскарженого судового рішення. Не може бути скасоване правильне по суті і справедливе рішення з одних лише формальних міркувань (ч. 2 ст. 337 *«Підстави для відхилення касаційної скарги і залишення рішення без змін»* ЦПКУ).

За наслідками розгляду касаційної скарги на ухвалу суд має право: 1) постановити ухвалу про відхилення касації і залишення ухвали без змін; 2) скасувати ухвалу, що перешкоджає подальшому провадженню у справі, і направити справу для продовження розгляду до суду першої або апеляційної інстанцій; 3) змінити або скасувати ухвалу і вирішити питання по суті; 4) скасувати ухвалу і залишити в силі ухвалу, що була помилково скасована апеляцією (ч. 2 ст. 336 *«Повноваження суду касаційної інстанції»*).

Статтею 338 *«Підстави для скасування рішення і передачі справи на новий розгляд»* ЦПКУ передбачені підстави для скасування рішення і передання справи на новий розгляд. Так, підставою для скасування ухвал судів першої та (або) апеляційної інстанцій і направлення справи для продовження розгляду є порушення норм матеріального чи процесуального права, що призвели до постановлення незаконної ухвали, що перешкоджає подальшому провадженню у справі. Підставою для скасування судових рішень судів першої та (або) апеляційної інстанцій і направлення, справи на новий судовий розгляд є порушення норм процесуального права, що унеможливили встановлення фактичних обставин, що мають значення для правильного вирішення справи.

До якого суду (1-ї або апеляційної інстанцій) передавати справу на новий розгляд визначено у ч. 3 ст. 338 *«Підстави для скасування рішення і передачі справи на новий розгляд»* ЦПКУ. Справа направляється до суду апеляційної інстанції для продовження розгляду або

на новий розгляд, якщо порушення, передбачені частинами 1 та 2 ст. 338 *«Підстави для скасування рішення і передачі справи на новий розгляд»* ЦПКУ, були допущені лише цим судом. У всіх інших випадках справа направляється до суду першої інстанції.

При цьому висновки і мотиви, з яких скасовані рішення, є обов'язковими для суду першої чи апеляційної інстанцій при новому розгляді справи (ч. 4 ст. 338 *«Підстави для скасування рішення і передачі справи на новий розгляд»* ЦПКУ).

Зазначені підстави збігаються з підставами для скасування рішення суду і передання справи на новий розгляд, визначеними ст. 311 *«Підстави для скасування ухвали суду, що перешкоджає подальшому провадженню у справі, і направлення справи для продовження розгляду до суду 1 інстанції»* ЦПКУ для суду апеляційної інстанції.

Скасування рішення апеляційного суду і залишення у силі судового рішення суду першої інстанції, що було помилково скасовано апеляційним судом (п. 3 ст. 336 *«Повноваження суду касаційної інстанції»* ЦПКУ), відбувається, якщо касаційним судом буде встановлено, що апеляційний суд скасував рішення суду першої інстанції, ухвалене відповідно до вимог норм матеріального і процесуального права, правильно застосував належну норму матеріального права, яка регулює спірні правовідносини сторін, і розглянув справу відповідно до порядку, встановленого нормами цивільного процесуального права. У таких випадках суд касаційної інстанції скасовує помилково ухвалене рішення суду апеляційної інстанції і залишає у силі рішення суду першої інстанції (ст. 339 *«Підстави для скасування судових рішень і залишення в силі судового рішення, скасованого помилково»* ЦПКУ).

Щодо скасування судових рішень і закриття провадження у цивільній справі або залишення заяви без розгляду (п. 4 ч. 1 ст. 336 *«Повноваження суду касаційної інстанції»* ЦПКУ), слід зазначити, що касаційна інстанція скасовує судові рішення і закриває провадження у справі з підстав, передбачених ст. 205 *«Підстави закриття провадження у справі»* ЦПКУ, або скасовує судові рішення і залишає заяву без розгляду з підстав, передбачених ст. 207 *«Залишення заяви без розгляду»* ЦПКУ. Відповідно до п. 6 ч. 1 ст. 205 *«Підстави закриття провадження у справі»* ЦПКУ суд закриває провадження у справі, якщо після смерті громадянина, який був однією зі сторін у справі, спірні правовідносини не допускають правонаступництва. Але якщо судом першої або апеляційної інстанцій ухвалене законне, обґрунтоване і справедливе рішення, сама по собі смерть фізичної особи — сторони у спірних правовідносинах після ухвалення рішення, що не допускає правонаступництва, не може бути підставою для скасування такого рішення і закриття провадження у справі (ч. 2 ст. 310 *«Підстави для скасування рішення із закриттям провадження у справі або залишенням заяви без розгляду»* ЦПКУ).

Скасування судового рішення і ухвалення нового рішення або зміна рішення без передання справи на новий розгляд (п. 5 ч. 1 ст. 336 *«Повноваження суду касаційної інстанції»* ЦПКУ) відбувається, якщо застосовано закон, який не поширюється на ці правовідносини, чи не застосовано закон, який підлягав застосуванню.

Аналогічний перелік повноважень суду касаційної інстанції, але вже за наслідками розгляду скарги на ухвалу, передбачено у ч. 2 ст. 336 *«Повноваження суду касаційної інстанції»* ЦПКУ. Цей перелік також є вичерпним, а всі повноваження суду касаційної інстанції щодо прийняття того чи іншого рішення за наслідками розгляду

зазначеного питання — чітко регламентованими цивільним процесуальним законом у ст. 342 *«Підстави для відхилення касаційної скарги на ухвалу суду або її зміни чи скасування»* ЦПКУ. Отже, за наслідками розгляду скарги на ухвалу суду касаційної інстанції має право:

1) відхилити скаргу і залишити ухвалу без змін, якщо судом постановлено ухвалу з додержанням вимог закону;

2) скасувати ухвалу і передати питання на новий розгляд до суду першої або апеляційної інстанцій у разі порушення порядку, встановленого для його вирішення;

3) змінити або скасувати ухвалу і постановити ухвалу з цього питання, якщо воно було вирішено всупереч нормам процесуального права або за правильного вирішення було помилково сформульовано суть процесуальної дії чи підстави її застосування;

4) скасувати ухвалу суду апеляційної інстанції і залишити в силі ухвалу суду першої інстанції, що була помилково скасована апеляційним судом.

5. Рішення суду касаційної інстанції

Відповідно до ст. 213 *«Законність і обґрунтованість рішення суду»* ЦПКУ рішення суду повинно бути законним та обґрунтованим. Згідно з ч. 3 ст. 10 *«Змагальність сторін»* ЦПКУ кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог та заперечень, а у ст. 212 *«Оцінка доказів»* ЦПКУ встановлено, що суд оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному, об'єктивному та безпосередньому дослідженні наявних у справі доказів. Жоден доказ не має для суду наперед встановленого значення. Суд оцінює належність, допустимість, достовірність кожного доказу окремо, а також достатність і взаємний зв'язок доказів у їх сукупності. Результати оцінки доказів суд відображає в

рішенні, в якому наводяться мотиви їх прийняття чи відмови у прийнятті. Судові рішення викладаються у 2-х видах: • ухвали та • рішення суду.

Повноваження суду касаційної інстанції реалізуються у рішеннях і ухвалах, постановлених ним відповідно до статей 19 *«Порядок вирішення питань колегією суддів»*, 343 *«Порядок ухвалення рішення та постановлення ухвал судом касаційної інстанції»* та 347 *«Оголошення судом касаційної інстанції про прийняте рішення (ухвалу)»* ЦПКУ.

Судді, які розглядають справу у касаційному порядку, не мають права утримуватися від висловлювання думки щодо обговорюваних питань та правильності рішення, законність якого перевіряється у порядку касаційного оскарження. Міркування суддів, висловлені у нарадчій кімнаті, не підлягають розголошенню. Текст рішення і ухвали касаційного суду оформлюється суддею-доповідачем і підписується всім складом суду, який розглядав справу.

Суд касаційної інстанції постановляє ухвалу при реалізації таких повноважень (ст. 336 *«Повноваження суду касаційної інстанції»* ЦПКУ): 1) відхилення касації і залишення судового рішення без змін; 2) скасування судового рішення із направленням справи на новий розгляд; 3) скасування судового рішення і закриття провадження у справі або залишення заяви без розгляду; 4) скасування судового рішення і залишення у силі судового рішення, що було помилково скасовано судом апеляційної інстанції; 5) відхилення касаційної скарги і залишення ухвали без змін; 6) зміни ухвали або скасування ухвали та вирішення питання по суті; 7) скасування ухвали, що перешкоджає подальшому провадженню у справі, і передання справи для продовження розгляду до суду

першої або апеляційної інстанцій (ч. 1 ст. 344 «Ухвала та рішення суду касаційної інстанції» ЦПКУ).

Ухвала суду касаційної інстанції постановляється у письмовій формі, за змістом має відповідати вимогам ст. 345 «Зміст ухвали суду касаційної інстанції» ЦПКУ і містити: 1) вступну частину — час і місце її постановлення; найменування суду; прізвище та ініціали головуючого, суддів, секретаря судового засідання; найменування справи та осіб, які беруть участь у справі; 2) описову частину — короткий зміст вимог касації і оскаржених судових рішень; узагальнені доводи особи, яка подала касаційну скаргу, а також доводи та заперечення інших осіб, які беруть участь у справі; встановлені судами 1-ї та апеляційної інстанцій обставини; 3) мотивувальну частину — мотиви і положення закону, використані при постановленні ухвали; 4) резолютивну частину — висновок суду; розподіл судових витрат; набрання ухвалою законної сили та її оскарження.

Якщо касаційний суд відхилив касаційну скаргу, в ухвалі зазначається, чому саме він відхилив касаційну скаргу і не погодився з її доводами.

У разі скасування судового рішення і направлення справи на новий розгляд, скасування ухвали, що перешкоджає подальшому провадженню у справі, і передання справи для продовження розгляду в ухвалі суду касаційної інстанції має бути зазначено, які порушення права були допущені судом першої або апеляційної інстанцій.

Разом з постановленням ухвали як документа, у якому закріплено результат розгляду касаційної скарги, суд касаційної інстанції у випадках і в порядку, встановлених у ст. 211 «Окремі ухвали суду» ЦПКУ, може постановити окрему ухвалу — у разі виявлення під час розгляду справи порушень закону і встановлення причин

та умов, що сприяли вчиненню цього порушення. Така ухвала направляється відповідним особам чи органам для вжиття заходів щодо усунення цих причин і умов.

Суд касаційної інстанції також може постановити окрему ухвалу, в якій зазначити порушення норм права і помилки, допущені судом першої або апеляційної інстанцій, які не є підставою для скасування їх рішення чи ухвали (ст. 350 ЦПКУ).

Суд касаційної інстанції ухвалює рішення при реалізації ним свого повноваження, передбаченого п. 5 ч. 1 ст. 336 *«Повноваження суду касаційної інстанції»* ЦПКУ, у разі скасування судових рішень, ухвалення нового або зміни рішення (ч. 2 ст. 344 *«Ухвала та рішення суду касаційної інстанції»* ЦПКУ). Рішення суду касаційної інстанції має бути ухвалене у письмовій формі і за змістом відповідати вимогам ст. 346 *«Зміст рішення суду касаційної інстанції»* ЦПКУ. Рішення складається з:

- 1) вступної частини — містить час і місце його ухвалення; найменування суду; прізвища та ініціали головуючого, суддів та секретаря судового засідання; найменування справи та осіб, які беруть участь у справі;
- 2) описової частини — містить короткий зміст вимог заявника і рішень судів першої та апеляційної інстанцій, а також вимог касаційної скарги; узагальнені доводи особи, яка подала касаційну скаргу; узагальнений виклад позицій інших осіб, які беруть участь у справі; встановлені судами 1-ї та апеляційної інстанцій обставини у справі;
- 3) мотивувальної частини — містить мотиви, на підставі яких суд касаційної інстанції змінив або скасував судові рішення і ухвалив нове рішення; зазначає, чи були порушені і ким невизнані або оспорені права і свободи чи інтереси, за захистом

яких мало місце звернення до суду; містить назву статті, її частини, абзацу, пункту, підпункту закону, на підставі якого вирішено справу, а також процесуального закону, яким суд керувався;

- 4) резолютивної частини — містить висновок про скасування чи зміну рішення, задоволення позову або відмову в позові повністю чи частково; про розподіл судових витрат; строк і порядок набрання рішенням законної сили та його оскарження.

Рішення та ухвали касаційної інстанції проголошуються за правилами, встановленими ст. 218 *«Проголошення рішення суду»* ЦПКУ (ст. 347 *«Оголошення судом касаційної інстанції про прийняте рішення (ухвалу)»* ЦПКУ); набирають законної сили з моменту їх проголошення. З цього ж моменту скасовані рішення або ухвали суду першої або апеляційної інстанцій втрачають законну силу (ст. 349 *«Законна сила рішення і ухвали суду касаційної інстанції»* ЦПКУ).

У ст. 351 *«Оформлення судових рішень суду касаційної інстанції, видача та направлення їх особам, які беруть участь у справі»* ЦПКУ визначено процесуальний порядок видачі та направлення особам, які брали участь у справі, судових рішень. Так, копії судового рішення видаються особам, які брали участь у справі, на їх вимогу не пізніше 5 днів з дня проголошення рішення. Особам, які брали участь у справі, але не були присутні у судовому засіданні, копії судового рішення надсилаються протягом 5 днів з дня проголошення рішення рекомендованим листом з повідомленням про вручення.

Повторно копії судових рішень касаційного суду видаються уже судом першої інстанції, де зберігається справа, за відповідну плату.

Касаційний суд також розглядає касаційну скаргу на судові рішення, якщо вона була подана в установлені

строки, але надійшла до суду після закінчення касаційного розгляду справи, або строки на подання касаційної скарги у зв'язку з їх пропуском із поважних причин були поновлені або продовжені і особа, яка подала касаційну скаргу, не була присутня під час розгляду скарги.

При встановленні обґрунтованості скарги суд касаційної інстанції постановляє ухвалу або ухвалює рішення відповідно до ст. 345 *«Зміст ухвали суду касаційної інстанції»* ЦПКУ, і може за наявності підстав скасувати свою ухвалу або рішення (ч. 2 ст. 348 *«Порядок розгляду касаційної скарги, що надійшла до суду касаційної інстанції після закінчення касаційного розгляду справи»* ЦПКУ). Справа, яка була предметом касаційного оскарження і перевірки, після закінчення провадження в ній повертається протягом 7 днів до суду, який її розглядав (ст. 352 *«Повернення справ»* ЦПКУ).

ПИТАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ

1. Поняття касаційного провадження.
2. Особливостями касаційного провадження — окремої стадії процесу.
3. Підстави та значення касаційного провадження.
4. Право касаційного оскарження у цивільній справі та його суб'єкти.
5. Строк для касаційного оскарження. Поновлення строку.
6. Реалізація права касаційного оскарження. Зміст та подання касаційної скарги.
7. Прийняття касаційної скарги до розгляду.
8. Відкликання касаційної скарги.
9. Відкриття касаційного провадження. Підготовки розгляду справи. Попередній розгляд справи.
10. Процесуальний порядок розгляду справи касаційним судом.

11. Повноваження суду касаційної інстанції.
12. Відхилення касаційної скарги і залишення рішення суду без змін.
13. Підстави для скасування рішення. Передання справи на новий розгляд.
14. Скасування рішення апеляційного суду і залишення у силі судового рішення суду першої інстанції.
15. Законність та обґрунтованість рішення касаційного суду.
16. Повноваження суду касаційної інстанції.
14. Окрема ухвала суду касаційної інстанції.

ТЕМА 18.

Перегляд рішень Верховним судом

ПЛАН

1. Зміст та підстави перегляду судових рішень Верховним Судом.
 2. Подання заяви про перегляд судових рішень.
 3. Процесуальні особливості перегляду судових рішень
- ПИТАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ**

1. Зміст та підстави перегляду судових рішень Верховним Судом

Однією з гарантій справедливого судового захисту прав та свобод суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин є право на звернення до ВСУ про перегляд судових рішень у цивільних справах. Вибір європейського вектору розвитку українського національного законодавства, зокрема щодо цивільного процесуального судочинства, визначив новий порядок перегляду судових рішень, який відображає процес адаптації українського законодавства до європейських стандартів.

Одним із завдань ВСУ як найвищого судового органу є забезпечення однакового застосування судами (судом) касаційної інстанції норм матеріального права. Відповідно до ст. 36 Закону *«Про судоустрій і статус суддів»* ВСУ серед іншого (п. 6) забезпечує однакове застосування норм права судами різних спеціалізацій у порядку та спосіб, визначені процесуальним законом.

Прийняття ВРУ 07.07.10 Закону *«Про судоустрій і статус суддів»* стало наступним кроком до впровадження у законодавство України норм Конвенції ООН про захист прав людини і основоположних свобод у національне законодавство, наближення його до міжнародних засад судочинства.

Норми Закону передбачають не тільки здійснення правосуддя на засадах верховенства права, але і забезпечення кожному права на справедливий суд, повагу до інших прав і свобод, передбачених Конституцією і законами України, міжнародними договорами, ратифікованими ВРУ (ст. 2), захист прав, свобод та законних інтересів кожного незалежним і безстороннім судом, утвореним відповідно до закону (ч. 1 ст. 7), а й діяльність ВСУ як гаранта забезпечення справедливого та неупередженого розгляду справ у розумні строки, встановлені законом (ч. 2 ст. 7), право учасників судового процесу та інших осіб у випадках і порядку, встановлених процесуальним законом, на перегляд справи ВСУ (ст. 14).

Перегляд судових рішень ВСУ — це окремий, самостійний вид провадження у цивільному судочинстві, спрямований на перевірку законності судових рішень після їх перегляду у касаційному порядку згідно з цивільним процесуальним законодавством України і міжнародними зобов'язаннями України.

Перегляд судових рішень ВСУ має певні особливості, які відрізняють його від інших видів проваджень цивільного процесу:

- перегляд судових рішень регулюється окремою групою цивільних процесуальних норм, тобто зазначений вид перегляду є окремим правовим інститутом;
- цей вид перегляду є виключним, тому що він може здійснюватися лише після перегляду судових рішень у касаційному порядку;
- підстави перегляду за своєю суттю також є виключними; заява про перегляд може бути подана тільки за наявності підстав, передбачених ст. 355 «Підстави для подання заяви про перегляд судових рішень» ЦПКУ;

- справа розглядається особливим органом — ВСУ;
- особливий порядок подання заяви про перегляд судових рішень — заява про перегляд судових рішень подається безпосередньо до ВСУ.

Право на звернення про перегляд судових рішень мають сторони та інші особи, які брали участь у справі, мають право подати заяву про перегляд судових рішень у цивільних справах після їх перегляду в касаційному порядку.

Суб'єктів, які мають право на звернення про перегляд судових рішень ВСУ, доцільно поділити на 3 групи: 1) сторони; 2) інші особи, які брали участь у справі; 3) особа, на користь якої постановлено рішення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною.

Відповідно до статей 353 *«Перегляд судових рішень Верховним Судом України»* та 355 *«Підстави для подання заяви про перегляд судових рішень»* ЦПКУ ВСУ переглядає судові рішення у цивільних справах виключно з підстав:

1) неоднакового застосування судом (судами) касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права, що спричинило ухвалення різних за змістом судових рішень у подібних правовідносинах;

2) неоднакового застосування судом касаційної інстанції одних і тих самих норм процесуального права — при оскарженні судового рішення, яке перешкоджає подальшому провадженню у справі або яке прийнято з порушенням правил підсудності або встановленої законом компетенції судів щодо розгляду цивільних справ;

3) встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні даної справи судом;

4) невідповідності судового рішення суду касаційної інстанції викладеному у постанові ВСУ висновку щодо

застосування у подібних правовідносинах норм матеріального права.

Згідно зі статтею 354 *«Право на звернення про перегляд судових рішень»* ЦПКУ сторони та інші особи, які брали участь у справі, мають право подати заяву про перегляд судових рішень у цивільних справах після їх перегляду в касаційному порядку.

Заява про перегляд судових рішень з підстав, передбачених п. 3 ч. 1 ст. 355 *«Підстави для подання заяви про перегляд судових рішень»* ЦПКУ, може бути подана особою, на користь якої постановлено рішення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною.

Однак не всі ухвали суду касаційної інстанції можуть бути переглянуті ВСУ за заявою. Щодо ухвал суду касаційної інстанції не може бути подана заява про перегляд, якщо вони не перешкоджають провадженню у справі. Але до заяви про перегляд судового рішення, ухваленого за результатами касаційного оскарження, можуть бути включені заперечення проти таких ухвал.

2. Подання заяви про перегляд судових рішень

Заява про перегляд судових рішень подається протягом 3-х місяців з дня ухвалення судового рішення, щодо якого подано заяву про перегляд, або з дня ухвалення судового рішення, на яке здійснюється посилення на підтвердження підстав, передбачених п. 1 і 2 ч. 1 ст. 355 *«Підстави для подання заяви про перегляд судових рішень»* ЦПКУ (неоднакове застосування норм права), якщо воно ухвалено пізніше, але не пізніше 1 року з дня ухвалення судового рішення, про перегляд якого подається заява.

Заява про перегляд судових рішень з підстави, передбаченої п. 3 ч. 1 ст. 355 *«Підстави для подання заяви про перегляд судових рішень»* ЦПКУ (порушення

Україною міжнародних зобов'язань), подається не пізніше 1-го місяця з дня, коли особі, на користь якої постановлено рішення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, стало або мало стати відомо про набуття цим рішенням статусу остаточного.

Заява про перегляд судових рішень з підстави, передбаченої п. 4 ч. 1 ст. 355 *«Підстави для подання заяви про перегляд судових рішень»* ЦПКУ (невідповідності норм матеріального права), подається протягом 3-х місяців з дня ухвалення судового рішення, щодо якого подається заява про перегляд, або з дня прийняття постанови ВСУ, на яку здійснюється посилання на підтвердження підстави, передбаченої п. 4 ч. 1 ст. 355 *«Підстави для подання заяви про перегляд судових рішень»* ЦПКУ, але не пізніше 1-го року з дня ухвалення судового рішення, про перегляд якого подається заява.

У разі пропусчення строку, встановленого ч. 1-3 ст. 355 *«Підстави для подання заяви про перегляд судових рішень»*, з причин, визнаних поважними, суд за клопотанням особи, яка подала заяву про перегляд судового рішення, може поновити цей строк у межах одного року з дня ухвалення судового рішення, про перегляд якого подається заява. Питання про поновлення строку вирішується колегією суддів під час вирішення питання допуску справи до провадження (ч. 3, 4 ст. 356 *«Строк подання заяви про перегляд судових рішень»* ЦПКУ).

Вимоги до заяви про перегляд судових рішень визначені ст. 357 *«Вимоги до заяви про перегляд судових рішень»* ЦПКУ. Заява повинна бути подана у письмовій формі та підписана особою, яка її подає, або її представником. Представник (якщо він є) додає оформлений належним чином документ про свої повноваження.

У заяві обов'язково зазначаються:

- найменування суду, до якого подається заява;
- ім'я (найменування), поштова адреса особи, яка подає заяву, та осіб, які беруть участь у справі, а також їхні номери засобу зв'язку, адреса електронної пошти, якщо такі є;
- конкретні різні за змістом судові рішення, в яких має місце неоднакове застосування судом (судами) касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права у подібних правовідносинах;
- обґрунтування необхідності перегляду судових рішень в зв'язку з ухваленням рішення міжнародної судової установи, юрисдикція якої визнана Україною, якщо заява подана на підставі, встановленій п. 2 ч. 1 ст. 355 *«Підстави для подання заяви про перегляд судових рішень»* ЦПКУ;
- вимоги особи, яка подає заяву;
- клопотання (у разі необхідності);
- перелік матеріалів, які додаються (ст. 357 *«Вимоги до заяви про перегляд судових рішень»* ЦПКУ). До заяви додаються:
- копії заяви (відповідно до кількості осіб, які беруть участь у справі);
- копії судових рішень, про перегляд яких подано заяву;
- копії різних за змістом судових рішень, в яких має місце неоднакове застосування судом (судами) касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права у подібних правовідносинах;
- копія рішення міжнародної судової установи, юрисдикція якої визнана Україною, якщо заява про перегляд судових рішень подається з підстав, установлених п. 2 ч. 1 ст. 355 *«Підстави для подання заяви про перегляд судових рішень»* ЦПКУ (ч. 1

ст. 358 «Порядок подання заяви про перегляд судових рішень» ЦПКУ);

- документ про сплату судового збору розгляду справи (ч. 2 ст. 358 «Порядок подання заяви про перегляд судових рішень» ЦПКУ).

Якщо заява подається на підставі п. 2 ч. 1 ст. 355 «Підстави для подання заяви про перегляд судових рішень» ЦПКУ, судовий збір не сплачується.

Заява про перегляд судових рішень ВССУ, відповідно до ст. 358 «Порядок подання заяви про перегляд судових рішень» ЦПКУ подається безпосередньо до ВСУ. Судді-доповідачу, визначеному автоматизованою системою документообігу суду, така заява передається не пізніше наступного дня.

Суддя-доповідач перевіряє відповідність заяви вимогам ЦПКУ протягом 3 днів.

Встановивши, що заяву подано без додержання вимог ЦПКУ (статті 357, 358 ЦПКУ), суддя-доповідач письмово повідомляє заявника про недоліки заяви та встановлює строк, протягом якого він зобов'язаний їх усунути. У разі усунення заявником недоліків заяви в установлений судом строк, заява вважається поданою у день первинного її подання до ВССУ з розгляду цивільних і кримінальних справ.

Заява повертається заявнику, якщо:

- заявник не усунув недоліки протягом установленого строку;
- заяву подано особою, яка не має права на подання такої заяви;
- заяву підписано від імені особи, яка не має повноважень на ведення справи;
- є ухвала ВССУ з розгляду цивільних і кримінальних справ про відмову у допуску справи до провадження

за наслідками її розгляду, постановлена з аналогічних підстав (ч. 4 ст. 359 ЦПКУ).

Повернення заяви з зазначених підстав не перешкоджає повторному зверненню до суду в разі належного оформлення заяви або якщо повторне звернення з заявою пов'язане з іншими підставами ніж ті, що були предметом розгляду.

Положеннями статті 360 ЦПКУ визначено порядок підготовки справи до розгляду у ВСУ.

Колегія у складі 5 суддів ВССУ з розгляду цивільних і кримінальних справ вирішує питання про допуск справи до провадження.

Колегія формується у порядку, встановленому ч. 3 ст. 11-1 ЦПКУ. Судді, що ухвалили рішення, яке оскаржується, не беруть участь у вирішенні питання про допуск справи до розгляду.

Протягом 15 днів з дня надходження заяви суддя-доповідач постановляє ухвалу про допуск справи до провадження або відмову в такому допуску. Ухвала повинна бути обґрунтованою.

Протягом 5 днів з дня постановлення ухвала про допуск справи до провадження разом із заявою про перегляд судових рішень та доданими до неї документами надсилається до ВСУ.

Особам, які беруть участь у справі, надсилається копія ухвали про допуск справи до провадження разом із копією заяви про перегляд судових рішень. Якщо ВССУ постановляє ухвалу про відмову в допуску справи до провадження, то копія цієї ухвали разом із копією заяви про перегляд судових рішень надсилається особі, яка подала заяву.

3. Процесуальні особливості перегляду судових рішень

Законом від 12.02.15 «Про забезпечення права на справедливий суд» було внесено зміни до Закону «Про судоустрій і статус суддів» та інших законодавчих актів України, у зв'язку із чим змінився порядок перегляду рішень ВСУ.

Відповідно до Перехідних та прикінцевих положень Закону «Про забезпечення права на справедливий суд» він набирає чинності через 30 днів з дня його опублікування (28.03.15), крім п. 6 та 8 розділу I цього Закону, а також крім цього пункту, п. 3 і 4 цього розділу, які набирають чинності з дня, наступного за днем його опублікування. Заяви про перегляд ВСУ рішень судів, що надійшли до судів касаційних інстанцій для вирішення питання про допуск справи до провадження ВСУ та рішення за якими не було прийнято на день набрання чинності цим Законом, розглядаються в порядку, який діяв до набрання чинності цим Законом. Заяви, що надійшли до ВСУ та рішення за якими не було прийнято на день набрання чинності цим Законом, переглядаються в порядку, який діяв на день їх надходження.

У день надходження до ВСУ ухвала про допуск справи до провадження разом із заявою про перегляд судових рішень та доданими до неї документами реєструється і не пізніше наступного дня передається судді-доповідачу, який визначається відповідно порядку, встановленому автоматизованою системою документо-обігу суду.

Протягом 3 днів суддя-доповідач постановляє ухвалу про відкриття провадження у справі. Копія ухвали надсилається особам, які беруть участь у справі.

Підготовку справи до розгляду ВСУ суддя-доповідач здійснює протягом 15 днів з дня відкриття провадження.

При підготовці справи до розгляду суддя-доповідач здійснює наступні дії:

- постановляє ухвалу про витребування матеріалів справи та направляє її до відповідного суду;
- вирішує питання про зупинення виконання відповідних судових рішень;
- доручає відповідним фахівцям науково-консультативної ради при ВСУ підготувати науковий висновок щодо норми матеріального права, яка неоднаково застосовується судом (судами) касаційної інстанції у подібних правовідносинах;
- визначає органи державної влади, представники яких можуть дати пояснення в суді щодо суті правового регулювання цією нормою закону та дає розпорядження про їх виклик до суду;
- здійснює інші заходи, необхідні для вирішення питання про усунення розбіжностей у застосуванні норми матеріального права (ч. 2 ст. 360-1 ЦПКУ).

ВСУ розглядає справу на його засіданні, яке є повноважним за умови присутності на ньому не менше двох третин суддів від складу ВСУ, визначеного законом.

ВСУ розглядає справу не більш 1-го місяця з дня відкриття провадження у справі.

Неприбуття сторін або інших осіб, які беруть участь у справі, для участі у судовому засіданні не перешкоджає судовому розгляду справи за умови, якщо вони були належним чином повідомлені про дату, час і місце розгляду справи.

Відкриття судового засідання, оголошення складу суду, роз'яснення права заявляти відводи, роз'яснення прав та обов'язків особам, які беруть участь у справі, здійснюється відповідно до гл. 4 р. III ЦПКУ.

Після проведення зазначених процесуальних дій, а також розгляду клопотань осіб, які беруть участь у справі, суддя-доповідач доповідає в необхідному обсязі про зміст

вимог, які викладені у заяві про перегляд судових рішень, а також про результати проведених ним підготовчих дій.

У разі прибуття у судове засідання особи, яка подала заяву про перегляд судових рішень, та осіб, що приєдналися до неї, зазначені особи мають право надати пояснення по суті заявлених вимог.

Першою дає пояснення особа, яка подала заяву; якщо заяву подали обидві сторони, першим дає пояснення позивач. Крім того, суд може заслуховувати пояснення представників органів державної влади з метою з'ясування суті норми матеріального права, яка неоднаково застосована.

Вислухавши пояснення зазначених осіб, суд виходить до нарадчої кімнати для ухвалення судового рішення.

За наслідками розгляду справи ВСУ може:

1. Винести постанову про повне або часткове задоволення заяви про перегляд судових рішень.

Суд задовольняє заяву в разі наявності однієї з підстав згідно з положеннями ст. 355 ЦПКУ. Суд скасовує судове рішення повністю або частково і направляє справу на новий розгляд до суду касаційної інстанції, якщо установить незаконність судового рішення у справі, яка переглядається. У випадку перегляду судового рішення у справі з підстав, передбачених п. 2 ч. 1 ст. 355 ЦПКУ, суд скасовує оскаржуване рішення повністю або частково і направляє справу на новий розгляд до суду, який виніс оскаржуване рішення.

2. Винести постанову про відмову в задоволенні заяви, якщо обставини, які стали підставою для перегляду справи, не підтвердилися.

ВСУ відмовляє у задоволенні заяви, якщо обставини, які стали підставою для перегляду справи, не підтвердилися, або норми права у рішенні, про перегляд

якого подана заява, були застосовані правильно. Постанова про відмову у задоволенні заяви має бути вмотивованою. У постанові ВСУ про відмову у задоволенні заяви, прийнятій за результатами розгляду заяви про перегляд судового рішення з підстав, передбачених п. 1 і 2 ч. 1 ст. 355 ЦПКУ, у зв'язку з правильністю застосування норми права, має міститися висновок про те, як саме повинна застосовуватися норма права (ст. 360-5 ЦПКУ).

Постанова ВСУ за наслідками розгляду справи виноситься більшістю голосів від складу суду. Постанова має бути вмотивованою. Судді, які не погоджуються з постановою, можуть висловити окрему думку. Окрема думка додається до постанови.

Постанова ВСУ є остаточною і оскарженню не підлягає, за винятком, якщо заява про перегляд судових рішень була подана з підстав встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом.

Не пізніше 5 днів з дня закінчення розгляду справи постанова ВСУ повинна бути виготовлена та направлена особам, які беруть участь у справі.

Згідно з положеннями ст. 360-7 висновок ВСУ щодо застосування норми права, викладений у його постанові, прийнятій за результатами розгляду справи з підстав, передбачених пунктами 1 і 2 ч. 1 ст. 355, є обов'язковим для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить відповідну норму права.

Висновок щодо застосування норм права, викладений у постанові ВСУ, має враховуватися іншими судами загальної юрисдикції при застосуванні таких норм права. Суд має право відступити від правової позиції, викладеної у висновках ВСУ, з одночасним наведенням відповідних

мотивів. Невиконання судових рішень тягне за собою відповідальність, установлену законом.

Постанови Верховного Суду України, прийняті за результатами розгляду заяв про перегляд судового рішення, підлягають опублікуванню на офіційному веб-сайті ВСУ не пізніш як через 15 днів з дня їх прийняття.

ПИТАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ

1. Перегляд справи ВСУ — гарантія справедливого судового захист.
2. Перегляд судових рішень ВСУ як окремий вид провадження.
3. Особливості перегляду судових рішень ВСУ.
4. Суб'єкти, які мають право на звернення про перегляд судових рішень ВСУ.
5. Підстави звернення про перегляд судових рішень ВСУ.
6. Зміст заяви про перегляд судових рішень ВСУ.
7. Порядок подання заяви; повернення заяви заявнику.
8. Підготовці справи до розгляду.
9. Порядок перегляду рішення ВСУ.
10. Повноваження ВСУ за наслідками перегляду справи.
11. Підстава неоднакового застосування судом касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права.

ТЕМА 19.

Провадження за нововиявленими обставинами

ПЛАН

1. Поняття, суть та значення перегляду судових рішень у зв'язку з нововиявленими обставинами.
2. Підстави перегляду судових рішень у зв'язку з нововиявленими обставинами.
3. Процесуальний порядок перегляду судових рішень у зв'язку з нововиявленими
4. обставинами.

ПИТАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЮ ЗНАТЬ

1. Поняття, суть та значення перегляду судових рішень у зв'язку з нововиявленими обставинами

У ЦПКУ передбачена інстанційна система перевірки судових рішень, тобто правосудність рішення, ухваленого одним судом, перевіряє інший суд, вищої судової інстанції щодо того суду, який це рішення ухвалив. Проте закон встановлює і можливість позаінстанційного контролю або самоконтролю за судовими рішеннями, тобто здійснення контролю за рішенням самим судом, який його ухвалив. При цьому термін «судове рішення» — це і рішення суду, і ухвал, і судовий наказ.

Одним із видів такого позаінстанційного контролю і є перегляд судового рішення у зв'язку з нововиявленими обставинами, що є окремою стадією судового процесу в межах цивільного судочинства і має на меті перевірку законності та обґрунтованості судових рішень, що набрали законної сили, у зв'язку з нововиявленими обставинами. Відмінністю цього виду перегляду судових рішень від інших є те, що в результаті такого перегляду виправляється судова помилка (неврахування при ухваленні рішення обставин, які мають істотне значення

для правильного вирішення справи), яка виникла з причин, які не залежать від суду та осіб, що брали участь у справі.

Передбачений главою 4 розділу V ЦПКУ перегляд судових рішень, що набрали законної сили, у зв'язку з нововиявленими обставинами є самостійною стадією цивільного процесу, в якому судом перевіряється наявність чи відсутність правових підстав для цього - юридичних фактів, які існували на час розгляду справи, але не були і не могли бути відомі заявнику, хоча їх подання до суду могло потягти ухвалення іншого за змістом судового рішення. При цьому задоволення судом заяви про перегляд судового рішення у зв'язку з нововиявленими обставинами всупереч вимогам ЦПКУ порушує принцип правової визначеності та право заявника на доступ до правосуддя, яке гарантується п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (Рим, 04.11.50).

Відповідно до ч. 1 ст. 361 ЦПКУ «Підстави перегляду» переглянуті у зв'язку з нововиявленими обставинами можуть бути рішення або ухвала суду, якими закінчено розгляд справи, що набрали законної сили, а також судовий наказ. У зв'язку із цим такому перегляду підлягають рішення суду першої інстанції (у тому числі заочне або додаткове рішення), ухвалене за будь-яким видом судового провадження, що набрало законної сили, а також рішення суду апеляційної чи касаційної інстанції, якими рішення було змінено або ухвалено нове рішення.

Перегляд судового рішення у зв'язку з нововиявленими обставинами може здійснюватися незалежно від того, чи було воно предметом розгляду в апеляційному чи касаційному провадженні і тільки після набрання судовим рішенням законної сили. Тому наслідком такого розгляду може бути подолання законної сили судового рішення.

Виходячи із змісту закону, об'єктом перегляду у зв'язку з нововиявленими обставинами можуть бути:

1) рішення суду • першої, • апеляційної чи • касаційної інстанцій, які набрали законної сили;

2) ухвали суду першої інстанції — заключні ухвали, які набрали законної сили (наприклад, про закриття провадження у справі, про залишення заяви без розгляду);

3) ухвали суду апеляційної або касаційної інстанцій про зміну судових рішень або скасування судових рішень із закриттям провадження у справі чи залишенням заяви без розгляду;

4) окремі ухвали;

5) судові накази.

Не підлягають перегляду у зв'язку з нововиявленими обставинами ухвали судів апеляційної та касаційної інстанцій про відхилення апеляційної (касаційної) скарги і залишення судових рішень без змін. У такому випадку за наявності відповідних підстав переглядається рішення (ухвала) суду першої інстанції, а ухвала суду апеляційної чи касаційної інстанцій, якою було відхилено скаргу на рішення суду першої чи апеляційної інстанцій, у разі перегляду рішення чи ухвали у зв'язку з нововиявленими обставинами втрачає законну силу. Також не підлягають перегляду у зв'язку з нововиявленими обставинами ухвали судів апеляційної та касаційної інстанцій, якими справа направляється на новий розгляд, оскільки в такому випадку розгляд справи починається спочатку.

Особливість перегляду судового рішення у зв'язку з нововиявленими обставинами визначається юридичною природою цих обставин. Зокрема, нововиявлені обставини можна визначити як — юридичні факти, які мають істотне для справи значення, які існували на момент ухвалення рішення, але не були і не могли бути відомі ані заявнику, ані суду. Подібне визначення міститься і у абз. 1 п. 5

постанови Пленуму ВСУ від 27.02.81 «Про практику перегляду судами у зв'язку з нововиявленими обставинами рішень, ухвал і постанов у цивільних справах, що набрали законної сили» та постанові від 30.03.2012 № 4 «Про застосування цивільного процесуального законодавства при перегляді судових рішень у зв'язку з нововиявленими обставинами».

Також ВСУ указує, що не можуть бути визнані нововиявленими нові обставини, тобто обставини, що виникли чи змінилися після постановлення рішення обставини, а також обставини, на які посилалася особа, яка брала участь у справі, у своїх поясненнях, касаційній скарзі або які могли бути встановлені при виконанні судом вимог ЦПКУ.

Виходячи з цього визначення, можна виділити наступні ознаки нововиявлених обставин:

1. Це завжди обставини об'єктивної дійсності, які вже існували на момент розгляду справи судом.

Тобто нововиявлені обставини відрізняються від нових обставин та нових доказів. Головною відмінністю нововиявлених обставин від нових обставин є момент їх виникнення. Зокрема, нові обставини — це обставини, які виникли вже після ухвалення рішення суду.

Нововиявлені обставини можуть бути підставою для пред'явлення нового позову. Наприклад, відповідно до ч. 1 ст. 192 СКУ розмір аліментів, визначений за рішенням суду або домовленістю між батьками, може бути згодом зменшено або збільшено за рішенням суду за позовом платника або одержувача аліментів у разі зміни матеріального або сімейного стану, погіршення або поліпшення здоров'я когось із них.

Також вони можуть бути *приспосуванням* у подальшому рішенням суду до обставин, що змінилися. Наприклад, • відповідно до ч. 2 ст. 184 СКУ «Визначення

розміру аліментів у твердій грошовій сумі» розмір аліментів, визначений судом у твердій грошовій сумі, підлягає індексації відповідно до закону; • або право суду надати відстрочку або розстрочку виконання, змінити чи встановити спосіб і порядок виконання судового рішення (ст. 373 ЦПКУ «Відстрочка і розстрочка виконання, зміна чи встановлення способу і порядку виконання»); • або скасування рішення суду за наявності відповідної вказівки закону, наприклад, скасування рішення суду про визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи, яка була визнана недієздатною, у разі її видужання або значного поліпшення її психічного стану, • або скасування рішення про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою у разі одержання заяви про появу фізичної особи, яку було визнано безвісно відсутньою або оголошено померлою; або відомостей про місцеперебування цієї особи.

Такі обставини не можуть бути підставою для перегляду судового рішення у зв'язку з нововиявленими обставинами. Відмінність нововиявлених обставин від нових доказів полягає в тому, що нові докази — це відомості про обставини справи, які досліджувалися судом, проте ці докази з тих чи інших причин не були надані суду під час розгляду справи. Такі докази за наявності встановлених в законі підстав можуть бути надані суду апеляційної інстанції під час апеляційного розгляду справи (ч. 2 ст 03 ЦПКУ «Межі розгляду справи апеляційним судом»), а не прийматись судом як нововиявлені обставини.

2. Ці обставини мають істотне значення для правильного вирішення справи і, таким чином, є органічною частиною предмету доказування у справі.

Суд обов'язково має перевірити, чи впливає ця обставина на суть рішення. Тобто встановлення такої обставини є підставою для скасування рішення, ухвали або судового наказу лише тоді, коли від їх наявності чи відсутності залежали наслідки розгляду судом справи. До нововиявлених обставин можуть бути віднесені матеріально-правові факти, на яких ґрунтуються вимоги і заперечення сторін, а також інші факти, які мають значення для правильного вирішення справи. Ці обставини в установленому порядку спростовують факти, які було покладено в основу судового рішення. Суд вправі скасувати судові рішення за нововиявленими обставинами лише за умови, що ці обставини впливають на юридичну оцінку обставин, здійснену судом у судовому рішенні, що переглядається (тобто якщо обізнаність суду щодо цих обставин при розгляді справи забезпечила б прийняття цим судом іншого рішення).

3. Ці обставини не були і не могли бути відомі особі, яка звертається із заявою про перегляд справи за нововиявленими обставинами, а також суду.

Невідомість цих обставин заявнику і суду призводить до неможливості їх урахування під час розгляду справи і ухвалення судового рішення. Не можуть бути визнані нововиявленими обставини, щодо яких суду зрозуміло, що вони були відомі (або мали бути відомі) заявнику на час розгляду справи (прикладом можуть бути обставини, на які посилалася особа, яка брала участь у справі, у своїх поясненнях, апеляційній чи касаційній скарзі, або які могли бути встановлені судом при здійсненні певних процесуальних дій, дослідженні матеріалів справи тощо).

У науковій літературі висловлена думка про те, що нововиявлені обставини — це обставини, які не були відомі не тільки заявнику і суду, а й іншим особам, що брали участь у справі. Однак з такою думкою не можна

погодитися. Інколи в судовій практиці трапляються випадки, коли певні обставини умисно приховуються від суду тими чи іншими учасниками процесу, якщо це їм вигідно. Тому навіть якщо суду стане відомо, що обставина, на яку посилається заявник, була відома іншим особам, що беруть участь у справі, але прихована ними від суду, така обставина може визнаватися судом нововиявленою і бути підставою для перегляду судового рішення.

Отже, виходячи із вищезазначеного, можна погодитися із наведеним у науковій літературі формулюванням суті стадії перевірки судових рішень у зв'язку із нововиявленими обставинами як перевірки відповідним судом рішення, що набрало законної сили, внаслідок відкриття нових обставин, які не були відомі заявнику і суду з причин, які від них не залежать і мають істотне значення для правильного вирішення справи. Ці обставини є складовою предмета доказування у цивільній справі і дають можливість виявити неповноту встановленої судом і вираженої в рішенні істини у справі. Вони встановлені в передбаченому законом порядку і вказують на необхідність скасування рішення або іншого судового акта у зв'язку із невідповідністю його фактам об'єктивної дійсності.

Значення процесуальної стадії перегляду судових рішень у зв'язку з нововиявленими обставинами полягає в тому, що суд має змогу виправити допущену судову помилку, встановити дійсні взаємовідносини сторін у справі і на підставі цього ухвалити законне і обґрунтоване рішення, наслідком чого є виконання головного завдання цивільного судочинства — захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави.

2. Підстави перегляду судових рішень у зв'язку з нововиявленими обставинами

Підстави для перегляду рішення, ухвали суду чи судового наказу у зв'язку з нововиявленими обставинами зазначені у ч. 2 ст. 361 ЦПКУ «Підстави перегляду». Перелік цих підстав є вичерпним і розширеному тлумаченню не підлягає.

1. Істотні для справи обставини, що не були і не могли бути відомі особі, яка звертається із заявою, на час розгляду справи.

Надати більш конкретне визначення такої підстави неможливо, як неможливо передбачити всі можливі обставини, які можуть вплинути на розгляд кожної конкретної справи, тому в кожному конкретному випадку визначення обґрунтованості заяви про перегляд рішення за нововиявленими обставинами з підстави, передбаченої п. 1 ч. 2 ст. 361 ЦПКУ, залишається на розсуд суду.

Прикладом нововиявлених обставин є, наприклад, — знаходження заповіту на користь одного з спадкоємців після набрання законної сили рішенням суду про поділ майна між спадкоємцями за законом.

2. Встановлені вироком суду, що набрав законної сили, завідомо неправдиві показання свідка, завідомо неправильний висновок експерта, завідомо неправильний переклад, фіктивність документів або речових доказів, що потягло ухвалення незаконного або необґрунтованого рішення.

Зазначені злочинні діяння мають бути вчинені при розгляді саме цієї справи (тобто тієї, рішення у якій переглядається за нововиявленими обставинами), а не будь-якої іншої.

Закон робить пряму вказівку на те, що завідомо неправдиві показання свідка, завідомо неправильний висновок експерта, завідомо неправильний переклад,

фіктивність документів або речових доказів, що потягло ухвалення незаконного або необґрунтованого рішення, мають бути встановлені саме вироком суду, що набрав законної сили. Між тим, судова практика виробила розширений підхід до тлумачення цієї норми закону. Так, відповідно до п. 6 постанови Пленуму ВСУ «Про практику перегляду судами у зв'язку з нововиявленими обставинами рішень, ухвал і постанов у цивільних справах, що набрали законної сили», у випадках, коли щодо особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, провадження у кримінальній справі в силу закону не може бути закінчене постановленням вироку (за спливом строків давності, внаслідок акта амністії, помилування, недосягнення віку кримінальної відповідальності, у зв'язку зі смертю), на підтвердження наявності зазначених обставин суд може врахувати постанову слідчих органів за результатами розслідування, проведеного в порядку кримінального судочинства, якщо вона винесена у суворій відповідності з законом.

Власне, факт порушення кримінальної справи щодо вищезазначених осіб не може бути підставою для перегляду судового рішення у зв'язку з нововиявленими обставинами за п. 2 ч. 2 ст. 361 ЦПКУ «Підстави перегляду», однак відомості, встановлені органами дізнання і досудового слідства при порушенні кримінальної справи, за певних умов можуть бути підставою для перегляду судового рішення за п. 1 ч. 2 ст. 361 ЦПКУ.

3. Скасування судового рішення, яке стало підставою для ухвалення рішення чи постановлення ухвали, що підлягають перегляду.

При розгляді заяви про перегляд судового рішення у зв'язку із скасуванням рішення або ухвали суду необхідно мати на увазі, що скасування такого акта може бути

визнано нововиявленою обставиною лише у тому випадку, коли суд обґрунтовував це судове рішення цим актом чи виходив із зазначеного акта, не посилаючись прямо на нього, і якщо вже прийнято повній акт, протилежний за змістом скасованому, або коли, власне, скасування акта означає інше вирішення питання. При перегляді рішення суду у зв'язку з нововиявленими обставинами з цієї підстави суд повинен мати докази про факт скасування рішення, вироку або ухвали.

4. Встановлена КСУ неконституційність закону, іншого правового акта чи їх окремого положення, застосованого судом при вирішенні справи, якщо рішення суду ще не виконане.

Оскільки Конституція, як зазначено у її ст. 8 має вищу юридичну силу, а її норми є нормами прямої дії, Пленум ВСУ у постанові «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» звертає увагу судів на необхідність при розгляді конкретних справ оцінювати зміст будь-якого закону або іншого нормативно-правового акта з точки зору його відповідності Конституції і в усіх необхідних випадках застосовувати Конституцію як акт прямої дії.

У вищезгаданій постанові Пленуму ВСУ, а також у ч. 3 ст. 8 ЦПКУ «Законодавство, відповідно до якого суд вирішує справи» містяться положення, відповідно до яких у випадку виникнення в суду сумнівів під час розгляду справи щодо відповідності закону або іншого правового акта Конституції, вирішення питання про конституційність якого належить до компетенції Конституційного Суду України, суд за клопотанням учасників процесу або з власної ініціативи звертається з мотивованою ухвалою до ВСУ для вирішення питання щодо внесення до КСУ подання щодо конституцій пості закону чи іншого правового акта, оскільки саме ВСУ відповідно до ст. 150

Конституції та ст. 40 і ст. 71 Закону «Про Конституційний Суд України» є суб'єктом, який має право вносити конституційне подання. Інші суди, які належать до системи судів загальної юрисдикції, права на звернення до КСУ з поданням про вирішення питання щодо відповідності Конституції (конституційності) законів та інших правових актів ВРУ, Президента України, КМУ, ВР АРК не мають.

При цьому відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 201 ЦПКУ «Обов'язок суду зупинити провадження у справі» суд зобов'язаний зупинити провадження у справі на час розгляду в порядку конституційного судочинства питання про конституційність норми закону (або іншого нормативного акта), яка підлягає застосуванню судом.

У випадку, якщо КСУ прийняв рішення про невідповідність оскаржуваної норми (нормативно-правового акту в цілому або в частині) Конституції і про припинення її дії, особливої важливості набуває момент, з якого ця норма (нормативно-правовий акт) буде визнана нечинною. Так, відповідно до ст. 73 Закону «Про Конституційний Суд України» останній приймає рішення про конституційність актів, зазначених в п. 1 ст. 13 Закону, і якщо такі акти або їх окремі частини визнаються такими, що не відповідають Конституції (є неконституційними), вони втрачають силу з дня прийняття КСУ рішення про їх неконституційність. До цього моменту оскаржувана правова норма є дійсною.

У науковій літературі висловлювалися сумніви з приводу віднесення цієї підстави до підстав перегляду судових рішень у зв'язку з нововиявленими обставинами. Така позиція ґрунтується на тому, що оскільки рішення КСУ не існувало на момент ухвалення рішення суду, воно не може вважатися нововиявленою обставиною. Проте з таким підходом неможливо погодитися. Невідповідність

того чи іншого закону Конституції, яка, фактично, і є в цьому разі підставою для перегляду судового рішення, яке ґрунтується на нормах такого закону, не почала існувати з моменту ухвалення відповідного рішення КСУ. Застосована судом норма закону вже була неконституційною на момент вирішення справи і ухвалення на її підставі судового рішення, а отже, визнання неконституційним закону, який був застосований судом при вирішенні справи, можна і необхідно визнавати підставою для перегляду судових рішень у зв'язку з нововиявленими обставинами. Не може вважатися нововиявленою обставиною висновок КСУ про офіційне тлумачення положень Конституції та законів, у т.ч. і у випадку, коли це тлумачення суперечить роз'ясненням ВСУ з питань застосування законодавства.

3. Процесуальний порядок перегляду судових рішень у зв'язку з нововиявленими обставинами

Заяви про перегляд у зв'язку з нововиявленими обставинами можуть бути подані сторонами та іншими особами, які беруть участь у справі, протягом одного місяця з дня встановлення обставини, що є підставою для перегляду.

Строк для подання заяви про перегляд у зв'язку з ново-виявленими обставинами відповідно до п. 2 ст. 362 ЦПКУ «Строк подання заяв про перегляд у зв'язку з нововиявленими обставинами» обчислюється:

1) у випадках, встановлених п. 1 ч. 2 ст. 361 ЦПКУ «Підстави перегляду» (істотні для справи обставини, що не були і не могли бути відомі особі, яка звертається із заявою, на час розгляду справи), — з дня встановлення обставин, що мають істотне значення для справи;

2) у випадках, встановлених п. 2 ч. 2 ст. 361 ЦПКУ «Підстави перегляду» (встановлені вироком суду, що

набрав законної сили, завідомо неправдиві показання свідка, завідомо неправильний висновок експерта, завідомо неправильний переклад, фальшивість документів або речових доказів, що потягли за собою ухвалення незаконного або необґрунтованого рішення), — з дня, коли вирок у кримінальній справі набрав законної сили;

3) у випадках, встановлених п. 3 ч. 2 ст. 361 ЦПКУ «Підстави перегляду» (скасування судового рішення, яке стало підставою для ухвалення рішення чи постановлення ухвали, що підлягають перегляду), — з дня набрання законної сили судовим рішенням, яким скасовано судові рішення, що стало підставою для ухвалення рішення чи постановлення ухвали, які підлягають перегляду;

4) у випадках, встановлених п. 4 ч. 2 ст. 361 ЦПКУ «Підстави перегляду» (встановлена КСУ неконституційність закону, іншого правового акта чи їх окремого положення, застосованого судом при вирішенні справи, якщо рішення суду ще не виконане), — з дня ухвалення КСУ відповідного рішення.

У разі пропущення заявником зазначеного строку з поважних причин суд за клопотанням цієї особи відповідно до правил ст. 73 ЦПКУ «Поновлення та продовження процесуальних строків» вправі його поновити. У разі, якщо суд не знайде підстав для поновлення зазначеного строку, заява залишається без розгляду (ст. 72 ЦПКУ «Наслідки пропущення процесуальних строків»).

Рішення, ухвала суду чи судовий наказ переглядаються у зв'язку з нововиявленими обставинами судом, який ухвалив рішення, постановив ухвалу або видав судовий наказ, в такому самому складі, в якому вони були ухвалені (одноособово або колегіально).

У випадках, коли після перегляду судового рішення в апеляційному або касаційному порядку воно було

залишене без змін, перегляд його за нововиявленими обставинами здійснюється тим судом першої інстанції, який ухвалив це судове рішення, незважаючи на те, що воно було предметом перегляду в апеляційному та касаційному порядку. При цьому ухвала суду апеляційної чи касаційної інстанцій, якою було відхилено скаргу на рішення суду першої чи апеляційної інстанцій, в разі перегляду рішення чи ухвали у зв'язку з нововиявленими обставинами втрачає законну силу.

Заяви про перегляд рішення, ухвали суду чи судового наказу у зв'язку з нововиявленими обставинами за формою і змістом повинні відповідати вимогам ЦПКУ щодо оформлення заяв до суду першої інстанції. У заяві зазначаються:

- 1) найменування суду, якому адресується заява;
- 2) ім'я (найменування) особи, яка подає заяву, місце її проживання чи місцезнаходження;
- 3) інші особи, які брали участь у справі;
- 4) дата ухвалення чи постановлення і зміст рішення, ухвали чи судового наказу, про перегляд яких подано заяву;
- 5) нововиявлені обставини, якими обґрунтовується вимога про перегляд рішення, ухвали чи судового наказу, і дата їх відкриття або встановлення;
- 6) посилання на докази, що підтверджують наявність нововиявлених обставин.

До заяви додаються її копії відповідно до кількості осіб, які брали участь у справі. Заява про перегляд рішення, ухвали суду чи судового наказу у зв'язку з нововиявленими обставинами розглядається у судовому засіданні. Заявник та інші особи, які беруть участь у справі, повідомляються про час і місце засідання. Неявка цих осіб не є перешкодою для розгляду заяви.

У заяві можливо ставити питання про перегляд рішення, ухвали, постанови в одній справі. У тих випадках, коли ново-виявлені обставини стосуються судових рішень у взаємопов'язаних справах, заява подається і розглядається за кожною справою окремо.

Розглянувши заяву, суд своєю ухвалою або задовольняє заяву і скасовує рішення, ухвалу суду чи судовий наказ у зв'язку з нововиявленими обставинами або відмовляє у її задоволенні у разі необґрунтованості заяви. Після скасування рішення, ухвали суду або судового наказу справа розглядається судом за правилами, встановленими ЦПКУ.

Перевірка обґрунтованості заяви про перегляд судового рішення і новий розгляд справи по суті проводяться в окремих судових засіданнях. Заяви про перегляд судового рішення розглядаються за правилами, які регулюють розгляд справи у судовому засіданні, з урахуванням особливостей цього питання. Особа, яка подала заяву, виступає в процесі як заявник, першою дає пояснення і виступає у дебатах; за іншими особами, які беруть участь у справі, зберігається їх попереднє процесуальне становище.

Ухвала суду *про задоволення* заяви про перегляд судового наказу, заочного рішення, рішення або ухвали у зв'язку з нововиявленими обставинами оскарженню не підлягає. А ухвала суду *про відмову* в задоволенні заяви за цими підставами може бути оскаржена у порядку, установленому ЦПКУ.

ПИТАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ

1. Поняття, суть та значення нововиявлених обставин.
2. Перегляд судових рішень, що набрали законної сили, у зв'язку з нововиявленими обставинами — самостійна стадія цивільного процесу.

3. Зв'язок апеляційного оскарження і перегляду судового рішення у зв'язку з нововиявленими обставинами.
4. Об'єкт перегляду у зв'язку з нововиявленими обставинами можуть бути.
5. Рішення, які не підлягають перегляду у зв'язку з нововиявленими обставинами.
6. Особливості перегляду судового рішення у зв'язку з нововиявленими обставинами щодо природи цих обставин.
7. Ознаки нововиявлених обставин.
8. Підстави для перегляду рішення, ухвали суду чи судового наказу у зв'язку з ново виявленими.
Приклади.
9. Скасування судового рішення, яке стало підставою для ухвалення рішення чи постановлення ухвали, що підлягають перегляду.
10. Встановлена КСУ неконституційність закону, іншого правового акта чи їх окремого положення.
11. Подання заяви про перегляд у зв'язку з нововиявленими обставинами.
12. Пропущення заявником строку для подання заяви про перегляд у зв'язку з нововиявленими обставинами.
13. Форма і зміст заяви про перегляд рішення, ухвали суду чи судового наказу у зв'язку з нововиявленими обставинами.
14. Оскарження ухвали про задоволення заяви про перегляд судового наказу, заочного рішення, рішення або ухвали у зв'язку з ново-виявленими обставинами.

ТЕМА 20.

Виконання судових рішень у цивільних справах

ПЛАН

1. Звернення судових рішень до виконання.
2. Виконавчі документи.
3. Мирова угода в процесі виконання. Зміна та встановлення способу і порядку виконання рішення суду.
4. Поворот виконання рішення суду.
5. Судовий контроль за виконанням судових рішень.
6. Провадження у справах про видачу виконавчих документів на примусове виконання рішень третейських судів

ПИТАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ

1. Звернення судових рішень до виконання

Участь суду у виконавчому провадженні є досить обмеженою; фактично способи такої участі суду обмежуються 4 випадками: • суд вживає заходів забезпечення позову; • видає виконавчий документ; • вирішує окремі питання виконавчого провадження, пов'язані із труднощами, що виникають у його реалізації, зокрема • поновлює пропущений строк для пред'явлення виконавчого документа до виконання, роз'яснює судовий акт, змінює спосіб та порядок його виконання.

Судове рішення, що набуло ознаки обов'язкового виконання, підлягає такому виконанню зобов'язаною особою — боржником. Така ознака пов'язується з набранням судовим рішенням законної сили і зверненням рішення до негайного виконання. Боржник має право виконати судове рішення добровільно, якщо він не скористається таким правом, особа, на користь якої

ухвалене рішення, має право вимагати його примусового виконання.

Виконання законного судового рішення, ухваленого за результатами всебічного, об'єктивного та своєчасного розгляду, є кінцевою метою діяльності суду, оскільки на цій стадії відбувається надання реального захисту правам та свободам сторін, порушення яких встановлено у відповідному процесуальному порядку.

Відповідно до сучасного бачення процесу виконавчого провадження виконання судових рішень здійснюється не судом та його посадовими особами, а спеціально уповноваженим органом виконавчої влади, що наділений гарантіями незалежності, із заборонаю протиправного втручання у свою діяльність.

За загальним правилом ст. 368 ЦПКУ «Звернення судових рішень до виконання» за кожним рішенням, яке набрало законної сили (або яке визнано таким, що підлягає негайному виконанню), видається один виконавчий документ — один виконавчий лист. Суд не видає виконавчий документ за власного ініціативою, а лише за заявою осіб, на користь яких його ухвалено, тому підставою для видачі такого документа є відповідне клопотання. Проте один виконавчий документ видається лише в тому випадку, коли рішення ухвалене на користь одного позивача проти одного відповідача щодо майна, що перебуває в одному місці, тобто щодо вчинення однієї процесуальної дії.

Відповідно до ст. 24 «Місце виконання рішення» Закону «Про виконавче провадження» 2016 року виконавчі дії провадяться державним виконавцем за місцем проживання, роботи боржника або за місцезнаходженням його майна. Якщо боржником є юридична особа, виконання провадиться за місцезнаходженням його постійно діючого органу або майна. Право вибору місця

виконання між кількома органами державної виконавчої служби, які можуть вчиняти виконавчі дії з виконання рішення на території, на яку поширюються їх функції, належить стягувачу.

Приватний виконавець приймає до виконання виконавчі документи за місцем проживання, перебування боржника — фізичної особи, за місцезнаходженням боржника - юридичної особи або за місцезнаходженням майна боржника.

Виконавчі дії у виконавчих провадженнях, відкритих приватним виконавцем у виконавчому окрузі, можуть вчинятися ним на всій території України. Виконавчим округом є територія АРК, області, міста Києва чи Севастополя (ст.25 Закону «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів» 2016 року). Інформація про приватних виконавців виконавчого округу та реквізити їхніх офісів розміщуються у всіх судах та в органах державної виконавчої служби, розташованих у межах відповідного виконавчого округу.

Виконання рішення, яке зобов'язує боржника вчинити певні дії, здійснюється виконавцем за місцем вчинення таких дій.

Виконавець має право вчиняти виконавчі дії щодо звернення стягнення на доходи боржника, виявлення та звернення стягнення на кошти, що перебувають на рахунках боржника у банках чи інших фінансових установах, на рахунки в цінних паперах у депозитарних установах на території, на яку поширюється юрисдикція України.

Матеріальні і процесуальні підстави звернення судових рішень до негайного виконання визначено у ст.367 «Негайне виконання судових рішень» ЦПКУ. Подібні правила мають характер винятку із загального

правила, за ним судові рішення звертаються до виконання з набранням ними законної сили. Момент набрання рішенням суду законної сили визначається на підставі положень ст. 223 «Набрання рішенням суду законної **сили**» з урахуванням положень ст. 294 «*Строки апеляційного оскарження*» ЦПКУ. У цивільному процесуальному законодавстві визначаються 2 види допущення негайного виконання судових рішень — • обов'язкове і • факультативне. Обов'язкове допущення негайного виконання передбачене у ч. 1 указаної ст. 367 «*Негайне виконання судових рішень*» ЦПКУ, факультативне — у її ч. 2.

Критерії віднесення рішень суду до таких, що підлягають негайному виконанню, знаходяться у сфері забезпечення прав та інтересів найбільш соціально уразливих верств населення (коли йдеться про стягнення аліментів), коли йдеться про забезпечення надання особі коштів на існування (стягнення виплати заробітної плати), тощо. Особливим захистом користуються діти, коли постає питання про їх відібрання та повернення тому, з ким вони проживали, а також особи, які постраждали від шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи.

Отже, звернення рішення до негайного виконання за наявності обставин, передбачених у ч. 1 ст. 367 «*Негайне виконання судових рішень*» ЦПКУ, не залежить від розсуду суду, його правової позиції, а лише покладає обов'язок визнати рішення таким, що підлягає негайному виконанню.

Перелік підстав звернення до негайного виконання рішення суду є вичерпним та не підлягає розширювальному тлумаченню. До таких підстав віднесені • рішення про стягнення аліментів — у межах суми платежу за один місяць; • присудження працівникові

виплати заробітної плати, але не більше ніж за один місяць; • відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи, — у межах суми стягнення за один місяць; • поновлення на роботі незаконно звільненого або переведеного на іншу роботу працівника; відібрання дитини і повернення її тому, з ким вона проживала; • розкриття банком інформації, яка містить банківську таємницю, щодо юридичних та фізичних осіб.

В разі, якщо суд не вирішить питання про звернення свого рішення до негайного виконання, він може за заявою осіб, які беруть участь у справі, чи за власною ініціативою ухвалити додаткове рішення відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 220 ЦПКУ *«Додатковерішення суду»*.

Аналіз положень ст. 367 ЦПКУ *«Негайне виконання судових рішень»* свідчить про те, що її слід поширювати виключно на рішення суду незважаючи на те, що в назві статті йдеться про більш широку категорію — судові рішення (до якої входять й ухвали). Питання негайного виконання ухвал як окремого виду судових рішень у ЦПКУ вирішується у кожному конкретному випадку окремо. Зокрема за правилом ст. 135 *«Розгляд заяви про забезпечення доказів»* ЦПКУ ухвала про забезпечення доказів підлягає незаконному виконанню, а її оскарження не зупиняє її виконання; так само негайно виконується ухвала про забезпечення позову (ч. 9 ст. 153 *«Розгляд заяви про забезпечення позову, виконання ухвали про забезпечення позову»* ЦПКУ).

Після проголошення рішення суду або його вступної та резолютивної частин, в якому наявна вказівка на негайне його виконання в повному обсязі або в певній частині, суд за заявою сторони, на користь якої його ухвалено, зобов'язаний видати виконавчий документ. Оскарження ухваленого рішення або оголошення намірів

його апеляційного оскарження не можуть бути перешкодою для подібних обов'язкових процесуальних дій суду. Виконавчий документ, виданий судом за рішенням суду, допущеним до негайного виконання, є підставою для відкриття державним виконавцем виконавчого провадження та вчинення передбачених законом дій з метою забезпечення його належного та своєчасного виконання.

Факультативне допущення негайного виконання може бути застосовано судом у рішеннях щодо стягнення всієї суми боргу при присудженні платежів, передбачених пунктами 1, 2 та 3 ч. 1 ст. 367 *«Негайне виконання судових рішень»* ЦПКУ, тобто у разі стягнення аліментів, присудження заробітної плати, відшкодування шкоди здоров'ю або в результаті смерті. Рішення суду у цій частині має базуватись на відповідному клопотанні позивача та його обґрунтуванні. Сторона має довести, що подібне рішення є доцільним, обґрунтовано фактичними обставинами, наприклад, необхідністю отримання коштів на проведення лікування.

Відповідно до ст. 12 *«Строки пред'явлення виконавчих документів до виконання. Переривання строку давності пред'явлення виконавчого документа до виконання, поновлення пропущеного строку»* Закону *«Про виконавче провадження»* 2016 року (ст. 22 Закону *«Про виконавче провадження»* 1999 року) виконавчі документи можуть бути пред'явлені до виконання в такі строки:

- 1) посвідчення комісій по трудових спорах, постанови судів у справах про адміністративні правопорушення та постанови органів (посадових осіб), уповноважених розглядати справи про адміністративні правопорушення, — протягом 3 місяців;

- 2) інші виконавчі документи — протягом 3 років, якщо інше не передбачено законом.

При цьому ці строки встановлюються для виконання рішення з наступного дня після набрання ним законної сили чи закінчення строку, встановленого у разі відстрочки чи розстрочки виконання рішення, а якщо рішення підлягає негайному виконанню — з наступного дня після його прийняття.

Виконавчий документ про стягнення періодичних платежів у справах про стягнення аліментів, відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок каліцтва чи іншого ушкодження здоров'я, втрати годувальника тощо може бути пред'явлено до виконання протягом усього періоду, на який присуджені платежі.

Строки пред'явлення виконавчого документа до виконання перериваються у разі:

- 1) пред'явлення виконавчого документа до виконання;
- 2) надання судом, який видав виконавчий документ, відстрочки або розстрочки виконання рішення.

У разі повернення виконавчого документа стягувану у зв'язку з неможливістю в повному обсязі або частково виконати рішення строк пред'явлення такого документа до виконання після переривання встановлюється з дня його повернення, а в разі повернення виконавчого документа у зв'язку із встановленою законом заборонаю щодо звернення стягнення на майно чи кошти боржника, а також проведення інших виконавчих дій стосовно боржника — з дня закінчення строку дії відповідної заборони.

Стягувач, який пропустив строк пред'явлення виконавчого документа до виконання, має право звернутися із заявою про поновлення такого строку до суду, який видав виконавчий документ, або до суду за місцем виконання.

2. Виконавчі документи

Безпосереднім об'єктом примусового виконання є виконавчі документи, що видаються, зокрема, на підставі судових актів, а також актів інших органів. Перелік виконавчих документів (рішень), що можуть бути виконані у примусовому порядку, визначений у ст. 3 *«Рішення, що підлягають примусовому виконанню. Виконавчі документи»* Закону «Про виконавче провадження» 2016 року (ст. 17 у Законі 1999 року).

Примусовому виконанню підлягають не всі судові акти, а лише рішення про примушення, що ухвалюються за позовами про присудження (про стягнення з відповідача певних грошових сум, виселення, примушення відповідача до виконання певних дій тощо). Рішення, що ухвалюються за позовами про визнання, не підлягають примусовому виконанню за правилами виконавчого провадження, встановленими законом; такі рішення констатують наявність або відсутність правового відношення та реалізуються залежно від волевиявлення заінтересованих осіб державними й іншими органами й посадовими особами. Після набрання таким рішенням законної сили заінтересованій особі видається його копія, що є підставою для реєстрації або оформлення відповідних фактів, праввідносин.

Вимоги, що висуваються законодавством до виконавчого документу, визначено у ст. 4 *«Вимоги до виконавчого документа»* Закону «Про виконавче провадження» 2016 року. Зокрема, у ньому зазначаються:

- 1) назва і дата видачі документа, найменування органу, прізвище, ім'я, по батькові та посада посадової особи, яка його видала;
- 2) дата прийняття і номер рішення, згідно з яким видано документ;

- 3) повне найменування (для юросіб) або прізвище, ім'я та, за наявності, по батькові (для фізичних осіб) стягувана та боржника, їх місцезнаходження (для юридичних осіб) або адреса місця проживання чи перебування (для фізичних осіб), дата народження боржника - фізичної особи;
- 4) ідентифікаційний код юридичної особи в ЄДР ІОО та ФОРП та громадських формувань стягувача та боржника (для юридичних осіб — за наявності);
- 5) реєстраційний номер облікової картки платника податків або серія та номер паспорта (для фізичних осіб, які через свої релігійні переконання в установленому порядку відмовилися від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків та повідомили про це відповідний контролюючий орган і мають відмітку в паспорті) боржника (для фізичних осіб - платників податків);
- 6) резолютивна частина рішення;
- 7) дата набрання рішенням законної сили (крім рішень, що підлягають негайному виконанню);
- 8) строк пред'явлення рішення до виконання.

У виконавчому документі можуть зазначатися інші дані (якщо вони відомі суду чи іншому органу (посадовій особі), що видав виконавчий документ), які ідентифікують стягувана та боржника чи можуть сприяти примусовому виконанню рішення, зокрема місце роботи боржника - фізичної особи, місцезнаходження майна боржника, реквізити рахунків стягувана і боржника, номери їх засобів зв'язку та адреси електронної пошти.

Самостійним різновидом виконавчого документу, що видається судом та за яким не видається виконавчий лист, є судовий наказ. За правилом ч. 3 ст. 103 «Зміст судового наказу» ЦПКУ після набрання ним законної сили суд видає його стягувачеві для пред'явлення до виконання.

Відповідно до ч. 2 ст. 103 «Зміст судового наказу» ЦПКУ судовий наказ має відповідати вимогам, що ставляться до виконавчого документа, встановленим Законом «Про виконавче провадження», втім, у ч. 1 ст. 103 «Зміст судового наказу» ЦПКУ визначені менш жорсткі вимоги до змісту такого окремого виду виконавчого документа.

При оформленні або видачі виконавчого листа може бути допущено помилку, що робить неможливим належне виконання судового рішення, що було підставою для його видачі. У ч. 2 ст. 369 «Оформлення виконавчого листа, виправлення помилки в ньому та визнання виконавчого листа таким, що не підлягає виконанню» ЦПКУ визначені повноваження суду на виправлення помилок у виданому ним виконавчому листі, допущених при його оформленні або видачі тощо, як виняток із загального правила. Зокрема, відповідно до ч. 2 цієї статті «суд, який видав виконавчий лист, може за заявою стягувача або боржника виправити помилку, допущену при його оформленні або видачі, чи визнати виконавчий лист таким, що не підлягає виконанню, та стягнути на користь боржника безпідставно одержане стягувачем за виконавчим листом.

Необхідність внесення таких виправлень може бути пов'язана з такими правовими ситуаціями:

– наявність помилки, допущеної при видачі виконавчого листа. Про допущення такої помилки свідчить видача виконавчого листа без достатньої на той момент правової підстави або з порушенням встановленого порядку його видачі, або у зв'язку із виникненням обставин, що виключають виконання постановленого рішення суду;

– необхідність визнати виконавчий лист таким, що не підлягає виконанню. В тому випадку, коли неможливо виправити наявну у виконавчому листі помилку, слід визнати його таким, що не підлягає виконанню. Правові

підстави для цього є досить різними, зокрема отримання судом апеляційної скарги, направленої апелянтом поштою без пропуску встановленого законом строком, втім, фактично одержаної з таким простроченням, якщо на вимогу стягувача судом вже видано виконавчий лист; також не підлягає виконанню лист, виданий на підставі заочного рішення, що у подальшому скасовано, а справу призначено до нового розгляду. Виданий виконавчий документ також може бути визнаний таким, що не підлягає виконанню, у випадку добровільного виконання рішення боржником поза виконавчим провадженням, виявлення оригіналу виконавчого листа після видачі його дублікату (незалежно від стадії його виконання, якщо відсутні підстави для наявності 2 однакових примірників виконавчого документу);

– необхідність за виконавчим листом із наявними у ньому недоліками стягнути на користь боржника безпідставно одержаного стягувачем за цим виконавчим документом. Подібне стягнення слід відрізнити від повороту виконання рішення суду,

– здійснюваного за правилами статей 380-382 ЦПКУ. Поворот виконання рішення суду охоплює всі правові ситуації, коли рішення було виконано, у подальшому скасовано і справу повернуто на новий розгляд, або ухвалене рішення про відмову в задоволенні позову чи задоволення в меншому розмірі тощо.

Випадки отримання стягувачем від боржника задоволення без достатньої та законної правової підстави, що не підпадають під категорію повороту виконання, охоплюються правовим регулюванням ст. 369 *«Оформлення виконавчого листа, виправлення помилки в ньому та визнання виконавчого листа таким, що не підлягає виконанню»* ЦПКУ. Стягнуте за судовим рішенням, що у подальшому було скасоване, підлягає

поверненню боржнику, оскільки за відсутності належної правової підстави одержане стягувачем до зміни свого становища слід вважати безпідставно отриманим.

Питання про виправлення помилки, визнання виконавчого листа таким, що не підлягає виконанню, та про стягнення безпідставно одержаного вирішується за відповідною заявою у судовому засіданні. Встановлено скорочені строки розгляду такої заяви, які обмежено 10-ти днями з дня одержання такої заяви; цей строк не є процесуальним, а службовим для суду. Розгляд заяви відбувається з повідомленням стягувана і боржника, втім, їх неявка в разі належного повідомлення про судові засідання не є перешкодою для розгляду цього питання.

На відміну від судового рішення, оригінал якого має завжди зберігатись в матеріалах цивільної справи, оригінал виконавчого листа має видаватись заінтересованій стороні (стягувану) для реалізації виконання ухваленого рішення. Підставою для здійснення виконавчого провадження є оригінал виконавчого листа (для справ позовного провадження) або другий примірник судового наказу (у справах наказового провадження). Правовим замінювачем оригіналу зазначених виконавчих документів можуть бути лише їх дублікати.

Розгляд питання про видачу дублікату виконавчого листа або судового наказу порушується за заявою стягувана або поданням державного виконавця. Державний виконавець зобов'язаний звернутись до суду із таким поданням в разі втрати виконавчого документа під час проведення виконавчого провадження. За стягувачем таке право на звернення до суду зберігається на будь-якій стадії після отримання в суді оригіналу виконавчого листа.

Вирішення питання про видачу дублікату виконавчого листа або судового наказу підсудне тому суду, який видав оригінал виконавчого листа або судового

наказу, згідно із правилами ст. 368 «Звернення судових рішень до виконання» ЦПКУ.

Під час розгляду заяви про видачу дубліката виконавчого документа суд зобов'язаний з'ясувати, чи є воно чинним та не було скасоване, чи виконане рішення повністю або частково, чи не призведе видача дубліката виконавчого документа до отримання стягувачем неналежного; також суд має встановити, за яких обставин та ким втрачено виконавчий лист. Виконання рішення, що відбулось частково, не впливає на наслідки розгляду заяви про видачу дубліката виконавчого документа, а також його зміст, це не може бути підставою для зміни тексту виконавчого документа в цілому і резолютивної частини зокрема. В разі наявності подібної достовірної інформації суд має її викласти лише у мотивувальній частині відповідної ухвали.

Дублікат виконавчого документа має бути тотожним змісту його оригіналу, оскільки має бути складений повторно як документ, що повністю відповідає певному судовому рішенню. Від оригіналу дублікат виконавчого документа має відрізняти один обов'язковий напис про те, що цей процесуальний документ є дублікатом.

3. Мирова угода в процесі виконання. Зміна та встановлення способу і порядку виконання рішення суду

Чинним законодавством передбачена можливість та врегульовано укладення мирової угоди між сторонами на стадії виконання ухваленого рішення суду, а також вчинення відмови стягувача від його примусового виконання. Оскільки визначені у ст. 19 «Права і обов'язки сторін та інших учасників виконавчого провадження» Закону «Про виконавче провадження» 2016 року (ст. 12 — Закону «Про виконавче провадження» 1999 року) права й

обов'язки сторін у виконавчому провадженні, у тому числі право стягувача подати заяву про відмову від стягнення та право сторін укласти мирову угоду про закінчення виконавчого провадження, стосуються всіх виконавчих документів, що підлягають виконанню державною виконавчою службою, правила ст. 372 *«Мирова угода в процесі виконання»* ЦПКУ про мирову угоду й відмову від 'примусового виконання рішення мають застосовуватися загальним судом у виконавчому провадженні як за судовими рішеннями, так і за іншими виконавчими документами (п. 9 постанови Пленуму ВСУ від 26.12.03 № 14 *«Про практику розгляду судами скарг на рішення, дії або бездіяльність органів і посадових осіб державної виконавчої служби та звернень учасників виконавчого провадження»*).

Специфіка цієї мирової угоди пов'язана із тим, що на відміну від дефініції ч. 1 ст. 175 *«Мирова угода сторін»* ЦПКУ, де сформульовано поняття мирової угоди на стадії до вирішення спору судом, мирова угода в процесі виконання не може укладатись з метою врегулювання спору. Передбачається, що спір вже врегульований певним судом рішенням, яке набрало законної сили, за цим рішенням видано виконавчий документ, що надійшов для примусового виконання державному виконавцю. З огляду на це, мирова угода в процесі виконання не може стосуватись питань про визначення фактичних обставин та відповідних правовідносин, основною метою такої угоди є встановлення (зміна) способу та порядку виконання ухваленого судового рішення, що може ґрунтуватись на взаємних поступках і, безумовно, стосуватись лише прав та обов'язків сторін й предмета спору. Така мирова угода не може виходити за межі спірних правовідносин, стосуватися прав та обов'язків осіб, які не є сторонами у спорі, створювати права та обов'язки для них тощо.

Мирова угода, що розглядається, покликана сприяти закінченню виконавчого провадження, зокрема шляхом визначення конкретних заходів, дій, рішень тощо, що сторони беруться вчинити.

Окрім укладення мирової угоди, стягувач має право відмовитись від примусового виконання рішення, зробивши про це відповідну заяву. Слід відрізнити відмову стягувача від примусового виконання рішення від відмови позивача від позову, ці процесуальні дії не тотожні за своїм змістом, наслідками та формою тощо. Одним із основних наслідків відмови позивача від позову є неможливість повторного звернення до суду з приводу спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав згідно із ч. 3 ст. 206 *«Наслідки закриття провадження у справі»* ЦПКУ. Перешкодою для виникнення цивільного процесу в такій ситуації буде не визнана мирова угода або прийнята судом відмова від примусового виконання, а судові рішення, що стало підставою відкриття такого виконавчого провадження (п. 2 ч. 2 ст. 122 *«Відкриття провадження у справі»* ЦПКУ).

І визнання мирової угоди в процесі виконання рішення, і прийняття судом відмови від примусового виконання обумовлені певною процедурою, що викликає необхідність подання цих документів у письмовій формі спочатку державному виконавцеві, який не пізніше 3-денного строку зобов'язаний передати їх до суду за місцем виконання рішення для визнання або прийняття.

Питання про визнання мирової угоди та прийняття відмови від примусового виконання є підсудним тому судові, що розташований за місцем виконання відповідного рішення; слід вважати таким судом загальний місцевий суд, розташований на території відповідного підрозділу державної виконавчої служби, тобто за місцем проведення виконавчих дій.

При розгляді заяви про відмову від примусового виконання та мирової угоди суд має встановити, чи відповідають вони вимогам закону, чи не стосуються прав та обов'язків інших осіб, які не є учасниками цього спору, чи не вчинено їх з недоліками волі тощо.

За результатами дослідження обставин, викликаних необхідністю визнання мирової угоди або прийняття заяви про відмову від примусового виконання, суд має постановити ухвалу.

За правилом ст. 217 *«Визначення порядку і строку виконання рішення суду, забезпечення його виконання»* ЦПКУ суд, який ухвалив рішення, може визначити порядок його виконання, надати відстрочку або розстрочити виконання, вжити заходів для забезпечення його виконання, про що зазначає в рішенні. У тому випадку, коли суд не встановив порядку виконання свого рішення під час його постановлення у разі відсутності для цього об'єктивних підстав, або у подальшому виникнуть обставини, які вимагатимуть від суду встановлення або зміни способу і порядку виконання рішення, він вправі вирішити таке питання вже після відкриття виконавчого провадження у зв'язку з виникненням чи наявністю обставин, що ускладнюють його виконання.

Відповідно до ст. 373 *«Відстрочка і розстрочка виконання, зміна чи встановлення способу і порядку виконання»* ЦПКУ відстрочка і розстрочка виконання, зміна чи встановлення способу і порядку виконання має стосуватися виконання лише судових виконавчих документів. Суб'єктом звернення є державний виконавець або сторона (виконавчого провадження); формою процесуального документа, за яким розпочинається подібний розгляд, є заява. Належним судом є суд, який розглядає справи в порядку цивільного судочинства та

видав виконавчий документ; для розгляду подібних заяв встановлено виключну підсудність.

Надання відстрочки і розстрочки виконання, зміна чи встановлення способу і порядку виконання у судовій практиці мають носити винятковий характер. Відповідно до п. 10 постанови Пленуму ВСУ *«Про практику розгляду судами скарг на рішення, дії або бездіяльність органів і посадових осіб державної виконавчої служби та звернень учасників виконавчого провадження»* при вирішенні заяв державного виконавця чи сторони про відстрочку або розстрочку виконання рішення, встановлення або зміну способу й порядку його виконання суду потрібно мати на увазі, що відповідно до ст. 373 *«Відстрочка і розстрочка виконання, зміна чи встановлення способу і порядку виконання»* ЦПКУ і ст. 121 *«Відстрочка або розстрочка виконання рішення, зміна способу та порядку виконання рішення, ухвали, постанови»* ГПКУ їх задоволення можливе лише у виняткових випадках, які суд визнає, виходячи з особливого характеру обставин, що ускладнюють або виключають виконання рішення, (хвороба боржника або членів його сім'ї, відсутність у нього майна, яке за рішенням суду має бути передане стягувану, стихійне лихо, інші надзвичайні події тощо).

Відстрочка виконання рішення — це перенесення у часі належного строку виконання рішення суду в цілому, тобто перенесення строку виконання рішення, встановленого законом або судом, на більш пізній період. Надання відстрочки судом полягає у визначенні нової, більш пізньої ніж первинна, дати, з настанням якої й після завершення строку відстрочки рішення має бути виконано повністю. Відстрочка виконання рішення може стосуватись його в цілому, а також бути надаватися лише щодо окремих задоволених позовних вимог.

Розстрочка виконання рішення — це розподіл виконання рішення на частини, що підлягають виконанню протягом певного періоду часу або через певні періоди часу, що призводить до перенесення строку виконання рішення на пізніші періоди; зокрема, полягає в розподілі належних до сплати сум платежу на певні частини з встановленням конкретного строку для виконання кожної з визначених частин рішення. Суд має встановити, в яких частинах та в які строки має бути виконане рішення суду; зазвичай відбувається виконання рівними частинами через певні однакові проміжки часу.

В чинному законодавстві не міститься граничних строків для відстрочки та розстрочки виконання рішення суду, втім в цьому останній має виходити з міркувань доцільності та об'єктивної необхідності наданих саме таких строків відтермінування виконання рішення в цілому; наявність підстав для відтермінування має бути доведена боржником або іншою заінтересованою особою. Таким чином, строки такого відтермінування знаходяться у прямій залежності від обставин, що викликають необхідність надання такого додаткового строку до повного виконання рішення суду.

Способи виконання рішення суду слід визначати через ті заходи, що вживаються задля досягнення мети захисту порушених прав та свобод осіб, їх відновлення. Основні з них передбачені у ст. 10 *«Заходи примусового виконання рішень»* Закону *«Про виконавче провадження»* 2016 року, зокрема такі заходи майнового характеру, як звернення стягнення на майно боржника, звернення стягнення на заробітну плату (заробіток), доходи, пенсію, стипендію боржника, вилучення у боржника і передача стягувачеві певних предметів, зазначених у рішенні. Серед заходів немайнового характеру згадуються такі, за яких

боржник зобов'язаний особисто вчинити певні дії або утриматися від їх вчинення.

Визначається, в яких організаційно-правових та процедурних формах має відбутись виконання рішення суду, зокрема, порядок виконання рішення визначає місце його виконання, час проведення виконавчих дій, оформлення виконавчого провадження, послідовність дій тощо. Наприклад, якщо у виконавчому документі про стягнення грошових коштів зазначений певний номер рахунка, з якого мають бути стягнені грошові кошти, то в разі відсутності коштів на цьому рахунку державний виконавець не пізніше місячного строку з дня відкриття виконавчого провадження звертається до органу, який видав виконавчий документ, з клопотанням про заміну способу та порядку виконання рішення шляхом звернення стягнення на майно боржника або встановлення іншого способу та порядку виконання рішення.

За наявності обумовлених обставин суд вправі змінити встановлені ним або законом спосіб і порядок виконання рішення на інші, передбачені законодавством. Суд не може встановити новий спосіб захисту порушеного права, його дії щодо зміни чи встановлення способу і порядку виконання повинні бути спрямовані лише на забезпечення виконання резолютивної частини рішення, відповідати його меті, не спотворювати його змісту.

Єдиною підставою для відстрочки і розстрочки виконання, зміни чи встановлення способу і порядку виконання є наявність обставин, що ускладнюють виконання рішення. Примірний перелік, що не є вичерпним, підстав для відстрочки і розстрочки виконання, зміни чи встановлення способу і порядку виконання міститься в ст. 373 *«Відстрочка і розстрочка виконання, зміна чи встановлення способу і порядку виконання»* ЦПКУ, зокрема ними є хвороба боржника або

членів його сім'ї, відсутність присудженого майна в натурі, стихійне лихо тощо. Ці обставини об'єднуються їх об'єктивним та надзвичайним характером, незалежністю їх настання та перебігу від волі боржника, причинним зв'язком між настанням цих обставин та ускладненням виконання рішення.

Категорія «обставин, що ускладнюють виконання рішення» має оціночний характер, віднесення тих чи інших обставин до них залежить від судового розсуду, а також від наданих доказів, що доводять наявність подібних обставин. При цьому не може бути підставою для невиконання судових рішень, які набрали законної сили, відсутність фінансування певних витрат у державному або іншому бюджеті, зокрема прийняття закону про державний бюджет (його зміст, що не передбачає витрат певного виду).

Окрім загального правила ст. 373 *«Відстрочка і розстрочка виконання, зміна чи встановлення способу і порядку виконання»* ЦПКУ щодо зміни чи встановлення способу і порядку виконання рішення суду законом встановлено спеціальні правила щодо окремих правових ситуацій, пов'язаних з необхідністю втручання суду в процес виконання рішення суду. Такі ситуації викликані особливим їх значенням та охоплюють вирішення питань про тимчасове влаштування дитини до дитячого або лікувального закладу, оголошення розшуку боржника або дитини, примусове проникнення до житла чи іншого володіння, звернення стягнення на грошові кошти, що знаходяться на рахунках, тощо (статті 374-379 ЦПКУ).

4. Поворот виконання рішення суду

Поворот виконання рішення суду — це повернення сторін виконавчого провадження у первісний стан, що передувало виконанню рішення, через скасування правової

підстави такого виконання. Поворот виконання є способом захисту прав боржника на випадок отримання стягувачем за виконаним та у подальшому скасованим судовим рішенням неналежного, оскільки правова підстава такого набуття відпала.

За загальним та найбільш прийнятним правилом ч. 1 ст. 380 *«Порядок вирішення питання про поворот виконання»* ЦПКУ питання про поворот виконання вирішує суд апеляційної (щодо рішень суду першої інстанції, допущених до негайного виконання за правилами ст. 367 *«Негайне виконання судових рішень»* ЦПКУ, а також в разі направлення справи на новий апеляційних розгляд за ст. 336 *«Повноваження суду касаційної інстанції»* ЦПКУ) чи касаційної інстанції (щодо всіх рішень судів як першої, так і апеляційної інстанцій).

Умовами застосування повороту виконання судом апеляційної чи касаційної інстанції є такі:

- суд однієї з зазначених судових інстанцій за результатами розгляду справи скасовує рішення нижчої судової інстанції, що вже було повністю або частково виконано;

- суд апеляційної чи касаційної інстанцій завершує розгляд справи закриттям провадження у справі, залишенням позову без розгляду, відмовою в позові повністю або задоволенням позовних вимог в меншому розмірі, не повертаючи справу на новий розгляд;

- питання про поворот виконання окремо та конкретно вирішено у відповідному судовому рішення суду апеляційної чи касаційної інстанцій.

Відповідно до ст. 336 *«Повноваження суду касаційної інстанції»* ЦПКУ суд касаційної інстанції застосовує поворот виконання рішення суду: в разі постановлення ухвали про скасування рішення апеляційного суду і залишення в силі виконаного судового рішення суду

першої інстанції, що було помилково скасоване апеляційним судом; в разі постановлення ухвали про скасування судових рішень і закриття провадження в справі або залишення заяви без розгляду; в разі скасування судових рішень і ухвалення нового рішення або зміни рішення, не передаючи справи на новий розгляд.

Предметом повороту виконання може бути як майно, так і дії, що не мають майнового характеру, зокрема особа, яка виселена з житлового приміщення за скасованим рішенням суду, має бути вселена до нього.

В разі, якщо предметом спору є майно, що визначене індивідуальними ознаками, воно підлягає поверненню від стягувача боржнику в разі скасування рішення суду, на підставі якого його було попередньо передано стягувану; якщо майно визначено родовими ознаками, слід повернути певну кількість такого майна, це стосується й стягнутих з боржника грошових коштів.

У випадку, якщо предметом виконання є певні блага немайнового характеру, зокрема зобов'язання вчинити певні дії або утриматися від їх вчинення, сторони також мають бути повернуті до первісного стану, що передував виконанню рішення суду. Наведене стосується виконання рішення про поновлення на роботі, відібрання дитини, виселення боржника, вселення стягувача, примусовий обмін тощо. Суд, ухвалюючи рішення, повинен зобов'язати позивача повернути відповідачеві безпідставно стягнене (отримане) з нього за скасованим рішенням, таким чином, поняття стягнутого підлягає широкому розумінню, до змісту якого входять всі блага, в отриманні яких був заінтересованими та яке отримав стягувач як спосіб захисту його порушеного права чи законного інтересу, на випадок, якщо у подальшому це благо не отримало під час нового розгляду такого чи подібного захисту від суду.

Законом також передбачено правила на випадок, якщо на час розгляду питання про поворот виконання неможливо повернути майно, що було предметом спору. Неможливість такого повернення може мати як фактичний характер, так й бути викликаною певними перешкодами юридичного характеру. Про фактичну неможливість повернення слід говорити при знищенні майна, його споживанні; про юридичні перешкоди — при реалізації майна з прилюдних торгів, в разі придбання його добросовісним набувачем. Для подібних правових ситуацій передбачено здійснити відшкодування вартості цього майна в розмірі грошових коштів, одержаних стягувачем від його реалізації.

Правом на звернення з клопотанням про поворот виконання рішення суду наділений відповідач й після завершення розгляду справи в тому випадку, якщо воно не вирішено судом апеляційної чи касаційної інстанції, а також під час нового розгляду справи.

У ст. 382 *«Особливості повороту виконання в окремих категоріях справ»* ЦПКУ встановлено обмеження проведення повороту виконання за окремими категоріями судових справ та залежно від способу скасування судового рішення.

Перша категорія справ, щодо яких відбувається обмеження повороту виконання, виокремлюється за порядком скасування рішення. Ця категорія справ визначається такими умовами:

- рішення має бути скасовано за нововиявленими обставинами;

- предметом спору є вимоги про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи;

- скасоване рішення (що було виконано) ґрунтувалося на повідомлених позивачем неправдивих

відомостях або поданих ним підроблених документах. В разі відсутності хоча б однієї умови (недотримання порядку скасування або категорії справ чи підстав для перегляду) із наведених обмеження повороту виконання не відбувається.

Друга група підстав недопущення повороту виконання рішення ґрунтується на менш суворих умовах, тому охоплює більшу категорію справ. Для цієї категорії справ не має значення, в якому порядку ухвалено те рішення, яким було скасовано інше виконане рішення. Ця категорія справ, щодо яких також не допускається поворот виконання рішення, визначається такими умовами:

– предметом спору є вимоги у справах у справах про стягнення аліментів, а також у справах про стягнення заробітної плати чи інших виплат, що впливають з трудових праввідносин (подібне правило щодо обмеження повороту виконання рішень у трудових спорах також міститься в ст. 239 *«Обмеження повороту виконання рішень по трудових спорах»*) КЗпП;

– скасоване та виконане рішення ґрунтувалося на підроблених документах або на завідомо неправдивих відомостях позивача.

5. Судовий контроль за виконанням судових рішень

Права стягувача, боржника та інших осіб під час примусового виконання судового акта можуть бути захищені в результаті оскарження рішень, дій або бездіяльності державного виконавця чи іншої посадової особи державної виконавчої служби.

Державний виконавець зобов'язаний за власною ініціативою вживати всіх законних заходів задля швидкого та реального виконання рішення, роз'яснювати сторонам їх права і обов'язки.

В розділі VII «Судовий контроль за виконанням судових рішень» ЦПКУ міститься визначення та правове регулювання окремого різновиду провадження, здійснюваного судом у порядку проведення контролю за діями державного виконавця під час здійснення ним примусових дій з виконання ухвалених судових рішень у порядку цивільного судочинства.

Право на звернення до суду зі скаргою передбачається у ст. 383 «Право на звернення із скаргою до суду» ЦПКУ, що полягає у наданні учасникам виконавчого провадження та іншим заінтересованим особам права на звернення до суду зі специфічною заявою — скаргою на юридично значущі вчинки спеціально уповноваженої посадової особи — державного службовця на примушування до виконання судових рішень. Отже, скарга на рішення, дію або бездіяльність державного виконавця чи іншої посадової особи державної виконавчої служби (далі за текстом — скарга на дії державного виконавця) подається до місцевого загального суду як суду першої інстанції.

Особи, які вправі звернутись із відповідною скаргою: учасники виконавчого провадження та особи, які залучаються до проведення виконавчих дій.

Відповідно до ст. 14 «Учасники виконавчого провадження та особи, які залучаються до проведення виконавчих дій» Закону «Про виконавче провадження» 2016 року учасниками виконавчого провадження є державний виконавець, сторони, представники сторін, прокурор, експерти, спеціалісти, перекладачі, суб'єкти оціночної діяльності — суб'єкти господарювання.

Предмет оскарження визначають процесуальні рішення, дія або бездіяльність державного виконавця чи іншої посадової особи державної виконавчої служби під

час виконання судового рішення, яким порушено їх права чи свободи.

Суд під час розгляду скарги має перевірити, чи дотримано державним виконавцем вимог чинного законодавства, чи вчинено їх відповідно до ухваленого судового рішення, чи є такі дії своєчасними та доцільними, чи вичерпано всіх передбачених законом можливостей задля забезпечення належного виконання такого рішення, чи досягнуто мети, задля якої таке судове рішення ухвалене, чи дотримано правил щодо черговості задоволення вимог стягувачів тощо.

Формою процесуального документу, з яким звертається заявник до суду в такому порядку, є скарга, яка має відповідати загальним вимогам щодо форми та змісту позовної заяви, передбаченим положеннями ЦПКУ, та містити відомості, перелічені в ст. 74 *«Оскарження рішень, дій або бездіяльності виконавців та посадових осіб органів державної виконавчої служби»* Закону *«Про виконавче провадження»* 2016 року (ст. 82 Закону 1999 року). Скарга має містити також всі відомості, що формують предмет судового розгляду, відповідно до розділу VII *«Судовий контроль за виконанням судових рішень»* ЦПКУ, зокрема відомості про оскаржуване процесуальне рішення, дію або про те, в чому полягала протиправна бездіяльність державного виконавця, відомості і докази про дотримання процесуальних строків звернення до суду зі скаргою; вимоги скарги мають відповідати специфіці такого провадження та узгоджуватись зі ст. 387 *«Судове рішення за скаргою»* ЦПКУ щодо повноважень суду. Факультативними в цьому випадку є вимоги про розподіл витрат, пов'язаних з розглядом скарги.

Розгляд скарги відбувається за загальними положеннями ЦПКУ, окрім випадків, коли наявна

спеціальна норма щодо вирішення певних питань, що виникають під час розгляду такої скарги. У разі ж відсутності спеціальної норми щодо вирішення певних питань, які виникають при розгляді скарг на рішення, дії або бездіяльність посадових осіб державної виконавчої служби, до заяв (скарги, подань) учасників виконавчого провадження та інших заінтересованих осіб мають застосовуватися положення ЦПКУ, якими врегульовано аналогічні питання, зокрема: • ст. 119 — щодо форми і змісту скарги; • ст. 120 — про обов'язок надання копії скарги та доданих до неї документів; • ст. 26 — про склад осіб, які беруть участь у справі; • ст. 27 — про права та обов'язки осіб, які беруть участь у справі; • глави 7 розділу 1 (статті 74-78) — про судові виклики та повідомлення; • глави 4 «*Позовне провадження*» розділу III «*Позовне провадження*» (статті 157-196) — про судовий розгляд; • глав 1 «*Апеляційне провадження*» і 2 «*Касаційне провадження*» розділу V «*Перегляд судових рішень*» (статті 157-352) щодо апеляційного та касаційного оскарження судових рішень суду першої інстанції тощо.

За результатами розгляду скарги на рішення, дії або бездіяльність державного виконавця чи іншої посадової особи державної виконавчої служби під час виконання судового рішення суд постановляє такий вид судового рішення, як ухвала.

Згідно із правилами частин 2 та 3 ст. 387 «*Судове рішення за скаргою*» ЦПКУ можливою є одна з таких ухвал:

- про задоволення вимог заявника та усунення порушення або поновлення іншим шляхом його порушених прав чи свобод;
- про відмову в задоволенні скарги.

Також за змістом ст. 385 «*Строки для звернення із скаргою*» ЦПКУ суд може залишити скаргу без розгляду в

разі відсутності поважних причин пропуску строку для її подання.

Розглядаючи скаргу на дії державного виконавця, суд не може вийти за межі оскаржуваних дій та відновити оспорювані права на свій розсуд. Зокрема, розглядаючи скаргу на неправомірні дії державного виконавця з відмови у прийнятті на виконання документів про примусове стягнення коштів з боржника, суд не може вийти за межі заявлених вимог та ухвалити рішення, яким зобов'язати державного виконавця примусово стягнути з боржника гроші, позбавивши суб'єкта оскарження можливості провести виконавчі дії відповідно до вимог закону, а також фактично вирішити питання про права та обов'язки особи — боржника, який не був притягнутий до участі у справі.

Розподіл судових витрат, яких зазнали сторони у зв'язку з розглядом скарги на рішення, дії або бездіяльність державного виконавця чи іншої посадової особи державної виконавчої служби під час виконання судового рішення, відбувається наступним чином:

– витрати покладаються на відповідний відділ державної виконавчої служби в разі постановлення ухвали про задоволення вимог заявника та усунення порушення або поновлення іншим шляхом його порушених прав чи свобод. При цьому покладання судових витрат на відділ державної виконавчої служби зумовлено тим, що під час проведення виконавчих дій державний виконавець діє не від власного імені, а від імені держави як спеціально уповноважена посадова особа. Покладання судових витрат на відповідний відділ державної виконавчої служби не зобов'язує суд його залучати до участі у справі;

– витрати покладаються на заявника в разі відмови у задоволенні скарги.

6. Проведення у справах про видачу виконавчих документів на примусове виконання рішень третейських судів

Можливість видачі виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду з'явилась відповідно до Закону від 03.02.11 «Про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України щодо оскарження рішення третейського суду та видачі виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду».

Відповідно до ст. 389-7 *«Видача виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду»* ЦПКУ питання видачі виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду розглядається судом за заявою особи, на користь якої прийнято рішення третейського суду.

Заява про видачу виконавчого листа про примусове виконання рішення третейського суду подається до суду за місцем проведення третейського розгляду протягом 3 років з дня прийняття рішення третейським судом.

Заява, подана після закінчення вказаного строку, залишається без розгляду, якщо суд за заявою особи, яка її подала, не знайде підстав для поновлення строку, про що постановляється ухвала.

Надання дозволу на примусове виконання рішення міжнародного комерційного арбітражу, якщо місце арбітражу знаходиться на території України, здійснюється у порядку, передбаченому статтями 391-398 розділу VIII *«Про визнання та виконання рішень іноземних судів в Україні»* ЦПКУ.

Форма і зміст заяви про видачу виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду.

Заява про видачу виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду подається у письмовій формі і має бути підписана особою, на користь

якої прийнято рішення третейського суду, чи її представником. У заяві про видачу виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду мають бути зазначені:

- 1) найменування суду, до якого подається заява;
- 2) найменування і склад третейського суду, який прийняв рішення, за яким має бути виданий виконавчий лист;
- 3) ім'я (найменування) учасників третейського розгляду, їх місце проживання (перебування) чи місцезнаходження;
- 4) дата і місце прийняття рішення третейським судом;
- 5) дата отримання рішення третейського суду особою, яка звернулася із заявою;
- 6) вимога заявника про видачу виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду.

До заяви про видачу виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду додаються:

- 1) оригінал рішення третейського суду або належним чином засвідчена його копія. Копія рішення постійно діючого третейського суду засвідчується головою постійно діючого третейського суду, а копія рішення третейського суду для вирішення конкретного спору має бути нотаріально засвідчена;
- 2) оригінал третейської угоди або належним чином засвідчена її копія;
- 3) документи, що підтверджують сплату судового збору та оплату витрат на інформаційно-технічне забезпечення розгляду справи;
- 4) копія заяви про видачу виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду відповідно до кількості учасників судового розгляду;
- 5) довіреність або інший документ, що підтверджує повноваження особи на підписання заяви.

Заява про видачу виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду розглядається суддею одноособово протягом 15 днів з дня її надходження до суду в судовому засіданні з викликом сторін. Неявка сторін чи однієї із сторін, належним чином повідомлених про час і місце розгляду справи, не перешкоджає судовому розгляду заяви.

Якщо до суду надійшла заява про видачу виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду, а в його провадженні чи в провадженні іншого суду є заява про оскарження і скасування цього рішення третейського суду, суд на підставі п. 4 ч. 1 ст. 201 *«Обов'язок суду зупинити провадження у справі»* ЦПКУ зупиняє провадження за заявою про видачу виконавчого листа до набрання законної сили ухвалою суду, якою відмовлено в задоволенні заяви про скасування оскаржуваного рішення третейського суду.

Суд відмовляє у видачі виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду, якщо:

- 1) на день ухвалення рішення за заявою про видачу виконавчого листа рішення третейського суду скасовано судом;
- 2) справа, у якій прийнято рішення третейського суду, не підвідомча третейському суду відповідно до закону;
- 3) пропущено встановлений строк для звернення за видачею виконавчого листа, а причини його пропуску не визнані судом поважними;
- 4) рішення третейського суду прийнято у спорі, 'не передбаченому третейською угодою, або цим рішенням вирішені питання, які виходять за межі третейської угоди. Якщо рішенням третейського суду вирішені питання, які виходять за межі третейської угоди, то скасовано може бути лише ту частину

рішення, що стосується питань, які виходять за межі третейської угоди;

- 5) третейська угода визнана недійсною;
- 6) склад третейського суду, яким прийнято рішення, не відповідав вимогам закону;
- 7) рішення третейського суду містить способи захисту прав та охоронюваних інтересів, не передбачені законом;
- 8) постійно діючий третейський суд не надав на вимогу суду відповідну справу;
- 9) третейський суд вирішив питання про права і обов'язки осіб, які не брали участі у справі.

За результатами розгляду заяви про видачу виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду суд постановляє ухвалу про видачу виконавчого листа або про відмову у видачі виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду за правилами, встановленими ЦПКУ, для ухвалення рішення.

ПИТАННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ

1. Звернення судових рішень до виконання.
2. Місце виконання рішення.
3. Негайне виконання судових рішень/
4. Строки пред'явлення виконавчих документів до виконання. Переривання строку давності пред'явлення виконавчого документа до виконання, поновлення пропущеного строку.
5. Рішення, що підлягають примусовому виконанню. Виконавчі документи.
6. Вимоги до виконавчого документа.
7. Виконання судових наказів. Зміст судового наказу.

8. Оформлення виконавчого листа, виправлення помилки в ньому та визнання виконавчого листа таким, що не підлягає виконанню.
9. Права і обов'язки сторін та інших учасників виконавчого провадження.
10. Мирова угода в процесі виконання.
11. Визначення порядку і строку виконання рішення суду, забезпечення його виконання.
12. Відстрочка і розстрочка виконання, зміна чи встановлення способу і порядку виконання.
13. Про практику розгляду судами скарг на рішення, дії або бездіяльність органів і посадових осіб державної виконавчої служби та звернень учасників виконавчого провадження.
14. Заходи примусового виконання рішень у виконавчому провадженні.
15. Поняття та порядок вирішення питання про поворот виконання.
16. Особливості повороту виконання в окремих категоріях справ.
17. Судовий контроль за виконанням судових рішень. Право на звернення із скаргою до суду.
18. Учасники виконавчого провадження та особи, які залучаються до проведення виконавчих дій.
19. Видача виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду.

Список використаної літератури

Нормативна (базова):

1. Конституція України від 28 червня 1996 року.
2. Цивільний процесуальний кодекс України. Прийнятий 18 берез. 2004 р. – (Офіц.док.) – К.: Велес. – 128 с. – ISBN 966-8263-14-6..
3. Цивільний кодекс України: Коментар / за заг. ред. Є.О. Харитонова, О.М. Калітенко. — Одеса: Юридична література, 2004. – 1112 с.
4. Сімейний кодекс України від 10.01.02.
5. Кодекс України про адміністративні правопорушення / Уклад. Л. Маргорська. – Х.: Фактор, 2002. – 232 с.
6. Кодекс законів про працю України від 10 грудня 1971 року // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1971. – Додаток до № 50. – Ст. 375.
7. Кодекс адміністративного судочинства України. – К.: Атіка, 2005. – 128 с.
8. Закон України «Про судоустрій та статус суддів» від 7.07.10 (втратив чинність).
9. Закон України «Про судоустрій та статус суддів» від 2.06.16.
10. Закон України «Про судовий збір» від 8.07.11.
11. Закон України «Про міжнародне приватне право» від 23 червня 2005 року.
12. Закон України «Про виконавче провадження» від 21 квітня 1999 р.
13. Закон України «Про виконавче провадження» від 02.06.2016 р.
14. Закон України «Про правовий статус іноземців» від 4 лютого 1994 р.
15. Закон України «Про біженців» від 24 грудня 1994 р.
16. Закон України «Про судоустрій та статус суддів» від 7.07.2010 № 2453-VI.

17. Закон України від 22.10.93 «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту».
18. Закон України від 22.05.91 «Про захист прав споживачів».
19. Закон України від 11.12.03 «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні».
20. Закону України від 23.12.93 «Про авторське право і суміжні права».
21. Закону України від 7.12.00 «Про банки і банківську діяльність».
22. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року.
23. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Товариства з обмеженою відповідальністю «Торговий Дім "Кампус Коттон клуб» щодо офіційного тлумачення положення частини другої статті 124 Конституції України (справа про досудове врегулювання спорів).
24. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадян Проценко Раїси Миколаївни, Ярошенко Поліни Петрівни та інших громадян щодо офіційного тлумачення статей 55, 64, 124 Конституції України (справа за зверненнями жителів міста Жовті Води).
25. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Солдатова Геннадія Івановича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України, статті 44 Кримінально-процесуального кодексу України, статей 268, 271 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про право вільного вибору захисника).

26. Рішення КСУ від 27.01.10 № 3 рп-2010 у справі про апеляційне оскарження ухвал суду.
27. Рішення КСУ від 28.04.10 № 12рп/2010 у справі про забезпечення апеляційного оскарження ухвал суду.
28. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про підготовки цивільних справ до судового розгляду» № 1 від 05.03.1977 року (зі змінами).
29. Постанова Пленуму ВСУ від 22.12.06 № 9 «Про практику застосування судами цивільного процесуального законодавства при розгляді заяв про забезпечення позову».
30. Постанова пленуму ВССУ з розгляду цивільних і кримінальних справ від 17.10.14 № 10 «Про застосування судами законодавства про судові витрати у цивільних справах».
31. Постанова Пленуму ВСУ від 01.11.96 № 9 «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя».
32. Постанова Пленуму ВСУ від 12.06.09 № 2 «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції».
33. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення» № 5 від 31.03.1995 року (зі змінами).
34. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами процесуального законодавства при розгляді цивільних справ по першій інстанції» № 9 від 21.12.1990 року (зі змінами).
35. Постанова Пленуму ВСУ від 1.04.94 № 3 «Про строки розгляду судами України кримінальних і цивільних справ».

36. Постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ // За заг. редакцією заступника Голови Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, заслуженого юриста України М.П. Пшонки.– К.: Концерн «Видавничий дім Ін Юре», 2012.
37. Наказ МФУ від 03.09.13 № 787 «Про затвердження Порядку повернення коштів, помилково або надміру зарахованих до державного або місцевого бюджетів».
38. Наказ Державної судової адміністрації України від 21.07.05 № 84 «Про затвердження Інструкції з діловодства в місцевих загальних судах, апеляційних судах областей, апеляційних судах міст Києва та Севастополя, Апеляційному суді Автономної Республіки Крим та Вищому спеціалізованому суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ».
39. Наказ Державної судової адміністрації України від 17.12.13 № 173 «Про затвердження Інструкції про порядок фіксування судового процесу технічними засобами».
40. Інформаційний лист ВСУ від 26.12.05 № 3.2.-2005 «Щодо застосування господарськими судами України положень процесуального законодавства стосовно розмежування компетенції між спеціалізованими адміністративними і господарськими судами».
41. Інформаційний лист ВГСУ від 7.02.06 № 01-8/301 «Про деякі питання, пов'язані із розмежуванням компетенції господарських і адміністративних судів».
42. Лист ВСУ від 25.01.06 № 1-5/45 «Щодо перевищення розумних строків розгляду справ».
43. Рішення Європейського суду з прав людини від 19.06.01 у справі «Креуз проти Польщі» (Kreuz v. Poland).

44. Рішення Європейського суду з прав людини від 20.07.04 у справі «Шмалько проти України».
45. Рекомендация R (84) 5 Комитета министров государствам-членам относительно принципов гражданского судопроизводства, направленных на совершенствование судебной системы от 28.02.84. Сборник международно-правовых документов. «Права человека». Минск: Белфранс, 1999 г.

НАВЧАЛЬНА:

1. Васильев С.В. Гражданский процесс. Курс лекций/ Харьков: «Эспада», 2010.
2. Гражданский процесс: Учебник / Под ред. М.К. Треушникова. — М., 2003.
3. Комаров В.В. Цивільне процесуальне законодавство у динаміці розвитку та практиці Верховного Суду України / В.В. Комаров. — Х. : Право, 2012. — 624.
4. Практика застосування цивільного процесуального кодексу України (цивільний процес у питаннях і відповідях): коментарі, рекомендації, пропозиції / М.І. Балюк, Д.Д. Луспеник. — Х. : Харків юридичний, 2008.
5. Коломицев В.И. Нисьменные доказательства по гражданским делам. М., 1978.
6. Кравченко І. Перегляд судами цивільних справ у зв'язку з нововиявленими обставинами / Рад. право. — 1977. — № 5.
7. Луспеник Д.Д. Настільна книга професійного судді при розгляді цивільних справ /Харків: Харків юридичний. — 2005.
8. Васильев С.В. Довідник з підготовки до судового розгляду окремих категорій цивільних справ. / Харків: «Эспада», 2009.
9. Шадура Д.М., Менів О.І. Судова практика застосування цивільного процесуального кодексу України. /Харків: Харків юридичний. — 2010.
10. Цивільне процесуальне право України / За ред. С.С. Бичкової. — К.: Атіка, 2006.
11. Курс цивільного процесу: підручник / В.В. Комаров, В.А. Бігун, В.В. Баранкова та ін.; за ред. В.В. Комарова. — Х.: Право, 2011. — 135 с.
12. Тертьшников В.И. Гражданский процесс: Курс лекций. — Харьков: Фирма «Консум», 2001. — 240 с.

13. Треушников М.К. Судебные доказательства. — М., 1999.
14. Штефан М.Й. Цивільне процесуальне право України. — К.: Концерн «Видавничий дім Ін Юре», 2005.
15. Штефан М.Й. Цивільний процес. — К., 2006.
16. Фурса С., Цюра Т. Докази і доказування у цивільному процесі: Науково-практичний посібник. — К.: Видавець Фурса С.Я., КНТ, 2005.
17. Тертиніков В.І. Принципи цивільного процесуального права. — Харків, 1991.
18. Чечина Н.А. Понятие гражданской процессуальной ответственности // Проблемы гражданского и трудового права, гражданского процесса. — М., 1982.
19. Чечина Н.А. Гражданские процессуальные правоотношения. — Л., 1966.
20. Чуйков /О.Н. Частное определение в гражданском судопроизводстве. — М., 1974.
21. Цивільний процес України. Академічний курс: підруч. / за ред. С.Я. Фурси. - К. : КНТ, 2009.
22. Цивільний процес України: Навчальний посібник. — Київ: Центр навчальної літератури, 2004. — 308 с.
23. Цивільний процес України: Підручник/ За ред. Є.О. Харитонова, О.І. Харитонові, Н.Ю. Голубевої. — К.: Істина, 2011. — 536 с.

Інформаційні ресурси:

1. <http://www.court.gov.ua> - Судова влада України (офіційний портал).
2. <http://www.ccu.gov.ua> - Конституційний Суд України.
3. <http://www.scourt.gov.ua> - Верховний Суд України.
4. <http://sc.gov.ua> – Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ.
5. <http://reestr.court.gov.ua> - Єдиний державний реєстр судових рішень.
6. <http://zakon1.rada.gov.ua> – Законодавство України.

Курс лекцій

Вячеслав Пригоцький

Цивільний процес

Курс лекцій

Підписано до друку 24.12.2017.
Формат 60x84/16. Папір офсетний.
Друк цифровий.
Умов. друк. арк. 30,25. Обл.-видавн. арк. 28,13.
Наклад 100 прим. Зам. № 8629.

Віддруковано з оригіналів замовника.
ФОП Корзун Д.Ю.

Видавець ТОВ «Нілан-ЛТД».
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до
Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції серія ДК № 4299 від 11.04.2012 р.
21027, а/с 8825, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21.
Тел.: (0432) 69-67-69, 603-000,
(096) 97-30-934, (093) 89-13-852.
e-mail: tvory2009@gmail.com
<http://www.tvoru.com.ua>